

ЕТНОГРАФСКИ
ИНСТИТУТ САНУ

ГЛАСНИК

Етнографског
института
САНУ

LXV(3)

Београд 2017.

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА САНУ LXV (3)

BULLETIN OF THE INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY SASA LXV (3)

UDC 39(05)

ISSN 0350-0861

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY SASA

BULLETIN

OF THE INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY

LXV

No. 3

Chief Editor:

Prof. Dr. Dragana Radojičić (Institute of Ethnography SASA)

Editor:

Dr. Srđan Radović (Institute of Ethnography SASA)

International editorial board:

Dr. Milica Bakić-Hayden (University of Pittsburgh), dr. Ana Dragojlović (University of Melbourne), prof. dr. Peter Finke (University of Zurich), prof. dr. Karl Kaser (Karl-Franzens University, Graz), dr. Gabriela Kilianova (Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences, Bratislava), prof. dr. Kjell Magnusson (University of Uppsala), prof. dr. Marina Martynova (Institute of Ethnology and Anthropology Russian Academy of Sciences, Moscow), dr. Ivanka Petrova (IEFEM – Bulgarian Academy of Sciences, Sofia), dr. Tatiana Podolinska (Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences, Bratislava), dr. Jana Pospíšilova (Institute of Ethnology of the Czech Academy of Sciences, Brno), dr. Ines Prica (Institute of Ethnology and Folklore Research, Zagreb), dr. Ingrid Slavec Gradišnik (Institute of Slovenian Ethnology RC SASA, Ljubljana).

Editorial board:

Dr. Gordana Blagojević (Institute of Ethnography SASA), dr. Ivan Đorđević (Institute of Ethnography SASA), prof. dr. Ildiko Erdei (Faculty of Philosophy, Belgrade), prof. dr. Ljiljana Gavrilović (Institute of Ethnography SASA and Faculty of Philosophy, Belgrade), dr. Jelena Jovanović (Institute of Musicology SASA, Belgrade), dr. Aleksandra Pavićević (Institute of Ethnography SASA), dr. Lada Stevanović (Institute of Ethnography SASA and Faculty of Media and Communications, Belgrade), academician Gojko Subotić (Serbian Academy of Sciences and Arts).

Advisory board:

Prof. dr. Jelena Đorđević (Faculty of Political Sciences, Belgrade), prof. dr. Maja Godina Golija (Institute of Slovenian Ethnology RC SASA, Ljubljana), dr. Renata Jambrešić Kirin (Institute of Ethnology and Folklore Research, Zagreb), dr. Miroslava Lukić-Krstanović (Institute of Ethnography SASA), dr. Mladena Prelić (Institute of Ethnography SASA), prof. dr. Ljupčo Risteski (Faculty of Natural Sciences and Mathematics, Skopje), prof. dr. Lidija Vujačić (Faculty of Philosophy, Nikšić), prof. dr. Bojan Žikić (Faculty of Philosophy, Belgrade).

Secretary:

Marija Đokić (Institute of Ethnography SASA)

BELGRADE 2017

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ

ГЛАСНИК

ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА

LXV

свеска 3

Главни и одговорни уредник:

Проф. др Драгана Радојичић (Етнографски институт САНУ)

Уредник:

Др Срђан Радовић (Етнографски институт САНУ)

Међународни уређивачки одбор:

Др Милица Бакић-Хејден (Универзитет у Питсбургу), др Ана Драгојловић (Универзитет у Мелбурну), проф. др Петер Финке (Универзитет у Цириху), проф. др Карл Казер (Универзитет у Грацу), др Габриела Килианова (Етнолошки институт САВ, Братислава), проф. др Шел Магнусон (Универзитет у Упсали), проф. др Марина Мартинова (Институт етнологије и антропологије РАН, Москва), др Иванка Петрова (ИЕФЕМ – БАН, Софија), др Татиана Подолинска (Етнолошки институт САВ, Братислава), др Јана Поспишилова (Етнолошки институт АН ЧР, Брно), др Инес Прица (Институт за етнологију и фолклористику, Загреб), др Ингрид Славец Градишник (Институт за словеначку етнологију ЗРЦ САЗУ, Љубљана).

Уређивачки одбор:

Др Гордана Благојевић (Етнографски институт САНУ), др Иван Ђорђевић (Етнографски институт САНУ), проф. др Илдико Ердеи (Филозофски факултет у Београду), проф. др Љиљана Гавриловић (Етнографски институт САНУ и Филозофски факултет у Београду), др Јелена Јовановић (Музиколошки институт САНУ), др Александра Павићевић (Етнографски институт САНУ), др Лада Стевановић (Етнографски институт САНУ и Факултет за медије и комуникације, Београд), академик Гојко Суботић (Српска академија наука и уметности).

Издавачки савет:

Проф. др Јелена Ђорђевић (Факултет политичких наука, Београд), проф. др Маја Година Голија (Институт за словеначку етнологију ЗРЦ САЗУ, Љубљана), др Рената Јамбрешић Кирић (Институт за етнологију и фолклористику, Загреб), др Мирослава Лукић-Крстановић (Етнографски институт САНУ), др Младена Прелић (Етнографски институт САНУ), проф. др Љупчо Ристески (Природно-математички факултет, Скопље), проф. др Лидија Вујачић (Филозофски факултет у Никшићу), проф. др Бојан Жикић (Филозофски факултет у Београду).

Секретар уредништва:

Марија Ђокић (Етнографски институт САНУ)

БЕОГРАД 2017.

Издавач:
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 36/IV, Београд, тел. 011-2636-804
e-mail: eisanu@ei.sanu.ac.rs
Мрежна страница часописа: www.ei.sanu.ac.rs

Publisher:
INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY SASA
Knez Mihailova 36/IV, Belgrade, phone: 011-2636-804
e-mail: eisanu@ei.sanu.ac.rs
Journal's web page: www.ei.sanu.ac.rs

Лектор:
Ивана Башић

Превод:
аутори текстова

Дизајн корица:
Горан Витановић

Техничка припрема и штампа:
Академска издања, Београд

Тираж:
300 примерака

Примљено на 9. седници Одељења друштвених наука САНУ одржаној 7. новембра 2017. године, на основу реферата академика Димитрија Стефановића.

Accepted for publication at the 9th meeting of the Department of Social Sciences SASA on October 7th 2017, based on the report of academician Dimitrije Stefanović.

Штампање публикације финансирано је из средстава
Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.
Printing of the journal was funded by the Ministry of Education, Science and Technological
Development of the Republic of Serbia.

Гласник Етнографског института САНУ излази три пута годишње и доступан је и индексиран у базама: DOAJ (Directory of Open Access Journals), ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities), SCIndeks (Српски цитатни индекс), Ulrich's Periodicals Directory, NSD (Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS – Norwegian Social Science Data Service), CEEOL (Central and Eastern European Library).

The Bulletin of Institute of Ethnography SASA is issued three times a year and can be accessed in: DOAJ (Directory of Open Access Journals), ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities), SCIndeks (Srpski citatni indeks), Ulrich's Periodicals Directory, NSD (Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS – Norwegian Social Science Data Service), CEEOL (Central and Eastern European Library).

Садржај
Summary

I
Научни радови
Scientific Papers

Тема броја – Истраживање миграција

(ур. Мирослава Лукић Крстановић и Марта Стојић Митровић)

Topic of the Issue – Research of Migrations

(eds. Miroslava Lukić Krstanović and Marta Stojić Mitrović)

- Јелена Васиљевић, *'Право на права' у теорији грађанства изван суверености* 497-511
- Jelena Vasiljević, *'The Right to Have Rights' in Theory of Citizenship beyond Sovereignty*
- Адриана Захаријевић, *Ми избеглице: живот који се не може живети* 513-526
- Adriana Zaharijević, *We Refugees: an Unlivable Life*
- Биљана Ђорђевић, *Лишени дискурса легитимације: зазидане земље Централне Европе и политички субјективитети у настајању* 527-541
- Biljana Đorđević, *Depraved of Legitimizing Discourse: CEE Walled States and Emerging Political Subjectivities*
- Љупка Мандић Келијашевић, *Елементи друштвених сукоба у перспективи савремених миграционих кретања* 543-557
- Ljupka Mandić Kelijašević, *The Elements of Social Conflicts in the Perspective of Contemporary Migration Movements*
- Тина Ивник, *Жене у миграцији: Белешке са западно-балканске руте* 559-572
- Tina Ivnik, *Women in Migration: Some Notes from the West Balkan Route*
- Ела Мех, *Жене у миграцији: Белешке са западно-балканске руте*
- Ela Meh, *The Health of Migrants Passing through Serbia: the Threat of the Sick 'Other'?* 573-591
- Ела Мех, *Здравље миграната на путу кроз Србију: претња болесног 'другог'?*
- Марта Стојић Митровић, *Колико су 'опасна' тела миграната? Наративи о болести и јавном здрављу и технике управљања* 593-609
- Marta Stojić Mitrović, *How Dangerous are Migrant Bodies? Narratives on Illness and Public Health and Management Techniques*

- Marta Stojić Mitrović, *How 'Dangerous' are Migrants' Bodies? Narratives about Disease and Public Health and Techniques of Governance*
- Дејана Прњат, *Културолошки аспекти политика земаља Европске уније према имигрантима: изазов актуелне мигрантске кризе* 611-618
- Dejana Prnjat, *Cultural Aspects of the Policies of the European Union Countries towards Immigrants: the Current Migrant Crisis Challenge*
- Јадранка Ђорђевић Црнобрња, *'Не скретати пажњу на себе' – да ли је и за кога је интеграција миграната важна? Горанци у Београду* 619-637
- Jadranka Đorđević Crnobrnja, *'Do not Draw Attention to Yourself' – Is the Integration of Migrants Important, and for Whom Is It Important? Gorani People in Belgrade*
- Nacho Dimitrov, *Policy, Mobility and Everyday Culture in Competition in the Identity Construction (The Case of Karakachans in Bulgaria)* 639-652
- Начо Димитров, *Политика, мобилност и свакодневна култура у надметању у конструкцији идентитета (случај Каракачана у Бугарској)*
- Сања Златановић, Јурај Марушиак, *'Повратна' миграција војвођанских Словака и питање припадности* 653-668
- Sanja Zlatanović, Juraj Marušiač, *'Return' Migration of the Slovak Community of Vojvodina: Issue of Belonging*
- Александра Ђурић Миловановић, *(Не)видљиви мигранти: миграције назарена у Северну Америку током комунизма у Југославији* 669-686
- Aleksandra Đurić Milovanović, *(In)visible Migrants: the Nazarene Emigration to North America during Communism in Yugoslavia*
- Милош Рашић, *Југословенски/српски клубови у Бечу у историјском контексту* 687-703
- Miloš Rašić, *Yugoslav/Serbian Clubs in Vienna in the Historical Context*

II

Научна критика и полемика Discussion and Polemics

Љиљана Гавриловић, <i>О хуманистици данас: још једном, с љубављу</i>	704-706
Марта Стојић Митровић, <i>Камп, коридор, граница. Студије избјеглиштва у савременом хрватском контексту</i>	706-708
Младена Прелић, <i>Dance, Field Research, and Intercultural Perspectives. The Easter Customs in the Vilage of Svinița</i>	708-712
Péter Vataščin, <i>International Conference Unsettled Europe: Refugees, States and Politics in Southeast Europe</i>	712-715
Соња Жакула, Бојана Богдановић, <i>Седамдесет година рада Етнографског института САНУ – хроника прославе</i>	715-721

III

In memoriam

Мирослава Лукић Крстановић, <i>Десанка Николић (1929-2016)</i>	723-725
--	---------

Тема броја:

Истраживање миграција

(ур. Мирослава Лукић Крстановић
и Марта Стојић Митровић)

Topic of the Issue:

Research of Migrations

(eds. Miroslava Lukić Krstanović
and Marta Stojić Mitrović)

Јелена Васиљевић

Институт за филозофију и друштвену теорију, Универзитет у Београду
jelena_vasiljevic@yahoo.com

„Право на права“ у теорији грађанства изван суверености

Грађанство и држављанство (мишљени као јединствен појмовни склоп – *citizenship*) налазе се у изразито амбивалентном односу према појмовима (и вредностима) укључења/искључења, права/обесправљености, заједништва и другости. Грађанство као институција се историјски и појмовно развијало у симбиози с идејама једнакости, слободе, заштите права и пуноправне припадности политичкој заједници. У том погледу, његова еманципацијска и просветитељска заоставштина јесте неспорна. Уз то, критика апстрактности људских права, посебно развијена код Хане Арент, пружила је основу за додатна савремена тумачења по којима без стабилне политичке заједнице и њене институције грађанства/држављанства нема ни оквира за заштиту основних људских слобода и права. С друге стране, за грађанство/држављанство би се могло тврдити да представља легализовану дискриминацију, будући да *a priori* претпоставља као легитимну дистинкцију између грађана и не-грађана. Штавише, мрежа националних режима држављанства која унапред одређује, у значајној мери, животне шансе и судбине људи можда оправдано заслужује епитет „кључне полуге у сегментарној архитектури система нација-држава“ (Brubaker). Овај парадокс грађанства, његова истовремена еманципаторна и дискриминаторна улога, постаје посебно изражен у сусрету с феноменима избеглиштва, ирегуларне имиграције и апатридије. Овај рад проблематизује поменуте тензије и испитује могућности њиховог превазилажења у оквиру тзв. грађанства изван суверености.

Кључне речи: грађанство, држављанство, сувереност, ирегуларна миграција, људска права.

„The Right to Have Rights“ in Theory of Citizenship beyond Sovereignty

The institution of citizenship is characterized by its ambivalence with regard to the notions (and values) of inclusion/exclusion, rights/disempowerment, belonging/otherness. Historically and conceptually, citizenship has been developing in symbiosis with the ideas of equality, freedom, protection of rights and full membership in the political community. In this respect its emancipatory legacy is beyond doubt. In addition, the critique of abstractness of human rights, mostly developed by Hannah Arendt, influenced contemporary assertions that human rights and freedoms have little significance outside the framework of the state institution of citizenship. On the other hand, one could claim that citizenship represents legalized discrimination as it *a priori* presupposes a distinction between citizens and non-

citizens as legitimate. Moreover, as citizenship one holds predetermines to a great extent one's life chances, it can be said to occupy a „pivotal place in the over-all segmentary architecture of the nation-state system“ (Brubaker). This citizenship paradox, its simultaneous emancipative and discriminative role, reveals itself more openly when confronted with the problems of refugees, irregular migration and statelessness. This paper analyzes these tensions and questions the possibility of their overcoming within the framework of the so-called citizenship beyond sovereignty.

Key words: citizenship, sovereignty, irregular migration, human rights.

Грађанска и људска права у (избегличком) логору

У каквом односу стоје грађанска и људска права? Да ли је исправно претпоставити да смо сви првенствено људи, с неотуђивим „природним“ правима, како су то тврдили уговорне теорије из 18. века, па тек потом и политички субјекти у својим политичким заједницама? Или је однос управо обрнут, како то тврди Балибар (2004а) када каже да грађанин претходи човеку, те да је свако искључење појединца из политичке заједнице равно искључењу из хуманости? Овај рад о проблему односа грађанства и суверености желим да започнем управо горе изнетим питањем, тј. проблематизацијом изворишта политичких односно људских права, као и питањем улоге заједнице и правног поретка који та права штити или доводи у питање. Прво ћу изнети, у кратким цртама, занимљиве околности једног правног случаја у чијем се центру налази особа без држављанства, у статусу имигранта, што ће послужити као увод у краћи осврт на арендијанску тему о грађанству као „праву на права“, као и на питање шта подразумева ситуација у којој то право (тј. грађански статус; држављанство) немамо или нам се оно ускрађује. Потом ћу овај уводни део – заправо оквир за расправу која ће уследити – заокружити критиком Агамбена и његове тврдње да је логор простор суспензије правно-политичког поретка и система заштите грађанских статуса и права. Желим да тврдим да логор – као ванредна правно-политичка „ситуација“, као екцес у систему поштовања грађанских и људских права – заправо разоткрива неке често невидљиве или ређе тематизоване механизме детерминације тог поретка (који не престају да делују ни у логору).

Врховни суд Аустралије је 6. августа 2004. године пресудио у случају Ал-Катеб против Годвин¹ да неодређено задржавање (*indefinite detention*) особе без легалног боравишта на тлу Аустралије није противзаконито. Случај се тичао Ахмеда Ал-Катеба, Палестинца рођеног у Кувајту, који је 2000. године дошао у Аустралију, као једно од десетина хиљада лица која на овај континент пристижу бродовима и чамцима, надајући се азили или избегличком статусу. Након што му је захтев за привремену визу одбијен, не желећи да настави свој боравак у прихватном кампу, Ал-Катеб је затражио да га депортују у Кувајт, земљу рођења, или у Газу, родно место његових

¹ <http://eresources.hcourt.gov.au/showCase/2004/HCA/37>

родитеља. Но, како Ал-Катеб није поседовао држављанство ни Кувајта ни Палестине (Израела) – заправо, био је лице без држављанства, апатрид – није било могуће наћи државу која би била вољна (или у међународно-правној обавези) да га прими, те је, према закону о обавезном задржавању особа без легалних докумената на тлу Аустралије, донесена одлука о његовом даљем задржавању у прихватном кампу за избеглице, без одређеног рока трајања те одлуке.

Ахмед Ал-Катеб је рођен у Кувајту где су се његови родитељи раније доселили из Палестине. Ни он ни његови родитељи нису имали кувајтско држављанство које почива искључиво на *jus sanguinis* принципу. Ал-Катеб је напустио земљу свог рођења након што су кувајтске власти извршиле велики притисак на скоро 200.000 палестинских избеглица да напусте ову земљу (в. нпр. Lesch 1991, Le Troquer and Hommeray al-Oudat 1999). Како му није одобрена виза за боравак у Аустралији, а одлазак у трећу земљу се показао немогућим (управо због статуса апатрида), Ал-Катебови адвокати су покренули поступак који се заснивао на две тврдње: да је задржавање особе на неодређено време (потенцијално заувек) у (избегличком) кампу супротно аустралијском закону о миграцијама, те да је такво задржавање противно аустралијском уставу. Како је већ речено, суд је одлучио да су те тврдње неосноване те, последично, да у потенцијално доживотном притвору Ал-Катеба (који није починио никакво кривично дело) нема ничег незаконитог или противуставног. Овај случај је изазвао доста пажње међу правницима, али и у широј аустралијској јавности, резултирајући политичким притиском којим се случај Ал-Катеба, као и још 24 особе у сличном положају (особе без држављанства), поново ставио пред суд, овог пута с исходом издавања привремене визе. Оно што је чинило његов случај специфичним и што су његови заступници истицали у судском процесу јесте статус апатридије: наиме, аустралијски закони, како су Ал-Катебови адвокати истицали, нису довољно експлицитни у заштити имиграната у овом статусу, што је додатно компликовало његову (и не само његову) судбину илегалног имигранта². Овај ме случај инспирише да прокоментаришем две теоријске тврдње које ће послужити даљој анализи у тексту. Једна је тврдња Хане Арент (Hannah Arendt) о парадоксу људских права, а друга је Агамбенова тврдња о логору као простору перманентног ванредног стања.

Наиме, Хана Арент изводи своју тврдњу о парадоксу људских права (Arendt 1951) из рефлексивне о статусу међуратних и поратних избеглица из времена непосредно пре и након Другог светског рата. Она каже да људска права могу бити или права апстрактног човека, човека који не припада политичкој заједници, онога који нема државом загарантована права – дакле права онога који нема права – речју да нису ништа; или су пак права оних који имају права (који имају своје држављанство) у којем случају је реч о

² За више о случају Ал-Катеб против Годвин (Al-Kateb v. Godwin) и његовим одјецима у стручној литератури видети: Groves 2004, Gelber 2005, Kesby 2012, Schloenhardt and Hickson 2013.

таутологији. Одатле она изводи своју чувену тврдњу да је грађанство (држављанство; *citizenship*) оно основно право на права (*right to have rights*) (Arendt 1951, 293–298), односно да једини субјект људских права може бити грађанин (држављанин); без држављанства као оквира за права, људска права су пука апстракција (*mere abstraction*). Рансијер (Rancière 2004) продубљује овај парадокс констатацијом да људска права губимо управо у оном тренутку када постајемо њихови „идеални носиоци“ (када губљењем или непоседовањем своје политичке заједнице бивамо сведени на голу људскост). Ова тензија између грађанских права (држављанства) и људских права (ништавност потоњих, иако се сматрају неутуђивим и априорним, без потврде претходних) имплицира претпоставку да основни глобални политички поредак – који условљава и глобални режим људских права – јесте поредак припадности држави-нацији који неумољиво класификује људе с обзиром на њихове легалне статусе и права (на пуноправне грађане, имигранте, ирегуларне имигранте итд.).

Проверимо ову тезу у светлу Агамбенове тврдње да су логори (нацистички, али и избеглички) места која измичу овом поретку. Наиме, у свом тексту о логору (Agamben 2009), он за овај простор каже да у њему нису ограђени само људи, већ и ванредно стање – у логору проглашено за правно-политичку норму. У њему обитава голи живот без икаквог (папирима, документима који потврђују национални статус) посредовања – у њему се налазе Јевреји или било који други људи лишени свих грађанских права и припадности политичкој заједници. Изван логора постоји некакав правни поредак, у логору је он укинут, те је та укинутост постављена за норму саму. Ванредни поредак је поравнан у логору (обухвата једнако све његове заточенике) и жицом физички одвојен од простора владавине другачијих норми. Ако је то тако, онда ми се чини да избеглички кампови – у којима је боравио Ал-Катеб, али и многи други кампови који ничу и израстају у праве градове широм планете данас – нису логори у Агамбеновом смислу. Глобални режим држављанства итекако продире у њих: како смо видели, за Ал-Катеба је од судбинске важности било то да није имао никакво држављанство – да јесте, његовој екстрадицији у другу политичку заједницу вероватно не би било препрека – а ово се потврђује и у другим избегличким логорима: приметимо само различити третман избеглица из Сирије, Афганистана и Ирака у односу на оне друге, чије држављанство или земља порекла постаје разделник у класификацији „правих“ миграната од оних „економских“. Дакле, и унутар логора режим држављанства фигурише као принцип хијерархизације људскости и права на заштиту људских права.

У критици Агамбена отишла бих још даље и тврдила да он није у праву чак ни кад су у питању нацистички логори. Овде бих скренула пажњу на животну причу извесне Хане Гослар Пик, данашње држављанке Израела, која је преживела Холокауст и у више наврата изазивала пажњу публицистике својим реминисценцијама на блиско пријатељство из детињства с Аном

Франк³. Наиме, њих две су биле другарице још у времену пре него што ће обе завршити у логору. Рат их је раздвојио, а потом поново спојио у злогласном Берген-Белсену. Хана Гослар Пик је описала тај дирљиви сусрет – њих две су се среле с две различите стране жице која се протезала унутар овог логора. Гослар Пик описује како је била ражалашћена да види своју пријатељицу из раног детињства омршавелу, у логорској одећи, док је она сама имала право да задржи своју одећу, као и да добија веће порције хране, чије је остатке бацала Ани Франк преко ограде. О каквој је огради овде реч и зашто је Гослар Пик била у бољем положају, иако и сама Јеврејка, заточена у истом злогласном логору? Наиме, стицајем околности, њена породица је поседовала парагвајско држављанство, јер јој је отац пре рата радио у овој земљи. Парагвајски пасош је њеној породици – а можемо замислити да је било и других породица и појединаца са пасошима који су „нешто вредели“ у логорима – давао посебан статус, јер се рачунало на могућности размене немачких заробљеника са логорашима, држављанима земаља које би биле заинтересоване за такву размену. Можда не бисмо претерали ако бисмо тврдили да је Хана Гослар Пик преживела Холокауст баш захваљујући свом „резервном“ пасошу. Дакле, Берген-Белсен, а вероватно и други логори, нису била места сасвим изузета из глобалног поретка нација-држава. Чак и у ванредним стањима и просторима уређеним суспензијом поретка, мера уживања основних људских права као да је условљена оним арендијанским основним правом на права – држављанством или грађанским статусом у некој политичкој заједници.

Институција грађанства између гаранта права и легализоване дискриминације

Судбине људи попут Ал-Катеба или Хане Гослар Пик добра су илустрација суштинске амбивалентности институције грађанства/држављанства⁴. Ова је институција једини гарант универзалних људских права,

³ В. нпр. <http://www.mirror.co.uk/news/uk-news/my-friend-anne-frank-classmate-on-the-girl-369046>

⁴ Појмове грађанства и држављанства најчешће користим здружено као недостатне преводе идеје коју на енглеском језику носи термин *citizenship*. О овом проблему на другом месту сам навела следеће: „*Citizenship* се код нас најчешће преводи као *грађанство* (док је *држављанство* превод за термин *nationality* [у смислу у којем га користи енглески језик међународног права, који у овом контексту не треба бркати с националношћу у етнокултурном смислу), мада је то свакако недостатан превод којим се не могу покрити све димензије формалних и динамичких аспеката уређења живота грађана у једној политичкој заједници, што све имплицира енглески термин. Наиме, под кровним термином *citizenship* у англосаксонској традицији мишљења обрађивани су, како проблеми грађанске партиципације, активизма и идентитета ... тако и питања формулисања услова припадности политичкој заједници (ко су држављани, која су им права, како су права диференцирана међу држављанима; спровођење политике имиграције и натурализације, питања двојног држављанства итд.). Дакле, *citizenship* се уједно односи и на идеју корпуса и активности

уколико се сложимо с Арент, али уједно и моћан глобални класификатор људскости. Кроз историју, борбе за грађанска права значила су борбу за укључење у политичку заједницу, борбу за признање статуса и основних права, али уједно свако ново префигурирање грађанства значило је и успостављање нових граница које искључују не-грађане. Подсетимо се укратко неких момената из историје грађанства. Добро је позната прича о античкој Атини као родном месту грађанина – онога који равноправно са другима одлучује о стварима од јавног значаја, који „влада и поковава се“. То је и родно место демократије, где су сви грађани једнаки и сви учествују у вођењу свог полиса. Међутим, добро је познато и да ова равноправност почива на искључивању (огромне већине оних који живе у полису). Овде не желим да истакнем оно искључивање које нам обично прво пада на памет када мислимо о атинској демократији. Наиме, жене и робови јесу искључени, али не треба заборавити да у античкој онтологији они и нису сасвим људи, нису *zoon politikon*, те њихово искључивање и није парадоксално за антички идеал једнакоправног учешћа свих у пословима од општег значаја. Чини ми се, много је важније приметити искључење *странаца*, тачније утврђивање критеријума припадности једном полису – ко има право на статус грађанина, а ко је неопозиво искључен. Не само да су били искључени *метеци* (странци; многи од њих су и генерацијама уназад живели у Атини), већ за време Перикла, дакле у златно доба атинске демократије, доносе се врло рестриктивни закони делимитирања припадности полису: само они који су рођени у Атини, од оба родитеља атинских грађана, могу полагати право на овај статус⁵. Искључивање *других* тако се неумитно утиснуло у рођење институције која за циљ има укључење свих (*нас* који припадамо заједно). Нераздруживост критеријума припадности (који искључује друге) и грађанства, као инклузивне институције која држи заједницу заједно, један је од историјских елемената који везујемо уз ову институцију и данас. Из њене обимне историје издвојићу још само пар елемената који, такође, одређују савремено мишљење о грађанству, а који су уз то важни и за даљу проблематизацију у раду.

Римско грађанство је ову институцију нераскидиво везало за *права* појединаца (*legalis homo*) и заштиту тих права, као и за регистровање припадника заједнице (при рођењу) зарад ефикасније управе (и контроле над порезима, војним обвезницима итд.), чиме се овај појам приближио савременом схватању држављанства. У новој историји пресудни утицај на развој модерне институције грађанства и држављанства имале су уговорне теорије које постулирају идеју *природних, неотуђивих* права – чиме се утемељује и идеја о универзалним људским правима – која нам наводно припадају самим рођењем у човечанству, а не посредством припадности политичкој заједници. Контрапункт овоме је пак историјска тековина

грађанства, и на питање формалних услова система у којима грађани живе, као држављани конкретне политичке и правно дефинисане заједнице.“ (Vasiljević 2016, 15; в. још и 13–19)

⁵ Тако нпр. ни сам Аристотел није могао полагати право на статус грађанина Атине. В. више у Heater 2004.

вестфалског геополитичког уређења и установљење држава-нација као основних јединица међународног правног поретка, али и као примарних оквира за грађанство и следствена права. Ове идеје се колико преплићу толико и сукобљавају, а њихов је сукоб – или радије, комплексан међуоднос – у основи амбивалентности појмова грађанства, националног држављанства и људских права. С једне стране се развија идеја о правима која припадају сваком човеку, која су неотуђив део његове природе, и које државе имају обавезу да штите, док се, с друге стране, учвршћује међународни поредак у којем државе, позивајући се на своју сувереност, имају право да конституишу своја грађанска тела, као и да контролишу своје границе – дозвољавају или онемогућавају слободно кретање грађана и странаца (Тогреу 2000; Groebner 2007). Помало упрошћено можемо закључити да постоји нејасноћа у погледу питања одакле извире човеково право (на права) – из људскости или из државе.

У освит институционализације модерног грађанства/држављанства које у себи инкорпорира „неотуђиво“ право свих људи на слободу и заштиту права – а ту институционализацију спровеле су Америчка и Француска револуција, односно њихови документи, Декларација о независности и Декларација о правима човека и грађанина – Едмунд Берк (Burk 2013 [1790]) је први говорио о ништавности људских права наспрам историјске конкретности националних права грађана. Хана Арент је, како смо видели, потврђивала ову констатацију развијајући свој аргумент да суверена политичка заједница претходи и условљава сва права која можемо да уживамо – изван ње, она су само „пука апстракција“⁶.

Дакле, из ове нам кратке историје грађанства постаје јасније како се држава и формално грађанство узимају за основну претпоставку и предуслов сваке друге заштите права човека. Сада бих се, међутим, осврнула укратко на оне аргументе који пак у институцији грађанства (држављанства) и у сувереној држави виде основне *препреке* људској слободи и ултимативне генераторе неједнакости међу људима. У студијама грађанства и држављанства (citizenship studies) неретко се тематизује овај проблем да држављанство у које смо уписани рођењем одређује већину наших основних права, али и животни стандард на који смо осуђени пуком „лутријом рођења“ (Shachar 2009). Због тога се понекад нормативно предлаже да основи уписа у регистар држављанства не треба да се ограничавају само на принципе крвне везе (с већ уписаним држављанима) или рођења на датој територији – што су основни модалитети држављанства, *jus sanguinis* и *jus soli* – већ да морају узети у обзир и чињеницу да многи резиденти, легални или илегални, имају конкретне везе са заједницом у којој бораве и заједничке интересе, те да треба уважити и држављанство по основу реално постојећих веза и упућености на

⁶ Најновију реактуализацију ове арентијанске теме доноси последња књига Тимотија Снајдера у којој је једна од тврдњи да је уништење држава и државних институција које гарантују правни статус појединцима било нужни услов без којег Холокауст не би био могућ, Snyder 2015.

политичку заједницу живота (*stakeholder citizenship*) (Bauböck 2008). Радикалнија критика истиче да је сам глобални поредак националних држављанстава у основи неправедан, да је концепт држављанства као наследне привилегије односно дисабилитета (у зависности од тога у којем смо држављанству рођени) инхерентно проблематичан, те да круцијално (а недовољно уважавано) доприноси структури глобалне неједнакости (Brubaker 2015, 19–21); односно да је сама институција грађанства/држављанства институција која легализује дискриминацију (Dedić et al 2003, 25). Можда најубедљивија критика коју бисмо могли да сместимо у основу ових размишљања долази из, данас већ класичног есеја канадског политиколога Џозефа Каренса (Carens 1995). У њему он показује да је тешко пронаћи иједну политичку теорију – било да она долази из теоријског окриља либерализма, где се акцентује право појединаца, било да долази из комунитаристичке традиције, која наглажава епистемолошки и морални приоритет заједнице – из које би се могло консеквентно закључити да државе имају суверено право да одређују ко сме да прелази њихове границе и да се у њима настањује. Каренсов поступак је занимљив, јер он у свом тексту не изводи сопствену нормативну теорију, нити даје морални суд о тези о примату суверености држава над слободом кретања људи, већ показује инхерентну проблематичност такве претпоставке о суверености, с обзиром на неке друге постулате који обично иду здружени с овом идејом у теоријским системима. Посебно обраћа пажњу на комунитаристичке теорије (јер либералне теорије свакако претпостављају право појединца праву заједнице и државе), те своју поенту најубедљивије објашњава у критици Волцерове (Michael Walzer) теорије правде, у којој заједница има кључно место. Наиме, Волцер правда потпуну слободу државе да регулише своје границе позивајући се на право заједница да очувају своју посебност (коју би ничим неспутан проток људи наводно могао да угрози). Каренс, дакле, не улази у расправу о *вредности* (не расправља о валидности тврдње да је посебност заједница добро по себи), већ указује на проблематичност тврдњи да из тих вредности следи право на контролу границе. За Волцерову теорију тако тврди да је питање посебности заједница, и питање оног што би ту посебност могло да наруши, далеко комплексније од политичке и правне контроле протока људи. Не само да унутар држава-нација постоје бројне заједнице чија се посебност не нарушава упркос непостојању унутрашњих граница, већ се може говорити и о посебности неких регија, која опстаје, упркос постојању државних граница које их пресецају. Не само да се тврдња обара емпиријски, већ је и на нормативном плану упитно зашто би баш држава била тај тип заједнице који поседује *морално* право на формално затварање у односу на неке друге типове заједница.

Дакле, с једне стране имамо аргумент да су људска права одбрањива само као права грађана која штите конкретне националне државе, а с друге проблематичност саме идеје националног грађанства/држављанства као класификатора људи, идеје која је нераздржива од права држава на суверену контролу својих граница, те тако и контролу слободног кретања људи у потрази за бољим животом и адекватнијом заштитом својих права – која,

опет, морају имати упориште у неком правном (немогуће је не додати, националном) поретку. Но, може ли се институција грађанства – мишљена као оквир политичке и сваке друге делотворности људи у њиховим заједницама; право на права и на активно суделовање у свом и у животу својих најближих – поставити на неки другачији начин, који не би нужно почивао на сувереној држави и правно формулисаном статусу држављанина (и оних који то нису)? Има ли смисла говорити о грађанству изван државе и изван статуса појединца? У наредном делу критички ћу размотрити тврдње неких аутора који на претходна питања одговарају потврдно, имајући у виду управо искуства савремених избеглица и људи „без папира“ (*sans-papiers*).

Грађани и они други: политичка субјективност изван државне суверености

Појам грађанства је током друге половине 20. века пролазио различите реконцептуализације и из различитих разлога бивао реактуализован и преосмишљаван (в. нпр. Weiner 1995). За овај рецентни (и још увек тек у повоју, рекла бих – у теоријском осмишљавању) покушај мишљења грађанства сасвим изван државе и идеје правног статуса појединца, свакако су били важни и неки претходни теоријски преокрети у класичном разумевању грађанства. Овде ћу се осврнути, сасвим кратко, само на два таква момента која је важно имати у виду када говоримо о овом „помицању“ грађанства од задане нације-државе. Један је Рансијерова критика границе између политичког и неполитичког (јавног и приватног) код Хане Арент, а други је важност *другости* за грађанство које истиче Енгин Исин и његово увођење појма *акти грађанства* (*acts of citizenship*) (Isin and Nielsen 2008; Isin 2009).

Право на права, по Хани Арент, имају само грађани, они који „поседују говор“, они које други могу да чују (разумеју) и уваже као политичка бића. А појам политичког је за њу предусловљен *јавном сфером* и *чланством у политичкој заједници* (Arendt 1958) – изван овог простора и заједнице обитава приватно, претполитичко и неполитичко, *друштвено* у ужем смислу. Критика овако строге поделе приватног и јавног, као и друштвеног и политичког, већ је очврсла у друштвеној теорији (в. нпр. Benhabib 1993), али ми је за овај контекст важан Рансијеров осврт на критику основних права код Хане Арент и његово инсистирање да је управо успостављање границе између политичког и наводно изванполитичког, као и довођење у питање те границе, политички чин *par excellence* (Rancière 2004). Политику радије треба схватити као процес, и док би за Хану Арент борба *sans-papiers* била борба за укључење у *друштвени* живот – а тек када би постали пуноправни чланови политичке заједнице, њихове захтеве бисмо могли разумети и као политичке – за Рансијера та борба представља саму суштину политичког (борба против разграничавања и против искључивања). Овде већ назиремо идеју да управо не-грађанин може бити фигура од суштинске важности за разумевање институције грађанства и грађанских права.

Енгин Исин, у својој теоријској разради арендијанске идеје о „праву на права“, као основном праву на политичку заједницу инсистира да је појам грађанства немогуће мислити без оних *других*, које грађанство истовремено искључује; да је појам другости конститутиван за саму идеју грађанства (Isin 2002). Према Исину, грађанство је облик политичке субјективности који, наизглед парадоксално, отвара могућности онима који су искључени из грађанских права да на њих „полажу права“. Модерна институција грађанства нераскидиво је идеолошки уткана у троугао којег чине либерализам, капитализам и нација-држава. Као таква, она је била и наротив владајуће класе која је свог носиоца – белог, западног мушкарца који поседује имовину – представила као идеалног субјекта политике. Међутим, универзализам грађанства, утемељујући мит из уговорних теорија о неутуђивим правима с којима се *сви* људи рађају – управо је био оружје у борбама које су се водиле против историјско-идеолошких инкарнација грађанских права чији су носиоци били само *неки*. Наводно неутрална фигура грађанина, необележеног *појединца* (в. још у Zaharijević 2014), својим полом, класом и другим афилијацијама разоткривала је пукотине између универзалног идеала и историјског остварења, те је та дискрепанција мобилисала искључене и легитимисала борбу за опште право гласа, за еманципацију жена, за грађанска права мањина итд. Они искључени из политике, своје право на грађански статус изражавају оним што Исин назива актима грађанства (*citizenship acts*) – актима непослушности, одбијања или перформирања права на права која су им *de facto* ускраћена; акти грађанства су неретко и физички акти, свакако нешто што превазилази говорне акте и протестна обраћања. Дакле, није довољно само препознати неправду и говорити о њој, акти грађанства су телесни акти који „говоре“ о неправди искључивања и боре се против ње, у име идеала универзалности грађанства; истовремено, они субјективно конституишу не-грађанина у грађанина (Исин илуструје акт грађанства потезом Розе Паркс – многи су се бунили против неправде сегрегације на америчком југу, али био је неопходан и конкретан физички чин одбијања те сегрегације – одлазак на „забрањено“ предње седиште и тиме потврђивање универзалног права свих грађана на једнаки третман, enginfisin.net 2012).

Аутори попут Рансијера, Исина, али и Балибара и Вокера (Balibar 2004; Walker 2011) утицали су на развијање идеје о грађанству као облику политичке субјективности који не мора бити нужно скопчан с идејом аутономног појединца у сувереној држави. Теорија о *грађанству изван суверености* (Closs Stephens and Squire 2012; Ní Mhurchú 2014; Trimikliniotis et al. 2014) полази од следећих идеја: 1) грађанство је појам који не треба мислити првенствено у оквиру концепата статуса и заједнице (субјекти који поседују одређена права у политичкој заједници), већ га промишљати у оквиру концепта *борбе* (за грађанска права) – која се одвија на разним местима (унутар и изван граница суверене заједнице; на трговима као и на онлајн блогovima, на граничним прелазима, у камповима за избеглице) и чији носиоци могу бити како субјекти с признатом политичком аутономијом тако и они којима је то признање ускраћено. 2) Суверена држава и нација нису нужни оквири унутар којих се остварују политички идентитет и припадност;

идеју политичке суверености и аутономије не треба мислити нужно с обзиром на суверену нацију-државу. У вези с овим, важно је напоменути да у овом покушају теоретисања грађанства изван суверености није реч о идеји *наднационалног* (космополитског, глобалног итд.) грађанства – о тврдњи да услед убрзане глобализације модерне државе нужно „предају“ делове своје суверености другим наднационалним или субнационалним институцијама, па да стога можемо говорити о постнационалом, глобалном или космополитском грађанству (в. Soysal 1998, Held 1991). Овде је, заправо, реч о довођењу у питање претпоставке да институција грађанства нужно мора да почива на искључењу и укључењу; на простору унутар или изван државе; на држави и појединцу као примарним политичким категоријама.

Модерна институција грађанства се развијала у оквиру двоструког концепта дељеног *демоса* и *етноса* (Balibar 2004), призиваног јединства простора и времена које наводно делимо са суграђанима у заокруженом *сувереном простору* који се конституисао у *дељеном времену*. Овај просторно-временски оквир савременог грађанства остаје неупитан и у малопре поменутих тзв. постнационалним теоријама, где се разлика тиче само ширег или ужег простора који нас занима у том оквиру (и где појмови *статуса* и *заједнице*, као и њихова повезаност, задржавају централну важност). Насупрот томе, идеја о грађанству изван суверености пропитује саме бинарне услове припадности: време/простор, изван/унутра, идентитет/разлика се критикују као нужни услови кретања од категорије странца ка категорији грађанина. Овај приступ истиче замагљеност разлике између тих категорија и полази од тензије инхерентне грађанству, од другости која је увек имплицирана у том појму, како то наглашава и Исин, према коме су грађанство и другост два аспекта истог онтолошког услова који омогућава идеју политике (Isin 2002, x). Стога и не чуди да се овај приступ развио примарно из заинтересованости за феномен тзв. нерегулисаних имиграције, с фокусом на фигури тзв. илегалног мигранта, оног/оне која је „без папира“, људи који су *истовремено* и унутар и изван институције грађанства. Борба *sans-papiers* идеално илуструје Исинову идеју о активистичком грађанству које одликују дисруптивни акти, који преиспитују саму институцију, насупрот активном грађанству у ужем смислу речи које само перпетуира и понавља већ институционализоване и нормализоване праксе, попут гласања, кандидовања на изборима и сл.

Феномен миграције се у класичним студијама грађанства испитује као индикатор граница грађанства, који отвара питања његове отворености, ригидности и правила на којима почива. Нерегулисана или ирегуларна миграција стоји на граници између грађанства и другости; ирегуларни мигранти су истовремено искључени из тела грађанства, иако га својим постојањем свакако обликују. Ово је нарочито јасно у заједницама у којима живи велики број миграната с нерегулисаним статусом, као што су Француска или Сједињене Америчке Државе. Када изражавају своје право на суделовање у својим заједницама живота, ирегуларни мигранти често истичу како они *већ јесу* грађани датих заједница (својим свакодневним животом, учествовањем у економији, макар и у сивој зони, својом потрошњом и својим друштвеним

везама), чиме преиспитују устаљене претпоставке о томе шта уистину значи припадност заједници. Када протестују у јавности, они то чине „унутар простора грађанства, уздрмавајући тиме просторну кохезију и линеарни наратив о политичкој заједници (...) стварају нове просторе суверености и нове субјективности бивајући једновремено и странци и суграђани“ (Ní Mhurchú 2014, 123). Илустративан пример ове борбе је нпр. тзв. „Дан без имиграната“ који се неколико пута организовао у САД⁷, када имигранти (легални и ирегуларни) одбијају да оду на посао и суделују у свакодневним обавезама (па и у потрошњи), наглашавајући својим одсуством неупитно присуство у заједницама у којима живе; уздржавањем од суделовања у јавном животу они управо креирају своју политичку субјективност – захтевајући истовремено уважавање свог присуства као грађана; оваквим актом они доводе у питање раздвојеност категорија идентитета и разлике на којој традиционално грађанство почива. Такође подривају наратив о просторно-временском јединству на којем почива идеја државне и националне суверености.

Теоретичари грађанства изван суверености својим фокусом на фигури (ирегуларног) мигранта теже да нагласе перспективу из које је могуће грађанство посматрати изван статуса (*неко*) и заокружене заједнице (*негде*): „грађанство би, заправо, требало повезивати с одређеним просторима борбе и оспоравања која имају потенцијал да конституишу грађанство изнова“ (Ní Mhurchú 2014, 124). Праксе којима не-грађани (били искључени из грађанства *de jure* или *de facto*) освајају простор грађанства суштински је елемент ове саме институције. У питању је промовисање једне другачије логике размишљања о заједници и грађанству – није реч о томе да просторно-временску логику нације-државе треба одбацити или игнорисати, већ само да она не мора бити (као што, испоставља се, често и није) *подразумевана* за институцију грађанства.

У овом раду сам желела да се критички осврнем не само на теорију у повоју, о грађанству изван суверености, већ и на сам проблем односа између ова два концептуално повезана појма. Случај Ал-Катед против Годвин ми је послужио да започнем с проблемом односа људских и грађанских права, да отворим тему политичке заједнице и правног поретка којег она штити, те простора у којима се такав поредак суспендује или, пак, задобија другачији значај и тежину. Желела сам да покажем да чак ни логори, супротно Агамбеновој тврдњи, не умичу хијерархизацији и класификацији људскости коју режими држављанских статуса и грађанских права успостављају. Потом сам се осврнула на историју институције грађанства као историју једне амбивалентне тежње ка једнакоправном укључењу свих („који припадају“; уз променљиве услове припадности) и истовременом искључењу оних који остају изван заједнице. Коначно, приказан је модел грађанства изван суверености као модел који тежиште ставља управо на оне искључене и на

⁷ Ове, 2017. године, имао је специфичну тежину због најављених антиимиграционих политика нове америчке администрације. В. нпр. .

оне који своју грађанску субјективност остварују и обликују борбом на граници (и против те границе) између искључености и припадности заједници.

С обзиром на наведене примере с почетка текста, као и на растући глобални проблем избеглиштва, избегличких кампова као простора у којима људи бораве и по више година, заштите људских права ирегуларних миграната и тражилаца азила, чини се да овај модел грађанства изван суверености отвара корисну перспективу за промишљање тензије између људских права и права грађанства – отвара пут ка уважавању агенности и оних који немају формална политичка права, мада им се не могу сасвим одрећи „права на права“. С друге стране, немогуће је игнорисати проблем врло лимитиране примене овог концепта: колика је његова хеуристичка моћ изван проблематике нерегулисаних и присилних миграција? Коначно, уколико маргинализујемо значај нације-државе као дефинишућег оквира за појам грађанства, те уколико склонимо из фокуса појединца-субјекта као носиоца права и обавеза, шта нам садржински преостаје од самог грађанства као форме политичке субјективности? Но, упркос овим важним питањима (за сада без одговора) и ограничењима овог теоријског модела у настајању, чини ми се пажње вредним његово апострофирање чињенице да се незанемарљив број људи – ирегуларних миграната, тражиоца азила, апатрида – налази у лиминалној зони правно-политичког признања, без заштите политичке заједнице „порекла“, у борби за право на статус правног субјекта у заједници у којој живе, или чијем се прихвату у грађанство надају. Њихове судбине, изазивајући савремену онтологију човечанства издељеног на нације-државе, позивају на поновно нормативно и теоријско реконцептуализовање грађанских и људских права.

Reference

- Agamben, E. 2009. „Šta je logor?“. U *Studije o izbeglištvu* 2, prir. I. Milenković i P. Šarčević, 65-71. Beograd: Grupa 484.
- Arendt, H. 1951. *The Origins of Totalitarianism*. New York: Harcourt, Brace & Co.
- Arendt, H. 1958. *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press.
- Balibar, E. 2004. *We, the people of Europe? Reflections on transnational citizenship*. Princeton University Press.
- Bauböck, R. 2008. *Stakeholder citizenship: An idea whose time has come?* Washington DC: Migration policy institute.
- Beiner, R, ed. 1995. *Theorizing Citizenship*. Albany: State University of New York.
- Benhabib, S. 1993. „Feminist theory and Hannah Arendt's concept of public space.“ *History of the human sciences* 6 (2): 97–114.
- Brubaker, R. 2015. *Grounds for Difference*. Harvard University Press.

- Burk, E. 2013 [1790]. *Reflections on the Revolution in France*. Stockton Wilson.
- Carens, J. 1995. „Aliens and citizens: The case for open borders“. In *Theorizing Citizenship*, ed. R. Beiner, 229–253. Albany: State University of New York.
- Closs Stephens, A. and V. Squire. 2012. „Politics through a web. Citizenship and community unbound.“ *Environment and Planning D, Society and Space* 30 (3): 551–67.
- Dedić, J., V. Jalušić i J. Zorn. 2003. *The Erased. Organized Innocence and the Politics of Exclusion*. Ljubljana: Mirovni Inštitut.
- Enginfsin.net. 2012. „How to write an act“. Pristupljeno 1. maja 2017. <http://www.enginfsin.net/acts/discussion/how-to-write-an-act/>
- Gelber, K. 2005. „High Court Review 2004: Limits on the Judicial Protection of Rights.“ *Australian Journal of Political Science* 40 (2): 307-322.
- Groebner, V. 2007. *Who Are You? Identification, Deception and Surveillance in Early Modern Europe*. New York: Zone Books.
- Groves, M. 2004. „Immigration Detention vs Imprisonment.“ *Alternative Law Journal* 29 (5): 228–234.
- Heater, D. 2004. *A brief history of citizenship*. New York University Press.
- Held, D. 1991. „Between state and civil society: citizenship“. In *Citizenship*, ed. G. Andrews, 19-25. London: Lawrence & Wishart.
- Isin, E. 2002. *Being Political: Genealogies of Citizenship*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Isin, E. 2009. „Citizenship in flux: The figure of the activist citizen.“ *Subjectivity* 29: 367–388.
- Isin E. and G. Nielsen, eds. 2008. *Acts of citizenship*. New York: Zed Books.
- Kesby, A. 2012. *The Right to Have Rights: Citizenship, Humanity and International Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Le Troquer, Y. and R. Hommery al-Oudat. 1999. „From Kuwait to Jordan: The Palestinians' Third Exodus.“ *Journal of Palestine Studies* 28 (3): 37–51.
- Lesch, A. M. 1991. „Palestinians in Kuwait.“ *Journal of Palestine Studies* 20 (4): 42–54.
- Ní Mhurchú, A. 2014. „Citizenship beyond state sovereignty“. In *Routledge handbook of global citizenship studies*, eds. E. Isin and P. Nyers, 119-127. London: Routledge.
- Rancière, J. 2004. „Who is the subject of the rights of man?“ *South Atlantic Quarterly* 103 (2–3): 297–310.
- Schloenhardt, A. and H. Hickson. 2013. „Non-Criminalization of Smuggled Migrants: Rights, Obligations, and Australian Practice under Article 5 of the

Protocol against the Smuggling of Migrants by Land, Sea, and Air.“ *International Journal of Refugee Law* 25 (1): 39–64.

Shachar, A. 2009. *The Birthright Lottery: Citizenship and Global Inequality*. Cambridge MA: Harvard University Press.

Snyder, T. 2015. *Black Earth: The Holocaust as History and Warning*. New York: Tim Duggan Books.

Soysal, Y. N. 1998. „Toward a post-national model of membership“. In *The Citizenship Debates*, ed. G. Shafir, 189-217. Minneapolis: Minnesota University Press.

Torpey, J. 2000. *The Invention of the Passport*. Cambridge University Press.

Trimikliniotis, N., D. Parsanoglou and V. S. Tsianos. 2014. *Mobile Commons, Migrant Digitalities and the Right to the City*. Palgrave Macmillan.

Vasiljević, J. 2016. *Antropologija građanstva*. Novi Sad i Beograd: Mediterran i IFDT.

Walker, R. B. J. 2011. *Inside/Outside. International relations as political Theory*, Cambridge University Press.

Zaharijević, A. 2014. *Ko je pojedinac? Genealoško propitivanje ideje građanina*. Loznica: Karpos.

Примљено / Received: 21. 03. 2017.

Прихваћено / Accepted: 06. 11. 2017.

Адриана Захаријевић

Институт за филозофију и друштвену теорију, Универзитет у Београду
zaharijevic@instifdt.bg.ac.rs

Ми избеглице: живот који се не може живети

Текст је подељен у две везане целине. Прва обрађује мотив који је увела Хана Арент 1943. године кратким текстом насловљеним „Ми избеглице“. Шта значи то „ми избеглице“, ко су ти „ми“, и можемо ли и ми једном и некад бити избеглице? Фигура избеглице се чита и промишља у неколико варијација на фразу коју је увела Арент, с посебним освртом на идеју људских права, грађанства, страха, територије и припадања. Фигура избеглице нам такође омогућава да уведемо разлику између права на живот и права на живот који се може живети. Друга целина у том смислу тестира тезу према којој је за живљив живот неопходно да буду испуњена три услова: једнакост, одсуство сиромаштва и одсуство рата; три услова која су у случају избеглица дубоко упитна.

Кључне речи: избеглице, грађанство, живљив живот, једнакост, право на живот.

We refugees: an Unlivable Life

The paper is divided in two related parts. The first one offers a textual chain based on the short text “We Refugees” written by Hannah Arendt in 1943. What does this ‘we refugees’ mean, who are those ‘we’, and could *we* not once become refugees? The figure of a refugee is read through several instances of the phrase introduced by Arendt, with the special emphasis on the ideas of human rights, citizenship, fear, territory and belonging. The figure of a refugee allows us to introduce an important difference, often omitted within strictly juridical and policy papers, between the right to life and the right to a *livable life*. The second part of the text examines the hypothesis that a livable life requires three conditions for its possibility: equality, the absence of war and the absence of poverty. The life of a refugee can be thought of as a retraction of these conditions, and thus as unlivable.

Key words: refugees, citizenship, livable life, equality, right to life.

У доба када су изумљена права човека, западним робовласничким друштвима кружио је један препознатљиви приказ. Та сличица, изворно начињена у форми медаљона који је направио Џосаја Веџвуд (Josiah Wedgwood), грнчар-аболициониста, била је такорећи крик немогуће браће. Испод окованог црног човека писало је: „Зар ја нисам човек и брат?“. Више од два столећа касније, у доба пуне владавине људских права, људи на граничним прелазима, слаби, преморени, понижени, указују на себе лоше исписаним

плакатима с простим, па ипак апсурдним питањем: „Зар ми нисмо људска бића?“. Ово питање је данас крик с картонских медаљона, људски крик тела која се оглашавају својим пуким присуством на местима где су се затекла – а где им тобоже није место.

Сви ми мигрирамо или бисмо могли мигрирати; и то не зато што то желимо, зато што смо загрижени путници, авантуристи, прилагодљиви грађани савременог света, или зато што у нама има нечег инхерентно номадског. Може се рећи да смо унеколико слични птицама, које мигрирају да би нашле боље, сигурније, топлије гнездо. Птице мигрирају зато што имају извесни механизам који их нагони да побегну од околности које им могу нашкодити. Исто је и с људима. Међутим, када мигрирају, за разлику од птица, људи могу постати илегални или стављени ван закона; крећући се, они често наилазе на непремостиве препреке, какве су жичане ограде, зидови, гранични прелазни где их дочекују војска или полиција; негде на путу обично скончавају у прихватним центрима или логорима; редовно су изложени административном, полицијском насиљу, али и организованом насиљу локалног живља; најзад, како год да су опремљени за своје неразумно дуго и исцрпљујуће „путовање“, они постају обесхрабрани, на граници снага, свега им понестаје, а често су – ако коначно стигну до циља – препуштени сами себи у прибављању основних потрепштина за живот. Уз то, за разлику од птица, људи често мигрирају са својим младунцима, што их на путу успорава, чинећи пут још неизвеснијим, мучнијим и тескобнијим.

Одавно установљена подела на два типа птица – селице (*migratory birds*) и станарице (*permanent residents*) – асоцира на древну поделу на номадске и седентарне људске групе. Ипак, аналогија с птицама овде мора стати. Ниједна птица никада не постаје избеглица. Колико год се селили, нема те ласте, роде, шљуке или чворка које бисмо смели назвати имигрантом. За то нам је неопходна идеја држављанства – нечег комплекснијег и ширег од идеје сталног боравка (*permanent residence*) – као структуре која прописује, ограничава и зауставља миграције. Само с држављанством је миграцијама могуће додати негативан префикс. Морају постојати државе (са замишљеним или чврстим зидовима које само птице могу да прелете); морају постојати староседеоци с једне, и странци и туђини, с друге стране; морају постојати дозволе за улазак, права пролаза, забране уласка, присилна раздвајања придонесених (Васиљевић 2016). У данашњем свету, ниједна особа нема слободу да мигрира као птица, без обзира на околности које је морала да остави за собом.

У ономе што следи говорићу о утопијском хоризонту који нам је потребан да бисмо могли да се ангажујемо. Полазим од тврдње да је неопходан ангажман који ће овакве исказе непрестано одржавати на површини расправа о избеглиштву. Иако таква тврдња можда делује саморазумљиво, она се ипак стално сусреће с бројним и озбиљним тешкоћама. Прво, избегличка (или пре хуманитарна) криза не јењава. Друго, супротно мишљењу које је пре само неколико деценија превладавало, национална држава није изгубила на актуелности. Штавише, оквири у којима се она данас

артикулише су неоконзервативни, неолиберални и снажно секуритарни. Треће, јаз између сиромашних и богатих држава не престаје да се продубљује. Четврто, популистичка реторика, која се у многим аспектима изједначава с антиимигрантском реториком, делује потпуно незауостављиво. Коначно, политички и друштвени ангажман који подупире и пропагира антиимиграциони сентимент из године је у годину све присутнији. Управо због тога постаје кључно мислити о томе како се данас ангажујемо, каквим се регулативним идеалима и утопијским хоризонтима руководимо у нашем деловању, како мислимо избеглиштво и какву позицију приписујемо нама самима у том процесу.

Да бих изнетој тези дала чврстину и садржај, у првом делу ћу понудити дефиницију избеглице, коју изводим из неколико инстанци текста под насловом „Ми избеглице“, који су писали, расписивали и дописивали различити људи, од којих су неки и сами доживели судбину избеглиштва. Први део текста, дакле, представља један текстуални ланац, чији је циљ да нас директно изложи овом „ми“ у наслову, али и да нас подсети на разне скупине избеглица које је новија историја забележила (реч је, на пример, о европским Јеврејима који су успели да умакну убитачним последицама нацизма, Вијетнамцима и Камбоџанцима седамдесетих година [Foucault 1979], бугарским Турцима крајем осамдесетих [Kamusella 2016], разним бившим Југословенима деведесетих година, Авганистанцима, Сиријцима и небројеним грађанима афричких земаља током последње деценије). Ово „ми“, међутим, упућује и на разне друге замисливе нас које још не можемо довести у везу с неком специфичном топографијом. Према томе, ланац уводи фигуру избеглице, присиљавајући нас да изнова промислимо ту неодређену заменицу, миграторну ознаку која се тако лако помера с једног на неко друго „ми“, злослутно отворена и потенцијално примењива на толико много замисливих нас.

Ми: избеглице

Хана Арент (Hannah Arendt) је прва спојила ове две речи. Њен кратки текст „We Refugees“ објављен је 1943. године у часопису *The Menorah* (Арент 2009). Рат је тада и даље био у пуном јеку, а њен дуг и исцрпљујућ пут до Њујорка, преко Француске, Чехословачке и Португалије, јасно је одзвањао реченицама. Међутим, ако би нам данас неко показао само поједине делове чланка (прескачући места где се помињу пољска гета и најбољи пријатељи убијени у концентрационим логорима), без упућивања на његову ауторку, лако бисмо се могли збунити и помислити да је текст писан јуче, да га је написала нека особа из Сирије, загуљена на неком делу Балканске руте. Арент каже:

Изгубили смо дом, што ће рећи, добро познати свакодневни живот. Изгубили смо своја занимања, што ће рећи извесност да у овом свету има неке користи од нас. Изгубили смо свој језик, што значи природност реакција, једноставност гестова,

неизвештаченост у изражавању осећања... Ми смо некад били они за које су људи марили, пријатељи су нас волели, станодавци су знали да редовно плаћамо кирију (Арент 2009, 12, 19).

Само осам година касније, Конвенција о статусу избеглица из 1951. године формализује опис овог „ми избеглице“. У Конвенцији се феномен избеглице одређује примарно према једном осећају, осећају страха. Избеглица је лице које се

бојећи се оправдано да ће бити прогоњено због своје расе, вере, националности, припадности некој социјалној групи или због својих политичких мишљења, нађе изван земље чије држављанство има и које не жели или које, *због тога страха*, неће да тражи заштиту те земље; или које, ако нема држављанства а налази се изван земље у којој је имало своје стално место боравка услед таквих догађаја, не може или, *због страха*, не жели да се у њу врати. (Конвенција, чл. 1, курзив А.3.).

Страх овде, дакако, није арбитрарно изабран. У хобсовском структурирању политике, улога страха је двојака – он је истовремено основни узрок рата, али и основни узрок мира (Blits 1989). Но, у првом правном одређењу избегле особе улога страха је изразито редукутивна. Наиме, страх може бити и често јесте оно што особу покрене, нагна да оде и напусти своје првобитно пребивалиште. Али процес одласка није праћен једино страхом: одлазак умногоме одређује низ процеса исхитреног одлучивања, рецимо, о томе шта ће се понети са собом, а шта не, ко ће се повести са собом, а ко ће морати да остане – можда ће то бити остарели рођак, можда верни пас или папагај кога смо дуго учили да „прича“, можда брижљиво писани и брижљиво чувани дневници из младости, можда први зуб нашег детета. Таквим одлукама затим по правилу претходе „нередовни“ животни услови (произведени економским околностима, ратом изазваним насиљем или природним катастрофама), који могу допринети индивидуалном развоју осећаја страха и несигурности, али никад нису на просто сводиви на то. Страх обично прати тешко замисливе околности „сналажења“ на путу, у фази преласка из земље чије се држављанство има (а које се *не жели*) ка земљама у којима се постаје туђ и стран. Најзад, страх се продужава у антиципацији „сналажења“ у земљи у којој ће се можда добити азил, где се у одсуству *правог* држављанства задржава преносив статус оног ко се не може асимилovati, кога је немогуће интегрисати. Избеглица као историјска творевина – и пре но што јој је додељена правна дефиниција, мањкава каква је била – више је од страхом обликованог бегунца, одређеног држављанством које може изгубити. Према Хани Арент, то је творевина модерне историје за коју „очигледно нико не жели да зна“ – „нова врста људских бића – она коју непријатељи затварају у концентрационе логоре, а пријатељи у логоре за интернирање“ (Арент 2009, 13).

Да би се та нова врста људских бића очистила творевина историје које су омогућиле њен настанак и контингентне логике „лутрије рођења“ (Shachar

2009), потребна је нова врста правног мишљења и нова врста политичке филозофије. То уводи трећу карику у овај текстуални ланац: Агамбенов текст „Ми избеглице“, написан 1995. године (другим речима, усред југословенске избегличке кризе). Постојећи правни језик створио је индивидуу, правно очишћену и од историја које јој нису нужно припадале, које су се кроз њу такође случајно просецале, и од свих других афеката који се не могу оправдано подвести под добро утемељен страх. Отуда та индивидуа није *пуна живота* – оног ткања које се кида у тренутку када одласком за собом остављамо оно што се могло или морало оставити, и које се тешко изнова упреда доласком на место на којем је извесна само неизвесност. Уместо тога, индивидуа се своди на пуки живот. „Нова врста људског бића“ коју помиње Арент, постаје сумњиви поседник и држалац људских права у свету који је правно и политички и даље одређен, како каже Агамбен, „старим тројством државе-нације-територије“ (Agamben 1995, 117). То је свет у којем су номинално сви људи, али се пуна људскост у збиљи одриче онима који нису у исто време и грађани одређене државе. Арентијанска људска бића која нису „ништа друго до људи“ (више обликована неприпадањем него страхом), код Агамбена постају управо они који обележавају радикалну кризу појма људскости, јер проказују једначење између људског бића и грађанина, рођености (*nativity*) и понарођености (*nationality*). Према Агамбену, избеглица није само неуклопив голи живот (који страхује и од кога се страхује). Избеглица је жив доказ да је политички и правно признат живот који се не може тек тако жртвовати – живот који може да се протеже у прошлост и пројектује у неку незарачунљиву будућност – могућ једино у коњукцији с држављанством. У оквирима постојећих политичких и правних дефиниција, нема места за људско биће пуно живота које истовремено није држављанин своје властите државе, или неке друге која би пристала да га прихвати.

Последњу деценију двадесетог века обележило је неодређено уверење према којем је трансформација, ако не и нестанак националне државе незауостављив процес, и том уверењу ни сам Агамбен није одолео (што је свакако необично с обзиром на урушавање Југославије која му је географски била врло близу). Пад Берлинског зида и корозија старих политичко-правних категорија, ишли су наруку идеји да би у блиској будућности могло доћи до перфорације и тополошког деформисања простора националне државе. Ту је идеју пратило и понешто наивно веровање (које је пре омогућила слободна циркулација робе него слободна миграција људи) да ће ту исту будућност све више популисати људска бића, а све мање држављани. Недосањани сан о новом мултиполарном светском поретку у којем ће владати мир, људска права и демократија, у европском контексту додатно ојачан уверењем о моћи политичког и економског уједињења и снази новог европског идентитета, током наредне деценије распршује се на немилосрдној јави. Идеју о уређеном свету из сна заменила су, како тврде Зејнеп Гамбети и Марсијал Годој-Анативија (Zeuner Gambetti и Marcial Godoy-Anativia 2013), стална паралелна умножавања категорија ризика, контроле, прекарности, танатополитике и ванредног стања, које су до данас постале сасвим ординарне појаве.

Прочитајмо стога временски последњи текст који се под насловом „Ми избеглице“ појавио у пролеће 2016. године. Пише га Данијел Лоик (Daniel Loick), представник најновије генерације Франкфуртске школе критичке теорије. Иако текст врви од имена разних ноторних фигура, попут Орбана, Меркел (Merckel) и Јункера (Juncker), савремених стронгмена, истинозборача и могула који имају моћ да људе „прихвате“, да од њих захтевају да се интегришу или да оду, или да им забране право уласка у тврђаву Европу, средишњу улогу у њему имају поново Арент и Агамбен које Лоик призива као представнике другачије Европе, да би заједно с њима прочитао актуелну „избегличку кризу“. Знакови навода су овде сасвим упутни, јер смо упозорени да се таквом употребом „термина, криза погрешно приписује људским бићима у бегу уместо анахроним политичким институцијама“ (Loick 2016), а та Лоикова опаска у складу је с Агамбеновим схватањем избеглице као „граничног појма који у исти мах ствара радикалну кризу начелā националне државе и рашчишћава пут ка неодложној обнови категорија“ којима она оперише (Agamben 1995, 117).

Међутим, 2016. године више нема места за романтичарске идеје о постепеном нестајању националне државе: Лоик овај текст пише неколико месеци пре успелог Брексита (Brexit) и неколико месеци после мртворођеног Грегзита (Grexit), у самом срцу неолибералне и ксенофобне Европе, окружене својим источним и балканским истиноносним сателитима. Оно што Лоик тражи од нас, свих нас, није да чекамо бољи тренутак у будућности када ће неке срећне околности коначно довести до попуштања контроле на државним границама, а с тим и до потенцијалног преображаја институције саме државе. У свету у којем живимо *сада* – под условом да у начелу не прихватимо производњу и постојање живота који се могу жртвовати – сва људска бића која насељавају Земљу остаће без своје суштине, да су *zoon politikon*, ако се остане при древној идеји полиса – заједнице која се дефинише границама и од свих других је строго раздвојена властитом територијом. У складу с тим, „нису избеглице те које се морају прилагођавати државама и њиховим механизмима моћи; уместо тога, државе се морају реорганизовати тако да се прилагоде универзалној атериторијаности као основном људском стању: ’нормални’ грађани морају постати избеглице“ (Loick 2016).

Последња карика у овом избегличком ланцу је поема Бенцамина Зефанаје (Benjamin Zephaniah), британског писца јамајканског порекла. И та поема свој наслов позајмљује из кратког текста Хане Арент. У њој се износи једноставна истину о којој је Арент говорила: избеглиштво подразумева изванредан прекид, нужан јаз између оног што је било и оног што је испред нас (што нас чека у асимилацији, прилагођавању, интеграцији, под условом да је азил одобрен, или, уколико то није случај, у бездржавности [*statelessness*] којом се негира пуноћа живота, која уводи један континуирани прекид или симболичку смрт). У поеми налазимо и Лоиково упозорење: позив да се „постане избеглицом“ од нас нипошто не тражи да романтизујемо немисливе патње стварних избеглица. Он нам помаже да схватимо „да начин на који људска бића у свету живе заједно више одговара бездржавности него

конвенционалном држављанству“ (Loick 2016). Зефенајина поема нас, дакле, подстиче да другачије промислимо ко смо као људска бића ако и када нисмо држављани.

Сви можемо бити избеглице
Нико није безбедан,
Потребан је само луди вођа
Или да нема кише и хране
Сви можемо бити избеглице
Свима нам се може рећи да одемо
Све нас се може мрзети
Зато што смо неко.

(Zephaniah 2000)

Ми, избеглице?

Мигрирајући једни у друге, текстови су обликовали необичан ланац који треба да пружи дефиницију избеглице. Јасно је да је веза између појмова „ми“ и „избеглице“ за ту дефиницију била од средишње важности. Такође, кроз сваки од понуђених текстова провејавало је одређено разумевање људскости и живота. На темељу оног што је речено до сада, већ би се могао извести један прости, премда уистину кључан захтев: да полазиште сваке расправе о миграцијама буде живот у својој пуноћи, односно живот којем се признаје извесна прошлост и који се руководи извесном идејом будућности – иако је уважавање таквог захтева парадоксално у оквирима постојећег политичко-правног и економског система који на различите начине дистрибуира право на живот. Овај ланац нам је такође помогао да живот разумемо као нешто што је шире и обухватније од пуког живота. Стога предлажем да сада размотримо нешто што би се могло одредити као универзално право на живот који се може живети. Тврдим да је у данашњим политичким, економским и правним констелацијама избеглица неко коме се можда не ускраћује право на живот, али му је право на *живљив живот* непрестано доведено у питање.

Појам живљивог живота (*livable life*) развијала је Џудит Батлер (Judith Butler) на много сложених начина у различитим контекстима и оквирима свог дела, и то посебно у својим позним радовима. Не улазећи у детаље њених поставки, овде ћу изнети тезу према којој је живљив живот добар живот, односно онај живот који се може живети (Butler 2015, 208). Живљив живот мора бити нешто више од испуњења минималних захтева који телу омогућавају да истраје, да се одржи, нешто више од пуког преживљавања. У свету какав знамо, постоје различите равни живљивости (*livability*), пошто је „прекарност различито дистрибуирана“. Због тога се, тврди Батлер, „отпор или борба против прекарности мора заснивати на захтеву да се животи третирају једнако и да треба да буду једнако живљиви“ (Butler 2015, 67).

Имајући то на уму, сада ћу применити, али и проширити, неке од претпоставки Џудит Батлер на питање којим се овде бавимо.

Тврдим да заиста живљив живот мора моћи да се развија, што значи да му је потребно окружење у којем може да се развије, одређени простор у којем може да се простире и траје, место за тело које тај живот носи, али и неразломљена, на силу фрагментирана темпоралност, која подразумева одређену везу између прошлости и будућности. Време и простор појединачних живота засићени су, узглобљени и саодређени околностима у које се умештају. Другим речима, време и простор живота прожети су (али и структурирани) околностима које се најшире могу одредити као политичке. Услед тога, тврдим да за живот који се може живети постоје три темељна услова могућности: то су једнакост, одсуство сиромаштва и одсуство рата. Под једнакошћу мислим на одсуство градације међу људским бићима, то јест на одсуство могућности да се особа третира као нешто мање-од-људског или као нешто не-људско. Одсуство сиромаштва подразумева стање у којем ниједно људско биће не умире од глади нити је сведок смрти блиских и ближњих од гладовања. Најзад, одсуство рата подразумева међународни поредак у којем се насиље не користи да би се људи лишили живота, али ни оног што је за људскост заједничко – достојанства и основних потреба за живот. Надаље желим да тврдим да нико од нас не живи истински живљивим животом, таквим да су потенцијали за неку форму будућности уписани у нашу садашњост, ако ови услови нису испуњени (или ако бар нису регулативни идеали који руководе разумевање наше сврхе и положаја у свету као људских бића). Другим речима, свако од нас могао би се наћи у околностима неједнакости, сиромаштва или рата, сваком од нас би живот могао постати неживљив.

Небројене расправе о имиграцији које су вођене последњих година, од оних радикално десних до оних радикално левих, покренуле су многа важна питања. Оне су нас присилиле да обратимо пажњу на историје миграција; на колонизацију и њене одјеке у савременом свету; на неједнаку и неравномерну расподелу светског богатства; на константну милитаризацију; на нове и старе поларизације на светској сцени где нове донекле понављају старе, али и уводе извесне новине; на свепрожимајућу природу капитализма и његову континуирану производњу огромних неједнакости, ратова и сиромаштва; на различите губитке (или потенцијалне губитке) замишљене хомогености, сопства и суверености; на повратак религиозности и верског обликовања идентитета, сопства и субјективности; на разорни расизам заоденут у рухо измишљених или наново откривених имена која звуче бенигније, попут белачког национализма. Приморани смо да знамо и да разумемо своју прошлост (а то може бити прошлост наше нације, националне државе, континента, или света узетог у целости), да бисмо деловали у садашњости и да бисмо били у стању да промишљамо будућност. Међутим, у средишту тих промишљања ретко су они који су нас и навели да мислимо о свим тим различитим – и збиља кључним – темама: људи чији су животи постали

неживљиви. Избеглице су људи којима је насилно укинута окружење, простор у којем је могућ развој неразломљене темпоралности живљивог живота.

Ситуација у којој се налазе избеглице показује, пре свега, да питање живљивости није нешто апстрактно. Ако се пажљивије осврнемо на различите модалитете избегличке ситуације, разабраћемо и различите равни неживљивости, које су неспоредно везане за место. Прва раван се производи на месту којем је избеглица некад припадао (или, које је некад припадало избеглици, у амбивалентној спирали припадања и припадности). То је место одакле се долази, место које је чињеницом свог рођења особа имала право да настањује, и које јој разорни учинци рата или/и неједнакости или/и сиромаштва сада укидају. Услед те *првобитне* неживљивости особа одлучује да искористи своје *право да оде* (*right to leave*). Одлазак не означава само напуштање места, већ и прекид у времену живота од којег се одласком раздваја. Следећу раван можемо назвати *прелазном* неживљивошћу, јер се она односи на фазу прелаза (и пролаза) која, по правилу, подразумева разноврсне недаће, тешке повреде (тела или права), суров и нехуман третман, стално прилагођавање патњи и смрти. Будући да људска бића и даље немају универзално и неограничено право на кретање, које је за сада „дато“ (дакако, уз извесна ограничења) само роби и капиталу, употреба права да се напусти властита земља не подразумева и кореспондентно право на место: „још увек не постоји право на место... јер се *ius situs* или *lex situs* нужно односе на ствари (евентуално на власнике ствари), а не на људе и њихову могућност да заједно заузимају простор и да на то имају право“ (Бојанић 2016, 17). У садашњем политичко-правном систему, неживљивост живота наставља се и онда, или тада можда и највише, када избеглице стигну на крај свога пута. Ако су се одлучили да искористе своје право да оду, да би се нашли на месту где ће њихово право на живот бити неоспориво и где ће можда моћи да обнове право на живљив живот, избеглицама може бити порекнуто право да на том месту остану (*right to stay*) – право које би требало да буде нужна последица формално признатог права да се оде.

Све претходне инстанце указују нам на проблематичност идеје да свако има право да буде негде, да својим телом заузима неко место. Када имамо одређену групу људи „који су грађани државе која не успева да им зајемчи место где ће имати непорециво право да буду“, и када им ниједна друга држава не нуди право да буду на неком другом месту, онда се оспорава њихово основно људско право – право на неоспориво место на којем се може живети (Dummet 2001, 28). У том смислу, људска права нису прекршена само у случајевима убиства, мучења или силовања (што се сматра основним инстанцама кршења „људских права“): све су то случајеви могућег стварног или симболичког окончања живота (и сви они се догађају или се могу догодити током разних фаза избегличког „путовања“). Бити људско биће значи заузимати одређени простор у одређеном времену, и то не само унутар граница коже. Ако не постоји дозвољени простор који се може заузимати, живот је прекинут и онемогућен у својој живљивости.

Да бих ово илустровала, понудићу два примера. Први пример у вези је с особама које су стигле на изабрану дестинацију; а други се односи на специфичну групу особа које су и даље *en route*. Оба примера ће нас навести да промислимо на шта се збиља односи ово „негде“, то место на којем се особи не оспорава право да буде, и како забрана или одсуство безбедног места противречи живљивости, ако не и пуком преживљавању.

Илегалност људи који мигрирају представља кључну инстанцу одрицања права на место, права да се негде буде. Особе које до своје дестинације приспевају илегално, што, по правилу, подразумева плаћање зеленашких сума новца, крајње опасан и небезбедан пут, изложеност различитим формама дехуманизације, мучења и експлоатације – готово увек и остану илегалне (што значи да остају, иако немају права да остану). Морално спорни чин илегалног трансфера није последица нечије субверзивне жеље да се прекрши закон – то се пак посебно не односи на жељу оних који завршавају као законом непризната бића без права на останак. Напротив, илегални трансфер је последица самог постојања закона који ће неким људима дозволити да прелазе границе (па чак и да замишљају да граница уопште нема), док ће друге спречавати да учине то исто. Постајање илегалним је стога учинак диференцијалног третмана људских бића, који зависи од тога с које смо се стране границе затекли. Уколико се неко, као илегалан, нађе у ванредном стању – без држављанства усред система држављанства – уколико, дакле, нема права на формално признат живот, његова је живљивост суспендована. Уз то, када људи испадају из приколица, камиона и чамаца, као да су крадена или кријумчарена роба, њихова људскост постаје постварена, а живот им постаје ближи „животу“ ствари – „животу“ који нема дозвољен или жељени простор и време које није само споља условљено и ограничено. Илегални мигранти, чији су животи упоредиви са животом ствари, иако су због својих радњи подложни кривичном гоњењу, у историјском су погледу, без обзира на разлике, најближи правној дефиницији „оживљене покретне имовине“ (*animated chattel*), старе америчке дефиниције роба (Захаријевић 2010).

Постоји још једна посебно рањива инстанца на коју желим да скренем пажњу: случај када се не крећемо сами. Чињеница је да се многи не крећу сами, али је стање мајки које на пут полазе саме с децом посебно тешко. Њихова ће се изложеност директном физичком насиљу (силовању или мучењу) током пута увећавати. Мајке би биле склоније потенцијално сумњивим договорима с вођама кампа, вођама пута, кријумчарима или разноразним представницима спољашњих група, да би деци обезбедиле неки облик заштите. Болести на путу се у таквим случајевима увек умножавају, а одлуке о томе коме се првом посветити и о коме првом побринути незамисливо су тешке, али неизбежне. Одговорност коју ове жене имају према деци често претпоставља да ће се мање бринути о себи (да ће уносити мање хране, лекова, и да ће бити спремније да топлу одећу у хладним периодима дају другима). Као жене, посебно без заштите мушкарца, оне ће често бити изостављане из договора и одлучивања, и изложеније хировима како оних

који имају добре, тако и оних који имају зле и нечасне намере. Као самохраним мајкама њима се, с друге стране, поверава улога главног старатеља који се у много чему не сме, за добробит деце, обазирати на ограничења родних улога, колико год оне биле уважаване пре одласка. То је парадоксална ситуација у којој се родна неједнакост учвршћује у својој мултидимензионалности (в. *Survivors, Protectors, Providers* 2011).

Најзад, у закључку желим да се осврнем на питање које сам поставила на самом почетку, о томе како се ова промишљања могу разумети као позив на ангажман. Када говоримо о ангажману углавном и с правом мислимо на деловање. Међутим, овде ангажман треба разумети двоструко, и као позив на промишљање о томе како и зашто делујемо, и као позив да делујемо на начине на које мислимо. У часу када је огроман број људи закупљен смишљањем најефикаснијих видова солидарног деловања и организовања, када се убрзава дефинисање приоритета и тражење краткорочних (и ређе, дугорочних) решења за кризу, сматрам да је потребно бар накратко зауставити ту кошницу гласова и радњи и усредсредити се на саме претпоставке нашег делања. Или, потребно је дефинисати утопијске хоризонте унутар којих смештамо наш ангажман.

Неједнакост, рат и сиромаштво саставни су део постојећих констелација света. Државе су, у спрези с међународним монетарним и војним организацијама, произвођачи сва три наведена фактора. Ратови у једном делу света производе избеглице у другом. Сиромаштво у неким деловима света производи избеглице у другим деловима света. Неједнакост у једном производи избеглице у другом делу света. Ратови, неједнакост и сиромаштво најчешће иду руку под руку и, ако они скупа не мигрирају у најближи део света, то ће јамачно учинити избеглице. Људи који беже у друге делове света често остају сиромашни, неједнаки и носе трагове рата у себи и на себи. Нашавши се у деловима света којима тобоже не припадају, они такође подстичу „леgitиман“ позив на насиље, ако не и на сам рат.

Шта у таквим околностима чинити? Можемо се сложити да је током ове хуманитарне кризе привремених решења и привремених облика солидарности било много. Могли бисмо без сумње пожелети да је солидарности било још више, или да су развијани институционалнији облици солидарног одговора на људску патњу. У оквиру тога, свакако бисмо могли да инсистирамо на практичнијим решењима која би морала да укључе суштинске модификације и проширења националних и међународних правних система. Па ипак, пре него што пређемо на решења, каква год она била, и пре но што се дамо у деловање, дужни смо да радикализујемо властито мишљење и да поставимо границе сопствених утопијских хоризоната унутар којег ће се деловање усмеревати. Да сузим, можемо рећи да се та радикализација односи на начин на који мислимо о нама самима. Држимо ли се овог сужавања, у основи ће се појавити два темељно антагонистичка приступа овом „ми“ којем припадамо. Или смо „ми избеглице“ или, сасвим супротно, неосвојива сопства, утврђена против тла које подрхтава. Пренесе ли се овај антагонизам у раван страха, можемо говорити или о нама који страхујемо од света који је

структурно одређен ратом, неједнакошћу и сиромаштвом, или о оним другим нама који страхују од тога да у избеглици препознају сами себе.

Једну од те две позиције одређује пристанак на диференцијално право на живљив живот. То се *in extremis* своди на уверење да нема сваки живот једнак значај: погрешно држављанство, погрешно место рођења, погрешна религија нечијих предака, погрешна боја коже, погрешан род, погрешан статус или стратум, чињеница да је нечији живот почео и наставио се на погрешном делу планете, све су то несрећне околности које на мене не утичу и која ме се у основи никако и не тичу. Ако њихови расклиматани чамци стигну до наших обала, њихови животи ме се и даље не тичу, ако могу да их уклоним из видокруга или да их напросто не видим. У нашем дворишту они постају сведени на пуко право на живот које ремети компактност окружења наше нефрагментиране живљивости. Они нас против наше воље подсећају да хобсовска визија живота изван друштва, „усамљеничког, сиромашног, опасног, скотског и кратког“ (Хобс 1991, 137), није тако далеко ни од нас самих. Јер такав би живот могао да уплови и у наше двориште. Такав поглед (или не-поглед) на избеглице, нас чини привидно нерањивима, упркос томе што се избеглица у оваквом контексту често предочава као неко ко нам стално може задати некакву замишљену повреду (Бауман 2017).

Према другој позицији, сви животи имају једнак значај и сви животи треба да буду живљиви. Ако је живљивост угрожена на неком делу планете – а нема дела планете који је „погрешан сам по себи“ – онда ће га људи напустити, бежећи од те погрешности која се увукла у њихове животе, иако то они сами нису нужно бирали. Ако избеглице видимо као животе који су на силу прекинути у својој пуноћи, и ако у том призору увиђамо и властиту рањивост, метафора тла које се помера премешта се на постојећи политичко-правни систем с прекарних појединаца који картонским плакатима призивају своју људскост на граничним прелазима.

Избеглиштво ће остати с нама, и у нама, све док живот који се може живети не постане остварени идеал. Да би то било могуће, нужно је испунити три изразито захтевна услова. Без њиховог испуњења, све што можемо учинити само су привремени облици солидарности, посредна решења и краткорочна умањења страха. У овом тренутку, када да се лице политике, економије и права мења тако рапидно, на нама је да се ангажујемо око начина на који мислимо о свету у којем би требало да деламо – у којем би сви требало да живимо животима који се могу живети. Ово би стога могло бити време када је потребно да границе својих утопијских хоризоната поставимо веома високо. Ако би реакција на ову тврдњу била да се захтева нешто што је „немогуће“, требало би размислити још једном и рећи да није немогуће ако је мисливо. Солидарност која нам је сада најпотребнија налази се управо овде – у спремности да мислимо другачије, да померимо границе онога што је могуће.

Референце

- Agamben, Giorgio. 1995. „We Refugees“. *Symposium: A Quarterly Journal in Modern Literatures* 49 (2): 114–119.
- Arent, Hana. 2009. „Mi избеглице“. U *Studije o izbeglištvu* 2, прир. Ivan Milenković i Predrag Šarčević, 11–27. Beograd: Grupa 484.
- Bauman, Zygmunt. 2017. „Upotreba panike“. *Peščanik*, приступљено 28. 2. 2017. <http://pescanik.net/upotreba-panike/>
- Blits, Jan H. 1989. „Hobbesian Fear“. *Political Theory* 17(3): 417–431.
- Bojanić, Petar. 2016. *O institucionalnom delovanju. Kako je moguće ispravno raditi, pisati, hodati, disati, živeti zajedno?* Novi Sad - Beograd: Akademska knjiga - IFDT.
- Butler, Judith. 2015. *Notes Toward a Performative Theory of Assembly*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Dummet, Michael. 2001. *On Immigration and Refugees*. New York: Routledge.
- Foucault, Michel. 1979. „The refugee problem is a foreshadowing of the 21st century’s great migration“. Приступљено 28. 2. 2017. <https://progressivegeographies.com/2015/09/29/michel-foucault-on-refugees-a-previously-untranslated-interview-from-1979/>
- Gambetti, Zeynep and Marcial Godoy-Anativia. 2013. „States of Insecurity. Coming to Terms with an Erratic Terrain“. In *Rhetorics of Insecurity: Belonging and Violence in the Neoliberal Era*, eds. Zeynep Gambetti and Marcial Godoy-Anativia, 1–19. New York: NYU Press.
- Hobs, Tomas. 1991. *Levijatan*. Niš: Gradina.
- Kamusella, Tomasz. 2016. „The Forgotten 1989 Expulsion of Turks from Communist Bulgaria“, predavanje održano na Institutu za filozofiju i društvenu teoriju 20. 10. 2016. Приступљено 28. 2. 2017. <https://www.youtube.com/watch?v=Lf8aAGesb6I>
- Konvencija o statusu избеглица. 1951. Приступљено 28. 2. 2017. <http://www.unhcr.rs/media/1951RefugeeConventionSer.pdf>
- Loick, Daniel. 2016. „We Refugees“. *Public Seminar*. Приступљено 28. 2. 2017. http://www.publicseminar.org/2016/05/we-refugees/#.WLU8jm_yvIU
- Shachar, Ayelet. 2009. *The Birthright Lottery. Citizenship and Global Inequality*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Survivors, Protectors, Providers: Refugee Women Speak Out*. Summary Report. November 2011. UNCHR and UNSW.
- Vasiljević, Jelena. 2016. *Antropologija građanstva*. Novi Sad - Beograd: Mediterran i IFDT.

Zaharijević, Adriana. 2010. *Postajanje ženom*. Beograd: Rekonstrukcija ženski fond.

Zephaniah, Benjamin. 2000. „We Refugees“. Pristupljeno 28. 2. 17.
<http://benjaminzephaniah.com/rhymen/we-refugees/>

Примљено / Received: 21. 03. 2017.

Прихваћено / Accepted: 06. 11. 2017.

Биљана Ђорђевић

Факултет политичких наука – Универзитет у Београду
biljana.djordjevic@fpm.bg.ac.rs

Лишени дискурса легитимације: зазидане земље Централне Европе и политички субјективитети у настајању

У овом чланку желим да упоредим ретка теоријска тумачења и оправдања зидова на границама са дискурсима о границама и зидовима централноевропских и источноевропских политичких актера који се тичу избегличке кризе из 2015. године. Анализирам три дискурса: консеквенцијалистички, дискурс одговорности за праведну расподелу космополитских дужности и националистички дискурс. То поређење треба да ми помогне у преиспитивању примењивости аргумента Венди Браун да државе чији су суверенитети на измаку показују симболе моћи и снаге изградњом зидова који треба да одбране њихов крхки егo саграђен око националног или религијског идентитета. Најзад, желим да оцртам политичке субјективитете који бивају произведени и легитимисани чиновима фортификације унутар и изван зазиданих земаља Централне и Источне Европе.

Кључне речи: зидови на границама, зазидане земље, Венди Браун, Централна и Источна Европа, дискурси легитимације.

Depraved of Legitimizing Discourse: CEE Walled States and Emerging Political Subjectivities

In this paper I want to compare rare theoretical justifications of border walls with discourses on boundaries and walls by Central and Eastern European political actors in dealing with refugee crisis in 2015. I analyze three such discourses: consequentialist, discourse of responsibility for fair distribution of cosmopolitan duties, and nationalistic discourse. This comparison allows me to question applicability of Wendy Brown's argument that the states with waning sovereignty display symbols of force in building border walls aimed at defending fragile egos built around national and religious identities. Finally, I want to elucidate what type of political subjectivity is produced and legitimated by these acts of fortification within and around CEE "walled" states.

Key words: border walls, walled states, Wendy Brown, Central and Eastern Europe, European Union, legitimating discourses.

Од пада гвоздене завесе до подизања ограда од жилет жице

Период између пада гвоздене завесе и подизања ограда од жилет-жице на границама Централне Европе познат још и као период транзиције од ауторитарних комунистичких режима у, како се испоставило, чланице Европске уније са упитном либерално- демократском акредитацијом. Наизглед велика контрадикција јесте чињеница да су ограде и зидови на границама држава широм света убрзано почели да ничу управо са прославом победе универзализма, глобализације и краја Хладног рата након 1989. године. Док је гвоздена завеса отеловљавала границу конфронтације на глобалом нивоу између комунистичког и капиталистичког света, дотле данашње ограде на границама оцртавају линије разграничења између европског и неевропског поретка, богатог Севера и сиромашног Југа, центра и периферије.

Тренд зазидавања држава који се шири попут транснационалне епидемије позива на постављање питања да ли либерално-демократске земље могу да правдају своје рестриктивне законе и праксу зазидавања либерално-демократским разлозима. Будући да не држе све државе до либерално-демократске идентификације, коју врсту разлога за оправдање тих политика користе ако су од либерално-демократских разлога одустали?¹ Претпоставка је да сваки систем жели да се легитимише те је циљ овог рада да разуме аргументе којим се легитимишу и технике легитимизације које се јављају у вези са оградама и зидовима на границама. У овом чланку желим да упоредим нека од теоријски понуђених тумачења и оправдања зидова на границама са дискурсима о границама и зидовима централноевропских и источноевропских политичких актера који се тичу избегличке кризе из 2015. године. То поређење треба да ми помогне у преиспитивању валиданости аргумента Венди Браун да државе чији су суверенитети на измаку показују симболе моћи и снаге изградњом зидова који треба да одбране крхки его подигнут око националног или религијског идентитета као језгра (Brown 2010, 39). Најзад, желим да оцртам могуће политичке субјективитете који бивају произведени и легитимисани овим чиновима фортификације унутар и изван зазиданих земаља Централне и Источне Европе.

¹ Мађарски премијер Виктор Орбан је 2014. године отворено говорио о томе да жели да конструише политички систем илибералне демократије. У атрибуту „илиберална” Орбан супротставља оно што према њему јесте карактеристика либерализма – претерани нагласак на индивидуалним интересима – са националним интересима. Демократија о којој је овде реч изједначава народ са нацијом и јавни интерес са националним интересом и запоставља, чак негира, мањинска права, плурализам и владавину права (Csillag & Szelenyi 2015, 23).

Легитимацијске стратегије: међусобно упућивање земаља једних на друге

Рон Хаснер и Џејсон Витенберг дефинишу *утврђене границе* као границе које се састоје „из неке комбинације ровова, жилет жице, ограде, зидова и куле за стражаре надзиране електронским уређајима и којом патролирају гранична полиција или полумилитаризоване јединице,” чија је функција контрола границе, које су физичке а не тек виртуелне, симболичке или декларативне, и које су асиметричне према пореклу и намери у односу на оне од којих штите (Hassner & Wittenberg 2009, 4–7). То се најлакше да уочити ако покушамо да одговоримо на питање ко гради зидове и у односу на кога се земља зазидава: самозазидане земље су обично значајно богатије од земаља од којих се зидовима ограђују.

Често су оправдања за подизање ограда која државе пружају, у ствари, „међусобно упућивање земаља једних на друге”, односно позивања на зидове које су већ подигле неке друге државе са добром репутацијом у држави која се спрема за зазидавање. Венди Браун у књизи *Walled States, Waning Sovereignty* показује да је то оно што раде Сједињене Америчке Државе када је реч о њиховом зиду на граници са Мексиком, који је покушај управљања нежељеним последицама глобализације, и Израел када је реч о његовом зиду одвајања од Палестине, који је израз неоколонијализма (Brown 2010, 8). Овде је репутација израз карактера државе чији се поступци читају као директан резултат тог карактера, те су тако унапред оправдани, јер је карактер политичког поретка већ признат као добар. Када, међутим, сама пролиферација зидова води до њихове нормализације те легитимације, онда сам чин легитимације престаје да има тежину: губи се неопходни јаз између чињенице зазидавања и норме о демократском уређењу граница. Зидови су физичке, материјалне баријере, али наратив који их прати је од изузетног значаја за (ре)дефинисање оних који се ограђују и зазидавају. Мађарска која је у мају 1989. године пробила гвоздену завесу рушењем зида дуж мађарско-аустријске границе, нови је трендсетер у зазидавању, који се не позива на либерално-демократски карактер, већ се позива на лицемерје ЕУ. Њени су званичници испрва оштро критиковали најаву изградње мађарског зида дуж границе са Србијом, да би годину дана након изградње тог и зида дуж границе са Хрватском многи европски политичари директно или индиректно признали да је Орбан био у праву. Лицемерје у критици зида састојало се у прећуткивању да је Европска комисија учествовала у финансирању изградње једног другог зида на спољним границама ЕУ, и то десет година раније: трећег зида око шпанских ексклава Сеуте и Мелиље, смештених на мароканској средоземној обали, којим се ЕУ опасала као тврђава.² Мада је

² Шпанске власти су већ током деведесетих кренуле са ограђивањем и постепеним утврђивањем ових граница како би одговориле захтевима својих европских партнера да спрече пораст илегалног уласка у ЕУ. Након што је 2005. године у масовнијем покушају прескакања ограде погинуло више миграната (уз насилну интервенцију шпанских граничара и нехумане депортације од стране мароканских власти), подигнут је трећи,

шпанско-марокански материјални зид прави пандан мађарском зиду, ЕУ је градила виртуелни зид на својим источним и јужним границама, са којим је Мађарска имала искуства: зид сачињен од транзитних и транзиционих земаља, које су у процесу придруживања Европској унији морале да се трансформишу у тампон зону за успоравање прилива нежељених миграната у језгро ЕУ (Vachudova 2000). Овај не само метафорички и симболички, већ и административни зид који земље око језгра Европе третира као заштитни обруч, резултат је процеса хармонизације визне, граничне и миграционе политике кроз који су прошле све земље кандидати и потенцијални кандидати за чланство у ЕУ, чиме су се стварне европске границе премештале све даље од формалне европске територије. Тако оцена око које постоји консензус – да је ЕУ на текућу избегличку и/или мигрантску кризу (јер још увек траје дискурзивна борба око именовања кризе те легитимације и делегитимације политика у вези са њом; Holmes & Castañeda 2016) одговорила стављајући тежиште пре свега на оснаживање шенгенских граница, уместо на трагање за решењима за расподелу терета заштите избеглица и миграната – нимало не одступа од опште стратегије европске миграционе политике.

Анализирајући дискурсе европских званичника и званичника из земаља које су на различите начине део избегличке кризе, као и тренутно ограничен број политичко-теоријских текстова који се баве питањем да ли је утврђене границе, односно зидове могуће оправдати, идентификовала сам три типа легитимацијског дискурса у вези са изградњом зидова: консеквенцијалистички дискурс и националистички дискурс, који оправдавају зидове, и дискурс праведне расподеле глобалне и регионалне одговорности, као позадински дискурс легитимације који је амбивалентан у односу на зидове. Ови дискурси се заправо често преплићу, али је упутно аналитички их раздвојити. Сви дискурси почивају на стварном или имагинарном страху од „претње” по материјално благостање, начин живота и европски/национални идентитет, која долази „изван зидова” и нужно, мада не увек намерно, репродукују латентни расизам и хијерархизацију људи.

Консеквенцијалистичка легитимацијска стратегија

Консеквенцијалистички дискурс зидове правда ефективношћу у постизању жељених циљева. Прокламовани циљеви су: спречавање терориста, кријумчара и миграната да уопште доспу на територију земље у питању; промена тока мигрантске руте по принципу „свеједно где, само не код нас”, и, за оне који нису заустављени или преусмерени, обезбеђење транзита кроз земљу или азилног поступка у земљи на начин који је држави прихватљив и за њу управљив. Логика је да зидови подижу трошкове миграције, из чега следи да се на мигранте гледа као на рационалне актере који процењују трошкове и добити од миграција. Већ из такве карактеризације ситуације види се да се не

непробојнији зид, а сви претходни зидови су повишени. Овде се у финансирање бољих, виших, учинковитијих зидова око ексклава укључила и ЕУ (Alscher 2005, 11).

прави значајна разлика између миграната и избеглица: било због тумачења да су и избеглице рационални актери, било због негирања да „праве” избеглице уопште могу доћи до Централне Европе.

Да ли утврђене границе заиста ефикасно постижу жељене последице? Искуства са свим зидовима, па и мађарским, показала су да се утврђењем граница заправо пружа подстицај за развој све софистициранијих кријумчарских мрежа иако утврђивање граница прате стратегије борбе против кријумчарења. Оне лече болест прикривањем симптома а не уклањањем узрока: нису кријумчари ти који покрећу избеглице и мигранте, већ се користе ситуацијом у којој ови немају приступ легалним каналима миграција. Оно што их покреће су бедни и небезбедни услови живота у земљама порекла, у којима постоји структурално насиље и у којима се воде отворени или прикривени империјални ратови. Зазидане границе тако производе више насиља него што га смањују (Ochoa Espejo 2013, 11), само што се чини да се оно извози ван зидина и да је невидљиво унутар зазиданог простора. Тиме се зазидана држава проглашава ненадлежном за насиље као и за цену у виду изгубљених људских живота.

Циљеви унутар консеквенцијалистичког дискурса се не оправдавају, већ се остављају као саморазумљиви. Борба против тероризма легитимизовала се разноврсним политикама страха, што је борбу учинило растегљивом и склоном злоупотребама. Циљ који је јавно изражен, најчешће само од друштвених критичара и политичких актера који нису део естаблишмента – да се зидовима штити све већа глобална неједнакост и привилегије богатог света од сиромашног који хрли ка центру, такође може бити уврштен као саморазумљива позадина консеквенцијалистичког дискурса. Две велике савремене претње, безбедносна и економска, отеловљене у терористи и мигранту, који се често виде као лица која путују заједно због природе мешовитих миграција или, у екстремнијој варијанти, и као иста лица, само су наизглед супротстављене, а заправо су узајамно конституишуће (Brown 2010, 97–101). Тако економска и безбедносна питања гутају дискурс легитимације, свдећи га на рачун ефикасности.

Консеквенцијалистички дискурс може да легитимише и тиме нормализује зазидавање земаља док год су утврђене границе ефикасне у спречавању терориста, кријумчара и нежељених имиграната. Амерички зид са Мексиком се, на пример, најчешће помиње као потпуно неефикасан зид.³ Шпански, односно европски зид око Сеуте и Мелиље драматично је смањио

³ Изградња је почела раних 90-их са масивнијом фортификацијом након 2006. године. Нити је све утврђиванији зид смањио број ирегуларних покушаја уласка у САД, нити број ирегуларних миграната који живе у САД. Напротив, преусмерио је прелазак границе на места где зида нема и смањио је циркуларну миграцију. Трошак и ризик за мигранте се повећао, али је и помогао развој кријумчарске индустрије и увећао број жртава. Упутно је истаћи да годишње страда 400-500 људи, те да је за 9 година страдало скоро 3000 људи, што је више од десет пута већи број него укупан број од 239 жртава које су изгинуле у покушају да пређу Берлински зид за 28 година (Cole 2010, 38–39).

број тражилаца азила који у ЕУ пристижу из овог северноафричког правца, а и мађарски зид је ефикасно преусмерио мигрантску руту и учинио је управљивом за мађарске власти. Америчко-мексички зид подиже трошак преласка границе, али та граница је једина линија раздвајања од дестинације; мађарски зид удаљава људе само од Мађарске, али не нужно од уласка у неку од жељених европских дестинација.

Хаснер и Витенберг, аутори који у суштини правдају зидове на консеквенцијалистичким основама, признају да утврђивање граница може имати политичке импликације које далеко превазилазе њихову техничку функцију физичке баријере. Једна таква политичка последица јесте нарушавање суседских односа – заздане земље шаљу поруке суседима са којима деле, или чешће којима намећу зид, да претња долази с њихове стране, да је једнострана и да суседска земља не жели да претњу отклони, да је неспремна за тако нешто или чак неспособна да то учини. Друга последица може да буде осуда упућене јавности: грађана, активиста за људска права, суседних земаља или међународне заједнице. Тако се планирано спровођење рестриктивних имиграционих политика збраја са последицама људскоправашке и хуманитарне природе, па чак и са последицама по животну средину (што примери бројних страдалих животиња које у својим миграторним кретањима не познају државне границе показују). Таква реакција може бити веома значајна и променити консеквенцијалистичку рачуницу (Hassner & Wittenberg 2009, 8, 14, 33). Јер консеквенцијалистички дискурс остаје недоречен – он се бави прорачуном губитка и добитка од зида, као да је питање циља неупитно. Такође, консеквенцијалистички дискурс зависи од резултата и не може да оправда зидове унапред. Чак и када након свих ових ствари укључених у прорачун, зид ипак буде добитно решење, да ли је наше прихватање таквог дискурса легитимације оправдано? Кључна питања су везана за схватање ефективности (шта она значи и по коју цену се може промовисати) и дефинисање жељених последица односно циљева политике зазидавања, оба у најдубљем смислу у вези са проценом легитимности политике зазидавања. Не желим да кажем да консеквенцијалистички дискурс сам по себи не може да буде легитимациона стратегија: могуће је на принципијелним основама тврдити да би утврђене границе и граничне контроле, уз озбиљну глобалну редистрибуцију ресурса, ефективније решили проблем светског сиромаштва и глобалне неједнакости (с обзиром на то да су најугроженији често имобилисани), те оправдање засновано на универзално прихватљивим добрим последицама може бити принципијелно оправдање. Овде је, међутим, централно питање кога зидови штите и ко се стварно броји када се последице рачунају. Који би то тип легитимације ова врста дискурса могла да задовољи? Он не разликује земље према типовима режима, јер се на исти начин може правдати имиграциона политика Катара, Данске и Мађарске. За либерално-демократске државе заштита људских права је неопходни састојак легитимности, а ефикасно спречавање уласка нежељених миграната и терориста свакодневно долази у сукоб са заштитом људских права на спољашњим и унутрашњим границама европских држава, и то не само због апоретичне природе људских права

миграната, као и тензије између универзализма људских права и партикуларизма националних држава, већ и на много отвореније, бруталније начине.

Консеквенцијалистички дискурс као деполитизован технократски дискурс могао се идентификовати у Аустрији и Словенији. Преображај дискурса о избеглицама у Аустрији, од иницијалног дискурса праведне расподеле глобалне одговорности, покренула је тадашња министарка Јохана Микл-Лајтнер када је предложила прву ограду између две шенгенске земље (Аустрије и Словеније), јер се ток балканске руте због мађарског зида преусмерио ка овим земљама, тврдећи да она не нарушава Шенгенски споразум. То се правдало као привремена мера која треба да „каналлише проток људи” (Al Jazeera 2015b), обезбеди „уређен, контролисан улазак у земљу, не да затвори границу” (Al Jazeera 2015a) јер „ограда има врата”. Она је истакла да је време да ЕУ „изгради тврђаву Европу”. Неизречено је да, ако ограда има врата, та врата треба неко да отвори и да се она не отварају сваком. Словеначки премијер Миро Церар имао је сличну реторику. Ограда ће помоћи контролисан, уређен и прописан проток људи а за то усмеравање протока послужиће „привремене техничке препреке на граници” са Хрватском које треба да „обезбеде контролисан и безбедан проток миграната и спрече хуманитарну катастрофу” до које ће доћи ако се нешто не учини на време (Al Jazeera 2015c).

Иза ових потеза крије се осећај примораности на овакве поступке због негативних екстерналија деловања Мађарске. Ипак, оправдања долазе са покушајем ограђивања од најекстремније верзије зазиравања у облику реченица да и ограда имају врата и да се границе не затварају. ЕУ опција је против зидова и ограда, јер они само преусмеравају проток људи ка другим рутама, које опет воде у Европу и онемогућавају било какво заједничко решење. Искристалисала су се два приступа кризи: приступ тврђаве Европе унутар ког постоји некаква регионална расподела одговорности за избеглице и приступ тврђаве националне државе. Кад овај први није више могао да самостално оперише на постојећим договорима, као паралелни, допунски или доминантан приступ појавиле су се разне варијације на тему тврђаве Мађарске.

Позадински дискурс демократске одговорности: адекватније придржавање преузетих глобалних/регионалних обавеза

Рачуница око граница је увек политичка и не може се свести на техничку рачуницу последица, понајвише због непостојања неутралног рачуна без политичке одлуке ко улази у рачун. Зато је потребно вратити се корак уназад за процену оправданости зидова како би се они процењивали не само са становишта једноставног консеквенцијалистичког рачуна који треба да користи држави или, реалније, владајућој већини. Паулина Очоа Еспехо пише:

Ако постоји нешто морално узнемиравајуће у вези са таквом фортификацијом, то не може бити само степен у коме таква баријера спречава прелазак људи. Сам циљ да се принудно спречи прелазак јесте оно што захтева морално објашњење...(...). То значи да *prima facie* случај за или против оградe мора да буде изложен без обзира на њену ефикасност. (Ochoa Espejo 2013, 12).

Очоа Еспехо не сматра да није важно које се технике користе за остваривање циља, јер и оне могу бити процењиване са моралне тачке гледишта (бодљикава жица није исто што и жилет жица,⁴ која није исто што и електрификована ограда иза које су снајперисти), али мисли да аргумент о дозвољеним методама зависи од аргумента о оправданим циљевима. Њена је тврдња да је оправдање зидова на границама повезано са оправдањем самих граница, а ово пак са питањем легитимности државе. Укратко, за Очоа Еспехо су границе легитимне државе инструменти остварења *једнаког поштовања* људи у демократији. Граница оправдана на овим демократским основама може да оправда и неку врсту оградe или зида, ако је он неопходан за очување принципа једнаког вредновања људи. Међутим, ово важи само уколико би очекивани проток људи био такав да уништи постојећи демократски процес у земљи која се ограђује и озбиљно запрети демократским процесима у окружењу (Ochoa Espejo 2013, 24). Очоа Еспехо експлицира да је ово веома строг услов који ниједна изграђена утврђена граница у свету не задовољава. Критеријум оправданости зида је строг зато што је, према Очоа Еспехо, само затварање граница прекорачење принципа једнакости, које је у основи оправдања државе. Такође, да би се оправдале утврђене границе, потребно је да у демократском процесу оправдања и одлуке о границама учествују сви који су погођени таквом једном одлуком (Ochoa Espejo 2013, 27). Већ из одређења утврђених граница као асиметричних, јасно је да ни овај услов не може бити испуњен.

Иако постоји тензија у аргументацији Паулине Очоа Еспехо, она је zgodna да на основу ње замислимо случај зида оправданог на демократским основама у контексту постојеће избегличке кризе: то би био зид који су, након одлуке која је донета уз партиципацију грађана који живе у пограничном подручју, заједнички подигле земље које деле границу, са циљем да на што хуманији начин организују пријем и испитивање захтева тражилаца азила, те тако испуне свој праведни удео у расподели глобалне одговорности да приме и помогну људима у невољи. Дискурс о расподели одговорности је позадински дискурс кризе који је долазио од европских званичника упоредо са њиховим ћутањем о историји утврђивања спољашњих европских граница. Да ли би ма која верзија Даблинског система, као европског система расподеле одговорности за процесуирање захтева за азил између држава

⁴ Неколико немачких компанија које производе жилет жицу одбиле су да је доставе Мађарској, јер сматрају да је то злоупотреба њихових производа. Избеглице нису криминалци и срамота је да „деца буду ухваћена жицом” (Paterson & Cendrowicz 2015).

земаља чланица ЕУ, била илустрација неког праведног система који би могао да оправда и зид? Даблински систем је дуго пре кризе критикован као неправедан. Лужне државе, попут Грчке, Италије, Малте и Шпаније, биле су одговорне за процесуирање већине захтева због правила да прва земља ЕУ у коју тражилац азила уђе треба и да процесуира захтев. Такво правило штитило је богатије северне државе од сливања већине захтева код њих. Лужне земље редовно су се буниле и протест исказивале како кроз стварну или намерну немоћ да одрже систем функционалним: пресудом Европског суда за људска права *М.С.С. против Белгије и Грчке* Грчка је суштински означена као земља у коју не треба враћати тражиоце азила само зато што је то њима била прва земља азила, а Италија је изградила систем заснован на неспречавању тражилаца азила да отпутују на север Европе. Слична врста саботаже већ дуго постоји и у балканским земљама, које нису део Даблинског система али се спремају да то постану, које су себе перципирале само као транзитне земље па су и градиле систем за транзит, а не за процесуирање захтева за азил и интеграцију избеглица. Док су бројеви били мањи, било је сарадње која је неопходна да би ЕУ у пољу азила и миграција функционисала, јер је то област која је смештена између потпуног супранационализма и уобичајене међувладине сарадње. Са кризом из 2015. године, када су се бројеви увећали, иницијативу да се нефер правила промене најодлучније су одбиле земље Вишеградске групе. Та прерасподела одговорности која се исказивала у предлогу за обавезни систем квота који би расподељивао избеглице у све државе чланице ЕУ у зависности од броја становника, БДП, и стопе незапослености, за ове земље била је неприхватљива, иако је финална верзија предлога била у великој мери фер (о тумачењу поштене расподеле одговорности види Gibney 2015). Једна не баш праведна расподела одговорности замењена је крахом система, који је довео до још неправедније расподеле одговорности услед одбијања многих држава да поштују раније преузете глобалне одговорности. Зашто су земље Централне Европе биле најгласније у одбацивању споразума, који узгред, није ни могао да реши проблем кризе, али је могао да успостави другачији систем унутар ког би можда солидарност била враћена у игру? Националистички дискурси, који без устегања истичу да се зидовима штите национални интереси, дају одговор на то питање.

Уплашена и/или параноична полупериферија: националистички дискурси

Укратко ћу представити разлоге за раширено супротстављање примању избеглица у централноевропским државама који су се могли чути како у официјелним тако и популарним дискурсима.

Најпре, дискурс о демократској одговорности за космополитске циљеве изражен у крилатици „ми смо овде зато што сте ви били тамо” не важи, јер централноевропске земље нису биле колонијалне силе као већина земаља западне и северне Европе нити колоније попут Малте, Ирске и Кипра,

те се њихово колонијално наслеђе није на амбивалентан начин претворило у космополитску културу оптерећену лошом историјском савешћу и борбом против расизма. Оне не само да се не виде као одговорне за дестабилизацију земаља из којих избеглице долазе нити желе да преузму одговорност за сву патњу и беду овога света, већ се доживљавају као историјске жртве које су пропатиле и никоме ништа нажао нису учиниле (Liebich 2015).

У вези са претходном критиком европских вредности јесте и разумевање да улазак у ЕУ није за ове земље требало да представља одрицање од суверености већ њено оснаживање (било да су је земље обновиле било да су је први пут стекле током деведесетих). Управо је супротстављање политици Брисела потврда повраћене суверености (Liebich 2015). Ове су земље од контролисаних земаља другог света доспеле до чланства у клубу земаља првог света и не желе да их економски мигранти и избеглице врате на периферно место. Туристи су пожељни, не и лажне избеглице које са собом, речима лидера пољске странке Право и правда Јарослава Качинског, носе „разне врсте паразита и протозоа” (Cienski 2015). Оне имају независну спољну политику и неће више трпети морални империјализам Ангеле Меркел и осталих што им прете смањењем финансијских трансфера у оквиру европских кохезионих фондова (Krastev 2015).

Најзад, ту је и егзистенцијална меланхолија, како то назива Крастев, изазвана демографском паником која је резултат страха од изумирања због беле куге, али и бојазни од растућег процента муслиманског становништва, како домицилног, попут бугарских Турака, тако и замишљеног у виду 100.000 муслиманских избеглица које стижу и којима је Качински застрашивао Пољаке (Krastev 2015). Муслиманске заједнице су представљене као безбедносни ризик, а такође и као културно и религијски неуклопљиве. Из Словачке и Пољске су се чули експлицитни гласови да ове земље могу да приме само хришћанске избеглице и да не желе да понове грешке Западне Европе са „пропалим” пројектом мултикултурализма.

Ова врста национализма коју показују Мађарска, Пољска и Словачка често је веома нетолерантна према националним и религијским мањинама. Пропала интеграција Рома доприноси „дефициту саосећања” овог дела Европе, који је био тема расправе током кризе. Крастев сматра да он произилази и из неповерења у могућност успешне интеграције странаца ако већ ови „домаћи туђинци” нису интегрисани (Krastev 2015). Међутим, није то само ствар неискуства са блискоисточним или афричким избеглицама, већ отворена невољност да се живи са непожељнима. У говору о избегличким квотама које је одбио, Орбан је то јасно истакао:

Мађарској је историјски дато да живи заједно са неколико стотина хиљада Рома. То је *неко негде* одлучио. То је оно што смо ми наследили. То је наша ситуација, то је предодређено стање... Ми смо они који треба да живимо са тим, али не тражимо ни од кога, посебно не од оних са запада, да они живе заједно са великом ромском мањином (Onody-Molnar у: Kallius et al. 2016, 8). (курзив Б.Ђ.).

У основи ових разлога који су се могли чути, као и дискурса који су стварност конституисали на овај очито националистички начин, може се препознати аргумент Венди Браун да је изградња зидова симптом ерозије суверенитета држава у савременом глобализованом свету, односно најаве поствестфаловског поретка. Вестфаловски систем је требало да унутар нације задржи политичку економију и религијски мотивисано насиље, али оба ова домена су сада домени транснационалне моћи. Суверенитет бежи из националне државе и зидови се граде као израз суверености, али су они заправо доказ губитка суверености и психолошке жеље за заштитом. Браун пише да је улога зида театрална, да пројектују „моћ и ефикасност коју немају и коју заправо не могу да извршавају” (Brown 2010, 25), те тако легитимишу државу и консолидују субјекте унутар државе. Баријере које одвајају богат од сиромашнијег света део су новог глобалног пејзажа који означава „неуправљивост (*ungovernmentability*) путем права и политике многим моћима које је глобализација пустила с узице и прибегавање полицијском типу одржавања поретка и блокадама због суочености са том неуправљивошћу” (Brown 2010, 24). Зазидане земље суспендују закон у име спречавања уласка „илегалних”, оних који не поштују закон о граници и који тиме бивају криминализовани. Међутим, тиме се не илегалују само људи већ и политички систем у којем суспензија закона постаје норма. Како пише Браун, имајући на уму пре свега САД:

Званично са циљем да заштите претпостављену слободу, отвореност, законитост и секуларност друштва од преступа, експлоатације или напада, зидови су изграђени од суспендованог закона и омашком производе колективни етос и субјективност која је дефанзивна, пароксијална, националистичка и милитаризована. Они производе све затвореније и колективне идентитете који се све више надгледају наместо отвореног друштва које би желели да одбране. Тако да нови зидови нису само неефективни у васкрснућу суверености националне државе која је еродирала, већ доприносе новим облицима ксенофобије и пароксијализма које остављају постнационалној ери. (Brown 2010, 40).

Узајмно конституисање дискурса политичке елите и народа и политички субјективитети у настајању

Зидови / утврђене границе дефинишу спољашње „њих” и унутрашње „реакционарне нас” (Brown 2010, 42) са раширеном жељом за заштитом, обуздавањем неуправљивости тока људи које је неједнакост покренула, и контролом наше политичке судбине. Пропратно писмо Виктора Орбана мађарском грађанину, које је ишло уз упитник „Националне консултације око имиграције и тероризма”, служило је Орбану да правда мађарску оштру избегличку политику вољом гласача који су у својим одговорима на упитник јасно поручили шта треба да се ради. Попуњени упитник је вратило милион гласача од осам милиона, колико их има на бирачком списку, којима је

упитник послат (Pardavi 2016). Под плаштом истраживања јавног мњења, против ког су званично иступили бројни мађарски социолози, показујући у којој мери је упитник манипулативан и крши основне методолошке принципе (Balogh 2015), Орбан је националне консултације претворио у технику легитимације. Он консултације третира као начин давања мандата влади за спровођење чврсте политике (Halmai 2015), али исто тако и као технику генерисања параноичних субјеката и њихову политичку мобилизацију. Јер, поред репродуковања себе саме као кохезивног актера, зазидана држава легитимише и делегитимише два облика субјективности који настају уз *зидове*. Ту су најпре грађани одговорни по мери државе, активни грађани, али не у републиканском смислу активне партиципације у доношењу закона којима се сами покоравају, већ у неолибералном схватању одговорности и активности као подршке постојећој држави. Ови грађани желе да помогну да се заустави деловање „антибугарских” кријумчарских шема (као што су одговорни Американци формирали добровољне граничне патроле у оквиру пројекта *Minutemen*⁵), те се организују у патроле и иду у лов на мигранте. Сматрају да су њихове грађанске обавезе да заустављају мигранте и обавештавају полицију, да их протерују ван граница и пребијају, а било је примера и тзв. „грађанског хапшења” у Бугарској. Иако директно угрожавају суверенитет државе присвајањем њене моћи, било реаговањем на њену дисфункционалност било у намери да се држави помогне, ове групе делују слободно, нису кривично гоњене, а повремено добијају и похвале од званичника, чиме бивају признате као легитимне. Такви заштитни одреди појавили су се и у Мађарској и Аустрији, али и бројним другим европским земљама (FRA 2016).

Други облик субјективности су грађани и групе грађана/организације које другачије схватају концепте одговорности, активизма и грађанских обавеза. Они желе да помогну избеглицама као људима, а не дискредитованој држави, и због тога су често приказани као непослушни грађани или радикални активисти који потпирују насилне протесте миграната и одмажу у процесу управљања миграцијама и границама. Они представљају свој активизам и солидарност као хоризонталне, при чему се директно успоставља контакт са мигрантима, заједно са њима протестује, помаже им се да нађу смештај, развозе се до граница (Kallius et al. 2016, 34), скида се део жице са ограда и протестује против страдања људи и животиња на границама опасаних жилет-жицом и зидовима (Index 2015). За њих су савремени зидови скупи симболи успостављања и одржавања моралне хијерархије људскости, као и симптоми урушавања демократских политичких заједница. Они су прозрели да дискурси легитимације њих не убрајају ни у консеквенцијалистички рачун ни у, од политичке елите замишљене, заслужне припаднике идеалне и послушне нације.

⁵ Пројекат *Minutemen*, који се позива на *Minutemen* традицију из Америчког рата за независност, јесте организација основана 2004. године у САД са идејом да самоорганизовано надгледа границу САД–Мексико, односно проток недозвољене миграције како би се иста спречила (Brown 2010, 85).

Литература

- Al Jazeera. 2015a. "Austria to Build Border Fence to 'Control' Refugee Movement." Postavljeno 28. oktobra. Pristupljeno 8. novembra 2016. <http://america.aljazeera.com/articles/2015/10/28/austria-to-build-slovenia-border-fence.html>
- Al Jazeera. 2015b. "Austria to Build Fence on Slovenia Border in New Blow to Schengen." Postavljeno 13. novembra 2015. Pristupljeno 8. novembra 2016. <http://america.aljazeera.com/articles/2015/11/13/austria-to-build-fence-on-slovenia-border.html>
- Al Jazeera. 2015c. "Slovenia Erects Fence as EU-Africa Summit Seeks Refugee Solutions." Postavljeno 11. novembra. Pristupljeno 8. novembra. <http://america.aljazeera.com/articles/2015/11/11/slovenia-erects-fence-amid-eu-africa-summit.html>
- Alscher, Stefan. 2005. „Knocking at the Doors of 'Fortress Europe': Migration and Border Control in Southern Spain and Eastern Poland.“ In *The Center for Comparative Immigration Studies Working Paper 126*. San Diego: Universtiy of California.
- Balogh, Eva S. 2015. "Hungarian Social Scientists Protest Viktor Orban's 'National Consultation'." *Hungarian Spectrum*. Postavljeno 30. aprila. Pristupljeno 26. decembra 2016. <http://hungarianspectrum.org/2015/04/30/hungarian-social-scientists-protest-viktor-orbans-national-consultation/>
- Brown, Wendy. 2010. *Walled States, Waning Sovereignty*. New York: Zone Books.
- Ciensi, Jan. 2015. "Migrants Carry 'Parasites and Protozoa', Warns Polish Opposition Leader." *Politico*. Postavljeno 14. oktobra. Pristupljeno 7. decembra 2016. <http://www.politico.eu/article/migrants-asylum-poland-kaczynski-election/>
- Cole, Phillip. 2010. "The American Fence: Liberal Political Theory and the Immorality of Membership". In *Citizenship Acquisition and National Belonging: Migration, Membership and the Liberal Democratic State*, eds. Calder, Gideon et al., 38-51. Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York: Palgrave Macmillan.
- Csillag, Tamás and Iván Szelényi. 2015. "Drifting from Liberal Democracy: Traditionalist/Neo-conservative Ideology of Managed Illiberal Democratic Capitalism in Post-communist Europe." *Intersections. East European Journal of Society and Politics* 1 (1): 18-48.
- FRA. 2016. *Current Migration Situation in the EU: Hate Crime*. November 2016. Pristupljeno: 25. decembra 2016. http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2016-november-monthly-focus-hate-crime_en.pdf

- Gibney, Matthew. 2015. "Refugees and Justice between States." *European Journal of Political Theory* 14 (4): 448–463.
- Halmaj, Gabor. 2015. "Hungary's Anti-European Immigration Laws." *IWM*. Postavljeno 4. novembra. Pristupljeno 10. decembra 2016. <http://www.iwm.at/read-listen-watch/transit-online/hungarys-anti-european-immigration-laws/>
- Hassner, Ron and Wittenberg, Jason. 2011. "Barriers to Entry: Who Builds Fortified Boundaries and Are They Likely to Work?" *Manuscript*. Pristupljeno 23. decembra 2016. <https://www.ocf.berkeley.edu/~witty/Barriers%20to%20Entry%20for%20ISA.pdf>
- Holmes, Seth M. & Heide Castañeda. 2016. "Representing the 'European Refugee Crisis' in Germany and Beyond: Deservingness and Difference, Life and Death." *American Ethnologist* 43 (1): 12-24.
- Index.hr. 2015. "Noćna sabotaža: Mještani Matulja uklonili dio žilet žice koju su postavili Slovenci." Postavljeno 14. decembra. Pristupljeno 10. decembra 2016. <http://www.index.hr/vijesti/clanak/nocna-sabotaza-mjestani-matulja-uklonili-dio-zilet-zice-koju-su-postavili-slovinci/862424.aspx>
- Kallius, Annastiina et al. 2016. "Immobilizing Mobility: Border Ethnography, Illiberal Democracy, and the Politics of the 'Refugee Crisis' in Hungary." *American Ethnologist* 43 (1): 25–37.
- Krastev, Ivan. 2015. "Eastern Europe's Compassion Deficit". *IWM*. Postavljeno 14. septembra. Pristupljeno 10. decembra 2016. <http://www.iwm.at/read-listen-watch/transit-online/eastern-europes-compassion-deficit/>
- Liebich, André. 2015. "Central Europe and the Refugees ." *IWM*. Postavljeno 2. novembra. Pristupljeno 10. decembra 2016. <http://www.iwm.at/read-listen-watch/transit-online/central-europe-refugees/>
- Ochoa Espejo, Paulina. 2013. "What is Wrong with Border Fences?" *Draft for SELA Cartagena, Colombia*. Pristupljeno 9. decembra 2016. https://www.law.yale.edu/system/files/documents/pdf/sela/SELA13_Ochoa_CV_Eng_20130314.pdf
- Pardavi, Márta. 2016. "How Hungary Systematically Violates European Norms On Refugee Protection." *Social Europe*. Postavljeno 31. avgusta. Pristupljeno 25. decembra 2016. <https://www.socialeurope.eu/2016/08/hungary-systematically-violates-european-norms-refugee-protection/#>
- Paterson, Tony, and Leo Cendrowicz. 2015. "Berlin Based Company Refuses to Deliver Razor Wire to Hungar." *Independent*. Postavljeno 22. septembra. Pristupljeno 23. decembra 2016. <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/germany-calls-in-us-management-consultancy-firm-for-help-with-refugee-crisis-10511810.html>

Vachudová, Milada Anna. 2000. "Eastern Europe as Gatekeeper: The Immigration and Asylum Policies of an Enlarging European Union." In *The Wall Around the West: State Borders and Immigration Control in North America and Europe*, eds. Peter Andreas and Tim Snyder. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.

Примљено / Received: 21. 03. 2017.

Прихваћено / Accepted: 06. 11. 2017.

Љупка Мандић Келијашевић

Универзитет у Новом Саду
Градска управа за социјалну и дечију заштиту Нови Сад
ljupka.mandic@uprava.novisad.rs

Елементи друштвених сукоба у перспективи савремених миграционих кретања

Основни циљ рада је тумачење везе друштвених сукоба и савремене мигрантске кризе у Европи, посредством анализе друштвених конфликта. Претпоставка је да манифестације напетости и сукоба који су исказани као међуетнички и међуверски, имају своју латентну основу у политичком и социјалном или класном дискурсу. Односно, сукоби који се често препознају као етнички, културни или верски, могу бити засновани на социјалним и економским неједнакостима, друштвеној аномији, политичкој пропаганди. Посредством теоријске анализе научних извора, јавних политика и података о одвијању мигрантске кризе на локалном нивоу, тражићемо објашњење ове врсте сукоба.

Кључне речи: миграције, социологија миграција, друштвени сукоби, ксенофобија.

The Elements of Social Conflicts in the Perspective of Contemporary Migration Movements

The main goal of this paper is to interpret the connection between social conflicts and the contemporary migrant crisis in Europe, through the analysis of social conflicts. Hypothesis is that tension and conflict manifestations, which are expressed as interethnic and interreligious, have their latent basis in political and social or class discourse. In other words, conflicts which are often recognized as ethnic, cultural or religious, can be based in social and economic inequalities, social anomie, political propaganda. We will be looking for the explanation of this type of conflicts through the theoretical analyses of scientific sources, public policies and data on ongoing migration crisis on local level.

Key words: migration, sociology of migration, social conflicts, xenophobia.

Миграције су у великој мери обележиле крај 20. и почетак 21. века, па је у истраживању великог броја савремених друштвених проблема потребна њихова анализа. Миграције постају један од доминирајућих феномена данашњице, формирајући битно другачију слику светског становништва, али исто тако актуелизују многе друге димензије друштва. Ово се највише односи

на питања међуетничких односа, културних контаката, акултурације, прилагођавања. Исто тако, током ових процеса долази до извесних друштвених напетости и конфликта поводом питања имиграције, прихвата избеглих, њиховог положаја и права у земљама транзита и пријема.

Односно, и поред схватања која говоре о крају друштвених сукоба у свету након Другог светског рата и универзализацији демократије након социјалистичких режима (Фукујата 2002), мигрантска криза нам непрестано указује на неке од нових форми и манифестација друштвених конфликта.

Наиме, свет све чешће бива обележен различитим видовима сукобљавања поводом етничитета, религијске или културне припадности или страхом и нетрпељивошћу према имигрантима са Блиског Истока. О томе говоре све чешћи антиимиграциони дискурси у процесу мигрантске кризе, јачање националистичких група у Европи, као и појава отворених протеста имиграцији. Током читавог процеса миграција ка Европи, јавни дискурс се креће од хуманитарног, који заговара легалност миграција, до секуритарног, који миграције посматра као „инвазију“ и залаже се за контролу граница (Stojić Mitrović 2016).

Наведени процеси ће, с обзиром на сложеност феномена кретања становништва и просторног манифестовања, те улоге земаља порекла и циљних земаља имиграције, бити посматрани на примеру европских држава и земаља Западног Балкана. У њима је наглашен долазећи талас десно оријентисаног популизма који, између осталог, инструментализује сам феномен имиграције.

Друштвени сукоби и миграције – тражење основних елемената социолошког објашњења

Миграције становништва, а нарочито међународне, повезане су готово увек са потпуном променом система друштвених односа појединца и околине, проблемима културних конатаката и адаптације.

То значи да мигранти напуштају познати и устаљени систем односа и одлазе у једну другачије структурирану друштвену средину. Процес укључења у нове системе веза је веома сложен, тј. није временски ограничен и прегледан процес који завршава простим физичким прелазом из једног друштвеног система у други, то је сложен, дуготрајан и динамичан процес, који у бројним случајевима траје и више генерација.

Зато су имигранти нарочито у првим фазама након усељења суочени са ситуацијом дезоријентације и аномије, које за последицу имају несклад у друштвеним односима са домицилним становништвом. Осим тога, сукобљавања у новој друштвеној средини могу бити манифестована и у оквиру примарне групе или заједнице (породице имиграната, имигрантске заједнице), изражена често у међугенерациским напетостима и конфликтима, поводом различитих начина прилагођавања у земљи имиграције и

неуједначеног прихватања нове културе, будући да су најчешће најмлађе генерације те које више и добровољно преузимају обрасце новог друштвеног окружења. Будући да модерне миграције одликује кретање из Африке и Азије ка Европи и Америци (Castles & Miller 2003), може се претпоставити да се начини интеграције разликују од традиционалних, с обзиром на већу културну, етничку, верску разноликост код домаћег и досељеног становништва.

Односно, имиграција у ново окружење може да представља израз кризе, јер често има за последицу недоумице поводом културног идентитета и непоразуме у погледу образаца културе, те настаје конфузија порука, прописаних стандарда и норми понашања. Процеси акултурације, интеракције и културних прожимања могу да буду прожети извесним облицима сукоба.

Са тим у вези, задржаћемо се на тумачењу друштвених сукоба Луиса Козера (Козер 2007). У теорији овог аутора може се издвојити неколико полазишта за објашњење конфликта који су предмет рада:

- базирање сукоба на борби за моћ, доходак и статус;
- разликовање реалистичних и нереалистичних сукоба, као борбе зарад реалних и ирационално заснованих циљева;
- претпоставка о већем интензитету сукоба између делова популације који су блиско повезани или слични, односно заузимају исте позиције на тржишту рада, на социјалној лествици, те их овај положај чини конкурентима;
- функционалност сукоба на нивоу друштвеног система као целине, у смислу дисперзије друштвених напетости посредством сукоба на више поља.

Неки од фактора објашњења се могу тражити већ у самом Козеровом поимању сукоба (Козер 2007), будући да указује како се они одвијају поводом друштвено цењених вредности или статуса, а међу којима се издвајају моћ, доходак и статус, али такође могу бити и борба за основне егзистенцијалне ресурсе, елементи предмета сукоба могу бити уочени у односима имиграната и домаће средине.

У вези са друштвеним положајем, дестабилизирајући утицаји досељених на постојеће структуре могу бити умерени, све док они заузимају позиције које нису друштвено престижне и овај механизам је толико дуго друштвено ефикасан док омогућује снажне неједнакости и разлике између групе стране и аутохтоне популације с обзиром на економске, политичке и институционалне могућности истих. Међутим, уколико друга или трећа генерација имиграната покушава да продре у секундарно подручје формално универзалних институција образовног, радног и културног система, те се модел стабилности не може више одржавати, траже се нови облици управљања међуетничким односима. Чим се на просторну мобилност надовеже социјална мобилност или само аспирација према социјалном

успону, постају уочљиви дотадашњи латентни конфликти модела диференције: странац који је био корисник понуде аутохтоног становништва у подручју у коме то становништво није желело да учествује, постаје тражилац понуда и за аутохтону популацију која је, међутим, ограничена у тим сегментима (Mesić 2002).

Манифестације друштвених сукоба у вези са миграцијама указују на сукобе чије се карактеристике могу изразити као културно мотивисане, због осећаја угрожености властите културе староседелаца, економски мотивисане, због страха за одрживост ресурса или поводом друштвеног положаја, када се узлазна друштвена покретљивост почиње уочавати код групе досељеника.

Као непосредне околности и фактори који, по Мајеровом схватању, могу подстицати друштвене сукобе у савременим миграцијама, односно у процесу прилагођавања имиграната у новој средини, најчешће се издвајају осећај угрожености и несигурности поводом недостатка реурса и радних места, ксенофобичне тенденције, етничке предрасуде и нетрпељивост (Mauey 2000). Међутим, већина сукоба поводом очувања културног или религијског идентитета, где су имигранти препознати као ометајући чинилац, могу се посматрати кроз призму Козеровог одређења реалистичних и нереалистичних сукоба (Козер 2007). Овај облик сукоба, будући да је заснован на предрасуди и етноцентричном уверењу у супериорност домицилне културе, представља ирационални вид сукоба, при чему се циљ може пратити у домену економских и социјалних проблема. Односно, циљ очувања „супериорности“ европске културе и идентитета староседелаца може бити схваћен као замена за сложеност и вишезначност решавања проблема економских и егзистенцијалних питања становништва, оличеног у борби за ресурсе.

У вези са економским чиниоцима сукоба такође се може преиспитати Козерова претпоставка о интензивирању сукоба између група које су сродне или сличне, што се у овом случају исказује посредством сродног економског положаја имигрантске популације и популације која иступа против њих, а одликује је сличан социоекономски положај. Наведени друштвени чиниоци сукоба могу бити посматрани у контексту функционализма, тумачећи се као испољавања незадовољства и борбе на различитим и бројним линијама друштва, те стога доприносе очувању постојећег стања и избегавању сукоба између рада и капитала (Козер 2007).

Карактеристике европске имиграционе политике и основе сукоба

Савремене миграције се од традиционалних разликују на више начина, а један од њих се састоји и од јавних политика, које све више одређују ова кретања. Основна подручја у којима се разликују, садржана су и у обиму, интензитету, правцима кретања (Castles and Miller 2003) и стратификационој компоненти (Бобић 2013). По ширини и обиму, савремене миграције су нарочито екстензивне, са глобалним токовима становништва које се креће ка

Европи, Северној Америци, Блиском Истоку, преко великих светских простора. Интензитет и брзина одвијања миграција су такође изражени у односу на претходне периоде, захваљујући развоју саобраћајног и комуникационог система (Castles and Miller 2003).

Оно по чему се савремене миграције издвајају јесте и постојање мешовитог миграционог тока. Синтагма мешовити миграционо ток се односи на савремени феномен сталног и интензивног кретања становништва који обухвата различите категорије миграната: избеглице, интерно расељена лица, тражиоце азила, економске, нерегуларне мигранте, жртве трговине људима, уз често преклапање ових претежно административних статуса (ИОМ 2011). То значи да су присутне тешкоће разликовања категорија миграната, јер се услед динамике кретања и честе промене миграционе регулативе, исти појединац може појавити и као економски емигрант и као нерегуларни или жртва трговине људима, или може мењати статус, тј. прелазити из једне улоге у другу.

Када су у питању савремене миграције у Европу, Бонифаци сматра да је још пад Берлинског зида 1989. године, уз колапс социјалистичких режима, означио почетак једне нове фазе у европским миграцијама, јер су се након хладног рата смириле политичке тензије, те су тиме нестале баријере које су до тада делимично ограничавале миграциона кретања на релацијама између Истока и Запада (Bonifazi 2011).

Током друге половине 20. века, имигранти у Немачкој, Аустрији, Шведској, који су долазили из Источне Европе или Турске, били су од 75% до 80% економски активни, запослени у различитим гранама привреде. Такође, један део у укупном броју имиграната чиниле су избеглице и дисиденти из социјалистичких земаља. Већ од 70-их година, услед процеса економске рецесије, почиње да се уводи рестриктивнија миграциона политика поводом радних миграција. Тада се миграције настављају као миграције услед спајања породица, а политички имигранти остварују права у складу са азилним системом (Стојић Митровић 2016). Такође је битно напоменути да је у Западној Европи, за политичке имигранте пре пада социјализма постојала посебна врста сензибилисаности (према Стојић Митровић 2016).

У периоду 1989. и 1990. године политичка слика Европе се битно променила, омогућена је миграција из Источне у Западну Европу, а посебно је повећан број емиграната током рата на простору бивше Југославије. Бележи се чак 1.300.000 емиграната из бивше Југославије који су затражили азил у периоду 1990–2004, а највише их је прихваћено у Немачкој (Нову 2011).

Неки од података, на пример, указују на веома висок број тражилаца азила из Србије на почетку 21. века, међу којима је и тај да је од јануара 2010. до краја 2012. године поднето 5.000 захтева за азил од стране држављана Србије. Међутим свега 1,1 % од укупног броја поднетих захтева је одобрено, што говори о готово немогућим шансама за добијање азила и поред великог прилива тражилаца (APC/CZA 2013).

Уз високу стопу незапослености ових имиграната, повећане трошкове запошљавања у европским државама, повећану потребу за социјалним доприносима, платама и широко дефинисано право на рад и нефлексибилност тржишта рада, дошло је и до недовољне заштите популације расељених у Европи и друштвеног незадовољства ширих размера (Колин 2005).

Зато је временом ЕУ почела да се штити од „нежељених имиграната“, док је у оквиру ње саме настављен процес унутрашње хомогенизације и укидања граница, те се тако појављује и појам „европска тврђава“ (Месић 2003).

„Тако за земље кандидате, усвајање тзв. *acquis communautaire* (платформе) у погледу миграција и кретања лица претпоставља, дакле, пре свега, то да буду спремне да чувају тзв. источне границе и да буду усмерене на строго контролисање миграција.“ (Група 484 2012, 12)

Ово указује на то да је, када су у питању мигранти у 21. веку, присутна посебно рестриктивна политика у вези са прихватам придошлица. Ови имигранти су у већем броју без адекватних квалификација, а развијене европске земље и даље исказују потребу само за ангажовањем квалификованих радника, што чини почетну основу проблематизације савремених миграција у Европи (Gidens 2009). У извесној мери, европску привреду је обележила и структурна незапосленост, тако да имигранти са територије Западног Балкана, као гостујући радници, немају дакле више исту наклоност у земљама пријема¹. Усељеници, без обзира на то да ли су тражиоци азила, етнички усељеници или припадници породице миграната, посматрају се пре свега као конкуренти на тржишту рада или као додатно оптерећење за државну политику².

Бауман тако сматра да се модерне миграције могу разумети кроз призму неједнаких односа моћи и нових облика стратификације. То значи да је сновни чинилац „дељења“ у условима глобаног друштва управо степен мобилности становништва, тј. могућност слободе бирања да се крећу и бораве негде (Bauman 2003). Он зато разликује „туристе“ и „вагабунде“, јер док за једне глобализација значи космополитизам и глобално пословање, за друге је она извор ограничења, рестриктивности и секуритизације.

¹ Како Гиденс наводи, широко је прихваћено становиште да имиграција има позитивне ефекте на привреду у земљи имиграције, јер повећава понуду радне снаге и производњу нових роба и услуга. Међутим, он тврди да се ово не односи на европске земље у условима прилично високе незапослености, где долази до могућег удруживања одређених радних места. Наиме, ствара се много већа конкуренција за послове неквалификованих радника, а у случају квалификованих радника остаје већа тражња (Gidens 2009).

² Овакви подаци се односе, пре свега, на централноевропске земље, чији становници осим о економским ефектима миграција, имају више негативне ставове, као и о културним последицама миграција, у односу на становнике скандинавских и западноевропских земаља (Meuleman et.al. 2016).

Неки од облика сукобљавања поводом миграција у Европи

Имајући у виду размере савремених миграционих кретања, може се говорити о све чешћој инструментализацији миграција као израза сукоба у развијеним друштвима, о њиховој секуритизацији и илегализацији имиграната (Стојић Митровић 2016), на шта могу указати примери јавних политика, јавног говора у вези са имигрантима, појаве просторне сегрегације и ограничавајући прописи према имигрантима у развијеним друштвима.

Неорасизам као основа модерних сукоба

Значајна основа за приказ и проучавање друштвених сукоба у савременом друштву, пре свега у контексту просторне покретљивости савремене Европе, може се наћи у проучавању специфичних настајућих феномена неорасизма, друштвене контроле и доминације. Расизам који се манифестује у савременом друштву садржи битно другачије појавне одлике у односу на традиционална схватања, а међу првима је тумачење дао Балибар 1991, који овај феномен именује као неорасизам (према Војадџијевић 2006). Он истиче да се неорасизам састоји од колонијалних и антисемитских елемената, уз присуство антиисламизма, при чему се он не може сматрати наслеђем колонијализма или националсоцијализма. Он се данас може одредити посредством специфичних „националних ситуација“, условљених околностима миграција и сукобима који их прате. На овај начин се наглашава да се неорасизам учврстио у савременој Европи и да представља савремени израз доста ширег проблема односа радништва и капитала, који се састоји у сукобу конзервативизма као тежње за очувањем постојеће друштвене структуре и савремених друштвених кретања и транснационалних промена. Као и сваки вид расизма, неорасизам је такође вид идеолошке праксе, у којој се објекат као што је раса конструише и конституише посредством различитих пракси појединаца, група, институција и државе (Војадџијевић 2006, 3–4).

Међутим, ако се водимо теоријом Луиса Козера (Козер 2007), може се уочити да се, и поред особности нереалистичног сукоба, неорасизам као идеолошка пракса са својим манифестацијама не може тумачити као друштвени однос, тј., у смислу суштине сукоба. Сукоб и када је нереалистичан, тј. мотивисан предрасудама и асоцијалним импулсима, није конструиран у потпуности од ирационалних порива. Другим речима, раса се тако показује као фикција, односно као феномен одређен друштвеним околностима припадања и неприпадања, као што је и имигрант одређен самим друштвеним односом који га таквим чини.

Питање интеграције и друштвених сукоба

Исто тако, појам интеграције, који све више доминира савременим политикама управљања миграцијама, или решавања међуетничких сукоба и напетости, један је од показатеља недостајућег консензуса у друштву поводом противречности изазване друштвеним разликама, као и тежње да све посто-

јеће различитости постану подведене под окриље доминирајућег система. „Неки гласови не прихватају овај консензус и преиспитују парадигму интеграције. Они сумњају да се може конципирати одговарајући облик друштва према способности тог друштва да балансира државне, економске и друштвене методе за управљање и регулацију процеса имиграције, са једне стране, а са друге стране да усмерава постепену интеграцију имиграната“ (Војадџијев 2006, 1). Објашњење се делимично може тражити у оквиру концепције асимилације и интеграције Џудит Кадиз, које се у овом приступу не искључују међусобно. Интегришући процеси, што је карактеристика асимилационих процеса, пролазе кроз одређене фазе у свом развоју, а те фазе подразумевају и тензије, конфликте, преиспитивање циља, али и коначно регулисање односа. Кадиз истиче да су шансе за конфликте веће код изражене етничке припадности, затворених група и локално оријентисаних чланова друштва (Caditz 1976). Уопште, наводи да се неорасизам са израженим антиимиграционим расположењем као вид идеолошке праксе учврстио у Европи, што указују на постојање повољног окружења за такву врсту идеологије, или чак погодног друштвеног тла за доминацију било које идеологије (Balibar&Wallerstein 1991; Војадџијев 2006). То се може илустровати праћењем популистичких струја у европским друштвима током последњих деценија.

Хабермас (Habermas 2011) примећује да популизам савременог друштва може представљати већу опасност него што се претпоставља, будући да је, за разлику од популизма ранијег доба, присутно прихватање капиталистичког система и друштвене структуре, без идеолошких и друштвених веза са друштвеним слојем, као што је то било са некадашњим пролетаријатом, лако се прилагођавајући карактеристикама модерног друштва, чији је и сам популизам, у овом случају, продукт. Дакле, тај продукт, резултат капиталистичког система и савремене демократије, штитећи постојећу структуру по цену довођења у питање универзалних људских права популације која се сматра непризнатом у смислу саставног дела система, довео је у питање саме тековине савремене демократије, њене домете и улогу у друштву. Основни чиниоци којима се може приписати стварање овакве идеолошке климе јесу стагнирање европске економије почетком 21. века, раст стопе незапослености, пад наталитета становништва и миграциона кретања у развијеније европске земље. Међутим, ови чиниоци се такође могу сматрати поводима за изражена незадовољства док се корени сукоба могу тражити у противречностима у оквиру постојећих култура.

Основе сукоба у јавном говору и политикама поводом миграција

У европским државама постаје све присутнија ксенофобија у јавном говору и тзв. антиимигрантска реторика, коју карактерише политички некоректан говор према припадницима досељеничке популације, као и перцепција да припадници заједнице имиграната, чак и вишегенерацијски присутне, нису никако део европског друштва (Storia 2009, 9–12, Blitz 2011, 109–112). Силвио Берлускони и Гордон Браун су неки од званичника који су

својим јавним деловањем и говором стекли репутацију популистичких заговорника који утичу на стварање антиимигрантске атмосфере у својим заједницама.³

Ксенофобија, друштвене напетости и конфликтни односи између имиграната и осталих чланова друштва дају сасвим другу димензију досадашњим одговорима Европе на миграције.

Јавни говор са негативном конотацијом када су у питању имигранти често садржи поруке које су дискриминативне, увредљиве, са позивом на нетрпељивост и насиље, а основу за опредељење налази у културним различитостима заједнице имиграната, која је најчешће означена као инфериорна. Овај елемент сукоба је значајан, јер већина ових порука представљају само саставни део једне знатно сложеније идеологије која се супротставља имиграцији. Један од примера може представљати дело Оријане Фалачи које карактерише надахута критика ислама са наглашеном субјективном цртом и личним мотивима, које је у једном делу Европе изазвало буру протеста, али је, са друге стране, постало део популарне литературе у оквиру културе средњих слојева, те и учврстило ставове политичке десне оријентације у Италији. Исто тако, различити изрази негодовања италијанских званичника поводом досељавања имиграната претежно ромске националности и страхова од друштвене аномије, будући да не наилазе на битнију реакцију у јавности, послужиле су само као потпора ксенофобији и насиљу од стране шире популације (Storia 2009, 8–12).

Сличне околности су се створиле поводом изјава више званичника у Србији које се могу окарактерисати као дискриминишуће за Роме⁴, пре свега повратнике по основу споразума о реадмисији, а који се могу сврстати у ред присилних миграната. Приликом неких реакција поводом њиховог прихвата, у друштву је изнет низ стереотипа о обрасцима живљења популације ромске националности, њиховој склоности социјалној патологији, избегавању радне активности, а који се пре могу сматрати обрасцима карактеристичним за социјално угрожену популацију уопште, без елемената повезаности са одређеном националном или етничком припадношћу⁵. За већину изјава је изостала адекватна реакција институција које су задужене за заштиту

³ www.guardian.co.uk/politics/2009/jan

⁴ <http://www.telegraf.rs/vesti/beograd/104088-dilas-zahvalio-belgijskom-gradonacelniku-sto-muje-otvorio-oci>

⁵ Противречност овог процеса често се огледа на примерима процеса *реадмисије*, који је такође повезан са земљама југоисточне Европе, и представља један специфичан облик миграције. Он се састоји у систематском и организованом облику повратка становништва, које није испунило услове за останак у земљама имиграције, у земљу порекла (ИОМ, 2008). Овај процес постаје фактор напетости и сукоба, колико у земљама пријема, толико и у земљама повратка, јер је у питању популација коју чине најчешће тражиоци азила, лица расељена са Косова и Метохије, социјално угрожено становништво. Ова популација не задовољава критеријуме за интеграцију у западна друштва, а пре свега за добијање права на азил, али има и тешкоће у интеграцију у земље порекла.

равноправности, што је једним делом јавности упутило поруку о реалној природи страха од повратника из иностранства који су ромске националности и оправданој нетрпељивости, често доводећи до отворених протеста ради спречавања насељавања ове популације у одређеним срединама. Први протест се бележи у Бањи Ковиљачи 2011. године, а протести се настављају у Боговађи, Младеновцу⁶, Сомбору⁷. У питању су мање општине чије су службе битно ограничених капацитета у поређењу са бројем миграната који су пристизали (Група 484, 2012).

Може се уочити неколико основних карактеристика у оквиру дискурса који се супротстављају имиграцији:

- већина деловања против досељеника се одликује аргументацијом која позива на заштиту сигурности грађана и борбу против нараслог криминала и корупције у срединама са већом стопом имиграната;
- отпори насељавању становништва из земаља у развоју мотивисани су и осећајем угрожености ограничених ресурса, односно недостатком радних места у условима економске кризе и схватањем имиграционе политике као додатног оптерећења за буџет (Gidens 2009);
- једна од правилности у борби против миграција у западноевропска друштва јесте мотивисаност религијским чиниоцима, позивањем на очување хришћанских вредности и културе, заштиту од „назадне“ исламске религије, која у овим срединама има изразито негативну конотацију, или од неке друге културе која је означена као назадна⁸.

Манифестни облици сукоба

Може се издвојити више облика испољавања сукоба поводом имиграције који се најчешће огледају у отвореним испољавањима у виду просторне сегрегације и честих принудних мера у политици становања припадника имигрантске заједнице, дискриминативном јавном говору у односу на припаднике ове популације, али и латентним видовима насиља у праксама административне и културне политике (Iganski 2012, 7–8). Сукоби изазвани посредством институција које се баве имигрантима огледају се у специфичном тзв. институционалном насиљу које представља формално усвајање процедура и прописа који нису применљиви у случају конкретних циљних група или нису довољно адекватни, тако да додатно погоршавају њихов друштвени положај. На сличан начин, репродуковање расизма

⁶ <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1271607&print=yes>

⁷ <http://pannonrtv.com/web2/?p=339698>

⁸ Анастасија Горожејски нпр. ово тумачи конзервативним политичким ставовима и уопште конзервативизмом домаће популације, најчешће старије генерације, чија осећања против странаца подстичу осећаји културне претње и угрожености традиције, вредности и идентитета друштва. Интересантно је да се подршка искључивању истиче пре свега према странцима из сиромашних земаља порекла, док према богатим странцима не постоје предрасуде (Gorodzeisky 2011).

објашњава Дијк (Dijk 2011), сматрајући да се оно остварује путем дискурса који настају у сфери политике, медија и образовања. Ова подручја јавног деловања контролишу јавни дискурс, те на тај начин постају одговорни и за стварање и репродуковање расизма, дакле путем институција и система (Dijk 2011).

Институције у таквим процесима нису довољно приступачне за имигранте, стварајући одређену дистанцу, постављајући услове који не могу да се реализују и спречавајући их да остваре одређена права која су нужна за даљи поступак остваривања грађанског статуса, остављајући их системски невидљивим и искљученим из заједнице. Такође, одређене мере културне политике могу уместо процеса који подстичу стварање стабилног друштвеног система, утицати на супротстављање култура у условима друштва са већим бројем досељеника.

Сегрегација као облик изолације одређених група имиграната у простору становања, кретању или приступу институцијама представља такође један од видова институционалног насиља над имигрантима, који неретко екскалира отвореним манифестацијама сукоба и протеста. Облици сегрегације се крећу од ограничавања кретања ван одређених административних јединица док бораве у центрима за први прихват, преко сегрегације у становању, па до иницијатива за сегрегацију у коришћењу јавног превоза. Често се налазе и објашњења, како примећује Маестри, у случају Рома у Италији, да се сегрегација и концентрисање имиграната у изолована субурбана насеља реализује са циљем њихове сопствене заштите, али и превенције могућих сукоба (Maestri 2015).

У Србији је, са доласком већег броја избеглица, такође дошло до једне врсте сегрегације у насељавању. У почетку су настајала неформална насеља (Стојић Митровић 2012), да би временом, под утицајем јавних политика, дошло до формирања више центара за прихват и смештај, да би потом, након притисака јавности⁹, новим законом било утицано на затворенији систем центара и ограничавања кретања¹⁰.

Најотворенији вид манифестације сукоба поводом миграција јесте њихова екскалација у виду насиља, напада, уништавања имовине или уличних протеста праћених нередима, који су заступљени у европским државама. Сви наведени облици представљају израз незадовољства постојећим системом, односно условима у њему, реакција поводом осећаја угрожености у вези са одређеном групом, или сам покушај удаљавања одређене популације (најчешће имиграната) из окружења.

Наведене манифестације сукоба које су у вези са односима поводом имиграције, од административних препрека до физичког насиља, често се преплићу, без устаљеног редоследа јављања у друштву. Некад се дешава само

⁹ <http://azilsrbija.rs/durovic-resiti-problem-a-ne-ogranicavati-kretanje/>

¹⁰ <http://paragraf.rs/dnevne-vesti/150316/150316-vest15.html>

једна од манифестација изоловано, али су у већини случајева повезане, понекад и хронолошки, као што је отворена и могућност да једна манифестација подстиче другу.

Даље тумачење процеса који прате сукобе у срединама са већом стопом имиграције, могу указати да се као почетна фаза у сукобу јавља тзв. институционално насиље, односно неадекватне мере администрације и имиграционе политике¹¹, што имигранте често оставља у стању депривације или социјалне искључености (у економском, политичком и културном смислу). У таквом положају друштвене искључености, они су често без могућности за регулисање личних докумената, здравственог осигурања и уопште за остваривање елементарних људских права. Овакав положај указује на ускраћеност егзистенцијалне сигурности и угроженост достојанства, што даље ствара препреке за адекватно становање, радно ангажовање, тако да имигранти неретко остају у токовима сиве економије или криминала, што даље утиче на реакцију окружења, негативну конотацију у јавном говору, медијском представљању, па и праксу просторне сегрегације или отворених сукоба.

Закључак

Иако проблематика миграција у јавном говору захтева једну засебну и свеобухватну анализу кроз читав временски период трајања мигрантске кризе, већ неки од наведених примера нам говоре о недовољно „интегришућем“ односу званичника и креатора јавних политика према феномену миграција. Ово је значајно, јер се они налазе на позицијама које често директно утичу на миграционе токове, а и налазе се у позицији „посредника“ између домаћег становништва и миграната, те на тај начин често могу да буду заслужни за перцепцију миграција у друштву.

На овај начин, дешавања у вези са миграцијама воде и новим манифестацијама сукоба у модерном друштву. Уочава се више подручја у којима се огледају друштвене напетости и сукоби, а сви се заснивају на страху од угрожености, конкуренције или губљења културног интегритета.

Принципи политика управљања савременим миграцијама се огледају у неколико облика који се одликују или контролисањем миграција, или ограничавањем права која имигрант може стећи, или подразумевају контролисану асимилацију са интегрисањем имиграната у ново друштво. Они се на тај начин исказују у пракси европских друштава као подухвати са неизвесним успехом и резултатима, али и као далеко сложенији и вишезначни процеси који су праћени низом противречности и несугласица. То такође упућује на нужност њиховог преиспитивања и налажења узрока и адекватнијих решења.

¹¹ Институционално насиље могу представљати и сами услови живљења, присуство културе сиромаштва, као и недостатак решења у оквиру актуелних политика, види http://www.harrow.gov.uk/info/200184/adults_at_risk/749/organisational_or_institutional_abuse

Литература

- APC/CZA. 2013. *Tražiocima azila u Srbiji i srpski tražiocima azila u Evropi. Usporedna analiza profila, potreba i sistema podrške*. Centar za zaštitu i pomoć tražiocima azila (APC/CZA). Dostupno 15. 5. 2015. na: http://www.apccza.org/images/publikacije/APCCZA_Analiza2013.pdf
- Bauman, Zigmund. 2003. „Turisti i vagabundi.“ U *Globalizacija: mit ili stvarnost*, ur. Vladimir Vuletić, 251–274. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Blitz, Brad K. 2011. *Policy Responses and Global Discourse on the Rights of Non-Citizens and Stateless People*. In *Statelessness in the European Union: Displaced, Undocumented, Unwanted*, eds. Sawyer C.A. and Blitz, B.K., 108–138. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bobić, Mirjana i Marija Babović. 2013. „Međunarodne migracije u Srbiji – stanje i politike.“ *Sociologija* vol. LV (2): 209–228.
- Bojadžijev, Manuela. 2006. *Da li je savremenom kapitalizmu potreban rasizam?*, dostupno na <http://translate.eipcp.net/strands/02/bojadzijev-strands01en>
- Bonifazi. Corrado. 2011. „Međunarodne migracije na Balkanu od kraja Hladnog rata – opšti pregled.“ U *Migracije krize i ratnisukobi na Balkanu s kraja 20. veka*. Beograd: Društvo demografa Srbije.
- Caditz, Judith. 1976. „Ethnic Identification Interethnic and Belief in Integration.“ *Social Forces* vol. 54 (3), 632–645.
- Castles, Steven, and Mark. J. Miller. 2003. *The Age of Migration*. New York, London: The Guilford Press.
- Dijk. A. Teun. 2011. *Discourse and rasism – Some Conclusions of 30 years of research*. 17th International Workshop on Discourse Studies Madrid, 24–25 March 2011.
- Fukujama, Francis. 2002. *Kraj istorije i poslednji čovek*. Podgorica: CID
- Gidens, Entoni. 2009. *Evropa u globalnom dobu*. Beograd: Clio
- Gorodzeisky, Anastasia. 2011. „Who are the Europeans that Europeans prefer? Economic conditions and exclusionary views toward European immigrants.“ *International Journal of Comparative Sociology* vol 52. dostupno na <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0020715210377158>
- Grupa 484. 2012. *Izazovi prisilnih migracija u Srbiji – Stanje ljudskih prava tražilaca azila i povratnika po osnovu sporazuma o readmisiji*. Beograd: Grupa 484 - Fondacija za otvoreno društvo.
- Habermas, Jurgen. 2011. *On Europe's Constitution – An Essay*, dostupno 21.05.2013 na www.suhrkamp.de,

- Hovy, Bela. 2011. „Koliko ih je napustilo zemlju? Raseljavanje građana bivše Jugoslavije“ U *Migracije krize i ratni sukobi na Balkanu s kraja 20. veka*. Beograd: Društvo demografa Srbije.
- Iganski, Paul. 2012. *Racist Violence in Europe*. Brussels: European Network Against Racism.
- Kolin, Marija. 2008. „Obrasci života u siromaštvu i nove paradigme Evropske unije.“ *Sociologija* 5/2: 191–206.
- International Organization for Migration. 2011. *Glossary on Migration*, Second Edition, International Migration Law N°25 (IOM, 2011).
- Kozer, Luis. 2007. *Funkcije društvenog sukoba*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Maestri, Gaja. 2015. *The Persistence of the Roma Camps in Rome: the Segregating Effects of Purity*. Paper presented at the RC21 International Conference on “The Ideal City: between myth and reality. Representations, policies, contradictions and challenges for tomorrow's urban life” Urbino (Italy) 27–29 August 2015.
- Mayer, Bernard S. 2000. *The Dynamics of Conflict Resolution: A Practitioner's Guide*. Jossey -Bass Publishers.
- Mauleman, Roza, Lubbers, Marsel, and Kraaykamp, Gerbert. 2016. *Opinions on migration in a European perspective. Trends and differences in: Trust, life satisfactions and opinion on migration in 15 European countries*. The Hague: The Netherlands Institute for Social Research.
- Mesić, Milan. 2002. *Međunarodne migracije – tokovi i teorije*. Zagreb: Filozofski fakultet, Zavod za sociologiju.
- Mesić, Milan. 2003. „Neuspjeh europske migracijske politike: neuspjeh politika i migracijske kontrole sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća.“ *Migracijske i etničke teme* 19(4): 343–361.
- Stojić Mitrović, Marta. 2012. „Eksternalizacija granica Evropske unije i pojava improvizovanih migrantskih naselja u Srbiji.“ *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 139 (2): 237–248.
- Stojić Mitrović, Marta. 2016. *Azil i neregularne migracije u Srbiji na početku XXI veka: kulturne paradigme*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu. Filozofski fakultet.
- Storia, Daria. 2009. *EU Values: The Roma Migration Challenge - Italy Report*. OsservAzzione. http://www.osservazione.org/documenti/ITAL%20REPORT_Daria%20Storia.pdf

Извори

www.iom.int

www.harrow.gov.uk

www.vreme.com

www.rtvpanon.com

www.guardian.co.uk

Примљено / Received: 21. 03. 2017.

Прихваћено / Accepted: 06. 11. 2017.

Tina Ivnik

Department of Ethnology and Cultural Anthropology, Faculty of Arts – University of Ljubljana
tinaivnik@gmail.com

Women in Migration: Some Notes from the West Balkan Route

Gender is often overlooked, but important factor in research on migration. Women enter into migration experience as active individuals, but also encounter different difficulties than men do. Although it cannot be claimed that these differences are experienced by all women in the same way, we can conclude that they are the consequences of the gendered reality we live in. The article is discussing the gender specific experiences that female migrants encounter on their travel. It focuses on different forms of violence they are facing and on experiences of pregnant women. Furthermore, it deals with the legislation concerning refugees and tries to show how this legislation indirectly creates threats to women migrants while at the same time it is depriving them of power and victimizes them. It is based on understanding the legislature as man-centred, which means that it is mainly shaped by experiences of men while often not examining the specific experiences and needs of women. The data for the interpretations is non-structured and semi-structured interviews collected during field work in three refugee centers in Serbia. The interviews were mostly focused on experiences of women while traveling on the West Balkan route. They were further analyzed with anthropological and related literature.

Key words: Serbia, women, migration, pregnancy, refugees.

Жене у миграцији: Белешке са западно-балканске руте

Иако се то често превиђа, род је важан фактор у истраживању миграција. Жене улазе у искуство миграција као активни појединци, али се срећу са другачијим тешкоћама него мушкарци. Иако се не може тврдити да све ове тешкоће све жене доживљавају на исти начин, може се закључити да су оне последица родно структуриране реалности у којој живимо. Овај текст се бави родно специфичним искуствима које мигранткиње имају на свом путу. Фокусира се на различите облике насиља са којима се срећу и искуствима трудница. Рад се даље бави законодавством које се односи на избеглице и покушава да укаже како ово законодавство индиректно креира опасности за мигранткиње, док их, у исто време, лишава моћи и виктимизира их. Ово се заснива на виђењу законодавства као маскулиноцентричног, што значи да је већином обликовано на основу искустава мушкараца и да често не разматра посебна искуства и потребе жена. Грађа на којој се базира интерпретација добијена је из неструктурираних и полуструктурираних интервјуа сакупљених током теренских истраживања у три избегличка центра у Србији. Интервјуи су се већином концентрисали на искуство

жена и на етапу путовања западно-балканском рутом. Они су анализирани уз помоћ релевантне антрополошке и сродне литературе.

Кључне речи: Србија, жене, миграција, трудноћа, избеглице.

The article discusses the experiences women migrants have during their travel. It tries to present women as active subjects in their migration process, to avoid generalization on essential experiences that women as migrants have and to show the negative effect that victimization has on them. In the text I was interested in specific experiences women migrants encounter on their travel. I will try to interpret them with the help of the literature on gender issues and to understand what impacts they have on their lives. I especially focus on the experiences of pregnancy, forms of violence they are exposed to and the impact that legislation has on their travel. Pregnancy is vulnerable time for migrant women, especially because they are often illegalised, do not have access to adequate health care, accommodation and are exposed to difficulties on travel. Although health care is nominally available to migrants in Serbia, it can be difficult to access it in practice. Furthermore, women often encounter violence by repressive organs, smugglers and the other migrants. All forms of violence are made in circumstances that are making possible violent acts to happen. During migration repressive organs have power over migrants due to their illegalized status, smugglers have power over them because they are often the only alternative migrants have to cross the borders and men often become more violent in conflict situations like migration is. Furthermore, women are more often exposed to sexual abuses. I will try to interpret these issues as effects of the legislation that is producing these circumstances, while not making enough to protect migrant women on the way.

Introduction

Gender is still a factor that is not considered enough in research on migration. Women are often presented as passive victims or completely forgotten in academic writings and public discourses. Taking gender into account, understood as social and cultural ideas, performances and practices of femininity and masculinity, is crucial, because it is shaping our life possibilities and opportunities (Cranford and Hondagneu-Sotelo 2006, 106). Therefore, women and men do not start the process of migration in the same way, and they do encounter different obstacles, considering historical and social context (Hondagneu-Sotelo 1992, 394).

In my research, I was interested in gender specific experiences that female migrants¹ encounter on their travel. I discuss stories of female migrants and try to

¹ I use the term migrant and refugee interchangeably. None of our interlocutors was *de jure* refugee as they mostly did not get an asylum yet, but were referring to themselves as refugees as they planned on asking for refugee status. They were also using the facilities named e.g. refugee center and are commonly named refugees in popular discourse. Using the term migrant I want to emphasize the fact they are in Serbia mostly just temporarily, still migrating to the country they wanted

interpret the influence that their gender had on their travel. The research was done within the field work conducted by students of the Ethnology and Cultural Anthropology department from Ljubljana in the beginning of April 2015. We were divided into three groups, each visiting different refugee centers in Serbia – Bogovađa, Krnjača and Banja Koviljača. We used semi-structured and non-structured interviews with migrants and with some people employed in centers and the local inhabitants living close to the centers. Our interlocutors were mostly migrants which were traveling through the West Balkan migration route and were accommodated in refugee centers in Serbia. Some of them were temporarily legalized as asylum-seekers because they asked for asylum and so they had a right to be accommodated in refugee centers and some lived in so called *jungles*, which mainly meant that their status in Serbia was not legalized. After deciding about the concrete subject we intended to write upon, we were able to use data collected by other students conducting the fieldwork and analyze it. We collected the stories of seven different women which I am using for my analysis.

In the article I especially focused on the following topics: how migration experience is shaped by pregnancy, which forms of violence women experience more often, and how traveling with children influences the travel of women. I tracked the absence of understanding women as potential refugees in legislation and policies and gave some suggestions on how that influences the lives of women during migration.

The awareness of essentializations of women in feminism theories has marked the researches on gender issues in postmodernism and poststructuralism (Facchi in Cukut Krilić 2009, 32). The so called the third wave of feminism tries to take into account factors like postcolonialism, race, class, religion, sexual orientation and nationality, because of which *feminism* has split into feminisms (Stanford Friedman in Cukut Krilić 2009, 32). It is essential for the researches on migrations to be aware of big differences inside the category of “women” and consequently to avoid generalizations. The same goes for this text, for which it is important to understand that the described experiences are not typical for all female migrants and asylum-seekers. I wanted to point out some aspects of migration and gender specific experiences of women on the way and not try to establish any prototype of a female migrant.

Legislation and its impact on female migrants

Legislation is socially constructed and as such it is always a product of a specific time period and space within which it was developed. It is based on notions about a subject that is, in our context, a male individual. The feminist critics on legislature are that, although we perceive it and its legitimacy as neutral and universal, it masks particular hierarchies and distributions of power (Cook 1993, 76). Cook writes that status of women is defined by social, political, religious and other insti-

to reach. Interchangeable use of terms shows also that legal statuses of migrants can be changing during their travel (see De Genova 2002).

tutions which are mostly led by men and are therefore acting in male-gendered ways. Women are often subordinated to assume servile roles and are, with legal and other instruments, excluded from the centers of power (Cook 1995, 354), where, among others, also legislation concerning immigration is decided upon.

Legislation dealing with asylum seekers in Serbia is based on Geneva Convention with New York Protocol (Stojić Mitrović 2014a, 1114).² Historic roots of asylum policy are in the post second World War period and in the Cold war so the “prototypical asylum-seeker has been a (male) individual persecuted for his political beliefs or activities” (Calavita 2006, 11). Monica Bond writes that particular bias of immigration legislation is also due to definition of human rights that does not include the category of gender (Cukut Krilić 2009, 62). Like the definition of human rights, the asylum system is also developed within the liberal discourses that divide between public and private (Freedman 2012, 215) so the “private” persecutions are not understood as a legitimate claim for asylum (see also Calavita 2006, 11; Freedman 2012, 211; Kofman 1999, 281). The “stereotypical” way of understanding female migration is always connected to “individual, private, family reasons, while male migration would be a result of external, public, economic reasons” (Morokvašić 1984, 898).

There were some developments in granting women more possibilities to obtain asylum, such as the European Parliament and Canadian policies in the 1980s and 1990s that recognized women as “social group” who could face persecution based on gender (see Calavita 2006, 11). Nonetheless, it is still more difficult for women to get asylum either because it is more difficult to show the evidence of gender based violence (European parliament 2016, 12) or because there are still considerable differences on how the member countries of European Union threat the right to international protection based on gender related persecution (Freedman in Mozetič 2016, 159). The legislature has also specific impact on women’s lives, within which the most obvious is that less women decide to go to Europe (EUROSTAT 2015), but statistics are showing that the number of female migrants is getting higher (European parliament 2016, 8).

A less obvious product of legislation is internalization of victimization. Constant victimization to which especially female migrants are subjected mainly consists of denying strength and other personal characteristics to a human being and results in internalization of self-image as powerless human being. Shirley Ardener writes about women in process to be granted asylum as “silenced groups”. She claims that in every instance there is a mode of expression which is established by a dominant group. Whoever does not comply with this mode is not heard, or is being “silenced” (in Buijs 1993, 15). Women, therefore, need to adapt to dominant ways of expression, in the case of female migrants that is presenting her as innocent victims that are in need of protection (Ibid.). Freedman writes that conforming to the

² For an overview of how legislation concerning migration was developed in Serbia see Stojić Mitrović 2014a.

particular construction of a “real refugee” is a specific strategy that asylum seekers use during the asylum process. Women would therefore need to “conform both to an appropriate image of the “convention refugee” and to representations of proper modes of ‘female’ behaviour” (Freedman 2012, 211).

Migrant women are more often stereotyped as victims, in contrast to men that are more often stereotyped as criminals (Calavita 2006, 122). But women do not always apply to the “rules” and do not behave as victims. Migrant women with whom we spoke in Serbia showed a great sense of autonomy, strength and solidarity on their difficult travel, which is seen by stories of some of them. Here I am presenting the following one:

“Eva and Zahra became friends in refugee center. Zahra is from Syria and came to Serbia in two weeks. She decided to leave Syria because of war, after her husband, father and brother were killed. Eva is from Eritrea and is already traveling for eight years. Eva left Eritrea to Saudi Arabia because of bad economic situation in the country. She feels that as a good mother she needs to enable her children to have a good future. That is also the reason she left Saudi Arabia where she was working for six years. Eva wants to go to Norway where two of her children are. Zahra is planning to go to Sweden as her sister and second brother are there. Eva and Zahra decided they will travel together because Zahra has GPS and Eva speaks a lot of languages” (Tina Ivnik 2015, conversation with Eva).

All migrants had more or less difficult experiences before arriving to Serbia. We have spoken with many migrants that were very much traumatized because of their experiences. Here is one of their stories:

“Sonja left Eritrea with her children because her husband was politically active. He was an activist for the rights of ethnical group Afar. He was receiving threats and that is why he escaped to Djibuti and Kuwait. Sonja decided to leave Eritrea after some government people came to her house and were threatening her in front of her children. They left to Ethiopia, Djibuti, than crossed Turkey to Europe. When Sonja came to refugee center she did not want to speak with anybody, she had enough of all people who left her somewhere (she was surely traumatized because of the way). (...) She told about her travel fragmented, seems like she was really traumatized because of difficulties, uncertainty and lack of human support on this travel. Now she is quite calm, she seems stable, somehow she recovered, probably temporarily so they can continue their way” (Sarah Lunaček Brumen 2015, conversation with Sonja).

Like Sonja, they all need to overcome the traumas and fears and, sooner or later, continue their way. Imagining all the difficulties they have encountered and gone through we can therefore not think of migrants only as victims, but also as autonomous, solidary human beings, each of them different from each other.

Violence and security

Migrants can experience violence caused by different groups of people or individuals. Changing legal status and especially illegalization doesn't only mean violence of repressive apparatus, but is opening ways to violence and exploitation from the others (Juhart and Petrič 2016, 294). Violence is either perpetuated by repressive organs such as police and security guards, or exercised by smugglers or migrants. Sexual violence, directed especially towards women, is common as well.

Hitchcox made a research about increased violence in refugee centers in Hong Kong. According to her, refugees who found themselves in situations facing instability and uncertainty in daily life feel that as a threat to their identity. Feeling of identity and power loss can lead to increased violence against women (Hitchcox 1993, see also McWilliams 1998). Hitchcox writes that detention system gives rise to violence of men against women and is, paradoxically, protecting women against the violence which is producing (Hitchcox 1993, 159).

Critics of portraying smugglers as violent criminals are pointing out those smugglers are often migrants because that is the rare economy available to them (Meh 2016, 277). Stojić Mitrović writes that the same goes for Serbian citizens that are "becoming increasingly involved in trafficking, since this is perceived as 'easy money' and in some regions, one of the rare opportunities to earn anything" (2014b, 71). Smugglers are doubtlessly often violent, but the fact is that the EU policies are creating a problem with smugglers with illegalization of migrants and selectively porous borders (see Freedman 2012, 212; Papadopoulos and Tsianos 2008, 226), so they are violent in a context that is giving them power over migrants. Twenty-five year old Anni who left Somalia because of civil war and poverty has shared her experience with violent smugglers:

"They crossed Macedonia in a bigger group of people. In the group there were female and male and all of them cried along the way. The leader of the group was very impatient; he was all the time pursuing them forward. He waved with a stick and was screaming: 'fast, fast!'. If one was not moving fast enough and keep up with the group they left him behind. They were hiding in the forest from the police and they needed to be completely quiet. If they made a noise leader told them: 'I will kill you'," (Urška Nemeč 2015, conversation with Anni).

Smugglers often stole all the belongings to migrants:

"From Greece to Serbia they went with smugglers. When they arrived at their goal smugglers took out their knives and took them their backpacks, telephones, jewelry, money and glasses. Eva does not see well without glasses which was causing her a lot of troubles while walking. On the way she fell and broke her teeth. They even took Eva's shoes so she walked barefoot for five days, all the way to Belgrade. She limps, her leg hurts and one of her toes is in the bandage" (Tina Ivnik 2015, conversation with Eva).

Smugglers are often seen by migrants as a threat but at the same time, as a necessity to help them with crossing the countries and borders. Although migrants might know that smugglers can be dangerous they have very little other choices.

Sexual violence is commonly experienced by women on their way (see Directorate 2016, 7; van der Zee 2016; Amnesty International 2016). On our field work we did not spend enough time to make confidential relation with women to be able to talk about it. Gloria from Cameroon told us that:

“She worked for four weeks in a shoe factory in Istanbul. The boss only paid her for one week of work; to give her the rest he demanded a sexual intercourse with her. Because she did not want that she did not get the rest of the money” (Sarah Lunaček Brumen 2015, conversation with Gloria).

Gloria did not get the payment for her labour that was probably anyway badly payed, because she refused to have sex with her boss. There are more reports pointing out that women who stay without financial goods are forced to sexual activity (see UNHCR 2016; European parliament 2016, 14; van der Zee 2016; Amnesty International 2016).

We did not encounter many stories about violence of repressive organs as well, although it is well documented (see van der Zee 2016; Amnesty International 2016; Meh 2016: 284; No Border Serbia 2015). Eva told us her story from Greece that happened a few years ago and made her delay continuation of her travel towards northern Europe: “Eva started her travel two years ago, but for some time she returned from Greece to Saudi Arabia, because she and her son (at the time he had seventeen years) were beaten by the police in Greece. She said that “police in Greece is horrible” (Tina Ivnik 2015, conversation with Eva). We have documented a few stories about violent director of refugee center in Bogovada. Sonja said that “director is shaking adults with electroshock and scaring children with it” (Sarah Lunaček Brumen 2015, conversation with Sonja).

We documented more stories about the differences that repressive organs are making between male and female. Police are often more lenient towards women than their male counterparts:

When they came to Serbia, from Lojane in Macedonia, and police got them and arrested them. Anni said to police she wants to apply for asylum. A police officer brought her home and gave her shoes, which she is still using. He brought her to the hospital for a check (Urška Nemeč 2015, conversation with Anni). Miha, a migrant from Syria, confirmed that “some things are easier for women than for men on the way. Police is often dealing with them nicer. When they catch a man they would imprison him, while they often allow women to leave or they are imprisoned for a shorter period. The same goes for older people” (Tina Ivnik 2015, conversation with Miha). Hitchcox, writing on her conclusions upon a research in refugee centers in Hong Kong, argues that women get more help, that their male counterparts would get, if they behave obedient and powerless (1993, 156).

Pregnancy

Pregnancy and the possibility of getting pregnant make an important difference between migration experience of women and men. According to Browner woman does not simply “get pregnant” and “give birth” unlike other biological beings. She gets pregnant “within a specific network of social relations” (Browner 2000, 774) and gives birth “within the context of explicit and variable material conditions” (Ginsburg and Rapp in Browner 2000, 773).

Possibility of pregnancy impacts women’s mobility and mobility impacts pregnancy. As Federici writes, even in middle ages women were less mobile because of pregnancy and care for children (2004, 73). Some women that we have met and spoke with decided to stay in refugee centers at least till they gave birth. Serbia is one of the rare countries in which asylum seekers enjoy the same rights for a medical help as citizens (Stojić Mitrović 2014b, 71; for other countries see Doctors of the world 2014). Pregnant women, who asked for asylum, are therefore entitled to free examinations and labour (see Centar za zaštitu i pomoć tražiocima azila), but access to doctor is in practice limited.

Lejla, 23 years old from Somalia, needed to stop her travel and separated from her husband after she got pregnant:

“Lejla is in Krnjača refugee center for five months already. She started her travel with her husband Mohamed. They flew from Somalia to Turkey than went with train to Greece. In Greece Lejla got pregnant, which was the reason they decided to separate. After crossing the border with Macedonia, both went their own ways. Mohamed went further towards their goal, Norway, and by now he already succeeded in reaching it. Lejla passed Macedonia walking. When she arrived to Belgrade she was immediately accepted to refugee center Krnjača. At the time she was already pregnant for six months. Her husband is now waiting to get asylum and passport and later he will return and take Lejla and their child with him to Norway” (Sindi Časar 2015, conversation with Lejla).

Refugee centers are often not suitable for pregnant women because the access to a doctor is often difficult. Centers outside Belgrade are far away from hospitals and there was a problem even in center Krnjača that is located in Belgrade, as one of our interlocutor stated:

“In ninth month Lejla got travail in the middle of the night. They were locked inside the house and two men tried to help her with breaking down the bars on the window. One of them managed to get outside and brought security guard who called the ambulance. They brought Lejla to hospital in Belgrade and one of the migrants came with them to translate as Lejla does not speak English” (Sindi Časar 2015, conversation with Lejla).

Although health care is nominally available to pregnant migrants, in practice they face a lot of problems getting it. Lack of health care, inappropriate condi-

tions and uncertain, often changing situations, do have an impact on pregnant women's health. Mladowsky wrote about "healthy migrant effect" (2007, 9), that is, a phenomenon which states that immigrants are often healthier than citizens, when they come to a certain country. Nonetheless that phenomenon does not apply to pregnant women, which are generally in worse health conditions. Eva had an abortion shortly after she arrived to refugee center Krnjača:

"Eva said she aborted twins after being pregnant with them for four months. It was difficult, she said. She comforts herself saying that she can get pregnant again and that maybe it is better that way. Her friend says that traveling in high pregnancy is dangerous, not only for a child but for her as well. Even after birth her children could die because of exertions on the way" (Tina Ivnik 2015, conversation with Eva).

The literature about immigrant women's health shows that they abort, give premature birth and need Caesarean section more often while delivery among them is higher and they have more birth-related psychological problems (see Calavita 2005; IOM 2009; Zincone 2000). This information come as no surprise given that immigrant women have more restricted access to health care, are less informed about their possible rights to health care and can be afraid of interaction with all sorts of officials.

Autonomy of female migrants and solidarity

Most women whom we talked to showed a great sense of autonomy, solidarity and persistence among their long travels. Some of them were traveling for years, changing places, and goals and lived their life through travel. As Papadopoulos and Tsianos write, the process that marks migration is de-identification. It is not only "shifting identitarian ascriptions; it is a material and an embodied way of being" (Papadopoulos and Tsianos 2008, 226). It is:

"A voluntary 'de-humanization' in the sense that it breaks the relation between your name and your body. A body without a name is a non-human human being; an animal which runs. It is non-human because it deliberately abandons the humanist regime of rights. The UNHCR convention for asylum seekers protects the rights of migrants on arrival, but not when they are on the road. And as we already know, the arrival has a *longue duree*: it does not concern the moment of arrival but the whole trip; perhaps a whole life" (Papadopoulos and Tsianos 2008, 226).

Sarah Lunaček Brumen pointed out that some migrants due to their long travels "are actually nomads" (Sarah Lunaček Brumen, notes from fieldwork 2015). Jana, for example, is traveling for thirteen years and got a daughter while traveling:

"Jana left from Eritrea when she was seventeen, because her father was killed. Her mother died even before. She is already traveling for

thirteen years. She was in Syria and in Turkey, in Greece she gave birth to a daughter, which has five years now. Her daughter went to kindergarten in Greece, but then they left Greece together because her daughter could not get documents there” (Sarah Lunaček Brumen 2015, conversation with Jana).

“Eva is traveling for two years. First they tried to come to Europe from Morocco, but could not cross the sea, so they went to Turkey, then Greece. They returned to Saudi Arabia after they were caught and beaten by Greek police. They started again in November, last year” (Tina Ivnik 2015, conversation with Eva).

Women that we met often traveled with children. Solidarity between migrants traveling together can be seen in a story of a couple that took care of someone else’s child:

“The mother was traveling with her daughter together with the other migrants. Among them there was a couple from the same country that sometimes helped with carrying a daughter. A group fell apart after police came and mother was too tired to continue the way so mother and daughter separated. The daughter continued the travel with a couple from the same country till the center of Bogovađa. The mother came after her after a month and daughter was waiting for her in a protection of a couple. ‘You cannot imagine how happy a girl was when she saw her mother’,” (Sara Lunaček Brumen 2015, conversation with Eritrean women that was a witness to a meeting of a daughter and mother and women from a couple that was taking care of a girl).

The couple stopped their travel and saved the little girl after the circumstances torn them apart. Traveling with children makes the way more tiring and migrants need to be persistent to keep going:

“Sonja is traveling with three children. The worst experience for her was Macedonia. They needed to walk a lot there, also 25 hours without much of a rest. Her legs hurt. Sometimes they were taken by taxis, but thrown out in the middle of nothing, saying that the police are coming. She said they were dealing with them like with dogs. They were walking along the railway line, when the train came it did not make any sound. Someone saved her with pushing her down the railway. She fell on the rocks. When they needed to cross the border two smugglers left them somewhere. Sonja started to call the police; she wanted to go back as she did not want to stay there in the middle of the night with children” (Sarah Lunaček Brumen 2015, conversation with Sonja).

An inventive way of women specific strategies to cross a border without being caught by police told us Eva and Zahra:

“When they will go to try cross the border they will take only bags with them and leave all the other possessions in refugee center. In that way there is less possibility that the police would stop them, because

they will look less suspicious, especially because Zahra has brighter complexion. A lady from Somalia will put them make up on; she is known to be good at that. Everybody will be dressed nicely” (Tina Ivnik 2015, conversation with Eva and Zahra).

With dressing up women try to hide they are migrants crossing the border illegally. Eva points out also the importance of a complexion. Because Zahra has brighter complexion it is safer to go with her than with some other women with darker skin. Crossing the border is dangerous and is sometimes an act subjected to long preparations that are somehow collective because they are so common among the migrants.

Conclusion

In the article I tried to present a part of the stories that female migrant during our field work in Serbian refugee centers have told us. Through the analysis I tried to present and explain an often overlooked side of migrations – the gender-specific experiences that women have. The stories of female migrants are often overshadowed by the experiences of men that are in academic or journalistic writing. Apart from that, female migrants are often presented as passive victims instead of recognized for their active role in migration process. Among the migrants, the number of female is indeed lower than male, but it seems the lack of taking into account women is the consequence of the fact that our perception of the world is mostly constructed by experiences of men.

I was tracing the lack of treating female migrants and asylum-seekers in legislations and politics and tried to point out their consequences. Special treatment of women is necessary due to the specific experiences such as pregnancy, sexual and other types of violence that they have during travel. Nevertheless, it is important to acknowledge that women are actively involved in migration, and although being potential victims on the way they need to be strong and persistent to cross this difficult and dangerous way.

Women, though, are not a homogenous group so there is no such thing as “female migration experience”. Nevertheless the difference between male and female experience of migration comes from awareness that women have different ascribed roles in the society as male does (Cook, 1995, 353). It is important to realize the specifics that female migrants have lived through so that we can fill the picture which is, without female, remaining incomplete.

Sources and Literature

Amnesty International. 2016. “Female refugees face physical assault, exploitation and sexual harassment on their journey through Europe.” Accessed: 4. March 2016. <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2016/01/female-refugees-face-physical-assault-exploitation-and-sexual-harassment-on-their-journey-through-europe/>

- Bajt, Veronika, and Mojca Pajnik. 2014. "Studying migration in Slovenia: The need for tracing gender." In *Women in New Migrations: Current Debates in European Societies*, eds. Krstyna Slany, Maria Kontos and Maria Liapi, 299-322. Krakow: Jagiellonian University Press.
- Bolumar, Francisco, Alicia Liacer, Maria Victoria Zunzunegui, Julia del Amo and Lucia Mazarrasa. 2007. "The contribution of a gender perspective to the understanding of migrants' health." *Journal of Epidemiology & Community Health* 61(2): 4-10.
- Browner, Carole H. 2000. "Situating Women's Reproductive Activities." *American Anthropologist* 102(4): 773-788.
- Buijs, Gina. 1993. "Introduction." In *Migrant women: Crossing Boundaries and Changing Identities*, ed. Gina Buijs, 1-21. Oxford, Washington, D.C.: Berg.
- Calavita, Kitty. 2005. *Immigrants at the margins: Law, race and exclusion in southern Europe*. New York: Cambridge University Press.
- Calavita, Kitty. 2006. "Gender, Migration, and Law: Crossing Borders and Bridging Disciplines." *International Migration Review* 40(1): 104-132.
- Centar za zaštitu i pomoć tražiocima azila. Accessed: 20. May 2016. <http://azilsrbija.rs/azil/>
- Cook, Rebecca J. 1993. "International Human Rights and Women's Reproductive Health." *Studies in Family Planning* 24(2): 73-86.
- Cook, Rebecca J. 1995. "Gender, Health and Human Rights." *Health and Human Rights* 1(4): 350-366.
- Cranford, Cynthia and Pierrette Hondagneu-Sotelo. 2006. "Gender and Migration." In *Handbook of the Sociology of Gender*, ed. Janet Saltzman Chafetz, 105-126. New York: Springer.
- Cukut Krilić, Sanja. 2009. *Spol in migracija: Izkušnje žensk kot akterk migracij*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- De Genova, Nicholas. 2002. "Migrant "Illegality" and Deportability in Everyday Life." *Annual Review of Anthropology* 31: 419-447.
- Directorate, General for Internal Policies. 2016. "Reception of female refugees and asylum seekers in the EU: Case study Germany." Accessed: 1. March 2016 <http://www.europarl.europa.eu/supporting-analyses>
- Doctors of the World 2014. *Access to Healthcare in a Europe in a Time of Crisis 2014: Focus on Women and Children*. Accessed: 10. August 2014 http://issuu.com/dotw/docs/mdm_2014_eu_report_access_to_care
- European parliament. 2016. "Reception of female refugees and asylum seekers in the EU: Case study Germany." Accessed: 1. March 2016.

- [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/536497/IPOL_STU\(2016\)536497_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/536497/IPOL_STU(2016)536497_EN.pdf)
- Eurostat. 2015. *Asylum statistics*. Accessed: 8. September 2015. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Asylum_statistics
- Federici, Silvia. 2004. *Caliban and the Witch: Women, the Body and Primitive Accumulation*. Brooklyn: Autonomedia.
- Freedman, Jane. 2012. "The Feminisation of Asylum Migration From Africa: Problems and Perspectives." In *African Migration: Patterns and Perspectives*, eds. Leedy, Todd. H. and Abdoulaye Kane, 211-230. Bloomington: Indiana University Press.
- Hitchcox, Linda. 1993. "Vietnamese Refugees in Hong Kong: Behaviour and Control." In *Migrant Women: Crossing Boundaries and Changing Identities*, ed. Gina Buijs, 145-161. Oxford, Washington, D.C.: Berg.
- Hondagneu-Sotelo, Pierrette. 1992. "Overcoming Patriarchal Constraints: The Reconstruction of Gender Relations among Mexican Immigrant Women and Men." *Gender and Society* 6(3): 393-415.
- IOM. 2009. "Maternal and child healthcare for immigrant population." Accessed: 30. April 2014. [http://www.migrant-healthurope.org/files/Maternal%20and%20Child%20Care_Background%20Paper%20\(1\).pdf](http://www.migrant-healthurope.org/files/Maternal%20and%20Child%20Care_Background%20Paper%20(1).pdf)
- IOM. 2016. "Mediterranean Migrant Arrivals in 2016 Pass 76,000; Deaths Top 400." Accessed: 4. March 2016 <https://www.iom.int/news/mediterranean-migrant-arrivals-2016-pass-76000-deaths-top-400>
- Juhart, Iva and Larisa Petrič 2016. "Zahodnobalkanska migracijska pot: Srbija kot zadnja točka pred vstopom v »boljši jutri«." In *Balkanska migracijska pot: Od upora na mejah do striptiza humanizma*, eds. Uršula Lipovec Čebren and Sara Pistotnik, 290-307. Ljubljana: Mirovni Inštitut.
- Kofman, Eleonore. 1999. "Female 'Birds of Passage' a Decade Later: Gender and Immigration in the European Union." *The International Migration Review*, 33 (2): 269-299.
- McWilliams, Monica. 1998. "Violence Against Women in Societies Under Stress." In *Rethinking violence against women*, eds. Rebecca Emerson Dobash in Russell P. Dobash, 111-141. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage publications.
- Meh, Ela. 2016. "Evropska migracijska politika in ustvarjanje kategorije "migrant" v Srbiji." In *Balkanska migracijska pot: Od upora na mejah do striptiza humanizma*, eds. Uršula Lipovec Čebren and Sara Pistotnik, 267-290. Ljubljana: Mirovni Inštitut.
- Mladowsky, Philipa. 2007. "Migrant health in the EU." *Eurohealth* 13(1): 9-11.

- Morokvašić, Mirjana. 1984. "Birds of Passage are also Women." *The International Migration Review*, 18 (4): 886-907.
- Mozetič, Polona. 2016. "Kaznovanje prosilcev za mednarodno zaščito zaradi izbire države azila." In *Balkanska migracijska pot: Od upora na mejah do stripitiza humanizma*, eds. Uršula Lipovec Čebren and Sara Pistotnik, 159-180. Ljubljana: Mirovni Inštitut.
- No Border Serbia. 2015. "Police and state terror on the border between Serbia and Hungary." Accessed: 20. May 2016
<https://noborderserbia.wordpress.com/page/6/>
- Pajnik, Mojca and Bajt Veronika. 2009. "Improving Civic Participation of Female Migrants." In *Integration of Female Immigrants in Labour Market and Society: A Comparative Analysis*, ed. Maria Kontos, 24-20. Accessed: 8. September 2015.
http://www.femipol.uni-frankfurt.de/docs/femipol_finalreport.pdf
- Papadopoulos, Dimitris and Vassilis Tsianos. 2008. "The Autonomy of Migration: The Animals of Undocumented Mobility". In *Deleuzian Encounters: Studies in Contemporary Social Issues*, eds. Anna Hickey-Moody in Peta Malins, 223-235. New York: Palgrave.
- Rapp, Rayna. 2001. "Gender, Body, Biomedicine: How Some Feminist Concerns Dragged Reproduction to the Center of Social Theory." *Medical Anthropology Quarterly* 15(4): 466-477.
- Stojić Mitrović, Marta. 2014a. "Serbian migration policy concerning irregular migration and asylum in the context of the EU integration process. *Issues in Ethnology and Anthropology* 9(4): 1075-1090.
- Stojić Mitrović, Marta. 2014b. "Presenting as a Problem, Acting as an Opportunity: Four Cases of Socio-Political Conflicts Taking the Presence of Migrants as a Focal Object in Serbia." *Glasnik Etnografskog instituta SANU* LXII (1): 66-82.
- UNHCR. 2016. "Report warns refugee women on the move in Europe are at risk of sexual and gender-based violence." Accessed: 4. March 2016.
<http://www.unhcr.org/569f99ae60.html>
- Van der Zee, Renate. 2016. "Life as a female refugee: 'You don't know who to trust'." Accessed: 4. March 2016.
<http://www.aljazeera.com/indepth/features/2016/02/life-female-refugee-don-trust-160210092005932.html>
- Zincone, Giovanna. 2000. "A Model of "Reasonable Integration": Summary of the First Report on the Integration of Immigrants in Italy." *International Migration Review* 34(3): 956-968.

Примљено / Received: 21. 03. 2017.

Прихваћено / Accepted: 06. 11. 2017.

Ela Meh

Department of Ethnology and Cultural Anthropology,
Faculty of Arts – University of Ljubljana
ela_je@hotmail.com

The Health of Migrants Passing through Serbia: the Threat of the Sick “Other”?

With the gaining influence of securitarian discourses, migrants in Serbia are increasingly presented as a threat to the health of the general population. The media and local authorities often present them as carriers of contagious diseases and use their poor health condition as a justification for repressive measures against them. But are the public concern and (an almost exclusive) focus on the ways the health of migrants influences public health really appropriate? Have migrants been a threat to the health of the general population? In this article, I present some observations from seven months of participant observation I conducted in Serbia as a Persian and French translator during medical consultations for migrants (both in a center for asylum seekers and in the setting of the medical humanitarian organization providing primary healthcare to illegalized migrants). The attention to ethnographic data reveals that migrants have not been the carriers of diseases “from far away”, which would endanger the population, but that rather their health problems stem from the risk environment and conditions of structural violence they find themselves in.

Key words: migrant health, myth of the contagious migrant, securitisation of migration, structural violence, risk environment, Serbia.

Здравље миграната на путу кроз Србију: претња болесног „другог“?

Паралелно са јачим утицајем секуритарних дискурса, мигранти у Србији се све чешће представљају као претња јавном здрављу. Медији и локалне власти их често представљају као носиоце заразних болести и користе лоше здравствено стање миграната као оправдање за увођење репресивних мера против њих. Међутим, поставља се питање да ли су брига и фокус који се ставља на начине на које здравље миграната утиче на јавно здравље заиста одговарајући? Да ли су мигранти претња широј популацији? У овом чланку ћу представити неке од закључака седмочесечног истраживања у Србији. Подаци су добијени методом посматрања са учествовањем (у својству преводиоца за персијски и француски језик током лекарских прегледа миграната, како у центрима за смештај тражилаца азила, тако и на местима где је хуманитарна организација за лекарску помоћ обављала примарну здравствену заштиту илегализованих миграната). Увид у етнографску грађу открива да мигранти не доносе болести које би угрозиле популацију, већ да у већој мери њихови здравствени проблеми произилазе из ризичног окружења и услова структурног насиља у којима се налазе.

Кључне речи: здравље миграната, мит о заразном мигранту, секуритизација миграција, структурно насиље, ризично окружење.

Introduction

The securitisation of migration, which we have been witnessing in Europe over the last few decades, is a process of seeing “migration increasingly [...] as a danger to public order, cultural identity and labour market stability” (Huysmans 2000, 752). This construction of migrants as a threat has different manifestations: one of its aspects is the presentation of migrants as a threat to the health of the “autochthonous” population. In the present article, I examine this construction of the migrants as the sick “other” and use ethnographic insight from my research on the health of migrants passing through Serbia to first shed light on this “myth of the contagious migrant” (Lipovec Čebroň 2009), and then attempt to dispel it by presenting empirical observations on the health problems of migrants in Serbia.

The insights and analysis of this contribution are based on fieldwork carried out in Serbia between January and July 2015. I conducted participant observation as a part-time Persian and French translator for a medical humanitarian organisation providing primary healthcare to illegalised migrants, and as a volunteer translator during medical consultations of the initial screening examination that migrants receive upon being admitted to one of the centres for asylum seekers. In these roles, I witnessed hundreds of medical consultations, and gained an insight into health issues migrants have been facing on their way through Serbia. I did not have the chance to conduct in-depth interviews with migrants or ask any follow-up questions – but I did get rather broad data, keeping a daily fieldwork diary, documenting data on all consultations and conversations. While the conclusions are limited to the time period before late summer 2015¹, there might be elements that generalise on the period after that, too, or at least invite their examination in the period post summer 2015.

The treat of the sick and contagious “other”

The “myth of the contagious migrant” (*mit o kužnem migrantu*, Lipovec Čebroň 2009, 190) largely dominates the interest of the Serbian media for the health of migrants – thereby revealing the xenophobic and racist connotations that are evoked with the focus on the migrants as carriers of contagious diseases. The media often reproduce the rhetoric of the local authorities – this is illustrated on two ex-

¹ In the late summer 2015, the situation along the Balkans migratory route changed dramatically, when the so called “corridor” of relatively quicker and safer passage was established and along which around a million people travelled, before it was gradually closed, when first all but nationals of Syria, Afghanistan and Iraq were excluded from passing through it since the 18th of November 2015, and completely closed on the 8th of March 2016. After its closure, increasing repressive measures towards migrants on the Balkans route can be observed. For some reflections on the corridor and the events of 2015, see Lunaček Brumen and Meh (2016) and the other articles in the same publication.

amples, from the towns of Bogovađa and Zaječar, in which the “health status of migrants becomes relevant (exclusively) because of its supposed threat to the health of 'autochthonous' or 'indigenous' population,” (Lipovec Čebren 2010a) and where this threat is used for the justification of repressive treatment of migrants.

Thus in Bogovađa, in 2014 for example, protests took place, when the inhabitants of a village in which a centre for asylum seekers was located took to the streets in response to the fact that many migrants had been left to sleep outside. The newspapers quoted Dragana Lončar, president of the local authority, who said that “we are also afraid of the dangers of the Ebola virus [...] and we are protesting because of the threat of other types of infectious disease, which can be spread because illegal border crossing does not bring adequate health controls.”²

The second example is the town of Zaječar, where the local administration had been publicly presenting the presence of migrants as a “problem” since autumn 2014, when many more illegalised migrants began entering Serbia from the Bulgarian side and passing through Zaječar, where they stopped temporarily to express an intention to seek asylum. On 25 of October 2014, when a larger number of migrants had been arrested there, mayor Velimir Ognjenović called for a meeting of the Committee for Emergency Situations (*Štab za vanredne situacije*) in order to, according to Saša Mirković, president of Zaječar city council (*predsednik Skupštine grada*), “find a way to protect the citizens of Zaječar from illegal migrants, who are arriving every day on the territory of Zaječar”.³ Media reporting compounded the fear-inducing rhetoric by saying that “many of the illegal immigrants are in fact carriers of the biggest contagious diseases in the history of humanity” and that “the fear of Ebola is one of the biggest problems affecting the whole world”⁴, citing information on Ebola casualties published by WHO. The article emphatically ends with a statement that “illegal immigrants are more than a real threat in this case”⁵, while giving no concrete data or evidence to confirm this claim. In another example from a few months later, when a dead body was found in a village close to Zaječar in March 2015, the death of the migrant was assigned to an unspecified “contagious disease”, again with no concrete evidence or source of information.⁶

From these examples we can see that, with the spread of securitarian discourses (see for example Meh 2016a), migrants are presented as a threat to health of the “body politic” (Scheper-Hughes and Lock 1987). This perceived threat to the body politic operates on a symbolic level, but also manifests itself in concrete concerns for public health. As Scheper-Hughes and Lock point out, building on the

² Source: <http://www.novosti.rs/vesti/srbija.73.html:518061-Bogovadja-Peticijom-teraju-azilante-iz-Afrike>. All translations of quotations from newspaper articles in this section are mine.

³ Source: <http://www.tvbest.rs/93980-mirkovic-plasim-se-za-gradjane-zajecara-zbog-ilegalnih-imigranata-i-zaraznih-bolesti-koje-nose>.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*

⁶ Source: <http://www.telegraf.rs/vesti/1466303-sirijci-kod-zajecara-pronasli-bezivotno-telomladica>.

work of Douglas (1966) on the importance of boundaries and the corresponding conceptions of “clean” and “unclean”: “When a community experiences itself as threatened, it will respond by expanding the number of social controls regulating the group’s boundaries. [...] In these [...] instances the body politic is likened to the human body in which what is ‘inside’ is good and all that is ‘outside’ is evil. The body politic under threat of attack is cast as vulnerable, leading to purges [...]” (Scheper-Hughes and Lock 1987, 23–24). This is also the case with the symbolic representations of migrants in Serbia: they are represented as an unclean, unhygienic and possibly contagious threat against which the borders/boundaries need to be protected and of which the territory needs to be “purged”. This symbolic and discursive basis is used as justification for the concrete repressive treatment of migrants (for more on this justification, see Meh 2016a; for documentation of repression against migrants, see Stojić Mitrović 2012 and 2013, Stojić Mitrović and Meh 2015, Human Rights Watch 2015, Amnesty International 2015).

The perception of migrants as a contagious “other” goes hand in hand with their exclusion from “medical citizenship” – which determines “who is excluded or sacrificed when health resources are rationed or restricted” (Nichter 2008, 183) – and with that from their almost complete exclusion from the public healthcare system. At the time of my research, the undocumented migrants were entitled to emergency health care only, and to non-emergency healthcare only in the cases of (some) communicable diseases.⁷ Those migrants who seek asylum are in principle included into the healthcare system, but in practice there are many obstacles to this (see Meh 2016b). The only systemic and proactive measures related to the health of migrants, is an obligation to undergo an initial health examination, upon being admitted to the centre for asylum seekers⁸ and a more detailed look into this (*Ibid.*, 72–84) shows that, while this check includes some possibility of curative treatment, its main rationale is to screen a portion of the migrant population for disease. This shows that, even in the public provisions related to migrant health, the focus is on the concern that the potentially sick migrants have on the public health: the asylum seeker’s health is screened, only emergency and contagious conditions are treated for undocumented migrants. The concern for the health problems of undocumented migrants, which are not contagious or strictly life threatening, is missing from public healthcare policy and confined to the sector of the humanitarian organisations (*Ibid.*, 84–93). In what follows I want to first show that the focus on the “threat” that migrants present to the public health with communicable diseases “from far away” is not justified – and that instead much more real “threats” to health are those, that threaten the health of migrants themselves.

⁷ Articles 238 till 242, The Healthcare Act (*Zakon o zdravstvenoj zaštiti 2005*).

⁸ Article 40, Law on Asylum (*Zakon o azilu 2007*) – the details of the health examination are specified in the Regulation on the Health Examination of Persons Admitted to a Centre for Asylum seekers (*Pravilnik o zdravstvenim pregledima lica koja traže azil prilikom prijema u centar za azil 2008*).

Communicable diseases?

When the centre for asylum seekers Krnjača, where I conducted participant observation, opened in August 2014, a doctor of the local health care centre was given a task to work in the centre 2 days a week, carrying out preventative checks for asylum seekers. An epidemiologist was chosen for this task – they had assigned her the role of “asylum seekers’ doctor” because she had relevant specialisation in the branch of medicine concerned with identifying the patterns, causes, transmission and effects of diseases that might affect larger populations. This reveals again the trend whereby interest in migrant health is often directed towards the question of spreading epidemic and less towards providing good health outcomes for migrants. Or, as Mladovsky writes: “the role of migration in the spread of epidemics has long been of interest in public health” (Mladovsky 2007, 1), while less interest is paid in the health of migrants more broadly.

Yet the epidemiologist told me that, so far, there have been no signs of any of the migrants carrying any contagious diseases that would endanger the wider population. The fear of migrants bringing “diseases from far away” is thus less justified than the securitarian discourse of the health of migrants presents it.

It sometimes takes migrants weeks to travel from their home countries, but mostly months and commonly even years. Those who might have suffered from a serious (communicable) disease had probably never been able to leave their country of origin, or never made it to Europe: illegalised travel takes either very good health or substantial financial resources. All of this decreases the chance that migrants would indeed bring a disease “from far away”. In the contemporary world of “ethnoscapes”, where an ethnoscape is understood to be “the landscape of persons who constitute the shifting world in which we live: tourists, immigrants, refugees, exiles, guestworkers and other moving groups and persons” (Appadurai 1990, 297), the concern that migrants would be the main carriers of disease reveals a degree of racism and xenophobia. Indeed, Serbian tourists who travel to “faraway” places for holidays, travel more quickly and present a more serious threat to public health than migrants, most of whom have arrived from Greece – yet an alarmist discourse is not present in relation to the tourists in the same way as it is in relation to migrants.

The two types of communicable disease which the doctors at Krnjača and at the humanitarian medical organisation indeed saw on a regular basis were scabies (*šuga*) and lice (*vaške*). The two conditions, however, were of no danger to the general population. Scabies is transmitted by prolonged skin-to-skin contact and the sharing of clothes and sleeping places. Persons from the general population, which do not sleep where migrants sleep, do not get infected. The same applies to lice: only prolonged contact can expose someone to infection. Moreover, the two diseases are easily treatable, especially when adequate washing and hygiene facilities are available.

In the case of infection with both these diseases, the lack of proper sleeping and living conditions, and inadequate hygiene and sanitation facilities, were at the

root cause of migrant infection, and were also the reason why it was so difficult to treat these diseases effectively and why reinfection rate was high.

A useful concept for understanding why the prevalence of scabies and lice was so high among the migrant population is that of “risk environment” (Žikić 2013a, 405). Its aim is to “help understand and explain sociocultural and economic conditions in which the members of the most endangered populations for certain diseases live” (*Ibid.*, 406). On their way along the Balkans route, migrants often had no choice but to sleep outside, being illegalised. They often slept by fires in the forests, especially when walking through Macedonia⁹ or Bulgaria, and possess very few blankets, which they usually shared. In some places, close to the border, where many people congregated before crossing the border (be it in Macedonia, just before the Serbian border, or in Subotica and Kanjiža, before the Hungarian border) migrants constructed makeshift shelters in which blankets piled up for the migrants who would arrive afterwards. Hundreds of people therefore slept in the same blankets, which had been lying about the shelters for weeks or months. If only one person has lice or scabies, they can be transmitted to a large number of people.

⁹ Throughout my fieldwork I heard testimonies from migrants who said that they had walked through whole Macedonia, or sometimes bought a bicycle and cycled through the country. Apparently, it was not possible to take public transport (this was supposed to have changed after Macedonia adopted a new law on asylum on 18 July 2015, giving people who had expressed an intention to seek asylum the right to travel by public transport for 72 hours, supposedly to reach the centre for asylum seekers, as in Serbia (source: <http://www.blic.rs/Vesti/Svet/568845/Migranti-ce-imati-pravo-na-72-sata-legalnog-boravka-u-Makedoniji>). It was risky to travel by taxi because if the police caught the taxi in which the migrants were travelling, the migrants could have been detained for several months, for the duration of the taxi driver’s trial. While I heard testimonies from migrants travelling through Macedonia in November 2014, who said that they knew people who had been detained for months in Gezi Baba prison, the information first became public knowledge when Amnesty International published a letter on 26 February 2015 in which they called on their supporters to take urgent action and stated that:

“Hundreds of refugees, asylum seekers and migrants of all ages are being unlawfully detained in the Reception Centre for Foreigners “Gazi Baba” in Skopje, the capital. The centre is overcrowded and conditions are inhuman and degrading, with extremely limited access to adequate sanitation and healthcare. In some cases, people are having to sleep on the floor. They have no access to legal aid or protection. Most of them, including whole families, are fleeing armed conflict in Syria and are detained for the authorities to establish their identity and so that they may serve as witnesses in criminal proceedings against smugglers. In some cases, they are arbitrarily detained for months, sometimes for more than six months, without the possibility of challenging their detention in court.”

The letter is available online at: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:3OpVSZh2F8UJ:https://www.amnesty.org/download/Documents/EUR6510832015ENG_LISH.pdf+&cd=1&hl=en&ct=clnk&gl=rs.

On 27th July, Amnesty International announced the following: “the Reception Centre for Foreigners ‘Gazi Baba’ has been closed. This brings an end to the detention of hundreds of refugees and migrants, in inhumane and degrading conditions. The last detainees were released on 24 July.”

(Source: <https://www.amnesty.org/en/documents/eur65/2166/2015/en/>)

Prisons, detention centres and centres for asylum seekers are also places where scabies and lice can be transmitted. The mattresses and sleeping facilities are not washed and replaced regularly, and migrants often report having experienced a rash in the week or two after they arrived in prison; this is the incubation time for scabies.

The concept of risk environment is especially useful here for shifting the focus away from the more individualistic concept of “risk behaviour”, which suggests that the risk could have been avoided with the individual's different behaviour. This “individuation of risk reduction and responsibility fails to capture the contradictory and situated pressures of risk decision-making and obscures power inequalities in risk negotiation” (Rhodes 2002, 86). In this sense, migrants in Serbia are not engaging in any sort of risky behaviour; on the contrary, they are situated in a risky environment. Migrants often do not have a choice but to sleep in places already infested with lice and scabies-causing mites.

Most common health problems of migrants

If the presentation of migrants as a “threat of the contagious other” is a myth, then what does the focus on the most common health problems of migrants show us? In the final part, I want to talk about the health problems I observed migrants facing, and give priority to the field notes and testimonies describing their perspectives and their lived experience. My aim is to suggest that their health-related vulnerabilities are produced by migration policies. This section might therefore be understood as an attempt to use “ethnography's potential to link individual human experience with macrolevel social, political, and economic structures” (Holmes and Castañeda 2016, 9).

Of course, as in any population, many different types of ill health exist among migrants. Migrants can have all sorts of illnesses and disabilities that occur in any population, but these are usually made substantially worse by the migration process, whether because of difficult material conditions or because of a lack of access to healthcare services. I met people with diabetes, heart conditions or severe chronic diseases who had run out (or feared they would run out) of their medicine before they arrived at their destination. There were people disabled from birth or early childhood who needed special assistance, which they did not get on their journey: for example, Fariba, a ten-year-old blind girl, traveling with her mother, who hoped that her daughter could have a more dignified life in Europe and go to school, which was not possible for her in Afghanistan; or Mehdi from Iran, who had injured his back as a child and had had a series of operations which left him with only a partial ability to walk and only partial lung capacity and whose wish was to get adequate long-term healthcare. There was a middle-aged Kurdish man who had lived as an illegalised person in Greece for over 15 years and had been operated there for stomach cancer; because he could not receive follow-up treatment in Greece, he was continuing his journey towards Germany in the hope of receiving life-saving treatment there. These are examples of people whose conditions had been made worse during the migration process. The health needs of migrants, as of

any other population, include those cases that are “utterly unpredictable and absolutely urgent” (Castañeda, 2009, 1557).

However, there are certain observations that can be made about the prevalence of certain types of health problem. There is a substantial lack of reliable and comprehensive data of any sort about the health situation of migrants, as they constitute a “hidden” population (Castañeda 2009, 1554). My analysis is based on months of field notes – and it is, as such, a necessarily impoverished and reduced version of the data. To organise the analysis, I first discuss those most common health problems: common colds and their complications, blistered feet and injuries from walking, digestive problems and skin rashes. I then discuss the more extreme forms of injuries, and even death, that resulted from structural and police violence. Due to the lack of space I finally only mention the psychological problems and point out to some of the specific problems that women, as a particularly vulnerable group, face.

Common colds and blistered feet, digestive problems and skin rashes

While there were a few cases of lice and scabies in almost every field visit recorded in my field- diary, most notes documented “the usual: common cold” or “blistered feet”. At the beginning I tried to write down a short note on the details of the cold or blistered feet (where the person felt they had caught the cold or how their feet had become blistered), but the notes turned out to be very repetitive. Sleeping in the woods, without proper tents and in cold, damp and windy conditions, whether in Macedonia, or Bulgaria, or on unsuccessful attempts to cross over to Hungary, resulted in most people catching a cold somewhere along the way. Inappropriate and often wet shoes, and a lack of socks, resulted in blistered feet.

In the cold season, almost everyone had a cold, sometimes with complications. People would often say: “I’ve had a cold since Greece, a runny nose, sneezing... But the last two days, I can’t stop coughing”. Often people had serious throat infections, fever was also common.

The walking itself left many signs on migrants’ feet and legs: “A group of people with foot pain, leg pain, back pain: The group told us that they had walked for days in the snow from Bulgaria and also that they had walked for 12 hours the previous night, as they had no money for a taxi, and had walked from the jungle straight towards the border. They were unsuccessful, got lost and came back the next day. As a result of all this walking, one boy’s shoes had been wet for days without ever getting dry.” (Field notes, 6.2.2015, Subotica)

Similar descriptions abound in my field notes. While blistered feet were most common, there were also some cases of frostbite in winter. A variety of injuries from walking were documented. For example: “Again the usual: colds, blisters, feet problems, painful joints and muscles... Another type of injury: nails of people who walk a lot get bruised and very painful, like they will eventually fall off. As they walk, their feet swell and the shoes become too tight (even if they were the

right size when they got them). They continue to walk and their nails bump into the front of their shoes, bruising. The more they walk, the more it hurts.” (Field notes, 23.3.2015, Subotica)

Common colds and blistered feet were so prevalent that I stopped noting every single case of it in my notes. Indeed, I would argue that they represent the most common syndemic health problem. The term “syndemics” is one of the central concepts of critical medical anthropology and “at its simplest level [...] refers to two or more epidemics (i.e. notable increases in the rate of specific diseases in a population) interacting synergistically with each other inside human bodies and contributing, as a result of their interaction, to excess burden of disease in a population” (Baer et al. 2003, 15). In the case of the migrants in Serbia, the increase in the rate of common colds and blistered feet interacted to contribute to the migrants’ health problems. More generally, and entirely in the spirit of critical medical anthropology, the term syndemics refers not only to the “disease clustering in a location or population” (*Ibid.*, 16), but “points to the determinant importance of social conditions in the health of individuals and populations” (*Ibid.*). In the case of migrants, seeing the living and travelling conditions as being of determinant importance to the prevalence of common colds and blistered feet is at the centre of this syndemic approach.

As Žikić argues, the concept of syndemics is practically inseparable from the concept of structural violence in contemporary medical anthropology, as syndemics are a “consequence of social, cultural, economic, political and historical factors” (2013b, 929). The concept, attributed to Galtung (see Žikić 2013c), was developed in anthropology by Farmer (2004) and refers to the way in which social, political, economic and other types of structure in our society result in violence for those excluded by them. As such, “the concept of structural violence is intended to inform the study of the social machinery of oppression” (Farmer 2004, 307). In this sense, the mechanisms that illegalise migrants are part of the structural violence against migrants. The global inequalities of mobility, the laws that illegalise some people and reduce them to illegal travel, and the economic, political and social inequalities that marginalise migrants all produce the extremely violent environment that migrants face. Sleeping outside, travelling “illegally”, often by foot in bad weather conditions, being exposed to police violence, arrest, detention and deportation, as well as to the violence of local thieves and the harshness of the unregulated black market in illegalised border crossing – all these are the effects of structural violence and exclusion.

While most people traveling through Serbia were young men, there were also some older people, unaccompanied children, families, and single women with children. The stories of these vulnerable groups displayed the effects of structural violence even more distressingly. Here is another example of a 10-year-old boy: “He has been here for three days. He came to see the doctor because of pain in the legs and in the back, as well as throat pain. [...] He is also very skinny and complains that he is feeling very weak. Often his head spins when he gets up suddenly. The doctor asked if he was eating regularly and he said that he had not eaten for two days. [...] The older boy [he was traveling with] said to the doctor: ‘Doctor, don’t

you have a pill that you could give us that would just fill our stomachs and not make us feel so hungry?” (Field notes from Subotica, 19.5. 2015)

Besides the syndemic combination of common colds and blistered feet, with their different complications and permutations, the other very common conditions, which also result from bad hygiene conditions and inadequate nutrition on the way, are stomach problems and skin rashes.

Many people were hungry and it was not unusual that many had stomach problems: “There was a big group of Afghan families and women. Most of them had diarrhoea, but only the women and a few men came to see the doctor. They told us they had all drunk the water in Macedonia and had had stomach problems since then.” (Field notes from Subotica, 27.4. 2015)

Skin rashes were often a result of not being able to wash. A 17-year-old boy whose whole body was itching, but who did not have any signs of lice or scabies, told us he had not washed for 4 weeks. He washed his hair in the public sinks and looked rather clean, but has had no chance of taking a shower. The skin rashes were especially problematic with children who still used nappies. The nappies were scarce and to save the few they had left, the parents would change them irregularly.

Bigger dangers: injuries and death from walking and police violence

The structural violence of borders and illegalisation sometimes has even more grave, and fatal, consequences. During my stay in Serbia I heard of at least a dozen deaths¹⁰ and four dozen life-changing injuries and accidents.

¹⁰ To list just some of the deaths:

- the death of an elderly Afghan sometime in the winter of 2014–15, in the mountains close to Bosilegrad, death from exhaustion, combined with a chronic diseases. The health centre was asked by the police to confirm the death (Source: Field visit to Bosilegrad, 30 March 2015, interview with the head of the local health centre);

- the death of (probably) a Syrian migrant, around 25 years old, found in the village of Mali Jesenovac close to Zaječar, at the start of March 2015 (Source: <http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/540347/Pronadjeno-bezivotno-telo-stranog-drzavljanina-kod-Zajecara>);

- the deaths of 14 Afghan and Somalian migrants on 23 April 2015, on the railway tracks between Veles and Skopje in Macedonia. The migrants were part of a larger group, with most managing to escape on time, but some being injured . (Source: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/voz-pregazio-14-migranata-u-makedoniji>),

- the death of a Syrian migrant who drowned in the river Tisa when trying to cross the Serbian-Hungarian border, around 19 July 2015 (Source: <http://www.srbijadanas.com/clanak/nije-imaosnage-da-dopliva-utopio-se-migrant-u-tisi-madarski-granicari-mirno-posmatrali-19-07>).

While the list of the deaths on other migration routes is better documented (for example on the United Against Racism list, available online at <http://www.unitedagainstracism.org/pdfs/listofdeaths.pdf>, or on the Gabriele Del Grande Fortress

I want to mention here the death of Musa, a young Gambian who was found dead on 10th of December 2014 in an abandoned house at the Danube dock. The cause of death, according to the pathologist, was carbon monoxide poisoning. He had been heating himself in a closed room with a fire, fallen asleep and died in his sleep.¹¹ The question of why Musa died, however, cannot stop with a simple explanation that he died of carbon monoxide poisoning. This would be reductionist and would ignore the structural causes that caused Musa to live in the conditions he ended up dying in.

First of all, Musa had been illegalised: his journey into Serbia was illegalised and his continuation onwards towards Germany, his destination, would also be illegalised. He told us that, while in Serbia, he did not want to be a recipient of the victimising and degrading treatment migrants received in the centres for asylum seekers and would not seek asylum – or perhaps he fell into one of those administrative traps whereby, if you miss the deadline of the 72 hours by which you are obliged to report to the right centre, you lose the right to be accommodated there. In any case, he found himself illegalised and homeless. He ended up living with almost no money in an abandoned house, waiting for his chance to travel onwards. The winter was cold and the living conditions inadequate. His death could have been avoided, but it was not – and a large part of the reason for this lies in the structural conditions that illegalised him.

In addition to the fatalities, there have also been many injuries that have left people with permanent damage to their health and that have resulted from police violence and structural violence.¹² It was often not clear at first sight whether the health consequences and the injuries would heal or whether they would have lifelong consequences. In front of the *Savska* police station close to the main Belgrade railway station, where several hundred people waited every day to register

Europe blog's (<http://fortresseurope.blogspot.de/2006/01/press-review.html>), there is a specific lack of information on the deaths along the Balkans route.

¹¹ For mainstream media reporting, see <http://www.politika.rs/rubrike/Hronika/Smrt-naseg-komsije-Gambijca.lt.html>. For the report from an activist collective, see <https://noborderserbia.wordpress.com/2015/01/06/this-border-regime-kills-granicni-rezim-ubija/>.

¹² Perhaps the most catastrophic was the car crash close to Leskovac where a van with 54 illegalised migrants from Nigeria, Bangladesh and Syria, all packed tightly against one another, crashed at around 4.30 am on 24 February 2015 (Source: <http://rs.n1info.com/a37690/Vesti/Saobracajna-nesreca-kod-Leskovca.html>). Forty-five people were injured, with two suffering life-changing injuries and spinal cord damage (updates on Raad from Syria and Olond from Bangladesh, who are still in hospital a few months later, see <http://www.apc-cza.org/en/component/content/article/8-vesti/791-prica-migranata-koji-su-dozivjeli-nesrecu-u-leskovcu.html>). Of course, an argument could be made that car crashes can always happen and that this “unfortunate event” does not have anything to do with the border and illegalisation regimes. However, once you consider the fact that the driver of the car, a paid smuggler, was probably under much stress and might have been driving recklessly, and the fact that 54 people were packed into one van, these are all indeed factors that contributed to the crash and the fact that it had such dramatic consequences.

their asylum claim, I often observed migrants who were limping, tired and muddy, and sometimes some who had been beaten up: these were the signs of police violence, the violence of the journey itself and sometimes the violence of local gangs. A young Afghan boy had injured his foot jumping off the railway tracks in Macedonia to avoid a passing train. He could barely step on it and will likely suffer the effects in his knee for a long time. A middle-aged Syrian woman had her hip dislocated during her journey from Turkey to Greece, where she was sitting in an overcrowded inflatable boat for the whole night. She did not get any subsequent treatment and had been limping for several weeks, walking for several days in a row, which made her condition worse and caused her excruciating pain. A six-year-old Syrian boy, travelling alone with his father, was detained for two months in a Macedonian detention centre, where he scalded himself with boiling hot water over his stomach and thighs as a result of a faulty shower. He was unable to walk because his clothes rubbed on his thighs; he was carried the whole way by his father. Because they were travelling on foot for many days, sleeping in the forests and hiding from the police and local gangs, the wound could not be tended to regularly and it did not heal properly. Another man in the Subotica jungle was cutting wood for a fire when he accidentally struck his foot with the axe. He bled heavily and had problems walking for several days as a result. One young Afghan boy showed me his cut hands and told me he was cut by a knife while trying to escape from a local gang that attacked him and his friends and tried to rob him somewhere in the forests in southern Serbia. The list could go on and on. Many migrants had physical injuries of differing degrees and visibility.

“Illegal syndrome”

Another way in which the structural conditions of migrants imprint themselves on their health is through the varieties of psychological problems, which often manifest themselves physically. Years of illegalisation and “being on the road” had severe consequences on migrants. Castañeda mentions one of her informants calling the impact that the stress of illegality had on mental (but also physical) health the “illegal syndrome” (Castañeda 2009, 1558). The evidence of this “illegal syndrome” were commonplace in Serbia. 16-year-old Amin, for example, who had been on the road from Afghanistan by himself for almost a year, spending over two months in detention and sleeping in the jungle for most of that time, had developed a nervous tic when speaking about anything remotely difficult for him. If he spoke of his family, or of what happened to him when he was running away from the police in Patras, or how a kind police officer in a detention centre in Greece had given him some water when he was really thirsty, his upper lip would tighten and crumple up, making it difficult for him to articulate certain sounds. He had lost some of his hair, which had started to go gray on the side. He told me he had lost over ten kilos since leaving Afghanistan.

I saw the elements of distress in many people travelling through Serbia. The effects of prolonged detention were particularly devastating. Suleyman, a 21-

year-old Afghan, spent a year and a half in detention in Greece¹³; when I met him in Serbia, he had been out of detention for less than two months. He told me that his time in detention was horrible – for the first four months, he was detained in a cell in the police station, where the conditions were really bad. He was not allowed to go into an inner courtyard and was inside all the time; worse, his cell did not have any windows, so he did not see any daylight for four months. A neon light shone above his head 24 hours a day and sometimes he did not know whether it was night or day. After he was transferred to the detention centre, where he stayed for a further 14 months, he became severely depressed. He felt that he had lost a year and a half of his life – and the best years of his life, as he said – and felt lost. When he left Afghanistan, his wish was to get some professional training in Europe and to start a new life. When I met him over two years later, he had no money, was in debt, had “lost” two years of his life to the road, and still had a couple of countries to cross before reaching his destination in Germany. He tried to stay positive and to joke with his friends, but when I spoke with him alone, he told me he was no longer the person he had been before detention.

The Afghans and Pakistanis often talked of “tenshon”¹⁴. *Tenshon* was the word used for a psychological state that was often accompanied by physical symptoms; these symptoms included mild to severe headache, lack of sleep, an inability to concentrate or to stay still in one spot, and the need to move around and, frequently, to provoke discord among friends. *Tenshon* would often be given as an explanation for someone’s behaviour: “Let him be, he has *tenshon*”, or “Sorry I did not call you, I had too much *tenshon*”. *Tenshon* was also shorthand for “don’t ask me more questions about this topic”. I came to understand this particular way of speaking about *tenshon* as an instantiation of “idioms of physical, verbal, emotional and behavioural distress as culturally accepted modes of expressing mental anguish” (Massé 2007). In this way it can be analysed in a similar way as the comparable idioms of the “widely disseminated cultural category of nerves/nervios/nervos/nevra, usually classified as a culture-bound or culturally-interpreted syndrome” (Lock 1993, 142 – see the article for a literature review on this cultural category). While it does not make sense to essentialise migrant “culture” or make generalisations about the application of the category of *tenshon* to everyone who classified as a “migrant”, the term *tenshon*, and what some Afghan and Pakistani migrants mean by it and when they use it, can tell us a great deal

¹³ At the time I was conducting my fieldwork, Greek law permitted the detention of illegalised migrants for up to 18 months. This was not only a legal possibility but common practice, and in Serbia I met many people who had been detained in Greece for several months, and as many as 18 months, if they did not have sufficient funds to pay for a “good” lawyer to get them out. The people I met often had severe psychological problems stemming from this prolonged detention, and they testified that for the first several months they had not been detained in a detention centre but in a police cell, where they had no access to daylight and where sanitary conditions were inadequate.

¹⁴ While *tenshon* probably comes from the English word “tension”, I am writing it here in the way that the Persian word is transliterated into Latin script, to denote the fact that I was first introduced to it by Afghans.

about the difficult conditions in which they live and the ways in which these conditions affect their mental states and psycho-physical wellbeing.

As in the case of *tenshon*, other forms of illness experience that could be understood as “illegal syndrome” would need much more analysis – and a different methodological approach, than the one adopted here. Nevertheless, it feels important to include these health problems, which are not purely physical, to the list of common ailments experienced by migrants, as the prevalence of this type of illness experience was commonly reported, mentioned or alluded to by the migrants I met. Moreover, it needs to be remembered that many migrants flee from war, violence and repression, facing imprisonment, torture and persecution in their own countries. The conditions of migrants in Serbia, which includes police violence and degrading treatment by the authorities, only make any psycho-physical problems and traumas more acute.

Women and migration

At the end, I mention specific problems faced by women.¹⁵ Women often suffered from the health problems listed above, but in addition faced various other problems. Some problems were gynaecological, such as vaginal infections, which often resulted from difficult conditions and the lack of opportunity to wash. While men could more easily wash themselves in a forest with just a little warm water, the shame put on women about possibly being seen made their showers much rarer. Those travelling with children prioritised the children when it came to using the limited supply of wet-wipes and tissues, so maintaining hygiene was very difficult. Many complained of various rashes and itches. The younger and unmarried women refused to use any sort of vaginal tablets that could help the infection, as they were afraid this would compromise their honour.

The exhaustion of walking for several days with little food and water, and often having to carry small children for part of the way, was another thing that contributed to women’s health problems. The mother of a 3-year-old had suffered from occasional haemorrhoids ever since her child was born, but the symptoms had become much worse because she has not been eating regularly and had been exerting herself physically for months. A young Afghan woman, who had been travelling for 4 months with her family, told me that for the last month of the journey she often had a type of seizure or convulsion (*tashanoj*), where she would lose consciousness

¹⁵ I want to avoid any kind of essentialisation of women or any biomedical grounding of the difference between men and women in their biologies. This singling out of “women” as a category is based on an understanding of gender differentiation as a different social construction of the gender binary, as well as the supposedly biological sex binary (see Deger 1998, Holmes 2003, Moore 1994: 12–17). I see this differentiation as embedded in the power relations of the patriarchal system of oppression. Because of this and other intersectional systems of oppression, it is necessary to “single [the category of women] out as different in order for them to receive the same critical attention” (Ticktin 2011: 250). This is “what Joan Scott calls ‘the paradoxes of feminism’: one must emphasise one’s difference (as women) in order to claim one’s sameness (as equal human beings)” (*Ibid.*).

and her whole body would shake, her muscles contracting and relaxing. She had not suffered from this before and the symptoms usually developed when she was very exhausted.

Castañeda points out: “migrant illegality is constructed differentially for men and women, and the very fact that women can become pregnant while men cannot shifts the discourse” (Castañeda 2008, 172). Pregnant women face an especially difficult situation and it is particularly problematic that pregnancy care is not provided to undocumented women.

Another factor that contributes significantly to the women’s health is the dangers associated with the sexual and gender-based violence they might face on the way.¹⁶ I have heard indirect testimonies to the effect that women are sometimes victims of rape and sexual violence in Macedonia, in the jungles close to the Serbian border, and in the territory dominated by the Albanian and Afghan “mafia”.¹⁷ A

¹⁶ It needs to be stressed that I discuss sexual violence here not as a “medical problem”, or at least not in the physically reductionist sense often understood by humanitarian organisations. As Ticktin points out, in the last 20 years, gender-based violence has become constructed as a “poster-child for humanitarian aid” (2011, 250–251) and its victims “the model subject of aid” (*Ibid.*, 250). However, “the shift to gender-based violence as the exemplary humanitarian problem could not have happened without the prior move to medicalise gender-based violence, and render it a medical condition like all others. Yet medicalisation has had the strange effect of erasing gender – that is, the power relations that produce and inform gender – leaving in its place suffering bodies, without perpetrator or causes, each of which can be treated by the universal ‘humanitarian kit’” (*Ibid.*, 251). The medicalisation of gender-based violence has a focus on its sub-category of sexual violence, which “refers to certain forms of violence to specific parts of the biological body, which are then treated by biomedicine” (*Ibid.*, 255). In this way, the issue is depoliticised, stripped of its social and economic context, the victims are treated as bodies and the questions of responsibility, justice and systems of oppression are ignored. “The mandate of humanitarianism [...] is not to reform or improve the kind of life one lives, only to preserve life itself. And yet gender-based violence is about the kind of life one lives” (*Ibid.*, 254). It is in this sense that I understand gender-based violence: not only in its consequences for the body of a woman, but as a political and societal problem that affects women everywhere in this patriarchal world. It is not a problem specific or limited to women migrating through the Balkans. On the contrary, gender-based violence is ubiquitous. However, I am mentioning it here as a factor that has a significant impact on the lives of women migrants – a factor that is in need of further research efforts.

¹⁷ I use the word “mafia” with unease. It is the emic term often used by migrants themselves, so I have used it in this text, but in quotation marks. Much more ethnographic insight and anthropological analysis would be needed to illuminate what exactly the “mafia” or “smuggling networks” look like and how they function. The mainstream media often blame “the smuggling networks” for migrant hardship without reflecting on the structural causes that enable this. A good example of this is a Channel 4 report on the “migrant crisis” where the “journalist Ramita Navai travels the migrant route through Greece and Macedonia to track down a gang of kidnappers who are holding migrants for ransom” (see: <https://www.youtube.com/watch?v=A5fDgJP2G30>). The report had a huge impact, resulting in a massive crackdown by the Macedonian authorities on these gangs four days later and – in terms of collateral damage – arresting and actively repressively dozens of migrants who were supposedly the victims of these gangs. However, the report spoke only of the evil Afghans, and ignored any sort of structural and broader conditions. Indeed, the dangers presented by the “mafia” and “kidnap gangs” are real, but it seems inappropriate to reduce the analysis to that level alone and to ignore all the structural factors that enable it.

few people alluded to the fact that it had happened to women they knew or had heard about. Because of the trauma and shame associated with sexual violence and the fact that it was often difficult to establish trust with women – with a lack of safe space and enough time, it is likely that women did not want to speak to me about this issue. However, it seems very likely that the prevalence of gender-based and sexual violence on the Balkans migration route is high. While some documentation of the gendered aspects of this violence exists for the period when the humanitarian “corridor”¹⁸ was opened after the summer of 2015 (see Amnesty International 2016, UNHCR 2016 and Van der Zee 2016), violence against women remained largely undocumented on the Balkans route prior to this. One exception is Ivnik (2016), who documents a few cases of reported violence against women. Indeed, the documented violence is likely to represent but a small portion of what women go through. As Ivnik (2016, 313) suggests: “Sexual and other types of violence is [...] very common [...], but because it is a sensitive topic, it is often hidden.”

Conclusion

The dominion of securitisation of migration can be traced in attitudes and policy on migrant health too: the myth of migrants as the contagious “other” informs the rhetoric and treatment migrants receive, but even in the area of healthcare, it determines the preoccupation with the impact of presence of migrants on the general population, rather than thinking how the treatment migrants receive impacts *their* health. In this article I tried to shift focus and present problems migrants really face. The attention to ethnographic data reveals that migrants' health problems, rather than being essentially linked with their “otherness” (as securitarian discourses tend to suggest), are instead inextricably linked to (or exacerbated by) the risk environment and conditions of structural violence they find themselves in.

References

- Amnesty International. 2015. “Europe’s Borderlands: Violations against refugees and migrants in Macedonia, Serbia and Hungary.” *Amnesty International, International Secretariat*. Accessed July 28, 2015. <https://www.amnesty.org/en/documents/eur70/1579/2015/en/>
- Amnesty International. 2016. “Female refugees face physical assault, exploitation and sexual harassment on their journey through Europe.” Accessed September 4, 2016. <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2016/01/female-refugees-face-physical-assault-exploitation-and-sexual-harassment-on-their-journey-through-europe/>
- Appadurai, Arjun. 1990. “Difference in the Global Cultural Economy.” *Theory, Culture and Society* 7: 295-310.

¹⁸ See footnote 1.

- Baer, Hans, Merrill Singer and Ida Susser. 2003. *Medical Anthropology and the World System*. Westport, Connecticut: Praeger Publishers.
- Castañeda, Heide. 2008. "Illegal Migration, Gender and Health Care: Perspectives from Germany and the United States." In *Gender and Illegal Migration in Global and Historical Perspective*, eds. Marlou J. Schrover, Joanne van der Leun, Leo Lucassen and Chris Quispel, 171-188. Amsterdam: IMISCOE/Amsterdam University Press.
- Castañeda, Heide. 2009. "Illegality as risk factor: A survey of unauthorized migrant patients in a Berlin clinic." *Social Science & Medicine* 68: 1552–1560.
- Douglas, Mary. 1996. *Purity and Danger*. New York: Praeger.
- Dreger, Alice Domurat. 1998. "Ambiguous Sex – or Ambivalent Medicine? Ethical Issues in the Treatment of Intersexuality." *Hastings Center Report* 28(3): 24-36.
- Farmer, Paul. 2004. "An Anthropology of Structural Violence." *Current Anthropology* 45(3): 305-325.
- Holmes, Morgan. 2003. "Čudno skrojena tela." *Kultura* 105/106: 170-182.
- Holmes, Seth M. and Heide Castañeda. 2016. "Representing the 'European refugee crisis' in Germany and beyond: Deservingness and difference, life and death." *American Ethnologist* 43(1): 1–13.
- Horton, Sarah. 2004. "Different Subjects: The Health Care System's Participation in the Differential Construction of the Cultural Citizenship of Cuban Refugees and Mexican Immigrants." *Medical Anthropology Quarterly* 18(4): 472-489.
- Human Rights Watch. 2015. "Serbia: Police Abusing Migrants, Asylum Seekers Beaten, Extorted, Shoved Back Across the Border." Accessed July 28, 2015. <https://www.hrw.org/news/2015/04/15/serbia-police-abusing-migrants-asylum-seekers>.
- Huysmans, Jef. 2000. "The European Union and the Securitisation of Migration." *Journal of Common Market Studies* 38(5): 751-777.
- Ivnik, Tina. 2016. "Migracija žensk: Srbija." *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 44(264): 308-326.
- Lipovec Čebren, Uršula. 2009. "Od kulture nezaupanja do selektivnega sočutja: prosilci in prosilke za mednarodno zaščito v slovenskem zdravstvenem sistemu." *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 235-236: 190-203.
- Lipovec Čebren, Uršula. 2010a. "Slepa pega evropskega zdravsta: analiza nekaterih vidikov zdravja migrantov." In *Migranti v Sloveniji – med integracijo in alienacijo*, eds. Medica K., Lukič G. and Bufon M., 51–87. Koper: Založba Annales.

- Lipovec Čebren, Uršula. 2010b. "The construction of a health uninsured: People without medical citizenship as seen by some Slovene health workers." *Stud. Ethnol. Croat.* 22: 187-212.
- Lock, Margaret. 1993. "Cultivating the Body: Anthropology and Epistemologies of Bodily Practice and Knowledge." *Annual Review of Anthropology* 22: 133-155.
- Lunaček Brumen, Sarah and Ela Meh. 2016. "Vzpon in padec' koridorja: Nekaj refleksij o spremembah na balkanski migracijski poti od poletja 2015." *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 44 (264): 21-45.
- Massé, Raymond. 2007. "Between Structural Violence and Idioms of Distress: The Case of Social Suffering in the French Caribbean." *Anthropology in Action* 14(3): 6-17.
- Meh, Ela. 2016a. "Evropska migracijska politika in ustvarjanje kategorije 'migrant' v Srbiji." *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 44(264): 267-289.
- Meh, Ela. 2016b. "The health of migrants passing through Serbia." Unpublished master's thesis. Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Mladovsky, Philipa. 2007. "Migration and health in EU health systems." *Euro Observer: The Health Policy Bulletin of European Observatory on Health Systems and Policies* 9(4): 1-2.
- Moore, Henrietta L. 1994. *A Passion for Difference: Essays in Anthropology and Gender*. Cambridge: Polity Press.
- Nichter, Mark. 2008. *Global Health: Why Cultural Perceptions, Social Representations, and Biopolitics Matter*. Tucson: University of Arizona Press.
- Rhodes, Tim. 2002. "The 'risk environment': a framework for understanding and reducing drug-related harm." *International Journal of Drug Policy* 13 (2): 85-94.
- Scheper-Hughes, Nancy and Margaret Lock. 1987. "The Mindful Body: A Prolegomenon to Future Work in Medical Anthropology." *Medical Anthropology Quarterly, New Series* 1(1): 6-41.
- Stojić Mitrović, Marta. 2012. "Eksternalizacija granica Evropske Unije i pojava improvizovanih migrantskih naselja u Srbiji." *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 139(2): 237-248.
- Stojić Mitrović, Marta. 2013. "Stigmatizacija kao posledica ilegalizacije određenih oblika transnacionalnog kretanja – dehumanizacija tzv. ilegalnih migranata." *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 61(2): 163-174.

- Stojić Mitrović, Marta and Ela Meh. 2015. "The reproduction of borders and the contagiousness of illegalisation: A case of a Belgrade youth hostel." *Glasnik Etnografskog instituta SANU* LXIII (3): 623-638.
- Ticktin, Miriam. 2011. "The Gendered Human of Humanitarianism: Medicalising and Politicising Sexual Violence." *Gender & History* 23(2): 250-265.
- UNHCR. 2016. "Report warns refugee women on the move in Europe are at risk of sexual and gender-based violence." Accessed September 4, 2016. <http://www.unhcr.org/569f99ae60.html>
- Van der Zee, Renate. 2016. "Life as a female refugee: 'You don't know who to trust!'" *Al Jazeera English*, 15. February. Accessed September 7, 2016. <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2016/02/life-female-refugee-don-trust-160210092005932.html>
- Đorđević, M. 2011. „Srpska umetnost u Regensburgu.“ *Politika*, 1. novembar. Accessed November 21. <http://www.politika.rs/rubrike/Kultura/196225.sr.html>
- Willen, Sarah, Jessica Mulligan and Heide Castañeda. 2011. "Take a Stand Commentary: How Can Medical Anthropologists Contribute to Contemporary Conversations on 'Illegal' Im/migration and Health?" *Medical Anthropology Quarterly* 25(3): 331–356.
- Žikić, Bojan. 2013a. "Koncept rizičnog okruženja i činioca rizika u socijalno epidemiološkom proučavanju javnog zdravlja." *Etnoantropološki problemi* 8 (2): 403-425.
- Žikić, Bojan. 2013b. "Intravensko korišćenje droge u Beogradu kao sindemijsko okruženje." *Etnoantropološki problemi* 4(8): 927-963.
- Žikić, Bojan. 2013c. "Strukturno nasilje kao činilac javnog zdravlja." *Antropologija* 13(2): 9-24.

Примљено / Received: 21. 03. 2017.

Прихваћено / Accepted: 06. 11. 2017.

Марта Стојић Митровић

Етнографски институт САНУ, Београд
martastojic@gmail.com

Колико су „опасна“ тела миграната? Наративи о болести и јавном здрављу и технике управљања¹

У овом раду анализирани су наративи о мигрантима који се везују за њихова тела као потенцијалне/вероватне носиоце зараза које би могле да се рашире и на локално становништво. Ови наративи се могу посматрати као посебне манифестације секуритарног дискурса страха, у оквиру којих се мигранти конструишу као облик корпоралне безбедносне претње. Анализом наратива о еболи и шуги указано је на потенцијал употребе страха од болести као инструмента и симбола политичке моћи, када сама болест престаје да буде медицински и трансформише се у првенствено друштвени проблем. Страх од болести и мере предузете да се тај страх анулира су тако интегрисани у технике управљања.

Кључне речи: мигранти, дискурс заразе, технике управљања.

How 'Dangerous' Are Migrants' Bodies? Narratives about Disease and Public Health and Techniques of Governance

In this text I represent the narratives about migrants which are related to their bodies as potential/plausible carriers of diseases that could be spread to local population. The narratives are considered as special manifestations of the discourse of fear, though which migrants are being construed as a form of corporeal security threat. In particular, through the analysis of narratives about ebola and scabies, the potential to use the fear from disease as symbol and instrument of political power is indicated, when a disease ceases to be medical problem and becomes predominantly a social one. Fear from disease and measures undertaken to annul it are thus integrated into techniques of governance.

Key words: migrants, discourse of infection, techniques of governance.

Увод

Од почетка примене Закона о азилу 2008. године, број миграната који пролазе кроз Србију на путу за ЕУ, и у њој се дуже или краће задржавају, постајао је све већи из године у годину. Јако је тешко изнети прецизан, па и

¹ Рад је настао у оквиру пројекта бр. 177027 *Мултиетничитет, мултикултуралност, миграције – савремени процеси* Етнографског института САНУ, кога у потпуности финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

приближан број особа које су прошле кроз Србију, јер су националне и међународне организације детектовале само део кретања.² Један број миграната је заустављен без одговарајућих докумената и процесуиран због прекршаја незаконитог преласка границе, неки су изразили намеру да затраже азил, неки су били смештени у центрима за азил или прихватним центрима, неки су се обратили за помоћ у храни или нечему другом хуманитарним организацијама итд. Међутим, због саме илегалације ових миграцијских кретања (De Genova 2002) и перцепције Србије као транзитне земље на путу према богатијим земљама Европске уније са развијенијим азилним системом и друштвеним мрежама које омогућавају интеграцију у друштво пријема, остајање изван националним законодавством предвиђених оквира представља први избор, а контакт са надлежним институцијама и организацијама нужду. Готово свако задржавање у Србији је последица немогућности да се настави пут, односно, проблема који на том путу искрсавају: недовољно новца, премор, болест, раздвајање од осталих чланова породице или групе са којом се путује, а од затварања формализованог коридора у марту 2016. године, у Србији је све већи број оних који месецима безуспешно покушавају да пронађу начин да пређу границу и тако стигну корак ближе жељеној дестинацији.³ Миграцијски токови и институционализоване секуритарне технике се међусобно условљавају: док људи траже начине да остваре своја путовања, националне и европске институције покушавају да их контролишу и спрече она кретања која су представљена као непожељна (о индустрији кријумчарења и индустрији контроле видети Andersson 2014). Строже секуритарне технике доводе до веће потражње за организованим мрежама које омогућавају наставак кретања (Sanchez 2014). У појединим периодима нека места служе као централне зоне у којима је најлакше приступити овим мрежама. Када их националне и међународне секуритарне агенције растуре, оне се појаве на другој локацији. Такође, већа секуритизација осим веће тражње, повећава и цену приступа мрежама: услуге кријумчара се повећавају

² <http://data.unhcr.org/mediterranean/regional.php>. Статистика о броју особа које су изразиле намеру да затраже азил у Србији: 2008. године 77 особа изразило је намеру да затражи азил у Србији, 2009. године 275, 2010. године 522, 2011. године 3132, 2012. године 2723, 2013. године 5066, 2014. године 16490 и 2015. године 577 995, извор: http://azil.rs/doc/Azil_2016_ENG.pdf.

³ Иако се различити актери не слажу у погледу процене броја особа које у датом тренутку бораве у Србији, евидентан је континуирани пораст овог броја. UNHCR редовно ажурира ове информације, које су доступне на: <http://data.unhcr.org/mediterranean/regional.php>. Међутим, цифре које износи UNHCR разликују се од оних које износе државни званичници у Србији (<http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/2558724/stefanovic-u-srbiji-oko-8000-migranata.html>) или различите невладине организације (НВО) (<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:633853-Djurovic-U-Srbiji-izmedju-7000-i-10000-migranata-samo-4600-u-centrima>). Када је затворен формализовани коридор и ступио на снагу тзв. споразум између Турске и ЕУ у марту 2016. године, у Србији је било мање од 2000 миграната укупно, оних који су били смештени по званичним центрима, као и оних који су боравили ван њих, укључујући и импровизована насеља на граници с Мађарском (<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:595008-U-Srbiji-ostalo-2000-migranata>).

а начини спровођења кретања постају све опаснији у погледу безбедности самих миграната (Ibid.). Секуритизација за последицу има дуже задржавање у зонама испред тешко савладивих граница (Stojić Mitrović 2012). Као земља на рубу ЕУ и Шенген зоне, Србија је од почетка прилагођавала миграцијске политике европској политици и интензивирала кретања западно-балканском рутом, формирајући неколико пунктова у којима су мигранти чекали прилику да наставе пут и у којима су имали веће шансе да нађу особе које ће им помоћи.

Интересовање јавности и медија за миграције и мигранте у Србији обично се фокусирао на друштвене конфликте који су у фокусу имали појачано присуство миграната у некој локалној средини (Stojić Mitrović 2014). Тада је истицана потенцијална опасност коју представљају мигранти за локалну заједницу: опасност од терористичких напада, кривичних дела, силовања, али и опасност за јавно здравље. У овом раду ћу анализирати наративе о мигрантима који се везују пре свега за њихова тела као потенцијалне/вероватне носиоце зараза које би могле да се рашире и на локално становништво, као посебне манифестације секуритарног дискурса страха, у оквиру којих се мигранти конструишу као облик корпоралне и то биолошке безбедносне претње (Huysmans 2006).⁴ Зато ћу, осим представљања ових наратива, испитати и њихову функцију, односно, да ли се њима постиже нешто друго до простог изражавања страха за јавно здравље и, ако је одговор потврдан, шта се тиме постиже. У раду полазим од тезе коју је разрадио Хусманс да је дискурс страха једна од технологија управљања (Huysmans 2006). У раду ћу представити наративе о мигрантским телима у којима су она конципирана као биолошка безбедносна претња, као потенцијални носиоци болести и извори заразе која може да угрози локално становништво. Описаћу „ебола дискурс“, од представљања еболе као реалне опасности коју могу да донесу мигранти, преко „наратива умиривања становништва“ који су ширење еболе у Србији представили као мало вероватно, па све до препознавања манипулативног потенцијала страха од болести. У наративима о шуги, са друге стране, много мање опасној и нимало егзотичној болести, истакнуте су дискурзивне технике културализације и расијализације, као и потреба за успостављањем физичке контроле над мигрантима. Грађа је добијена анализом медијских извештаја, као и на основу интервјуа обављених током теренских истраживања у Београду, Суботици, Бањи Ковиљачи и Боговађи, и односи се на период од 2014. до 2016. године.

⁴ Изразом *корпоралан*, за разлику од израза *корпоралан*, телесни, истиче се процес отеловљења нечега што, по себи, нема тело, као што су, у овом случају, страхови за безбедност сопствене групе, који добијају свој материјални израз путем етаблирања мигрантских тела као физички опасних, односно, мигранти постају персонификација опасности (упореди Ogden and Wakemen (eds.) 2013).

Између индивидуалног и јавног здравља: мигранти као потенцијални извори заразе

Здравствено стање миграната предмет је знатног преиспитивања у формалном и неформалном јавном дискурсу. Сразмерно томе је и инсистирање на потреби за успостављањем *контроле* над здравственим стањем миграната. У разговорима са испитаницима, као и у медијима, истицана је концептуализација мигрантских тела као биолошке безбедносне претње за локалну заједницу, али и државу. Дакле, индивидуално здравље миграната се у наративима конситутише као предмет бриге првенствено у погледу *инфективности* и негативног утицаја које може имати на домицилну популацију. Од конкретних болести, најчешће се појављују шуга, туберкулоза, хепатитис С, пегави тифус, дечија парализа, MERS и ебола. Далеко мање, и обично фокусирано на одређене „практичаре“, као што су активисти или особе које раде у оквиру националних и међународних и локалних невладиних организација, предмет бриге представља индивидуално здравље миграната независно од домицилне популације, као што су неинфективне болести, повреде, трудноћа, инвалидитети, промрзLINE итд.⁵

Ебола: између медицинског и друштвеног проблема

Према подацима Светске здравствене организације, последња епидемија еболе започела је у Западној Африци у децембру 2013. године, најпре у Гвинеји, а затим се проширила на Либерију и Сијера Леоне. Појединачни случајеви заразе вирусом еболе забележени су и у суседним земљама (Нигерија, Мали, Сенегал), али и у Европи (Италија, Шпанија, Швајцарска, УК) и Северној Америци (САД). Када је 8. августа 2014. године Светска здравствена организација прогласила међународну ванредну ситуацију због угрожености јавног здравља епидеомјом еболе у Западној Африци, и у Србији су ступиле на снагу посебне мере, предвиђене Законом о заштити становништва од заразних болести („Службени гласник РС“, бр

⁵ Пример дискурзивног померања са бриге о здравственом стању миграната најпре на страх од епидемија а затим и на питање „ко ће све то да плати?“ представља медијско извештавање о саобраћајној несрећи из фебруара 2015. године, у којој је повређено више од 40 особа, путника једног комбија. „Сви они налазе се у некој врсти карантина и анализом крви утврђује се да ли су евентуално оболели од болести које нису типичне за наше, али јесу за „егзотична“ подручја са којих долазе, те би могли бити евентуални узрочници епидемија“, преноси Данас, http://www.danas.rs/danasrs/drustvo/loncar_lecenje_povredjenih_emigranata_placa_drzava_55.html?news_id=297830 „Након завршеног лечења, здравствене установе подносе Министарству здравља захтев за исплату накнаде трошкова, уз достављање медицинске документације. Када исплати накнаду, Министарство ће преко надлежних органа покушати од странаца да наплати ове трошкове, у корист буџета Србије, навео је Лончар.“ http://www.rtv.rs/sr_lat/drustvo/drzava-snosi-troskove-lecenje-povredjenih-migranata_572309.html.

125/04 и 36/15).⁶ Иако су и домаћи и светски стручњаци истицали да не постоји велика опасност за преношење епидемије ван иницијалног подручја, у којима се и развила због неразвијеног система здравствене заштите и специфичног начина преношења болести (инкубација траје максимално 21 дан, преноси се контактом са крвљу и телесним излучевинама заражене особе, док током периода инкубације особа није заразна, већ то постаје онда када се симптоми болести развију),⁷ те да је међународна ванредна ситуација проглашена како би се људски и материјални ресурси усмерили у захваћена подручја, која не могу сама да се изборе са ситуацијом, у Србији је било дискурзивно занимљивих неформалних и институционалних одговора на опасност коју могу да представљају мигранти, као потенцијални/вероватни носиоци ебола вируса.

„Директор Инфективне клинике КЦС Драган Делић изјавио је данас да су све земље Европе, укључујући и Србију, у потенцијалном ризику од ширења еболе. Директорка светске здравствене организације Маргарет Чан упозорила је данас да се епидемија еболе у Западној Африци шири брже од мера које се предузимају за њено сузбијање. Делић каже да се не може искључити могућност 'уласка егзотичних инфективних болести', као што је ебола, јер људи данас путују са једног на други континент због посла, туристички. 'Чињеница је да наши људи раде у Африци, а стижу и азиланци из тих земаља тако да постоји ризик да болест уђе у Европу, па и у нашу земљу', рекао је Делић Тањугу. Он каже да је у оваквим ситуацијама најважнија превенција, и да је санитарна инспекција Министарства здравља појачала контролу на граничним прелазима.“⁸ Дакле, већ у првим обраћањима домаћих стручњака, *мигранти, држављани Србије на раду у иностранству и „азиланти“*, *истакнути су као највероватнији могући носиоци ебола вируса.*

Након што је СЗО прогласила ванредну ситуацију због еболе, осим наратива у којима се наглашава озбиљност ситуације, појављују се наративи којима је циљ да „умире становништво“, како у погледу вероватноће да се ебола уопште прошири до Србије, тако и у погледу *таргетирања транзитних миграната као преносилаца*. Оваква ситуација балансирања у представљању ширења епидемије еболе, између озбиљне претње и фактичких немогућности да она дође у Србију, узрокованих карактеристикама саме болести, удаљености Србије од жаришта, начином, а пре свега дужином трајања

⁶ http://www.rfzo.rs/download/zakoni/zakon_zastita_od_zaraznih_bolesti.pdf

⁷ „Гргићева је навела да је Светска здравствена организација саопштила које мере треба да предузимају државе у којима је регистрована епидемија болести, мере које предузимају државе које имају неке случајеве сумње или потврђене случајеве еболе и земље које се граниче са тим земљама. „За све остале државе не треба да буде никаква забрана међународне трговине нити путовања“, казала је Гргићева,“ <http://www.politika.rs/sr/clanak/301620/SZO-proglasila-medunarodnu-vanrednu-situaciju-zbog-ebole>, као и <http://mondo.rs/a734061/Magazin/Zdravlje/Ebole-nema-u-Srbiji.html>. О самој инфекцији видети више на: <https://www.cdc.gov/vhf/ebola/transmission/human-transmission.html>.

⁸ http://rtv.rs/sr_lat/drustvo/delic-u-riziku-od-ebole-i-evropske-zemlje_507467.html.

кретања особа од жаришта до Србије, као и спремности националних служби да се ухвате у коштац са превентивом, али и евентуалним избијањем епидемије, присутна је великом броју појединачних наратива у медијима. Домаћи стручњаци из области епидемиологије су истицали да је могућност ширења заразе ван подручја у којима је проглашена епидемија мала: „Они који су тамо на привременом раду, пре одласка вакцинишу се против болести за које постоји вакцина, и сва упутства о могућим путевима заразе. Сада ће преко наших конзулата и амбасада добити додатне информације везане за еболу, иако су их већ добили и од локалних власти. Ризик да се заразе је врло низак, осим ако нису здравствени радници: оболели су изоловани, тешко да ће доћи у директан контакт са њима, а они који су заражени а још немају симптоме нису заразни за околину.”⁹

Такође, стручњаци из области миграција су указивали да период инкубације од максимално 21 дан, након чега особа заражена еболом постаје заразна, далеко превазилази брзину којом се мигранти крећу док стигну из западноафричких земаља до Србије, којима су често биле потребне и године да до ње дођу. За овај период је још увек карактеристичан велики број оних који су живели и радили у Грчкој годинама а на наставак пута су се одлучили када су се тамошњи услови знатно погоршали. Такође, тада долази до повећања броја миграната из Сирије, који покушавају да уђу у Турску,¹⁰ од којих неки настављају пут ка ЕУ. Према статистикама, у 2014. години је највише тражилаца азила било из Сирије, Авганистана и Еритреје.¹¹ Домаћи стручњаци су посебно истицали да нема места страховима у погледу преношења болести преко мигрантске популације која је у Србији у транзиту: „Управник Центра за азил у Бањи Ковиљачи Роберт Лејсмајстер ипак тврди да нема разлога за страх јер претпоставља да је период инкубације давно прошао. ‘Нико не може да допутује овде, а да је и даље у периоду инкубације. Емигранти не могу да се крећу тако брзо. Не знамо кад је кренуо на пут, али човек нема никакве симптоме, а до сада би се већ испољили, и то пре него што је закорачио на тло Србије,’ рекао је он и нагласио да се Либериац налази на обавезном систематском прегледу за азиланте, који подразумева анализу столице, крви и пулмолошку контролу.”¹²

⁹ <http://www.kurir.rs/vesti/drustvo/ebola-u-srbiji-8-osoba-pod-nadzorom-21-dan-clanak-1505467>.

¹⁰ <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2014/11/turkey-border-abuses-and-destitution-aggravating- plight-syria-refugees/>, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-29314647>.

¹¹ [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Countries_of_origin_of_\(non-EU\)_asylum_seekers_in_the_EU-28_Member_States,_2014_and_2015_\(thousands_of_first_time_applicants\)_YB16.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Countries_of_origin_of_(non-EU)_asylum_seekers_in_the_EU-28_Member_States,_2014_and_2015_(thousands_of_first_time_applicants)_YB16.png).

¹² <http://www.kurir.rs/vesti/drustvo/ebola-u-srbiji-8-osoba-pod-nadzorom-21-dan-clanak-1505467>. Из искуства, тражиоци азила у Боговађу стижу у просеку после најмање три месеца путовања по државама региона, а најмање четири дана потроше на кретање кроз Србију... „Период инкубације смртоносне еболе је до три недеље, али већ до десетог дана појаве се први симптоми” објашњава др Савић. „Тако, на пример, азилант из Нигерије, који би евентуално био заражен еболом, не би ни стигао до Боговађе а да се болест не манифестује.”, преносе Новости,

Дакле, и поред истицања да су јако мале шансе да се ебола појави у Србији,¹³ у центрима за азил су уведене посебне мере предострожности. „Министар здравља Златибор Лончар изјавио је данас да се посебно води рачуна о азилантима из Африке који илегално прелазе границу како ебола не би стигла у нашу земљу. Лончар је новинарима на скупу 'Заштита мајчинства у Србији' рекао да се у сарадњи са полицијом региструје сваки улазак азиланата у земљу и прати њихово кретање. 'Водимо рачуна да се, када дођу у центре за смештај азиланата, не мешају са људима који се већ налазе у тим центрима,' рекао је Лончар. Он је додао да се сваке недеље одржавају састанци са директорима инфективних клиника, епидемиолозима, да се анализира ситуација како би систем био спреман уколико се ебола појави. Министар здравља је подсетио да је недавно на Инфективној клиници задржан Нигеријац због повишене температуре из непознатог разлога који је у нашу земљу дошао из Грчке преко Македоније. „Ништа нисмо препустили случају. Одрадили смо такав третман као да пацијент има еболу. Сместили смо га у карантин, предузели смо све неопходне мере,“ нагласио је Лончар и додао да се испоставило да пацијент није заражен овим вирусом. Лончар је рекао да за здравство у Србији нема опуштања, да је ова болест стигла и у много богатије земље од нас, попут Америке, као и да ће наш здравствени систем бити спреман да одреагује уколико се болест појави у Србији.“ (извор Бета, преноси Блиц 20. 8. 2014.).¹⁴

У азилним центрима је предузет појачани здравствени надзор.¹⁵ У априлу 2015. године обавила сам теренско истраживање у Бањи Ковиљачи, када је још увек на снази био овај режим. У самом азилном центру, али и у локалном Дому здравља, била је на снази посебна мера опрезности због еболе. Службеница центра је објаснила да особама из Африке мере температуру обавезно по доласку у центар. Да долазе из Африке, радници закључују на основу изјава миграната, докумената које поседују или расним/етничким профилисањем, без обзира на конкретну државу из које су, као и начин

<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html%3A506860-Pojacan-epidemioloski-nadzor-u-Bogovadji-Svi-azilanti-pod-kontrolom>.

¹³<http://mondo.rs/a717017/Magazin/Zdravlje/Moze-li-ebola-da-nam-se-usunja-preko-granice.html>

¹⁴ <http://www.blic.rs/vesti/drustvo/loncar-azilanti-pod-posebnim-nadzorom-zbog-ebole/dgic9sb>.

¹⁵ Новости пишу следеће: „Због доласка азиланата из подручја у Африци у којима влада епидемија еболе, у Центру у Боговађи на снази је појачани здравствени надзор. Седморо азиланата из Нигерије, где ебола хара, потпуно су здрави.“ „Свих седморо Нигеријаца који су тренутно у Центру за азиланте у Боговађи већ десетак година нису боравили у својој матичној земљи, а у Србију су стигли из Грчке и Македоније,“ каже др Јелена Савић, лекар Дома здравља у Лајковцу. Сви су прегледани, здрави су, као и сви други азиланти из Африке који су у последњих десетак дана били под контролом. У Центру за азиланте појачан је медицински надзор, а сходно процедури припремљена је и соба за изолацију евентуалних пацијената који би, ако се посумња на симптоме еболе, одмах били упућени у одговарајуће здравствене установе. [...] Ако је потребно, и тражиоци азила који чекају да буду смештени у Центар подвргавају се лекарском прегледу.“ <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html%3A506860-Pojacan-epidemioloski-nadzor-u-Bogovadji-Svi-azilanti-pod-kontrolom>.

доласка у Србију, а поготову на трајање пута и могући дугогодишњи боравак у некој другој држави ван Африке, што је, у највећем броју случајева, у то време била Грчка. Надлежна лекарка је истакла да, према процедури за еболу, свако фебрилно стање мора да се пријави и по хитном поступку се прегледа. Хитно се раде налази, ако је потребно. Међутим, и поред уверавања министра да држава све држи под контролом, поштујући највише стандарде, и уведених процедура, у локалним заједницама са бројнијом мигрантском популацијом, забележени су наративи у којима су мигранти таргетирани као главни (потенцијални или готово актуелни) носиоци заразе. Таква је ситуација забележена је у Бањи Ковиљачи¹⁶ и Боговађи,¹⁷ док је ебола дискурс у вези са мигрантима далеко био најексплоатисанији у друштвеним конфликтима забележеним у Зајечару.

Током 2014. године мигранти постају видљивији у рејону Зајечара и полако долазе у жижу друштвених конфликта. Већ у јесен те године, мигранти се најчешће представљају као биолошка безбедносна претња: „Масовно хапшење Африканаца у Зајечару: Град страхује од еболе”, гласи наслов у Вести Online у октобру 2014. Наводе да је у Зајечару у само месец дана „ухапшено 250 лица Афро-азијског порекла [...] Нико од ухапшених није прошао здравствене прегледе, а неки од њих, како незванично сазнајемо, су у лошем здравственом стању. Овим поводом руководство града Зајечара одговориће хитним мерама. У договору са градоначелником Зајечара Велимиром Огњеновићем за сутра у 11 часова заказан је Штаб за ванредне ситуације на ком ћемо пронаћи начин да грађане Зајечара заштитимо од илегалних миграната који су свакога дана на територији Зајечара, а многи од њих прођу целу територију Србије, рекао је Саша Мирковић, председник Скупштине града Зајечара за Бест портал [...] Многи од илегалних имиграната управо су преносиоци највећих зараза у историји човечанства, а страх од еболе, један је од највећих проблема који потреса читав свет и од које је већ умрло, како је јуче саопштила Светска здравствена организација, скоро 5.000 људи. Такође, Светска здравствена организација, недавно је признала да није добро исконтролисано ширење еболе и упозорила је све државе да појачају на максимум све могуће контроле, јер ебола остаје здравствена претња. Илегални имигранти су више него реална претња у овом случају” (италике додао аутор).¹⁸

Ово је врло занимљив исечак, јер указује на механизме помоћу којих се мигранти конституишу као биолошка безбедносна претња: долазак великог броја странаца у кратком року, из далеких крајева, чак и са континента на чијем делу се појавила страшна заразна болест, коју ни СЗО не може да

¹⁶ <http://www.kurir.rs/vesti/drustvo/panika-u-banji-koviljaci-azilanti-iz-afrike-u-strahu-od-ebole-clanak-1521859>.

¹⁷ <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/Dru%C5%A1tvo/1739736/Protest+u+Bogova%C4%91i+zbog+azilantata.html>

¹⁸ <http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/443706/Masovno-hapsenje-Afrikanaca-u-Zajecaru-Grad-strahuje-od-ebole>.

контролише, о њима се не зна ништа, види се да су неки болесни, нико их не контролише. Посебно је занимљив интензитет таргетирања миграната као носилаца заразе: „многи од илегалних имиграната управо су преносиоци највећих зараза у историји човечанства”, што се представља као општеприхваћена, неупитна чињеница, и „илегални имигранти су више него реална претња у овом случају”, што представља закључак добијен коришћењем ентимема, скраћеног силогизма, често примењиваног у реторици, где сам начин закључивања није погрешан, али се премисе намерно замагљују, што онемогућава њихову проверу (Barthes 1990). Зајечар је једино место у Србији у коме је због еболе и миграната сазван састанак штаба за ванредне ситуације, где се тражи решење „да грађане Зајечара заштитимо од илегалних миграната.“ Новости преносе речи са првог састанка Штаба: „Од почетка године припадници Полицијске управе у Зајечару спречили су илегалан прелазак кроз нашу земљу више од 250 страних држављана, најчешће из Сирије и Авганистана, од којих су неки били у веома лошем здравственом стању. Ми та лица одмах враћамо у Бугарску,¹⁹ одакле они упадају на територију Србије. Али, будући да нема превентивних прегледа, нико са сигурношћу не може да каже да ли су они заражени неком болешћу. А проблем је утолико већи када се зна да је у свету актуелна епидемија еболе.“ Овде се понавља претходни начин грађења аргументације. Контраргументацију су изнели представници служби задужених за јавно здравље, истакавши да „то што су неки илегалци били лошег здравственог стања не значи да су оболели од еболе, како су то пренели поједини медији, чиме је дошло до узнемиравања јавности.“ Овај састанак Штаба за ванредне ситуације због еболе и „миграната које нико не контролише“, није био једини: „договорено је да се за уторак закаже нови састанак штаба, са конкретним мерама које треба предузети како би се спречиле евентуалне драматичне последице.“²⁰

Реагујући на ширење панике у Зајечару, Центар за заштиту и помоћ тражиоцима азила је издао саопштење у коме најоштрије осуђује сензационалистичко извештавање и ширење лажних информација у Телеграфу,²¹ истакавши да је такво извештавање непримерено и кажњиво. Такође, овај центар подсећа да је и на првом састанку Штаба закључено да нема места ширењу панике и страха, јер ни код једног мигранта нису примећени симптоми који би указивали на могућност да је заражен еболом. Надлежне службе су их увериле да су упознате са процедурама и спремне на реаговање.²²

¹⁹ Неразјашњено је по ком законском основу се људи одмах враћају у Бугарску, прим. аут.

²⁰ <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:516545-Rekla-kazala-ebola-kruzi-Zajecarom>.

²¹ <http://www.telegraf.rs/vesti/1281089-pretinja-od-ebole-preko-ilegalnih-imigranata-bolesni-azilanti-iz-afrike-u-zajecaru-niko-nije-isao-na-lekarski>.

²² <http://www.apc-cza.org/sr-YU/kontakt/2-uncategorised/618-ne-sirite-paniku-ilegalni-migranti-u-zajecaru-nemaju-simptome-ebole.html>.

Наредног дана, у Заводу за јавно здравље Тимок одржан је састанак „превентивног карактера с обзиром на велики број имиграната из афроазијских земаља који прелазе границу на овом подручју, а који би могли бити потенцијални преносиоци овог вируса – каже др Мирко Николић, заменик градоначелника Зајечара,“ на коме су медицински стручњаци говорили о начину препознавања и преношења еболе. „Еболе нема, а једини начин да се унесе у земљу је преко оних који долазе из земаља у којима се тај вирус појавио“, преноси изјаву лекара РТВ БОР.²³ Разговори о еболи су добили нешто блажи тон, али експлоатација дискурса еболе у Зајечару није била завршена.

У 2015. години, када је интензивирање кретања преко Балкана постало сасвим видљиво широј јавности, а државне службе након вишегодишње реактивне праксе почеле да делују и проактивно у погледу покушаја управљања миграцијским кретањима, у местима у којима се број миграната повећао, почело је да се говори о *потреби за проглашењем ванредне ситуације*. Vesti Online преносе изјаву градоначелника Суботице: „Реално је да се на територији Суботице прогласи ванредна ситуација због повећаног броја миграната, што ће омогућити повлачење средстава и материјалне помоћи како би се локална самоуправа могли носити са овим изазовом.“ Средства би била намењена намирницама, хигијенским пакетима, лековима, дакле, за задовољавање индивидуалних потреба миграната, али и комуналној хигијени, тј. чишћењу локација на којима се мигранти дуже задржавају: „То се мора одржавати да не би дошло до евентуалних зараза“, истакао је градоначелник.²⁴ Наратив неопходности увођења ванредне ситуације због миграната присутан је и у Зајечару:²⁵ „Осим што не можемо финансијски да издржимо, нисмо у могућности ни да се старамо о свим тим људима, немамо довољно лекова за њих, као ни места у здравственим установама“, рекао је председник скупштине града Зајечара.²⁶ У медијима се појављују наслови попут: „Мигранти освајају Зајечар: ванредна ситуација се све више намеће!“,²⁷ „Зајечар под опсадом: не могу да контролишу азиланте, уводи се ванредно стање?“²⁸ или „Имигранти надиру: Зајечар на граници ванредног стања“²⁹ и

²³ <http://rtvbor.rs/arhiva/zdravstvo/15834-sprecavanje-ebole.html>.

²⁴ <http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/504397/Subotica-trazi-vanredno-stanje-zbog-migranata>.

²⁵ <http://www.novosti.rs/vesti/srbija.73.html:557351-Zajecar-Vanredno-stanje-zbog-priliva-imigranata>.

²⁶ <http://www.kurir.rs/vesti/srbija/sasa-mirkovic-uvescemo-vanrednu-situaciju-u-zajecaru-zbog-azilanata-clanak-1858187>.

²⁷ <https://www.srbijadanas.com/clanak/vanredna-situacija-u-zajecaru-postalo-je-nemoguće-nositi-se-sa-ovim-problemom-sve-teze>.

²⁸ <http://www.telegraf.rs/vesti/1657666-zajecar-pod-opsadom-ne-mogu-da-kontrolisu-azilante-uvodi-se-vanredno-stanje>.

²⁹ <http://www.informer.rs/vesti/politika/22735/IMIGRANTI-NADIRU-Zajecar-granici-vanrednog-stanja>.

преноси се да је Зајечар „на удару миграната“.³⁰ Дакле, у питању су метафоре стихије (немогућности контроле) и директне опасности, па чак и злонамерности миграната (опсада, удар). Брига за јавно здравље, угрожено и еболом, и сигурност заједнице је у првом плану наратива: „Мађарска због избјеглица гради зид дуж границе са Србијом, а тамо сви говоре да Зајечар уводи изванредне мјере због вала од чак 40.000 избјеглица с којима долази и ебола.“³¹ „С обзиром на то да је, само током протеклих неколико дана, у Зајечар ушло више од хиљаду миграната из Сирије, Авганистана, Ирака..., дата је препорука (Штаба за ванредне ситуације, прим. аут.) органима локалне самоуправе да, до даљег, откажу све скупове и манифестације на отвореном.“³² Када су почеле приче да ће бити отказана четвородневна манифестација Спортске игре младих, хрватски *Jutarnji list*, као и опозиција на локалном нивоу, тврдили су да се долазак миграната користи као параван за отказивање манифестације, чији је прави узрок празна градска благајна.³³ Дакле, и у 2015. години је присутан дискурс еболе, међутим, ебола није у првом плану, већ се представља као само једна у читавом низу опасности коју доносе мигранти. Такође, у медијима долази до интензивнијих покушаја деконструкције примене овог дискурса. За разлику од 2014, где су могућност ширења еболе у Србији преиспитивали углавном стручњаци из области епидемиологије и миграција, у 2015. години се поставља питање политичке манипулације овим дискурсом. Другим речима, ебола у медијима престаје да буде превасходно медицински и постаје друштвени проблем, а дискурс еболе почиње да се раскринкава као инструмент политичке моћи.

Шуга: технике дисциплиновања

У импровизованим „насељима“, као што су суботичка депонија, шуме око Боговађе, руинирани објекти „Старе циглане“ (Суботица), „старе школе“ (Боговађа), напуштени објекти иза Железничке станице у Београду итд., у којима нема могућности за добру заштиту од атмосферских појава ни одржавање хигијене (непостојање тоалета, текуће воде), у ситуацији када је приступ организација које би могле да пруже помоћ онемогућен услед немања средстава, интересовања или као последица директних забрана деловања, честе су појаве тзв. болести прљавих руку. Слична ситуација је и у другим државама кроз које су мигранти прошли на путу до Србије. Статус миграната у погледу легалности боравка се мења (из илегалног статуса тражењем азила

³⁰ <http://www.blic.rs/vesti/srbija/mirkovic-razmisljamo-da-uvdemo-vanrednu-situaciju-u-zajecaru-zbog-migranata/gyqyx3>.

³¹ <http://www.jutarnji.hr/vijesti/izmislili-invaziju-migranata-zatrazili-uvodenje-izvanrednog-stanja-kako-bi-otkazali-koncert-gibonnija-koji-ne-mogu-platiti/282667/>.

³² <http://www.novosti.rs/vesti/srbija.73.html:557504-Zajecar-zbog-migranata-na-ivici-vanrednog-stanja>.

³³ <http://www.jutarnji.hr/vijesti/izmislili-invaziju-migranata-zatrazili-uvodenje-izvanrednog-stanja-kako-bi-otkazali-koncert-gibonnija-koji-ne-mogu-platiti/282667/>,
<http://zajecaronline.com/politicka-prepucavanja-oko-gitarijade-2/>.

легализују боравак, па опет одласком из центра или државе губе легални статус, видети Stojić Mitrović i Meh 2015; de Genova 2002). Мигранти тако у појединим периодима и у појединим земљама на свом путу бораве у званичним камповима, затим у импровизованим насељима, па опет у центрима у истој или другој земљи и сл. Варијација има колико и миграната. Услови живота у неким званичним центрима нису нимало бољи од услова у импровизованим насељима.³⁴ Такође, у зависности од тренутних смештајних капацитета и броја миграната, као и доступних средстава и конкретне управе центра, услови могу да знатно осцилирају. Међутим, у дискурсу о јавном здрављу и мигрантима у Србији често се наилази на наратив у коме се званични камп конципира као структурирани простор у коме се строго примењују правила која омогућавају контролу над мигрантским телима.³⁵ Саговорници у Бањи Ковиљачи су истицали да никада нису имали проблема са самим азилним центром и са особама које су у њему, али да су проблем били сви они за које у центру није било места и који су „у Бањи Ковиљачи боравили без икаквог надзора.“ „Не знамо ни ко су, ни одакле су, ни куда иду,“ понављали су саговорници. „За велики број људи нема никаквих стварних података: све потврде су исте, кажу како се зову, верујеш им на реч, сви су рођени првог јануара, само се година мења. Нико их није заиста испратио и идентификовао. Човек узме потврду и оде у Мађарску а на његову потврду дође неко сасвим други. То су људи који живе по шуми, по напуштеним зградама и хаусторима, они сви личе једни на друге, њихови гласови су нашим ушима неприродни. Зато је нормално да на једну потврду долази више људи. Полиција није могла да испрати ту ситуацију,“ истакао је саговорник. „Јако је битно да буду смештени у центру, тамо имају здравствену негу и храну, имају надзор има и ко да брине о њима. Ако се нешто деси, алармира се надлежна институција. Ван центра немамо никакав увид,“ рекла је лекарка из надлежног дома здравља.

Мигрантска тела тако нису подједнако опасна у свим просторима: велика разлика се приписује камповима и азилним центрима са једне, и боравку миграната у просторима које држава не контролише, било да су у питању импровизирана насеља, улице, или приватни објекти, са друге стране. Сматра се да држава и државне институције својим надзором мигрантских тела доприносе смањењу опасности од избијања епидемија. Дакле, држава и државне институције, које контролишу и живот мештана, фигурирају као фактор реда, и то без обзира на њихову реалну могућност да одржавају санитарне и хигијенске услове и одржавају здравље миграната. Кампови (за избеглице, ратне заробљенике, особе ослобођене из концентрационих и

³⁴ <https://www.oxfam.org/en/emergencies/refugee-and-migrant-crisis>.

³⁵ Курир преноси речи једног мигранта из Сомалије, који је рекао да се посебно „плаши због тога што емигранти из западне Африке, у којој је забележено више од хиљаду смртних случајева узрокованих вирусом еболе, нелегалним прелазима, слободно и без икакве медицинске контроле долазе у Србију и пријављују се у центре за азил.“ <http://www.kurir.rs/vesti/drustvo/panika-u-banji-koviljaci-azilanti-iz-afrike-u-strahu-od-ebrole-clanak-1521859>.

радних логора) формирану су након Другог светског рата како би се остварила административна контрола и издвојеност од остатка популације и, у том смислу, представљају технологију дисциплиновања чији је резултат пасивизација и одузимање моћи аутономног и слободног деловања особама које су у њима смештене (упоређи Barnett 2011, 108). Малки посматра избеглички камп као технологију моћи: концентрација људи на ограниченом, релативно затвореном простору и сегрегација на основу националности, олакшавала је дистрибуцију хуманитарне помоћи, спровођење административних послова, закона, медицинских и хигијенских програма, карантин, образовање, али и стално надгледање, контролу кретања, сузбијање црног тржишта, дисциплину, што је све праћено растућом документацијом о особама у кампу (Malkki 1995, 498).

Дакле, најпре се формулише објективна потреба за државним интервенционизмом, а камп се истиче као елемент реда у коме се мигрантска тела подвргавају контроли и у којима се у сваком тренутку може уочити, изоловати и елиминисати опасност. Последњи такав пример представљају изјаве надлежних службеника да ће се због шуге и телесних ваши поштриити режим уласка и изласка из званичних центара за смештај миграната, као и да држава ради на „пражњењу београдског парка” и импровизованих насеља.³⁶ Противници ових мера су истицали да су центри пребукирани, да у њима влада шуга, да они који је нису добили ван центра имају велике шансе да се заразе управо у њима, те да се опасност од ширења заразе међу мигрантском популацијом и од миграната ка локалном становништву користи као оправдање за ограничавање кретања миграната и претварање центара из отворених у центре у затвореног типа, тј. за секуритизацију, која је у Србији током 2016. године преузела превагу над званичним хуманитарним приступом, етаблираним током 2015. године.³⁷

Наративи о шуги указују и на веома занимљиве дискурзивне технике расијализације и културализације. Саговорница из Бање Ковиљаче је навела да око 50% процената особа које дођу у центар у овом месту има шугу: неки дођу са њом, а неки је добију у центру. „Кад један има шугу, добију је сви у соби.” Шуга код миграната обично се објашњава на два начина: као последица објективних немогућности да одржавају хигијену и лече се, али и као последица културолошки наслеђених разлика. Говорећи о терапији у вези са шугом, саговорница је рекла да мигранти током пет дана стављају крему и да се у том периоду не купају. Прокоментарисала је да се они обично тада побуне због забране купања „као да се иначе купају сваки дан.“ „Хигијена је на много нижем нивоу. Дођу запуштени и прљави али из оправданих разлога – дуго путују. Али већ у понедељак су обавештени да их прегледа лекар, а 90% њих дође прљавих иако су већ ту били, некупани. Ни жене нису ништа боље – то нема везе са полом. Африка има јачи мирис, али су много чистији

³⁶ <http://www.blic.rs/vesti/drustvo/vulin-kontrola-na-granicama-broj-migranata-koji-udu-u-srbiju-se-kontrolise/nwq38p6>.

³⁷ <http://www.slobodnaevropa.org/a/izbeglice-srbija-pomoc-/28103722.html>.

него Азија. Авганистанци су најгори. Али ипак све је то индивидуално.“ Расијализација (de Genova 2015) и културализација (Yilmaz 2016) неодржавања личне хигијене у мигрантској популацији је чест дискурзивни моменат: објективне немогућности се трансформишу у нешто што мигранти раде „зато што су такви” или „зато што су тако навикли”. Спектакуларизација нехигијене, прљавштине и болести (Andriјasevic 2007), доминантна слика медијског представљања миграната, може се посматрати као средство за производњу друштвене кохезије путем културализације и расијализације, дискурзивних техника којима се скреће пажња са стварних места производње разлике, са глобализованог (транснационалног) структурног насиља, које спроводе богати и моћни политички актери, и њено редефинисање као наслеђене, било генетески (расијализација), било културно (културализација) (упореди de Genova 2015).

Технике управљања: конструисање егзистенцијалних претњи

На примерима наратива о еболи и шуги, болестима које се у српском контексту повезују са мигрантима, показано је како се мигрантска тела конципирају као биолошка безбедносна претња, као потенцијални носиоци болести и извори заразе која може да угрози локално становништво. У том смислу наративи о еболи и шуги фигурирају као средства путем којих се легитимише секуритизација и, дефинисањем претње, ризика и безбедних и небезбедних група и пракси, омогућава спровођење контроле популације.

Према Хусмансу, безбедносна политика је посебна политика посредовања припадносту: она одржава и трансформише политичку интеграцију и критеријуме припадности путем идентификовања егзистенцијалних претњи (Huysmans 2000, 7). Путем увођења и примене безбедносних пракси, политичка и социјална идентификација заједнице и њеног начина живота развија се као одговор на неку егзистенцијалну претњу. Заједница дефинише шта се сматра добрим животом тако што конкретизује (реификује) фигуре опасности за друштво и јуктапозиционира их добром животу, као својеврсне негативне предуслове, оно што се мора елиминисати или контролисати, како би се остварио пожељни друштвени модел. Другим речима, дискурси опасности и безбедносне праксе извлаче свој политички значај управо из своје способности да стимулишу људе да приступе политичкој заједници и да подрже – или доведу у питање – политички ауторитет управо на основу ових конкретизованих опасности (Ibid.).

Врло је занимљиво што се у забележеним случајевима расијализације и културализације у односу на перципирана опасна мигрантска тела, реаговања локалног становништва могу посматрати као ауторегулаторни апарат управљања: када институционализовани систем закаже, већ постоје спремне дискурзивне технике које му дају подршку и помажу да превазиђе проблеме. Расијализација и културализација онемогућавају стварање и практиковање солидарности, подстичу изолацију „других“, подржавају дистанцу и оправдавају увођење строге контроле и смањивање права. На овом

примеру се јасно види како *governmentality*, вештина управљања, превазилази административни и институционализовани апарат и шири се у све поре друштва (Lemke 2002). За разлику од „тврдих“ техника управљања, *governmentality* се фокусира на бригу о прокреацији и јавном здрављу (Husysmans 2006, 98), на *популацију*, коју треба довести до некаквог оптималног стања, и спречити сва потенцијално деструктивна дешавања. Долазак миграната и њихова тела, потпуни био-политички други, зато су опасност *par excellence* по популацију. Ту долазимо до врло занимљивог самоодржавања друштвене контроле у ширем смислу: када *тврде* технике закажу (као што је контрола границе или стављање свих миграната у званичне центре), *суптилне* (попут таргетирања миграната као носилаца инфекција или расијализације или културализације, којима се оправдава изолација) помажу, када држава запне, локалне групе је исправљају, а дискурсом се оправдава и увођење ванредних мера и ускраћивање права онима који су таргетирани као ризик (Campesi 2014). У случају дискурса болести, иако се контрола на први поглед фокусира на мигрантска тела, они заправо представљају технику контроле популације уопште, јер утичу на дефинисање начина на који шира популација треба/мора/пожељно је да се опходи према таргетираном опасном сегменту популације, како би *се заштитила*, док они који нуде решење *да нас избаве од ризика, односно, да нас заштите*, учвршћују своју позицију моћи.

Закључак

У тексту су представљени и анализирани наративи о еболи и шуги везани за мигранте који пролазе кроз Србију на путу ка ЕУ. Приказани су неки од механизма помоћу којих се мигранти конституишу као биолошка безбедносна претња, употребом непроверивих исказа („многи од илегалних имиграната управо су преносиоци највећих зараза у историји човечанства”), ентимема („илегални имигранти су више него реална претња у овом случају”) и концептуалних метафора (метафоре стихије, надирања, директне опасности, па чак и злонамерности миграната, као што су опсада или удар). Показало се да су конструкција егзистенцијалних претњи пласирана као њихова идентификација, као и употреба дискурзивних техника расијализације и културализације, ефикасни инструменти управљања (*governmentality*), односно, да сегментацијом и дефинисањем пожељних и непожељних интеракција и поступања, потпомажу дисциплиновање шире популације и учвршћивање појединих актера на позицијама моћи.

Литература

- Andersson, Ruben. 2014. *Illegality Inc. Clandestine Migration and the Business of Bordering Europe*. University of California Press.
- Andrijasevic, Rutvica. 2007. “Beautiful Dead Bodies. Gender, Migration and Representation in Anti-Trafficking Campaigns.” *Feminist Review* 86: 24–44.

- Barnett, Michael. 2011. "Humanitarianism, paternalism and the UNHCR." In *Refugees in International relations*, eds. Betts and Loescher, 105–132. Oxford: Oxford University Press.
- Barthes, Ronald. 1990 (1964). *Retorika starih. Elementi semiologije*. Ljubljana: Studia Humanitatis ŠKUC-FF.
- Blagojević, Gordana. 2009. "Savremeni stereotipi Srba o Kinezima u Beogradu: Kada kažeš Kina, mislim Blok 70 ili..." *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 128: 47–61.
- Campesi, Giuseppe. 2014. "Immigrant detention and the double logic of securization." In *The EU, Migration and the Politics of Administrative Detention*, eds. Michela Ceccorulli and Nicola Labanca, 145–166. London and New York: Routledge.
- De Genova, Nicholas P. 2002. "Migrant 'Illegality' and Deportability in Everyday Life" *Annual Review of Anthropology* 31: 419–447.
- De Genova, Nicholas. 2015. "The Border Spectacle of Migrant 'Victimisation'." In *OpenDemocracy, Beyond Trafficking and Slavery*. Dostupno na: <https://www.opendemocracy.net/beyondslavery/nicholas-de-genova/border-spectacle-of-migrant-%E2%80%98victimisation%E2%80%99#.VWwKTbV0gNI.twitter>
- Huysmans, Jef. 2006. *The Politics of Insecurity. Fear, migration and asylum in the EU*. New York: Routledge.
- Huysmans, Jef. 2000. "The European Union and the Securitization of Migration." *Journal of Common Market Studies* 38 (5): 751–777.
- Lemke, Thomas. 2002. "Foucault, Governmentality, and Critique." *Rethinking Marxism* 14(3): 49–64.
- Malkki, Liisa. 1995. "Refugees and Exile: From "Refugee Studies" to the National Order of Things." *Annual Review of Anthropology* 24: 495–523.
- Ogden, Cassandra A. and Stephen Wakeman (eds.). 2013. *Corporeality: The Body and Society*. Chester: University of Chester Press.
- Sanchez, Gabriella E.. 2014. *Human Smuggling and Border Crossings*. Routledge Studies in Criminal Justice, Borders and Citizenship. Routledge: London and New York.
- Stojić Mitrović, Marta i Ela Meh. 2015. "The Reproduction of Borders and the Contagiousness of Illegalisation: A Case of a Belgrade Youth Hostel." *Bulletin of the Institute of Ethnography SASA* 63(3): 623–638.
- Stojić Mitrović, Marta. 2014. "Presenting as a Problem, Acting as an Opportunity: Four Cases of SocioPolitical Conflicts Taking the Presence of Migrants as a Focal Object in Serbia." *Bulletin of the Institute of Ethnography SASA* 62(1): 67–82.

Stojić Mitrović, Marta. 2012. "Eksternalizacija granica Evropske unije i pojava improvizovanih migrantskih naselja u Srbiji." *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 139 (2): 237–248.

Yilmaz, Ferruh. 2016. "How the Workers Became Muslims. Immigration, Culture, and Hegemonic Transformation in Europe." Ann Arbor: University of Michigan Press.

Примљено / Received: 21. 03. 2017.

Прихваћено / Accepted: 06. 11. 2017.

Дејана Прњат

Академија уметности - Униферзитет Алфа, Београд
prnjat@akademijaumetnosti.edu.rs

Културолошки аспекти политика земаља Европске уније према имигрантима: изазов актуелне мигрантске кризе

Кроз историју човечанства, као резултат миграција, различите културе долазиле су у контакт и утицале једна на другу, са различитим исходима. У последње време, као последица све чешћих оружаних сукоба у свету, значајно се повећао прилив миграната у Европу. Чак и земље Европске уније које су традиционално сматране емигрантским, као што је то, на пример, случај са Италијом, постају имигрантске. Новонастала ситуација утицала је на промену ставова многих влада земаља у које су мигранти пристигли, па док неке још увек дају предност мултикултурализму, све је већи број оних који не деле такво мишљење. Циљ рада је анализа културолошких аспеката политика земаља Европске уније према имигрантима насталих као последица актуелне мигрантске кризе.

Кључне речи: имиграција, мултикултурализам, асимилација, међукултурно комуницирање, Европска унија.

Cultural Aspects of the Policies of the European Union Countries towards Immigrants: the Current Migrant Crisis Challenge

Throughout the history of mankind, as a result of migration, different cultures came in contact and influenced each other, with different outcomes. In recent years, as a result of more frequent armed conflicts in the world, the influx of migrants to Europe has increased significantly. Even the European Union countries that had traditionally been considered as emigrant, Italy, for example, are becoming immigrant. New situation has influenced the change in attitude of many governments of countries wherein the migrants arrived, and while some still prefer multiculturalism, there is a growing number of those who do not share this position. The aim of this paper is to analyze the cultural aspects of the policies of the European Union countries towards immigrants which evolved as a result of the current migrant crisis.

Keywords: immigration, multiculturalism, assimilation, intercultural communication, the European Union.

Европска унија настала је након Другог светског рата као економска заједница¹, а временом је прерасла у политичку. Основана је с претпоставком да земље које економски зависе једна од друге неће улазити у сукобе (European Union 2017). Данас заједницу чини 28 земаља² и у њој живи преко 500 милиона становника који говоре 24 језика, а 2012. године добила је и Нобелову награду за мир.³

У Европској унији свака земља чланица води сопствену културну политику, али се она води и на нивоу Уније. И поред тога што се наглашава заједничка, европска димензија историје и културног наслеђа, националне културе земаља чланица остају неприкосновене. У првом ставу члана 128 Уговора о Европској унији, познатом и као Уговор из Мастрихта, који пет година касније Амстердамским уговором постаје члан 151, наводи се да „Унија треба да допринесе процвату култура држава чланица, уважавајући њихову националну и регионалну различитост истовремено истичући заједничко културно наслеђе” (Treaty on European Union 1992, 48). Мада су овим уговором и културолошки аспекти Уније обухваћени, ипак су у другом плану.

Једна од иницијатива која иде у прилог наведеном ставу Уговора зачета је пре више од три деценије на предлог тадашње министарке културе Грчке Мелине Меркури. Ради се о проглашењу Европског града културе, данашње Европске престонице културе, са циљем промовисања европске културне баштине и европског идентитета, али и специфичности сваке државе. На овај начин се значајно доприноси и економском развоју града и региона, пошто „улагање у културу неоспорно представља извор динамичности локалне економије“ (Молар 2000, 139). У почетку се сваке године проглашавао по један град, а временом по неколико њих. Године 2021. Европска престоница културе први пут ће бити и један град из Србије, Нови Сад.

Политика интеграција

За културу је својствено да се учи и да се преноси с генерације на генерацију. Берк примећује да се у том процесу увек помало прилагођавамо и актуелним околностима, односно да је то увек помало и „процес реконструкције,“ (Берк 2010, 127). Појам *култура* један је од оних за који је готово сваки значајнији аутор који га је проучавао понудио и своју дефиницију, а у најширем значењу, култура се може схватити као начин живота (Хејвуд 2004, 381).

¹ Европску заједницу за угљ и челик чинило је шест земаља, Белгија, Немачка, Француска, Италија, Холандија и Луксембург.

² Мада је Велика Британија у процесу напуштања Европске уније, још увек је званично њена чланица.

³ Новчана средства од награде Унија је наменила деци која немају прилику да одрастају у миру, а након те одлуке, средства су јој удвостручена.

У додиру култура неминовно долази до интеркултуралне комуникације. Табс наводи три основна приступа која се данас користе у њеном проучавању: приступ са становишта друштвених наука, који полази од становишта да култура утиче на комуникацију, затим интерпретативни, који разуме комуникацију као нешто што ствара и одржава културу, и критички приступ, који проучава односе моћи у културама (Табс 2013, 405–406), а Мекданијел и Самовар наглашавају важност културног идентитета у пракси интеркултуралне комуникације, посебно у ситуацијама када су у интеракцији припадници различитих културних група (Samovar et al. 2015, 10).

Данас се границе прелазе чешће и у већем броју него икада, примећује Гиденс, па људи неминовно долазе у контакт са другима који изгледају и живе другачије. „Неки прихватају ову етничку и културну сложеност... други то виде као опасност и претњу. Они који одржавају фундаменталистичке погледе на свет траже уточиште у утврђеној традицији и одбацују дијалог са онима који су другачији од њих. Многи етнички сукоби који бесне данас по целом свету могу се посматрати као непосредан израз фундаменталистичког приступа. Један од највећих изазова нашег глобалног свете јесте, како створити друштво које ће бити више космополитско,“ (Гиденс 2007, 283).

У Унији свака земља самостално одређује у којој мери се од имиграната очекује да се прилагоде култури те земље. Поједностављено гледано, што се мање етнокултурним заједницама признаје значај њихове аутентичне културе, већи је отпор према доминантној култури и јача потреба да се сопствени идентитет истиче, а успешна интеграција подразумева двосмеран процес у коме идентитет мењају и имигранти и држава пријема. Стојковић примећује да прва генерација имиграната по правилу никада не успе у потпуности да се интегрише у нову средину, а проблем може имати и друга генерација имиграната уколико постоји „физичка“ препрека, као што је то случај са бојом коже (Стојковић 1999, 150).

Мултикултурализам као идеја о складном животу различитих етнокултурних група у оквиру истог друштва „у области политике... означава експлицитну државну политику која има два основан циља: 1. подржавање складних односа између различитих етничких група; 2. дефинисање односа између државе и етничких мањина,“ (Стојковић 1999, 147). Модел мултикултурализма, који је у неким земљама, попут Канаде, инаугурисан као државна политика, данас се све чешће критикује. Државе које су се определиле за овај модел доносе различите мере у циљу осигуравања признавања посебности идентитета етнокултурних мањина које у њој живе, а „за појединца, могућност да се определи за сопствена морална убеђења, културни систем и начин живота... представља основни гарант слободе и личног развоја,“ (Хејвуд 2004, 232). Међутим, прихватање различитости се у пракси често испоставља као велики изазов, а нарочито је „драматичан у земљама либералне демократије, јер су оне поштовање различитости унеле у само језгро свог устава, а своју способност за интеграцију начиниле једним од темеља своје легитимности и једним од главних аргумената за своју цивилизацијску и моралну 'супериорност',“ (Семприни 1999, 131). Најчешће

критике мултикултурализма односе се на практиковање нетолерантних обичаја одређених етнокултурних група, од којих су неки и законом забрањени у европским земљама, као што је то, на пример, случај са полигамијом, па Хејвуд истиче да велики број различитих културних пракси у једном друштву не може водити његовој стабилности (Хејвуд 2004, 233–235), а неки аутори примећују и да пренаглашавање слављеничких облика који акценат стављају на уметност, културу и религију, могу имати за исход појаву културне гетоизације, наводећи пример кинеске Нове године или марш досељеника из Ирске у САД поводом дана Св. Патрика (Драгићевић Шешић, Стојковић 2011, 290).

Изазов актуелних миграција

Могло би се претпоставити да су два кључна мотива за миграције одувек била потрага за бољим условима живота и склањање од опасности, а тако је и данас. Овај процес постао је толико значајан део живота савременог човека, да неки аутори ово доба називају и *добом миграција*, (Castles and Miller 2009). Данашњи мигранти су у повољнијем положају у односу на све раније, захваљујући медијима масовне комуникације, посебно интернету, јер им олакшава комуникацију са људима из земље порекла као, уосталом, и из целог света, и омогућава приступ великом броју информација, а како духовито примећује Кин, „на почетку модерног доба било је раширено веровање да грађане угрожава оскудица информација... Данас, уз ретке изузетке преовлађује супротна тежња. Свет изгледа толико препун информација да мањка људске способности да им прида било какав смисао,“ (Кин 1995, 134).

Миграције које се дешавају унутар граница једне државе, као што је то случај са преласком становника из села у град, називамо унутрашњим, а када мигранти напуштају своју земљу, говоримо о спољним миграцијама. Према Светском извештају о миграцијама из 2015. године скоро милијарда људи у свету се сматра мигрантима, од којих је 232 милиона међународних, а 740 милиона унутрашњих (World Migrations Raport 2015/Migrants and Cities: New Partnership to Manage Mobility. 2015, 2). Актуелна мигрантска криза је највећа у Европској унији од Другог светског рата, а од њених чланица имигрантима је посебно привлачна Немачка.

Велики прилив имиграната праћен је све чешћом појавом ксенофобних наратива у којима се мигранти представљају као неко ко ће локалном становништву преотети посао или неко ко има везе са тероризмом, па се у неким земљама Уније организују протести против њих, а у председничким изборним кампањама појављују се кандидати који своју кампању фокусирају на обећање да ће имигранте вратити својим кућама, попут Герета Вилдерса у Холандији или Марин Ле Пен у Француској. Такви ставови донели су Унији надимак *тврђава Европа*, а имигрант се све чешће „посматра као лице које контаминира и ремети заједничку културу и идентитет европског заједништва“ (Аксој 2008, 249). Актуелна криза је

утицала и на то да, генерално, само у Европи становништво има негативан став о имигрантима (Global Migration Trends Factsheet 2015, 4).

Гиденс наводи четири модела савремених миграција и то 1. класични, 2. колонијални, 3. модел радника на привременом раду и 4. илегални модел. Први подразумева оне земље које су се трудиле да привуку имигранте нудећи им своје држављанство, попут Канаде и Сједињених Америчких Држава. Други модел даје предност имигрантима из својих некадашњих колонија, попут Француске или Британије, а можда најбољи пример земље која користи модел радника на привременом раду у иностранству била би Немачка. Основна карактеристика овог модела је изузетно тешко стицање држављанства земље пријема. Када нека земља има врло строг закон о имиграцији, говоримо о четвртном моделу, тзв. илегалном (Гиденс 2007, 274). Међу земљама чланицама које имају највећи прилив имиграната који улазе нерегуларно налазе се Грчка, Малта и Италија, чија се обалска граница сматра најнезаштићенијом у Европи (Гиденс 2007, 280).

Питање имиграната који нерегуларно улазе у земље чланице, од којих су многи спремни да ризикују своје животе и животе својих породица да би побегли од ситуација у својим земљама, постало је једно од приоритетних питања европске имиграционе политике, па Унија предузима разне мере у циљу постизања њихове контроле. Тако, на пример, појачала је заштиту својих спољних граница на копну и на мору, а прошле године је отворен и Европски центар за борбу против кријумчарења миграната. На овом путу, према доступним подацима, током 2015. године, у покушајима да дођу до земаља Европске уније, животе је изгубило око пет и по хиљада миграната, од чега највише у Средоземном мору (Global Migrations Trends Factsheet 2015, 3). Све већи број захтева за добијање азила који су упућени земљама Европске уније, проузроковало је значајно поштрење критеријума за њихову доделу: у документу под називом *ЕУ и избегличка криза* из јула 2016. године наводи се да „није свима који долазе у Еуропу потребна заштита. Многи људи напуштају домовину јер се надају бољем животу,“ као и да је у 2015. години највише захтева за азил у Европској унији поднето у Немачкој (476.510), Мађарској (177.135), Шведској (162.450), Аустрији (88.160) и Италији (84.085), укупно 988.340, док је у свим осталим чланицама Уније те године укупно поднето 333.260 захтева.

Међу најефикаснијим мерама које је Уније спровела у циљу стављања под контролу прилива миграната спада потписивање споразума са Турском у марту 2016. године,⁴ којим је предвиђено да се сви који из ње покушају да нерегуларно пређу границу Грчке врате назад, а за сваког враћеног имигранта Унија ће примити по једног Сиријца директно из Турске, под условом да није покушавао да уђе нерегуларно. Колико је ова мера имала успеха илуструје податак да је у октобру 2015. године дневно било око 7000 нерегуларних

⁴ Турска је земља која је у актуелној кризи примила највише имиграната, око три милиона, од којих је највише избеглица из Сирије.

прелазака ове границе, док се крајем маја 2016. године тај број смањило на 47 (EU i избјеглиčka криза 2016). Унија пружа финансијску помоћ земљама порекла и земљама транзита ради стварања бољих услова за имигранте у њима, покушавајући и на тај начин да смањи број миграната који би наставио кретање ка некој од њених чланица, а паралелно се и на нивоу Уније и на нивоу земаља чланица ради на редефинисању политике према имигрантима. Хусманс наводи да је миграциона политика Европске уније за 21. век постављена 21. и 22. јуна 2002. године у закључцима Председништва ЕУ на Европском већу у Севиљи, и да је груписана у четири основне тачке: прва се односи на „истребљење илегалне миграције“, друга на појачану заједничку контролу спољних граница ЕУ, трећа на однос са земљама порекла и транзита и коришћење свих инструмената спољне политике Уније у борби против илегалне имиграције, а четврта на утврђивање заједничких стандарда и процедура када се разматрају захтеви за добијање азила (Huysmans, 2006, 67). И земље чланице предузимају акције у овом смеру, па су неке увеле годишње квоте за имигранте, неке, попут Француске, Аустрије и Италије им плаћају да добровољно напусте њихову земљу, а све су чешћи и примери подизања ограда између земаља чланица у циљу смањења нерегуларних улазака миграната из других земаља.

Закључак

Могло би се закључити да у овом тренутку Унија нема одговарајуће решење за насталу ситуацију, а тежак положај избеглица у великој мери користе криминалци који се богате шверцујући их, не водећи рачуна о њиховој безбедности, па се само на Средоземном мору сваке године хиљаде људи утопи у покушају да се у неисправним, претрпаним бродовима превезе у неку од земаља Европске уније. Унија је предузела значајне мере у циљу спречавања ове врсте криминала, али је питање да ли ће успети да пресече све кријумчарске канале. Ипак, ни поред толико изгубљених живота, ни поред све тежег добијања азила, број имиграната не опада, а велики број њих се не враћа у земљу порекла ни у случају када не добију дозволу за боравак у некој од земаља Европске уније. Актуелни прилив људи у Европску унију, било као последица добровољних или присилних миграција, толико је интензиван, да ово питање остаје једно од најважнијих политичких питања с којим се ова организација данас суочава.

Иако се још увек не говори о потпуном одбацивању модела мултикултурализма у Европској унији, актуелна мигрантска криза условила је да се све чешће говори о његовом неуспеху. Подршка имигрантима од стране влада земаља чланица, као и већине европског становништва, све се више смањује, а замењује је јак отпор. На ову ситуацију утицао је већи број фактора, од којих су најзначајнији страх домаћег становништва да би им имигранти могли преотети послове, незадовољство што се из буџета њихових земаља издвајају средстава за издржавање имиграната и страх од терористичких напада. У посебно тешкој ситуацији налазе се имигранти

муслиманске вероисповести, јер за терористичке нападе по европским градовима од Париза, Нице, Милана, Мадрида, преко Брисела, Осла и Копенхагена до Лондона, у којима је животе изгубио велики број невиних, одговорност преузимају екстремистичке исламистичке групе. Чак и пре ових напада, муслимани су од стране једног дела европског становништва били доживљавани као културна претња, јер су неки њихови обичаји у толикој мери неприхватљиви становницима Уније да су кажњиви. Када се има у виду да се у земљама чланицама драстично повећава број имиграната муслимана јасно је да је ово питање постало један од највећих изазова политике мултикултурализма Уније. Мада свака земља чланица независно одлучује о критеријумима за улазак и боравак на својој територији, може се приметити да су нови прописи миграционих политика земаља пријема генерално све рестриктивнији.

Референце

- Aksoj, Asu. 2008. „Izazov migranata za novo vidjenje Evrope“. U *Transkulturalna Evropa*, prir. Urlike Hana Majnhov i Ana Triandafilidu, 249–273. Beograd: Clio.
- Berk, Piter. 2010. *Osnovi kulturne istorije*, Beograd: Clio.
- Castles S. and Miller, M.J. 2009. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World* (4th edition). Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Dragičević Šešić, M., Stojković, B. 2011. *Kultura, menadžment, animacija, marketing*, Beograd: Clio.
- EU i izbjeglička kriza, srpanj 2016 (pristupljeno 14. marta 2017.).
<http://publications.europa.eu/webpub/com/factsheets/refugee-crisis/hr/>
- European Union. 2017. About the EU. (pristupljeno 03. marta 2017.)
http://europa.eu/european-union/about-eu/eu-in-brief_en
- Gidens, Entoni. 2007. *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet.
- Global Migrations Trends Factsheet 2015, IOM April 2016 (pristupljeno 12. marta 2017.)
https://publications.iom.int/system/files/global_migration_trends_2015_factsheet.pdf last updated February 2017.
- Hejvud, Endru. 2004. *Politika*, Beograd: Clio.
- Huysmans, J. 2006, *The Politics of Insecurity, Fear, migration and asylum in the EU*. London, New York: Routledge
- Kin, Džon. 1995. *Mediji i demokratija*. Beograd: Clio
- Molar, Klod. 2000. *Kulturni inženjering*. Beograd: Clio

Samovar, Larry A., Porter, Richard E., McDaniel, Edwin R and Sexton Roy, Carolyn. 2015. *Intercultural Communication: A reader*, 14th edition. Boston: Cengage Learning

Semprini, Andrea. 1999. *Multikulturalizam*. Beograd: Clio

Stojković, Branimir. 1999. „Pogovor. Balkan i planetarna kultura.“ U *Multikulturalizam*, ur. Andrea Semprini, 147-159. Beograd: Clio

Tabs, Stjuart. 2013. *Komunikacija, principi i konteksti*, Beograd: Clio

Treaty on European Union. 1992. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. (pristupljeno 04 marta 2017.)
https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf

World Migrations Report 2015, Migrants and Cities: New Partnership to Manage Mobility, IOM, Geneva (pristupljeno 23. marta 2017.)
http://publications.iom.int/system/files/wmr2015_en.pdf

Примљено / Received: 21. 03. 2017.

Прихваћено / Accepted: 06. 11. 2017.

Јадранка Ђорђевић Црнобрња

Етнографски институт САНУ, Београд
jadranka.djordjevic@ei.sanu.ac.rs

„Не скретати пажњу на себе“ – да ли је и за кога је интеграција миграната важна? Горанци у Београду*

У тексту разматрам питање процеса интеграције припадника горанске заједнице који су се доселили у Београд током или непосредно након 1999. године, односно у периоду рата на Косову. Процес интеграције припадника горанске заједнице сматрам посебно значајним због тога што је у питању релативно малобројна заједница која није призната као мањинска у Србији. Припадници горанске заједнице су сврставани у категорију интерно-расељених лица јер су долазили са територије која је била саставни део једне државе (СР Југославија). О интеграцији се најчешће говори као о комплексном и вишедимензионалном постмиграцијском процесу. У раду полазим од тога да процес интеграције не представља појаву *sui generis*. У том смислу подржавам критички став схватања тог процеса. То је једним делом утицало и на то да се у истраживању и раду фокусирам на перцепцију процеса интеграције која проистиче из искуства самих миграната. Путем анализе наративног дискурса миграната желим да покажем које су особености процеса интеграције припадника горанске заједнице у Београду и уједно укажем на недостатке интеграцијске политике коју је држава спроводила.

Кључне речи: миграције изазване ратом, интерно расељена лица, процес интеграције, Горанци, Београд.

"Do not Draw Attention to Yourself" – Is the Integration of Migrants Important, and for Whom Is It Important? Gorani People in Belgrade

In this paper, I discuss the question of the process of integration of the Gorani people who moved to Belgrade during or immediately after 1999, or during the war in Kosovo. I consider the process of integration of members of the Gorani community particularly important because it is a relatively small community not officially recognized as a minority in Serbia. Members of the Gorani community were turned into a category of internally

* Овај рад представља резултат истраживања на пројекту „Мултиетничитет, мултикултуралност, миграције – савремени процеси“ (бр. 177027), који у целости финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Р Србије.

displaced persons because they came from a territory that constituted a part of the same state (FR Yugoslavia). Integration is often referred to as a complex and multi-dimensional post-migration process. In this paper, I proceed from the fact that the integration process does not represent a *sui generis* phenomenon. In that sense, I support the critical attitude towards understanding this process. This has partly contributed to the fact that in the research I focused on the perception of the integration process resulting from the experience of the migrants themselves. Through analysis of narrative discourse, I present the specificities of the process of integration of members of the Gorani community in Belgrade. At the same time, I point out to the shortcomings of the integration policy implemented by the state.

Key words: migration caused by the war, internally displaced persons, the integration process, Gorani people, Belgrade.

Увод

Ситуација коју бележим у оквиру горанске заједнице у Београду једна је од оних које показују да пројекти и стратегије процеса интеграције миграната који немају обезбеђена адекватна средства за њихову реализацију не доносе предвиђене резултате. Пројекти који су предложени од надлежних институција у друштву пријема нису довољан показатељ да је друштву пријема стало до тога да се процес интеграције спровде и успешно заврши. О интеграцији се најчешће говори као о комплексном, вишеслојном и вишедимензионалном постмиграцијском процесу (в. Penninx and Garcés-Mascareñas, 2016). Оно што наводи на размишљање није питање одлика тог процеса, већ то што се уочава несклад између дефиниције појма и онога са чим се сусрећемо у пракси. Питање процеса интеграције миграната није једино поље на којем се уочава поменута неусаглашеност, већ једно у низу оних код којих се јасно може уочити потреба да се теоријски, правно и формално поставе оквири за то што називамо процесом интеграције, иако то није кључ за реализацију самог процеса. У том смислу се јављају многа питања, у првом реду питање да ли је, зашто је и коме је интеграција миграната уопште важна.

Шта интеграција значи мигрантима и како је они виде кључна су питања на која желим да дам одговоре. Другим речима, фокус у истраживању и раду је био усмерен на мигранте, на њихову перцепцију процеса интеграције која проистиче из њиховог искуства. Нагласак је дакле на „(...) субјективизацији интеграцијског процеса, тј. перцепцији интеграције с полазишта самог мигранта (усп. Esser 2001, 16, према Penninx i Garcés-Mascareñas 2016, 13)” (Jurković i Rajković Iveta 2016, 148).

Мигранти чију интеграцију сагледавам у раду при доласку у средину пријема сврстани су у категорију интерно-расељених лица јер су досељени из Горе, тј. са простора који је у државно-правном смислу припадао тадашњој држави (СР Југославија). Другим речима, миграција је потекла у оквиру једне државе. То је значајно утицало на статус који мигранти добијају након досељења у Београд. Наведено се може посматрати као предност у процесу адаптације и интеграције, јер они у формално-правном погледу нису страници

у друштву пријема, будући да имају држављанство и користе службени језик који користи већинско становништво. Средина у коју су досељени им, самим тим, није у потпуности страна. Може се рећи да је за њих средина у коју су досељени уједно била „'близу' и 'далеко'” (Pucelj 2014, 14, прев. аутор). У том смислу је процес о којем говорим унеколико другачији од процеса интеграције миграната који се у средини пријема могу сматрати *потпуним* странцима у сваком погледу (в. Pucelj 2014, 13–15). Наведено чини такву ситуацију додатно инспиративном за истраживање процеса интеграције, поготово уколико се претпоставља да је он нужно двосмерног карактера (Веџтер 2003; Јурковић и Рајковић Ивета 2016 (а)) и да се под појмом *интеграција* подразумева да мигранти могу слободно да практикују културне особености средине из које долазе у средини пријема (Vrečer 2007, 36, у: Pucelj 2014, 21).

Интеграција – политике и стратегије

„У еуропском се контексту о интеграцији имиграната у земље усељавања почело писати касних 1970-их и раних 1980-их година. У међувремену су различите државе осмишљавале интеграцијске политике (уп. Geddes 2003; Brochmann i Hammar 1999) којима се уређују начини укључивања имиграната у друштво примитка и истодобно покушавају избјећи дотадашњи процеси асимилације и сегрегације. Полазило се од замисли да имигранте из других култура, што укључује и друкчију језичну и вјерску припадност, треба повезати у цјелину уз узајамно прилагођавање и прихваћање. Притом се кретало од начела културног плурализма (Brubaker 1992; Heršak 1998, 84). Сукладно с имиграцијским политикама те с (не)показатељима њихове примјене, растао је број знанствених промишљања што све интеграција треба укључивати (нпр. Favell, Geddes, Penninx, Heckmann i Schnapper, Hollifield итд.)” (Jurković i Rajković Iveta 2016, 148). Дошло се до закључка да је „(...) за укључивање имиграната у друштво примитка нужан двосмјеран процес у којем се путем интеракције имиграната и домицилног становништва прихваћају и размјењују различити културни садржаји и поштују различитости (Goodman 2010), те да је нужно међудјеловање институционалних структура и самих миграната (Brubaker 1992).” (Jurković i Rajković Iveta 2016, 149). Сматра се такође да интеграција треба да представља „процес – који има за циљ јачање односа унутар друштвеног система и увођења нових актера и група у систем и његове институције” (Pucelj 2014, 22, прев. аутор). Постоји мишљење да процес укључивања миграната у средину досељавања представља „дугогодишњи процес” (Penninx and B. Garcés-Mascareñas 2016, 18, прев. аутор). „Главни циљ интеграцијских политика је укључивање досељеника у друштво пријема на такав начин (...) да постану функционална карика, да равноправно сарађују у његовом развоју и да имају могућност самосталног живота,” (Веџтер 2003, 2, прев. аутор) Наведено подразумева укључивање досељеника у друштво пријема на начин који им омогућава подједнак приступ и могућности за запослење, за решавање стамбеног питања, обезбеђивање социјалног и здравственог осигурања, право на школовање итд. То уједно значи да

мигранти имају могућност употребе свог језика, као и практиковања културе своје заједнице (Pucelj 2014, 22). Наводи се такође да: „(...) деловање интеграцијске политике мора да буде усмерено на обе популације да би се постигли предвиђени циљеви,” (Vešter 2003, 2, прев. аутор). Сматра се да је код интеграције интерно-расељених лица тешко „(...) дефинисати јасну границу између интеграције и повратка као дугорочних или одрживих решења, посебно због тога што је интеграција животни процес који се одвија од тренутка доласка и не искључује остале видове одлука,” (Savet za izbeglice, 2006, резиме). У документу који је објавио Српски савет за избеглице се наводи да „најзначајнији фактори за доношење одлуке које избеглице наводе јесу стабилна политичка ситуација у земљи, сигурност породице, здравствена заштита, могућност запослења и јавно опредељење политичких лидера да подрже интеграцију,” (Savet za izbeglice, 2006, резиме). “Као трајно решење за интерно расељена лица са КиМ наводи се искључиво повратак, премда је то у садашњим околностима веома компликовано и због безбедоносних разлога често немогуће. Разлог за то је чињеница да је интеграција ових људи у Србији без КиМ осетљиво политичко питање, везано за питање коначног статуса Косова. Независно од тога, међутим, време које они проводе у расељеништву доноси проблеме веома сличне онима које и избеглице имају у процесу интеграције – потреба да се има кров над главом, стекне приход и буде прихваћен од локалног становништва,” (Savet za izbeglice, 2006, резиме).

Имајући у виду напред наведено, у тексту разматрам особености интеграције припадника горанске заједнице који су имигрирали у Београд током 1999. године.

Теоријска полазишта и истраживање

Познато је да многи научници „одбацују коцепт интеграције тврдећи да је у основи веома нормативног и телеолошког карактера” (Penninx and Garcés-Mascareñas 2016, 26, прев. аутор). Упркос томе, тај концепт се поставља као средишње питање у оквиру многих студија и расправа (Penninx and Garcés-Mascareñas 2016, 26). Полазим од тога да процес интеграције не представља појаву *sui generis*. У том смислу, подржавам критички став схватања тог процеса (в. Penninx and Garcés-Mascareñas, 2016, 11–13). Другим речима, прихватам тај концепт као аналитичку категорију, не желећи притом умањити или пренебрегнути значај оних радова у којима аутори настоје, анализирајући различите теоријске поставке, објаснити суштину и значај тог процеса. Основна дефиниција интеграције претпоставља следеће аналитичке димензије: правно-политичку, социо-економску, културно-религијску (в. Penninx and Garcés-Mascareñas, 2016, 14). „Важно је имати у виду да те три димензије нису у потпуности независне једна од друге.” (Penninx and Garcés-Mascareñas, 2016, 15, прев. аутор) У том погледу је намера истраживања била сагледати „(...) не само шта имигранти раде, с ким комуницирају, и како се идентификују, већ и колико су прихваћени и како су позиционирани у свакој од наше три димензије.” (Penninx and Garcés-Mascareñas, 2016, 14, прев. аутор).

Значајно је посматрати интеграцију као процес који може да постоји а да нема резултата, уколико се појединац сам (свесно) не укључи у тај процес. У том смислу, прихватам став да успешност интеграције треба посматрати на нивоу појединца (Lindo 2005, 11, и: Penninx and Garcés-Mascareñas, 2016, 12). Степен интеграције у оквиру једне димензије не подразумева исти степен у оквиру друге две, са тим да постоји вероватноћа да ће успешност интеграције у оквиру прве димензије олакшати интеграцију у оквиру друге и треће димензије, на шта нас упућују Пенинкс и Гарсез-Маскаринес (Penninx and Garcés-Mascareñas 2016, 14–19). У том погледу имам у виду да постојање одређених институција не значи да је интеграција могућа и уједно постигнута. „Интеграција досељеника се одвија стално у свим друштвима неvezано за то да ли формална интеграцијска политика постоји, односно не постоји, с тим да одговарајући формално-правни оквир сигурно доприноси бржем и ефикаснијем интеграцијском процесу,” (Bešter 2003, 2, прев. аутор). Премда је увек потребно имати у виду да могућност добијања држављанства не имплицира интегрисаност, рецимо, односно не мора да значи да је особа која је добила држављанство интегрисана. У том смислу не треба стављати знак једнакости између објективних показатеља интегрисаности (држављанство, запослење, социјално осигурање итд.) и субјективног доживљаја који имају мигранти о својој интегрисаности (перцепција интегрисаности на индивидуалном нивоу).¹ Потребно је такође имати у виду да се не интегришу сви мигранти на исти начин, истим интензитетом и у истој мери. Другим речима, нису само објективне околности те које процес интеграције отежавају или олакшавају, већ у том процесу велику улогу има индивидуа са својим потребама, жељама, ставовима итд. На ту чињеницу упућују такорећи сви аутори који су процес интеграције сагледавали аналитички и критички (в. Кауа 2009; Penninx and Garcés-Mascareñas, 2016).

Тема коју разматрам у овом раду само је део резултата истраживања спроведеног у оквиру горанске заједнице у Србији. Истраживање у периоду од 2012. године до сада подразумевало је обављање интервјуа са члановима горанске заједнице који живе у Београду. Београд је место истраживања, пре свега због тога што је већина Горанаца који живе у Србији настањена у Београду.² Упркос томе, овде се не посматрају локалне политике интеграције

¹ Ту ситуацију добро дефинише наслов излагања: „Citizenship *de jure* vs. Integration *de facto*“ које су М. Рајковић Ивета и Р. Јурковић одржале на конференцији: „Contemporary Migration Trends and Flows on the Territory of Southeast Europe“ у Загребу 10.11.2016. http://www.imin.hr/c/document_library/get_file?uuid=08186372-10e1-4121-9369-0132bd2466ef&groupId=10156

² Судаћи према подацима Пописа 2011. у Србији живи 7767 припадника горанске заједнице, а од тога их 5328 живи у Београду (Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. у Републици Србији) http://www.praxis.org.rs/images/praxis_downloads/nacionalna%20pripadnost-ethnicity%202.pdf.

Постоје подаци да се више од 34 одсто миграната (6750) из Гора населило у Београду (Хасани 2003: 63, Hasani 2011: 316, 320). У Београд су имигрирали у првом реду Горанци који имају у овом граду родбину (Hasani 2011: 316).

(в. Penninx i Garcés-Mascareñas 2016, 194), већ се разматра питање конкретних резултата примене националне политике и стратегија у оквиру процеса интеграције припадника горанске заједнице у Београду. Другим речима, ово истраживање може да се сагледа као покушај сагледавања примене националне интеграционе политике на локалном нивоу. Београд је главни град Србије и та чињеница се такође узима у обзир као важан моменат у истраживању. Сагледано са аспекта миграната – у овом граду је горанска заједница најбројнија, у односу на друге градове у Србији. Са аспекта друштва пријема – Београд је центар у административном, политичком, економском и културном погледу. Караткерише га разнолика етничка, национална и религијска структура становништва (Попис 2011).

Наративи саговорника представљају основни извор за истраживање и то „у форми која је прилагођена етнографском истраживању” (Златановић 2011, 80). Томе увелико доприноси чињеница да проблематика која се разматра у раду није будила интересовање домаће научне јавности. Истраживања која је обављао Харун Хасани представљају посебност у том погледу. Премда се радови Х. Хасанија тичу пре свега питања миграција, а не и постмиграцијских процеса. Истраживања постмиграцијских процеса које сам обављала у Београду и Тугину представљају за сада посебност у том смислу. Исказе саговорника је донекле било могуће проверити подацима који се наводе у Попису становништва, затим у новинским текстовима, као и у службеним извештајима појединих државних институција.

Горанци су приликом досељења у нову средину сврставани у категорију интерно-расељених и прогнаних лица. Питање њихове интеграције сматрам важним из више разлога, а пре свега због тога јер се ради о релативно малобројној етничкој заједници унутар Србије која нема статус признате мањине. У раду настојим да покажем како је текао процес интеграције припадника горанске заједнице, односно које су његове карактеристике и у ком сегмент се може сматрати да је успешно завршен³. Процес интеграције сам посматрала у оквиру правног, економског, културног и религијског контекста. Навела сам да је у раду „нагласак на субјективизацији интеграцијског процеса, тј. перцепцији интеграције с полазишта самог мигранта (усп. Esser 2001, 16, према Penninx i Garcés-Mascareñas 2016, 13),” (Jurković i Rajković Iveta 2016, 148).

Процес интеграције – друштвена пракса

Миграције из Горе су одувек биле подстакнуте економским и политичким приликама у Гори, као и ширем региону. Интензивно исељавање је забележено у периоду између 1999. и 2002. године (Хасани 2003, 62). Економска криза 90-их је интензивирала миграције Горанаца из Горе.

³ О успешности процеса интеграције судим на основу наративног дискурса миграната, извештаја појединих институција надлежних за интеграцију миграната, као и на основу појединих новинских текстова.

Саговорници повећан интензитет миграција сматрају последицом рата и политичких промена на Косову током и након 1999. године (уп. Mindak-Zawadzka 2007, 213–225; Derans i Žeslen 2011, 103–113; Schmidinger 2013). У образложењу наводе да је Гора била самостална општина са седиштем у Драгашу до 1999, односно све до доласка снага КФОР-а, и да је велики број припадника горанске заједнице који су били запослени у здравству, школству и полицији остао тада без запослења или су били под различитим врстама притиска (в. Ђорђевић Црнобрња 2015 (6), 565-579).⁴ Поједини саговорници поменути период наводе као пример најбројнијег исељавања појединаца и породица из Горе. Сматра се такође да се није десило до тада да Горанци „пођу у свет као прогнана лица“ (Хасани 2003, 62).

Миграције су текле из правца Горе (Косова) према Београду и оним градовима у Србији у којима је живео неко од сродника или блиских пријатеља миграната. Горанци који су емигрирали у Србију током 1999. сврставани су у категорију прогнаних и интерно-расељених лица. Они су имали статус држављана СРЈ, јер је територија са које су емигрирали (Гора) тада била у саставу поменуте државе.

Добијање статуса интерно-расељених лица представљало је у првој фази интеграције једино могуће решење за већину припадника горанске заједнице. Прихватили су га као привремено решење. Наведено је представљало олакшавајућу околност у процесу интеграције. То ипак не значи да се нису сусретали са одређеним потешкоћама приликом настојања да формално-правно регулишу свој статус грађана Србије. Саговорници наводе да су први проблеми искрсли приликом пријављивања пребивалишта, јер документација коју су поседовали у тренутку досељења није била потпуна. Ту препреку није било могуће брзо и лако савладати, јер се матичне књиге нису налазиле у Београду, већ у појединим општинама на југу у Србије. У прилог наведеном иде следеће запажање: „У многим случајевима расељени немају лична документа којима доказују свој идентитет и статус, или радне исправе. Ово је последица и логистичких и финансијских тешкоћа у вези са прибављањем или заменом докумената у општинским канцеларијама које су са Косова и Метохије измештене у градове у централним деловима Србије. До друге половине 2005. године расељени су морали да путују до појединих градова у Србији да би добили извод из матичних књига рођених или извод из земљишних књига. Српски савет за избеглице у свом извештају из 2006. наводи такође: „Додатни проблем представља и то што неке књиге нису ни донесене са Косова и Метохије, или су уништене. Невладине организације преко својих канцеларија на Косову и Метохији раде на прибављању разних докумената, али проблем је што се у Србији не признају УНМИК-ови обрасци

⁴ Деранс и Жеслен у вези са том ситуацијом пишу: „Случајеви дискриминације нису ретки, а добити посао кад је више од 50% житеља нове државе незапослено равно је чуду,“ (Derans i Žeslen 2011, 31). И настављају: „Будући да их једни сматрају Албанцима који говоре једним словенским дијалектом, а други издајницима који су се продали Србима, Горанци производе предрасуде (...), попут свих мањинских народа који су запали у замку укрштених идентитетских захтева“ (loc.cit.).

за дипломе нити М4 обрасци за пензије. Међусобно признавање докумената, размена матичних књига и пензионе архиве допринели би решавању ових проблема.” (Savet za izbeglice, 2006, 16). Другим речима, настојали су да стекну лична документа како би се стекли услови за даљу интеграцију. Временом се повећавао број Горанаца који су стекли лична документа. У томе су се ослањали и на неформалне мреже социјалних односа. То ипак не значи да су добијањем тог, условно речено, новог статуса нестале и потешкоће које су имали у процесу интеграције. Испоставља се да „искуства бројних држава показују да је за успешну интеграцију досељеника потребно више од формалне равноправности и изједначавања права досељеника са правима држављана. Потребна је активна улога државе приликом стварања услова за интеграцију, потребна је добро осмишљена интеграцијска политика са конкретним активностима који помажу досељеницима да преброде оне потешкоће које се јављају на почетку процеса укључивања у нову животну средину и које им омогућавају да се касније равноправно укључе у све сфере друштва,” (Vešter 2003, 13, прев. аутор).

Отежавајуће околности су се јављале и у осталим димензијама и фазама интеграције. Према мишљењу саговорника, томе је увелико допринела политичка и економска криза у Србији и региону. Оне су успоравале и отежавале економску интеграцију. Једним делом, захваљујући томе што „сви програми стамбеног збрињавања и економског осамостаљивања у Србији постављају као услов стечено држављанство или бар поднет захтев за стицање држављанства” (Savet za izbeglice, 2006, резиме). А другим делом, због тога што „У контексту осиромашеног друштва, економска интеграција избеглих и расељених је веома отежана, а без јачања економије безмало је немогуће спровести Националну стратегију за решавања проблема избеглих и расељених лица, према којој су запошљавање и економско осамостаљивање избеглица један од најважнијих циљева,” (Savet za izbeglice, 2006, 19). Стећи лична документа, право на социјалну и здравствену заштиту, као и запослење се наводе као неупоредиво важни моменти у процесу адаптације у нову средину (в. Vešter, 2013; Pucelj, 2014).

Пуцеља у вези са тим износи следећу констатацију: „(...) запослење у оквиру формалног тржишта рада (институционална димензија) зависи од језичке компетенције (културна димензија), која може да зависи од обима друштвене мреже односа коју појединац има и од расположивих могућности за учење и практиковање службеног језика у средини пријема (социјална димензија)” (2014, 23, прев. аутор). Уједно се додаје да „језичка компетенција може да утиче на формирање социјалне мреже односа у смислу да уколико није адекватна може да допринесе повећању осећаја изолованости и да на тај начин води ка гетоизацији и маргинализацији по ентничкој основи (идентитетска димензија) (Koruy, 2005, str. 32)” (према: Pucelj 2014, 23, прев. аутор).

Саговорници су истицали да је економска интеграција представљала важан корак ка даљој интеграцији, односно интеграцији у социјалном и културном контексту (уп. Vešter 2007, 91, према: Pucelj 2014, 25). Поједини

саговорници су сматрали да се досељеници који су запослени брже интегришу у друштво пријема. У вези са тим један саговорник наводи: „Посао је корак ка интеграцији.“⁵

Међутим, саговорници имају различите перцепције економске интеграције, у смислу сагледавања целокупне ситуације. Једнима је запослење примарно ради обезбеђивања средстава за живот, а други запослење и материјалну сигурност, осим наведеног, сагледавају и као предуслов за даљу интеграцију. Претпостављам да разлика настаје због перцепције интеграцијског процеса, шта се очекује и какви су планови у вези са интеграцијом у целини. Поједини саговорници су наводили да је Горанцима примарно да се запосле и да зарађују, а да их укључивање у поједине институције у сфери политике и културе не интересују нарочито и да је због тога интеграција у том домену слабије изражена. Наведено доводим у везу и са запажањима која се тичу образовног нивоа припадника горанске заједнице. Саговорници наводе да се тек у последњој деценији 20. века уочавају промене по том питању јер се све више младих одлучује за наставак школовања након завршене средње школе.

Саговорници су уједно износили став да је за успешну економску интеграцију важно да се комуникација на српском несметано одвија:

„значи језик добро зна, све је то услов да ви будете прихваћни“.⁶

Велика већина припадника горанске заједнице је и пре доласка у Београд користила српски у службеној комуникацији. Научили су га током школовања. На основу тога може се претпоставити да им језик није представљао препреку у процесу интеграције. Међутим, обим и интензитет употребе српског су увелико зависили од тога колико су појединци користили тај језик након завршеног школовања. Наиме, у Гори се у приватној комуникацији, односно у комуникацији која се одвијала у приватном окружењу, користио горански говор, тј. *нашински* (в. Младеновић 2001). Другим речима, он је већини миграната представљао први језик комуникације, а српски други. При том, горански представља локални говор у којем доминира западномакедонски дијалекатски тип (в. Младеновић 2001). Другим речима, у питању је дијалекат који се разликује од књижевне форме српског језика. Због тога је било неопходно да се познавање српског подигне на виши ниво. Држава није предвидела потребу да мигранти који припадају интерно-расељеним лицима уче официјелни језик, јер су долазили са територије на којој се настава одвијала на српском језику. Није се предвидела могућност да је за успешну интеграцију ове групе миграната недовољно пасивно познавање српског. Мигранти су се тако суочавали са извесним потешкоћама приликом комуникације која се одвијала на официјелним

⁵ Према речима саговорника рођеног 1950. године у Гори. Разговор је вођен 2013. године у Београду.

⁶ Према речима саговорника рођеног 1950. године у Гори. Разговор је вођен 2013. године у Београду.

местима и због тога доживљавали непријатности (Ђорђевић Црнобрња 2014 (а), 101–116). Једну од стратегија за превазилажење ове препреке представља настојање да се српски користи као примаран језик комуникације и у приватном окружењу. Уколико то значи да се горански потискује из свакодневне употребе, онда таква пракса свакако не би смела да се прихвати као решење за усавршавање српског језика. Поготово ако имамо у виду да се у приватној сфери најчешће користи дијалекатска форма српског, односно да је његову књижевну форму могуће научити током школовања. Упркос томе, у наративном дискурсу већине саговорника је јасно изражена интенција да се интегришу на начин који ће омогућити да се разлике између њих и друштва пријема сведу на минимум:

„Често пута је – дај да наставимо (*мислећи на употребу српског у јавној сфери, уместо горанског, прим. аутор*), да не откривамо да смо нека посебност овде (...) – зашто да одскачем од средине?“⁷.

Поједини саговорници су наводили да је подизање нивоа језичке компетенције на српском важно за припаднике горанске заједнице јер, између осталог, увећава осећај сигурности када се борави изван приватног окружења. Следи да између интегрисаности и осећаја сигурности постоји веза. Судећи према истраживању – виши степен толеранције од стране већинског становништва представља један од важних услова за успешан процес интеграције припадника горанске заједнице у средину пријема. Међутим, пракса показује да државне институције од јавног значаја не улажу много средстава и труда у том правцу. Недовољно ефикасна помоћ државе је евидентна и у неким другим сегментима интеграције припадника горанске заједнице у средину пријема. Практика показује да су се Горанци од момента досељења у Београд па надаље ослањали на неформалну мрежу односа, тј. на сроднике и пријатеље који живе у Београду дуги низ година. Горанци са којима сам разговарала су и рачунали на ту врсту помоћи у процесу адаптације и интеграције у нову средину.⁸ Помоћ сродника и пријатеља је била нарочито велика приликом решавања стамбеног питања и запослења,

⁷ Према речима саговорника рођеног 1947. године у Гори. Разговор је вођен 2012. године у Београду.

⁸ У вези са тим се могу разматрати и питања везана за концепт помоћи. Дакле, није случајно да су се припадници горанске заједнице досељавали управо у Београд. Саговорници наводе да су место досељавања бирали у односу на то да ли у том граду живи неко од родбине или пријатеља на чију помоћ могу да рачунају. Наведено сматрам важним јер указује на перцепцију пружања помоћи, односно на схватања и представе о томе ко је дужан да помогне, односно од кога се помоћ очекује. Помоћ се у првом реду очекује од сродника, а тек потом од државних установа. Другим речима, веће је поверење у сроднике (неформална мрежа односа), него у државне институције. Наведено говори, са једне стране, о схватању улоге сродника при пружању помоћи, а са друге о перцепцији улоге државних институција у процесу интеграције. У питању је тема која захтева свеобухватнију сагледавање и анализу концепта помоћи и због тога остаје да јој се посвети више простора у посебном раду.

односно у сфери која се иначе сматра критичном у оквиру процеса интеграције (в. Капа 2009; Веšтер 2003; Пучелја 2014).

Највећи постотак Горанаца који су мигрирали у Београд данас живи у једном приградском насељу (Борча, општина Палилула) (в. Попис 2002).⁹ Саговорници су наводили да је то последица чињенице да је цена грађевинског земљишта и станова у том насељу била изузетно повољна. Већина миграната је решила своје стамбено питање изградњом куће у том, или евентуално у неком другом приградском насељу. Купити стан у граду је представљало инвестицију коју већина миграната досељених у Београд крајем 90-их није могла себи да приушти. Сматрам да је важно истаћи да цену грађевинског земљишта и станова у Борчи није диктирала држава или локална управа са намером да помогне мигрантима, већ је она формирана у односу на остале параметре, као што су удаљеност од града, степен развијености инфраструктуре итд.

Истакла сам да су сродници и пријатељи пружали помоћ мигрантима и приликом запослења. Саговорници наводе да су се у првој фази интеграције запошљавали пре свега мушки чланови породица, и то углавном у оквиру приватног сектора или неформалног тржишта рада. У образложењу наводе да је то последица економске кризе у држави пријема, али и тога што надлежне институције нису примениле адекватну стратегију која би омогућила мигрантима равноправан статус при запошљавању. У оквиру горанске заједнице се уочава родно условљена подела улога у породици. Саговорници наводе да је женина обавеза у првом реду да брине о породици и домаћинству. Наведено се може узети у обзир као одговор на питање зашто запослење женске популације није било од примарног значаја у процесу интеграције.

Исламска религијска заједница је одиграла извесну улогу у процесу интеграције пружајући хуманитарну помоћ мигрантима, премда политичка ситуација у периоду када је било актуелно интензивно досељавање Горанаца у Београд није остављала много простора за практикурање религијских садржаја изван приватног окружења. Мигранти су избегавали да испољавају свој религијски идентитет. Другим речима, постојале су извесне потешкоће при интеграцији у оквиру религијског контекста. Важно је рећи да оне постоје и данас, и то пре свега на нивоу појединца. Судаћи према наративима саговорника – већина Горанаца настоји да прикрије свој религијски идентитет у оквиру комуникације на јавним местима и у формалним ситуацијама из страха да не доживе неку непријатност. Опрезност приликом испољавања религијског идентитета последица је лоших искустава које су поједини припадници горанске заједнице имали на јавним местима (градски превоз, чекаонице у Дому здравља, школе).

У вези са тим, саговорница препричава искуство које је имала њена старија кћерка у нижем разреду основне школе:

⁹ Попис 2002, Становништво према националној или етничкој припадности, са стањем од 21.08.2008. 22. стр.

Саговорница наводи како су другари из одељења подругливим тоном постављали питања њеној кћерки у вези начина на који се она и њени укућани обраћају Богу, тј. клањају. Њена кћерка је након тог догађаја одбијала да иде у школу неко време. Осим тога, својој млађој сестри је казала да не говори у школи да је муслиманка. Саговорница мисли да је старија кћерка саветовала млађу са намером да је заштити од непријатности.¹⁰

Саговорници непријатне ситуације посматрају као последицу тога што имају муслиманска имена и/или презимена. Дешавало се да их други на основу тих маркера поистовећују са Албанцима (в. Đorđević Crnobrnja i Krel 2014 (6), 765–778). То је последица непознавања културних и етничких особености Горанаца и њихове заједнице, сматрају саговорници. „Ту улазимо у домен стереотипа чије је једно од обиљежја управо пракса ‘затварања’ и искључења која симболички фиксира границе те искључује све оно што се не уклапа, што је различито (Hall 1997, 258),” (према: Jurković i Rajković Iveta 2016, 169).

Саговорници такође наводе да у насељу Борча нема џамије (постоји једна у центру Београда, удаљена око 15 км од центра насеља), већ се верски обреди обављају у кући која служи тој сврси. Уједно додају да у насељу постоје три основне школе и да је у свакој од њих омогућено похађање верске наставе за децу која припадају исламској религији.

Из разговора са једним од саговорника сазнајем да његова, као и већина друге деце не похађа верску наставу. У образложењу наводи да родитељи тиме настоје заштити своју децу од евентуалних непријатности (нпр. да их другари исмевају). Уједно додаје да верску наставу похађају она горанска деца чији су родитељи верници (редовно практикују верске обреде и одлазе на молитве у кућу која је предвиђена тој сврси).¹¹

У истраживању се показало такође да процес интеграције може да зависи и од следећег: „Ако су контакти између појединаца обојени предрасудама, интеракције могу бити непријатне и имају ограничен утицај. Уколико се на институционалном нивоу дешава да се запошљавање радника базира на стереотипима или предрасудама, последице за поједине имигранате могу бити веома негативне.” (Penninx and Garcés-Mascareñas, 2016, 15, прев. аутор). Наведено говори да то што је неке право и легално омогућено да постигне одређена права (на социјалну заштиту, становање, запослење, рецимо) и статус још увек не значи да неће постојати одређене потешкоће приликом реализације тих права, на шта указују, између осталих, Пенинкс и Гарсез-Маскаринес (Penninx and Garcés-Mascareñas 2016, 15-16). Потребно је имати у виду да постоје разлике у погледу нивоа у оквиру којег се посматра (мери) постигнута интеграција. Тако на личном нивоу она може да буде већа у

¹⁰ Од тога догађаја до данас је прошло више од 10 година. Разговор је вођен у Београду, у мају 2014. године, са Горанком која је рођена 1972. године у Београду.

¹¹ Разговор је вођен 2016. године у Београду са саговорником рођеним 1981. године у Београду.

односу на ниво заједнице (Penninx and Garcés-Mascareñas 2016, 15). Важно је такође имати у виду да постоје разлике с обзиром на то да ли је у питању јавни или приватни простор. Наведено се може објаснити и последицом следећег: „прихватање одређених облика различитости у приватном домену, али не, или само делимично, у јавном домену” (Penninx and Garcés-Mascareñas 2016, 15, прев. аутор). Припадници горанске заједнице су, у намери да се што брже и лакше интегришу у средину пријема, прибегли и *интернационализацији* личног идентификационог кода, о чему говори и следећи исказ:

„То је из практичних разлога, да помогнеш детету управо због те интеграције и све то, да оно не буде одбачено само због имена.“¹²

Поменута пракса је присутна међу млађом популацијом Горанаца, који својој деци дају *неутрална*, односно *интернационална* имена (Ана, Миа, Хана, Адријан итд.) (в. Ђорђевић Црнобрња и Krel 2014 (б), 765–778).

У оквиру културне интеграције миграната се суочавамо и са питањем одевања жена. Одевна пракса жена у Гори се није знатно разликовала од одевне праксе жена у Београду, поготово када је у питању одевање младих девојака и жена средње генерације. То није био случај са старијим женама, јер је њихово одевање у Гори подразумевало ношење одевних предмета који се у периоду њиховог досељења нису могли видети на улицама и јавним местима у Београду. Реч је, пре свега, о димијама и терлику, али и марамима. Горанке су релативно лако пронашле решење – терлик (ручно израђен мантил црне боје) замениле су конфекцијски израђеним мантилом црне или браон боје, а димије класичним женским панталонама. Жене су примениле поменуту стратегију са жељом да се интегришу у средину пријема и тако избегну дистинкцију између њих и остале женске популације. Промена одевања је имала за циљ и да се предупреди било која врста непријатности или дискриминације. Брзо прихватање нове одевне праксе ипак не значи да Горанке нису осећале због тога извесну дозу нелагодности, односно да нису биле у конфликту са собом или члановима породице (Ђорђевић Црнобрња 2015 (а), 303–315). Могућност да се стари (*горански*) начин одевања практикује у оквиру приватног окружења и приликом боравка у Гори представљала је, у том погледу, олакшавајућу околност. Тако се пружала прилика за интеграцију без потпуног одрицања од *старе* одевне праксе, односно оне која је практикована у Гори.

Данас у оквиру горанске заједнице у Србији бележимо и појаву покривања жена, односно ношење фереце. Поменута пракса се може уочити само у оним градовима у Србији у којима муслиманско становништво представља већинску популацију (Нови Пазар, Тутин). Саговорници наводе да покривање није уобичајено код Горанки, поготово не у Београду (Ђорђевић Црнобрња 2015 (а), 303–315). Уједно наводе да се већина Горанки не покрива

¹² Према речима саговорника рођеног 1950. године у Гори. Разговор је вођен 2013. године у Београду.

ни у Гори. Праксу ношења фереце код Горанки доводе у везу са појавом која је позната у наративном дискурсу као вехабизам. Сматра се такође да је у питању пракса коју је *унета* у горанску заједницу из иностранства (Немачка, Аустрија), односно од стране оних припадника те заједнице који живе у Немачкој или Аустрији (в. Schmidinger 2013). Ношење фереце код Горанки је питање које се може тумачити у различитим контекстима. Није искључено да оно представља стратегију за коју се верује да ће омогућити бржу интеграцију у средини пријема,¹³ али није искључено да је покривање израз промене до које долази на индивидуалном нивоу, услед мењања жениног религијског уверења, као става и односа према религији (в. Šeta 2014, 55–64).¹⁴

Уместо закључка

На основу изнетог можемо закључити да су припадници горанске заједнице настојали да се релативно брзо интегришу у средину пријема. Економска интеграција је представљала примаран циљ, међутим, није била значајна сама по себи, већ се њоме, као и осталим димензијама у оквиру процеса интеграције, настојало да се створе услови који би омогућавали релативно безбедан и миран суживот са осталим грађанима Србије. „Не скретати пажњу на себе“¹⁵ и *помози себи и ближњима*¹⁶ јесу дискурси које су Горанци пратили све време након досељења, а њима се руководе и данас. Они нам могу послужити као образложење примене овде поменутих механизма и стратегија у процесу интеграције. Уједно се могу тумачити и као последица неадекватне помоћи и заштите миграната од стране државе пријема. Другим речима, показују у којој мери су надлежне институције биле ефикасне у настојању да се процес интеграције одвија без баријера и да се успешно заврши. Судећи према садашњим условима живота Горанаца који су се доселили у Београд крајем 90-их година 20. века и почетком 21. века, можемо закључити да је интеграција само донекле успешно завршена. Горанци су стекли основна грађанска права која имају и остали држављани Србије и, на основу тога, могућност решавања егзистенцијалних и осталих животних питања (образовање, запослење, социјална заштита). Упркос томе, наилазимо и даље на примере сегрегације припадника горанске заједнице, и то пре свега по основу религијске припадности. На основу тога следи закључак да процес

¹³ Покривање је могуће тумачити на овај начин када је у питању интеграција у средину са већинским муслиманским становништвом (пример Новог Пазара и Тутина у Србији).

¹⁴ Тематика која се тиче покривања жена муслиманске религијске припадности данас је изузетно сложена (Gavrilović 2007, 113–116; Đurović 2015, 821–838). Самим тим је и покривање Горанки потребно детаљније и свеобухватније размотрити у оквиру посебног рада.

¹⁵ Реченица је преузета од саговорника (рођен 1947. године у Гори) са којим сам разговарала у Београду у неколико наврата (2012–2015). Имигрирао је из Горе у Београд 1999. године.

¹⁶ У питању је реченица коју аутор изводи на основу емпиријског материјала (наратива саговорника).

културне интеграције Горанаца није у потпуности завршен. Неведено се може посматрати као последица неадекватне примене оних стратегија које се тичу регулисања питања узајамног прилагођавања и да су због тога потребне посебне активности (в. Веџтер 2003, 18). Према Романи Бештер: „програми би требало да наглашавају да је интеграција процес који захвата и тиче се целокупног друштва; да се постарају за активности са којима ће се обавештавати и освешћивати јавност о процесу интеграције, као и подстицати представнике друштва пријема да у том процесу активно учествују. На ову последњу тачку се заборавља иако је подједнако важна за постизање циљева као и све остале,” (2003, 19, прев. аутор). У извештају Савеза за избеглице стоји: „Многе од ових проблема настојали су и даље настоје да реше или олакшају различити програми подршке избеглима и расељенима. Имајући у виду свеобухватност проблема, активности и програми усмерени на подршку интеграцији треба да се развијају у више праваца, те да подстичу синергију између различитих капацитета друштвене заједнице и могућности којима располажу избегли и расељени,” (Савет за избеглице 2006, резиме). Очигледно да добра воља постоји да се ствари решавају, али није сама по себи довољна.¹⁷ То води закључку да је једно концепт по којем је интеграција осмишљена као процес са свим својим особеностима и разрадама, а друго пракса. Концепт се уклапа у одређене контексте и у зависности од њих сагледава и разматра. У том смислу је правилније говорити о прихватању тог концепта од стране институција него ли о самој интеграцији. Људи следе одређене кораке приликом досељавања у нову средину и то онако како им то узрочно-последично намеће средина пријема, а на нама је да те поступке означимо као фазе интеграције и на основу изабраних параметара судимо о њеној мањој или већој успешности. Евидентно је да су свуда „присутне разлике између постављених циљева и постигнутих резултата интеграцијских програма, на основу чега можемо да закључимо да је активности интеграцијске политике потребно непрестано пратити, оцењивати и по потреби мењати” (Веџтер 2003, 2, прев. аутор). Постојећа ситуација у погледу интеграције припадника горанске заједнице у друштво пријема показује да „Институције и организације, с друге стране, заједно стварају поље могућности и ограничења за појединце,” (Penninx and Garcés-Mascareñas, 2016, 18, прев. аутор). Степен интеграције у оквиру једне димензије не подразумева исти степен у оквиру осталих, с тим да постоји вероватноћа да ће успешност интеграције у оквиру једне димензије олакшати интеграцију у оквиру осталих димензија (в. Кауа 2009; Penninx and Garcés-Mascareñas 2016).

За успешну интеграцију миграната је од пресудног значаја да се друштво пријема припреми за прихватање других и другачијих, односно да се

¹⁷ У прилог томе је следеће: „Влада Србије усвојила је 2002. Националну стратегију за решавање питања избеглих и интерно расељених лица, која предвиђа деловање како на повратку тако и на интеграцији; спровођење ове стратегије у многим сегментима још није започело, услед недостатка финансијских средстава,” (Savet za izbeglice, 2006, rezime).

припреми за прихватање и поштовање културних разлика које постоје међу људима (Bešter 2003, 19–20). Уз то бих додала да је изузетно важно интензивно радити на томе да се друштво пријема пре свега упозна са културним особеностима *других*, тј. миграната, поготово онда када се рачуна на интеграцију као трајно решење, јер мигранти који се за стално настањују у средини пријема временом постају саставни део тог друштва, а чини се да то додатно захтева рад на упознавању особености њихове културе. Осим тога, потребно је имати у виду да се „интеграција дешава на локалном, микро нивоу, у различитим свакодневним контактима са становништвом које живи у одређеном крају (насељу). Уколико то становништво није спремно одиграти своју улогу у интеграцијском процесу онда ни остале мере и настојања неће имати жељене резултате” (Bešter 2003, 19–20, прев. аутор). Ситуација коју имамо са процесом интеграције припадника горанске заједнице у Београду пример је управо такве политике о којој говори Р. Бештер. Такво стање се једним делом може објаснити и чињеницом да не постоје програми који би били намењени „очувању језика и културе досељеника“ (Archibald 2002, 43) (у: Bešter 2003, 7, прев. аутор). Ситуација коју имамо у погледу интеграцијског процеса и укључивања припадника горанске заједнице у друштво пријема у Београду резултат је утицаја више различитих фактора. Упркос томе, сматрам да је за процес интеграције од изузетног значаја да се у средини пријема створе услови за двосмерну комуникацију. У нашем случају би то значило пре свега осмишљавање и континуирано финансирање примене стратегија које би на више нивоа истовремено друштву пријема омогућиле да упозна културне особености горанске заједнице, а на томе се до сада очигледно понајмање радило.

Литература

- Ayhan, Kaya. 2009. “Islam, migration and integration : the age of securitization.” In *Migration, Minorities and Citizenship*, eds. Zig Layton-Henry, Danièle Joly. Palgrave Macmillan.
- Bešter, Romana. 2003. „Migracijska politika Slovenije in EU. Primerjava zakonodaje, strateških dokumentov in priporočil, s poudarkom na integracijski politiki.“ *Raziskava v okviru projekta raziskovalnih štipendij Mirovnega inštituta 2002. Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije*. Ljubljana: 2–24.
www2.mirovni-institut.si/slo_html/publikacije/Bester01.pdf. Pristupljeno 3. februara 2017.
- Derans, Žan-Arno and Loran Žeslen. 2011. *Putovanje u zemlju Goranaca. Balkan, početak XXI veka*. Beograd: Medijska knjižara KRUG.
- Đorđević Crnobrnja, Jadranka. 2014. (a) „‘A zboriš našinski?’ – o upotrebi goranskog govora u Beogradu.“ *Antropologija* 2014 (2): 101–116.

- Ђорђевић Црнобрња, Јадранка, Крел, Александар. 2014. (b) „‘Internacionalizacija’ ličnih imena: Goranci u Beogradu i Nemci u Vojvodini.“ *Etnoantropološki problemi*, n. s. god. 9 (sv. 3): 765–778.
- Ђорђевић Црнобрња, Јадранка. 2015 (a). „Svakodnevno odevanje Goranki u Beogradu – između tradicijskih i savremenih kulturnih praksi.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* LXIII (2): 303–315.
- Ђорђевић Црнобрња, Јадранка. 2015 (b). “I do Islanda su stigli” – ekonomska i politička migracija Goranaca iz Gore. “ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* LXIII (3): 565–579.
- Ђurović, Miloš. 2015. „Hidžab kao fenomen konstruisanja i osporavanja identiteta: primjer savremenog Novog Pazara.“ *Etnoantropološki problemi*, n. s. god. 10 sv. 4 (2015): 821–838.
- Gavrilović, Danijela. 2007. „Gender, Religion, Fundamentalism – The Case of Islam”. In *Islam at the Balkans in the past, today and in the future*, eds. Ђorђевић D., Todorović D., Mitrović Lj., 113-116. Niš: Yugoslav Society for the Scientific Study of Religion.
- Hasani, Suzana. 2003. *Etnološke karakteristike Šarplaninske Župe Gora*. Diplomski rad. Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Hasani, Harun. 2011. „Goranes: A respected minority in Serbia, A persecuted minority in present-day Kosovo.“ In *Minorities in the Balkans. State policy and interethnic relations (1804-2004)*, ed. Bataković D., 311-322. Belgrade: Institute for Balkan Studies of the Serbian Academy of Science and Arts.
- Jurković, Rahela, Marijeta Rajković Iveta. 2016. „‘Okus doma’: Integracija azilantata protkana transnacionalnim procesima i promicanjem kulinarskih tradicija.“ *Studia ethnologica Croatica*, vol. 28: 147–178. DOI: 10.17234/SEC.28.7.
- Mindak-Zawadzka, Jolanta. 2007. „Gorani – ‘Local’ People?“ *Nationalities affairs* 31: 213–225.
- Mladenović, Radivoje. 2001. *Govor Šarplaninske župe Gora*. Srpski dijalektološki zbornik XLVIII. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti i Institut za srpski jezik SANU
- Penninx, Rinus, Blanca, Garcés-Mascareñas (eds.). 2016. „Integration processes and policies in Europe: contexts, levels and actors.“ *IMISCOE Research Series UvA-DARE (Digital Academic Repository)* DOI: 10.1007/978-3-319-21674-4 Download date: 06 Feb 2017.
- Pucelj, Maja. 2014. *(Ne)uspešna integracija pripadnikov islamske vere v neislamske države*. Magistrsko delo. Kranj: Fakulteta za državne i Evropske študije.

www.fds.si/attachments/article/363/Maja%20Pucelj.pdf Приступљено 7. фебруара 2017.

Rajković Iveta, Marijeta, Rahela Jurković. 2016. „Citizenship *de jure* vs. Integration *de facto*“. Contemporary Migration Trends and Flows on the Territory of Southeast Europe. Zagreb 10. -11.11.2016. http://www.imin.hr/c/document_library/get_file?uuid=08186372-10e1-4121-9369-0132bd2466ef&groupId=10156, pristupljeno 12. februara 2017.

Schmidinger, Thomas. 2013. *Gora: Slawischsprachige Muslime zwischen Kosovo, Albanien, Mazedonien und Diaspora*. Wien: Wiener Verlag.

Šeta, Đermana. 2014. „Analiza utjecaja novije zabrane zenskih muslimanskih odjevnih praksi u Evropi“. In *Pažnja! Odjeća, umjetnost, identitet. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa*, ed. Hošić I., 55-64. Bihać: Tehnički fakultet Univerziteta u Bihaću / Odsjek za tekstilni dizajn.

Zlatanović, Sanja. 2011. „Diskurzivno oblikovanje “drugih”: srpska zajednica jugoistočnog Kosova u posleratnom kontekstu“. *Glasnik Etnografskog instituta SANU LIX (2): 79-99*.

Извори

Alatke za rad za integraciju imigranata u Srbiji. *International Organization for Migration. Međunarodna organizacija za migracije – Misija u Srbiji*. Projekat Jačanje kapaciteta institucija Republike Srbije za upravljanje migracijama i reintegraciju povratnika. Beograd, novembar 2012. http://www.kirs.gov.rs/docs/migracije/Alatke_za_rad_za_integraciju_imigranata_u_Srbiji.pdf Приступљено 15. септембра 2016.

„Integracija kao dugoročno rešenje za izbeglice i raseljena lica u Srbiji - analitički izveštaj -.“ *Srpski savet za izbeglice*. Novi Sad, jul-oktobar 2006. www.nshc.org.rs/public/publikacije/ssi_integracija_2006_lat.pdf Приступљено 2. марта 2017.

Nacionalna strategija za rešavanje pitanja izbeglih i interno raseljenih lica. *Odbor vlade Republike Srbije za pripremu nacionalne strategije*. Beograd, april 2002. <http://www.zavodsz.gov.rs/PDF/Nacionalna%20strategija%20za%20resavanje%20pitanja%20izbeglih%20i%20interno%20raseljenih%20lica.pdf> Приступљено 15. јануара 2017.

Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji, Stanovništvo, Nacionalna pripadnost, Podaci po opštinama i gradovima, Republički zavod za statistiku, Beograd 2012. http://www.praxis.org.rs/images/praxis_downloads/nacionalna%20pripadnost-ethnicity%202.pdf . Приступљено 24.6.2013.

⇐ *J. Ђорђевић Црнобрња, 'Не скретати пажњу на себе'...* ⇐

Stanovništvo prema nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti – Pregled za republiku Srbiju, Centralnu Srbiju, Vojvodinu, Grad Beograd i Beograd-naselje – Popis 2002. Republički zavod za statistiku Srbije.

<http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G2003/pdf/G20032002.pdf>

Пристапљено 23.8.2014.

<http://www.nedeljnik.rs/moj-nedeljnik/mojevesti/ljivanovic/evropa-nece-integraciju-migranata-hoce-asimilaciju/> Пристапљено 20. августа 2016.

Примљено / Received: 21. 03. 2017.

Прихваћено / Accepted: 06. 11. 2017.

Nacho Dimitrov

Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum,
Bulgarian Academy of Sciences, Sofia
dimitrovnacho@gmail.com

Policy, Mobility and Everyday Culture in Competition in the Identity Construction (the Case of Karakachans in Bulgaria)

The political changes in Bulgaria in 1989 are accompanied by severe economic crisis, high unemployment rate, and the emergence of acute social inequalities. These factors lead to intense migration processes. Furthermore, the ambience generates conditions that enable the activation of new ways of constructing identities amongst most ethnic and confessional communities in the country. Immediately after the changes the Karakachans in Bulgaria become the object of political interest from neighboring Greece: from the beginning of the 1990s community members (as well as their spouses), unlike other Bulgarian citizens, have easy access to visas for entry into Greece, which determines the emergence of a mass labor mobility within the community. Thus, the Karakachans from Bulgaria find themselves at the center of a complex tangle of relationships and mutual influences between politics, identity and mobility, which will be the subject of this study.

Key words: policy, mobility, identity, Karakachans, Bulgaria.

Политика, мобилност и свакодневна култура у надметању у конструkcији идентитета (случај Каракачана у Бугарској)

Политичке промене у Бугарској 1989. године праћене су оштром економском кризом, високом стопом незапослености и појавом акутних друштвених неједнакости. Ови фактори довели су до интензивних миграцијских процеса. Штавише, амбијент је произвео услове који су омогућили активирање нових начина за конструисање идентитета већине етничких и конфесионалних заједница у земљи. Одмах након промена, Каракачани у Бугарској постају предмет интересовања за суседну Грчку: од почетка 1990-их, чланови заједнице (као и њихови супружници), за разлику од осталих грађана Бугарске, имају олакшан приступ визама за улазак у Грчку, што битно утиче на појаву масовне радне мобилности унутар заједнице. Тако су се Каракачани нашли у средишту комплексног сплета односа и међусобних утицаја политика, идентитета и мобилности, што представља тему овог истраживања.

Кључне речи: практична политика, мобилност, идентитет, Каракачани, Бугарска.

The political changes in Bulgaria in November 1989 were accompanied by a severe economic crisis, high unemployment and the emergence of acute social inequalities that led to intense migration processes. Furthermore, there were conditions for activating processes of constructing identities in a new way in most ethnic and confessional communities in the country. Karakachans in Bulgaria are a very illustrative example in this regard.¹ Immediately after the changes they became the subject of political interest on the part of Greece. The speed of the Greek national political reaction is impressive: from the beginning of the 1990s, the community members (and their spouses), unlike the other Bulgarian citizens, have had easy access to visas for entry into Greece. This condition determines the occurrence of labour mobility. In a few years a significant part² of community members was involved and located at the center of a complex tangle of relationships and interconnections between politics, identity and mobility, which is precisely the subject of this study³.

In order to understand the interconnections between politics, identity and mobility we must answer the following questions: what is to be a Karakachan in Bulgaria before and after 10th of November 1989; how does the policy of Greece determine the direction of these changes; how is labour mobility of Karakachans determined by the policies of Bulgaria and Greece toward the community; what is the role of labour mobility in the construction of the Karakachan identity?

Bulgarian state policy toward Karakachans after 1944

To answer the question of what it is to be a Karakachan in Bulgaria under socialism and how this was changed after 1989, we must take into account two factors: the overall political-ideological context in the country from the period of settlement⁴ of Karakachans till November 1989; the specific policy of the state toward Karakachans.

The policy of the state toward Karakachans in Bulgaria under socialism cannot be seen as an isolated phenomenon, but only in the context of minority poli-

¹ The issue of Karakachans in the text, as seen from the title, is being viewed through discussion of the political and social scene, and discourses towards Karakachans in Bulgaria and it is not applicable for the Sarakatsans in Greece.

² "At least 80 percent" as early as 1994, according to the chairman at the time of the Cultural and Educational Society of Karakachans in Bulgaria (Miloev 1994). Based on the information from my own fieldwork I can certainly say that almost every household is affected by labour mobility.

³ The analysis is based on empirical data collected during fieldwork carried out by me in the 2012–2013 period in Samokov, Berkovitsa, Dupnitsa, Sliven, Golyamo Chochoveni and Kotel in Bulgaria, Thessaloniki and its satellite settlements Ruins, Panòrama, Kalamaria as well as areas around Alexandroupoli, Komotini, Xanthi, Kavala, Drama, Serres (field study within the research project "Cultures, memory, heritages in the region of the southern Bulgarian border" led by Assoc. Prof. Svetla Rakshieva of IEFSEM-BAS).

⁴ Karakachans finally settled down for life in the late 1950s. For more on this topic see Pimpireva 1998b.

cy at the time, which is defined as "communist integration-assimilation project" (Gruev, Kalyonski 2008, 7). According to Büchschütz, the policy of the Communist Party against the ethnic and religious minorities aimed at homogenization of the Bulgarian people (Büchschütz 2000, 7). Indeed, this was not a "discovery" of socialism, but is inherent to any nation state and "every nation state avoids the recognition of "minority" and therefore the use of the term "ethnic minority" (and even more national minority) when considering different ethnic group available within its borders" (Grekova 2001, 22; Grekova 1997, 254), and virtually all countries react to aliens with hostility (Hobsboun 1996, 177). After 1944, the approach of the party/state in this respect has not been consistent. Until the 1970s, it was believed that reaching this goal was possible through the flourishing of national and cultural differences. After the proletarian internationalism, however, the time of the unitary socialist nation came with the proclamation of the absence of any distinctive features, which was expressed in restricting the cultural and religious rights of minorities. This was the context – the party's ambition for creating and strengthening the social cohesion of society (Program of the BCP, 1971, cited in Bonina 1981a, 39), which must transform into cultural uniformity.

In terms of the specific policy toward the community on part of the Bulgarian state, it is particularly important to note that Karakachans under socialism can be counted among the so called "ostentatious minorities" (Büchschütz 2000, 13), which means that in reality they were not subject to a special policy (Pimpireva 2008, 85) because they were relatively small and were considered loyal and almost indistinguishable from the majority. After the settlement of Karakachans and with the changes that occurred in their daily culture, throughout the period of socialism there were undergoing processes of integration into the Bulgarian society and adaptation to the patterns of the sedentary Bulgarian population (Ibid. 84, 86), which was facilitated both by the common religion with the macro society and the similarity of some traditional cultural practices with those in traditional Bulgarian culture, such as the wedding, for example (Bonina 1981b, 45– 46), as well as by the lack of historically rooted contradictions and respectively – by the lack of a state policy toward the community as a national minority (Pimpireva 2008, 85).

After the changes in Bulgaria in 1989, the construction and the real manifestations of a collective ethnic identity became possible. Karakachans, like most of the other ethnic communities in Bulgaria, took advantage of this right and created their own cultural and educational organizations (The Cultural and Educational Society of Karakachans in Bulgaria; since 1995 – The Federation of the Cultural and Educational Societies of Karakachans in Bulgaria, abbr. FCESKB).

In the context of this study the main conclusion that can be drawn is the following: the fact that the socialist state did not devise a special policy toward Karakachans, as for example in relation to the Muslim population, is important for the subject matter as it facilitated namely the high degree of integration of the community into the macro society. This only shows that the policy of the socialist Bulgaria to Karakachans did not create conditions for encapsulation of the community, and therefore the formation of a negative attitude among its members to the Bulgarian state and the ethnic majority. This is important because it explains the

construction of one of the key markers of the Karakachan identity - an important part in its three layers is that the community members define themselves (except as "Karakachans" and "Greeks"), but also as "Bulgarian Karakachans" and, hence, Bulgaria is perceived as their "homeland" and Greece as "primordial homeland" (Pimpireva 1998b, 151; Pimpireva 2008, 86). This specificity in turn affects the way in which Karakachans react to the Greek policy after 1989 and, therefore, it is important for the development and form of labour mobility and the way the respondents regard it. Here I have in mind the fact that the labour mobility to Greece is perceived by migrants as a strategy to deal with the economic difficulties in Bulgaria, so it is something temporary. Therefore, it develops as a temporary and (though for a long period of time) periodic migration and only in very rare cases, as emigration.⁵

The policy of Greece toward Karakachans in Bulgaria after 1989.

Aspects of the Greek national politics

The policy of the Greek state toward Karakachans in Bulgaria also fits into a broader interpretative frame – Greek nationalism, the construction of the Greek nation and the state of all Greeks. Since the 18th century to the present day, before the Greek nationalism and the Greek national policy the question where Greece stands and what the Greeks are, has remained. This is associated with the incorporation of territories and assimilation of communities. For the purpose of this text, it is especially useful to consider the study of Anastasia Karakasidou based on field research in northern Greece in the late 1980s and the first half of the 1990s. During this period, Karakasidou tells in the first person (Karakasidou 2008, 14), the Greek society and the Greek state unconditionally accepted not only the Greek-speaking, but also the Turkic-speaking Orthodox refugees⁶ from Asia Minor and their descendants as pure Greeks. Subject to the same policy was the Slavic population.⁷ In

⁵ For details on the different forms of labour mobility of Karakachans see Dimitrov 2015.

⁶ During and after the Greco-Turkish war in Asia Minor (known in Greece as the Asia Minor disaster) from 1922 to 1923, and as a result of the Treaty of Lausanne in June 1923, about 1.5 million Christian refugees were resettled from Turkey into Greece, as most of them were settled in northern Greece, from where around 350 thousand Muslims emigrated. By "encouraging and concentrating the resettlement of refugees there", the Greek state "asserts its claims to the territory". The newcomers - the Orthodox population was not homogeneous. It included East Thracian, Pontian and Asia Minor refugees. A significant part of them (karamanlides) are Turkic-speaking, but used the Greek alphabet (Karakasidou 2008, 195–197; Hakov 2000, 61–74).

⁷ The Bucharest Peace Treaty on July 28, 1913 "imposes not fair, but armed peace in the Balkans. According to it, Serbia and Greece divided amongst themselves the entire Macedonia". Hundreds of thousands were the refugees to Bulgaria (Statelova; Grancharov 2006, 285–287). This is what happened with the Slavic population that remained within the borders of Greece: "The so-called (from the Greek national rhetoric – my note) Liberation of Macedonia in 1913 was the symbol that marked the beginning of unquestioned hegemony in the production of the culture-nation. Whatever the people of Central Macedonia were, henceforth it was clear that they would be Greeks. And so it happened" (Karakasidou 2008, 284).

this respect it is appropriate to present a larger quote that offers a condensed interpretation of these processes in the context of which the multiethnic Greek Macedonia was turned into one-nation: “These refugees were identified as Greeks by the national government as well as by the international agreements, mainly on the basis of their religion. The vast majority of refugees accepted this identity, but it was challenged or questioned by many residents of northern Greece, where they settled. Their integration within the culture and the Greek national statehood became an integral part of the broader process of national acculturation of the population of Greek Macedonia” (Karakasidou 2008, 197). And similar to Bulgaria which in the 1970s transformed into a national territory without minorities in the same way and at the same time “Greece became a country virtually without minority problems” (Karakasidou 2008, 199 cited in Clogg, Richard 1979, 121). How far from the truth is that finding was very convincingly described by Karakasidou: in the 1990s the population and the municipal government of a village in northern Greece was put under pressure from citizens, media and authorities and was forced publicly (in a letter to the media, to the Ministry of Macedonia and Thrace, as well as to the director of the Interior at the Bureau of Thessaloniki Prefecture) to declare Greek origin and national consciousness (Karakasidou 2008, 286–287).

Such is the context of the specific policy of the Greek state toward the community of Karakachans in Bulgaria considered here. Its presentation was necessary because it evokes the following question: if such were the public attitudes and government policy toward the Turkic-speaking and Slavonic citizens of Greece (and/or their descendants) in the 1990s, what might be the policy of the Greek state toward the Greek-speaking population in a neighbouring country at the same time?

Constructing the “external national homeland”⁸

On the basis of the empirical material, Kiril Kertikov aptly defined the policy of Greece to Karakachans in Bulgaria in the early 1990s as protectionist (Kertikov 1993, 169). Jean-Francois Gossiaux also noted that Greece, following the concept of national and state identity, aimed to “naturally integrate under its wing the Greek-speaking Orthodox” and therefore assumed towards Karakachans the role of “country protector or mother-country” (Gossiaux 2004, 248). It remains to see what the nature of this protectionism is, how far it extends and what the consequences are.⁹

Here I will present an aspect of the Greek politics to Karakachans that allows for a very specific perspective considering their labour mobility, namely as a choice, as the preferred option and not only in comparison with the alternative to live only in Bulgaria during the difficult last decade of the 20th century and after, but compared to the opportunity to be Greek citizens and actually move to Greece. The information in the scientific literature about the existence of this opportunity

⁸ According to Brubaker 2004.

⁹ The Karakachans in Bulgaria are not a unique community which is an object of the Protection Greek National policy. The situation is similar also by the so-called “Privileged Return Migrants” from the Former Soviet Union. See for example Voutira 2004.

for Karakachans since the early 1990s is too scarce.¹⁰ The information given by the Greek Embassy in Sofia on this issue is zero.¹¹ However, the information contained in the materials I collected during the fieldwork in 2012–2013 is abundant and impressively uniform. All respondents presented the possibility of moving to Greece as a proposal by the Greek state, communicated through the local associations by representatives of the Greek Embassy, in some cases, by the Federation of Sarakatsani in Greece.¹² Almost all respondents confirmed the information in the scientific literature (see footnote 10) that the Greek state provided for potential emigrants a specific livelihood – sheep breeding. Absolutely all mentioned the area of Greek Thrace as their proposed area for settlement. Part of the respondents believed that the aim of the Greek authorities was to use Karakachans as carriers of specific knowledge and skills for the development of agriculture and especially sheep breeding in northern Greece. Some of them sought explanation for this proposal in the desire of the state to "saturate" the region of northern Greece with Greek-speaking population because of the presence of Muslim population there, and because of the proximity of the border with Turkey. All respondents pointed to villages located in the administrative region of Eastern Macedonia and Thrace. The most often mentioned settlement was Shapchi (Sapes) in County Rhodope Mountains, which is part of the municipality Maroneia-Shapchi. There was no unanimity of opinion on the nature and extent of the possible financial and material support from the Greek state for those wishing to emigrate. The most popular was the knowledge about advantageous credits, houses, land and direct financial support. Here is just a small fraction of the stories:¹³

“The year ’89–’90 a man came from the Embassy here on our first meeting and he said that people, who wished to obtain Greek citizenship, could obtain it. They should reject the Bulgarian citizenship and leave for Greece to be accommodated there. They gave 100 sheep to each family and three million drachmas or was it 1.5 million? I cannot

¹⁰ See Kertikov 1993, 135–136; Pimpireva 1998b, 153–154; Pimpireva 1998a, 256–257; René 2002, 85; Pimpireva 2008, 94.

¹¹ I made the following inquiry via e-mail to the Embassy of Greece on 05. 03. 2014: “1. After 1989 the Sarakatsani in Bulgaria achieved an easy access to Greek visa. Why?; 2. What kind of visa was this and how long was its duration?; 3. How was the kind and the duration of the visa changed during the years?; 4. Did the members of mixed marriages (for example Bulgarian married for Sarakatsan or children from mixed marriages) have the same access to visa as the Sarakatsani?; 5. How was the Sarakatsani origin proved and were there some attempts for fraud (for example Bulgarians who pretend to be Sarakatsani and actually they were not)?; 6. Was Greece ready at the beginning of 90 years of the 20th century to receive and help Sarakatsani from Bulgaria, in case they want to settle in Greece and by what kind of terms? Did the Greek country have a particular proposal for help to such Bulgarian citizens?” This was the reply dated from 21. 03. 2014: “Dear Mr. Dimitrov, Regarding your request, we would like to inform you that due to the large amount of time that has elapsed, it was not possible to find relevant data. We wish you success in your research! Embassy of Greece in Sofia.”

¹² There is no reason to believe that the actions in this direction of the Federation of Sarakatsani were not consistent with the government in Greece.

¹³ For more details from the fieldwork material see Dimitrov 2015.

remember. Gratuitously gave them the money and the sheep free of charge, just to pull us out of here. It was about a place where there was no population. This is close to Alexandroupoli, which is next to the Turkish border and there are many Pomaks. They wanted to develop sheep breeding there. Not only that, but to say that there are Greek population there.” (♂, 50 – IEFSEM AEIM-980-III, 140)

“They wanted to mislead us into going to live in Greece. They had built houses. Even people came to me here from the association, from the Federation – they asked me to sign that I will go to live in Greece. The village is called Sapes. Bungalows, two chambers with kitchenette, I don’t know even if there is a bathroom, so that I never entered. I passed, and only from outside I’ve seen it. To go to live there. To settle there. 2-3 years later they invited there Georgians, Ponti, they were called. They wanted us to move to Greece and make us shepherds there, pastors.” (♂, 55, – Ibid. 260–261)

The empirical material clearly shows that in the early 1990s the policy of the Greek state to Karakachans in Bulgaria has created conditions which have made possible the emergence of an idea in the community that if they wish, they can settle permanently in certain areas of northern Greece, obtaining specific support from the state. Moreover, in the narratives of some of the founders and the first presidents of the associations from the beginning of the 1990s, the role of Greek state in regard to the founding of FCESKB clearly stands out: “Immediately after the perestroika in 1990 in a conversation with one representative from the Greek Embassy told me that if we wanted to attract attention from the Greek or the Bulgarian side during these changes when anyone could develop a non-profit or cultural-mass activity, this is the way – registration of an association in court.” (♂, around 65, founder of one of the local associations – Ibid. 78) The association sets as its main objectives the study, promotion and preservation of the history, culture, traditions and language of Karakachans¹⁴ – activities supported under one form or another by the Greek state (for example, free trips, camps, educational materials for studying Greek, Greek language courses and vocational training in Greek universities, and cash). In the empirical material, however, another story on this subject is clearly visible – the objectives and activities of associations. In the narratives of “ordinary” Karakachans the accent on the priorities, associated with the role of the Federation, is quite different and it is connected with labour mobility. All without exception stated the role of the organization to provide access to Greek visas as the most important. The fieldwork material clearly shows that the main function of FCESKB is to legitimize before the Greek institutions in Bulgaria the Karakachan origin of its members or to ensure that they are members of mixed marriages. Even though it was generally perceived that a sufficient proof of belonging to the Karakachan community was the membership in the respective local association, it was not enough to get a visa - visa was promised only to those members who paid their dues and gets membership cards: “Membership cards they gave us – to be a Karakachan already (!). With this card you get the visa.” (♂, 55 – IEFSEM AEIM-980-III, 256)

¹⁴ <http://www.karakachani.com/bg/home>.

Therefore, after 1989 the Karakachan origin became capital that allowed for easier entry into Greece, but in practice the associations turned to be checkpoints not that much for a quicker and safer (Pimpireva 2008, 92) way of getting a Greek visa, but for the only possible way of getting it. In this sense, one can say that the associations are becoming an essential tool for producing and marketing identity. Respondents told of a practice from the early 1990s, which lasted until 1998 – the chairmen of the associations issued membership cards to Bulgarians (for a fee or as a friendly exchange, depending on the relationship between the respective chairman and the "candidate-Karakachan"), so that they could gain access to a visa. There is also mention of fictitious marriages between Bulgarians and Karakachans concluded for the same purpose. There are even cases of fake associations in northwestern Bulgaria. As the primary role of FCESKB was perceived to be the provision of the access to visas for its members, the abolishment of visa policy between Greece and Bulgaria following the accession of Bulgaria into the EU in 2007, resulted in the reduction of the activities of the local associations and plummeting of the number of their members. At the time of the fieldwork (2012–2013), some of the associations did not function at all, while others existed only fictitiously, represented by a chairman and a few members. Narratives in all the places I visited revealed the same causation and sounded like that: "I do not know (!) whether there is now a federation." (♂, 27 – IEFSEM AEIM-980-III, 56); "The association not only here (in Kotel – my note), but all over Bulgaria died away. They seemed to have fulfilled their role. They were mainly needed to provide visas. 99.9 percent were for visas. Federation also has almost no activity." (♂, 57 – Ibid. 245); "These people were members of the association for visas only. Now there is no association." (♂, 47 – Ibid. 251)

Considering the aspects of the policy of the Greek state to Karakachans in Bulgaria after 1989 presented here, the logical conclusion should be that Greece assumes the role of a national homeland, external to the community. According to Brubaker, a state is constructed and positioned against a community in another country as it's (of the community) "external national homeland" when it monitors the status of this community and protects and promotes its interests through various political action "as, for instance, privileges for immigration and citizenship" (Brubaker 2004, 110). The mechanism of constructing external national homelands, so convincingly described by Brubaker, is clearly recognizable in the case of Karakachans: we have the political behaviour of the Greek state, defining Karakachans in Bulgaria as members of the Greek nation.

Constructing of socio-cultural boundary

After 1989 there were conditions for constructing of the Karakachan identity in a new way leading to situational upheaval in its three layers (Pimpireva 1998b, 151; Pimpireva 2008, 86). I will pay a special attention to the relations of cooperation between labour mobility and identity. For this purpose I would consider the role of labour mobility in the construction of socio-cultural boundary between Karakachans and Greeks (including Sarakatsani), but also the role of the socio-

cultural boundary in the way Karakachans respond to the policy of Greece. In other words, the process of imagining the state border as socio-cultural will be analyzed, focusing on the period after 1989. Bearing in mind that identity is “a fluid construct with historical roots” (Karakasidou 2008, 48) and that the boundaries between the groups can change their location, functions and permeability according to socio-economic and political situation, here I will attempt to defend the thesis that in the long run Karakachans in Bulgaria do not perceive themselves as a national minority external to Greece, for two main reasons. First, the birthplace (the local identity) and everyday culture (cultural background) are proving them with stronger “center of loyalty” (see Hobsbawm 1996, 92) than the mother tongue and knowledge of origin. “Only when a loyalty comes into direct conflict with another or others, the problem arises of choosing between them” (Ibid. 134). In the case of Karakachans their labour mobility is the cause of this conflict. And second – labour mobility is important for the outcome of the competition between the centers of loyalty precisely because of its importance for the construction of the mentioned socio-cultural boundary.¹⁵

The nationalist doctrines of the new sovereign states in the Balkans, after the collapse of the Ottoman Empire, belong more to the so called “non-Western model of ethnic concept of the nation”,¹⁶ according to which the nation is primarily a community of common origin, usually recognizable through language (Smith 2000, 23–24). Therefore the essence of the national question both for Bulgaria and Greece consists in striving to achieve the basic goal: a nation within the borders of the state. This is the reason why the state borders in the Balkans are of great importance to the process of constructing a national identity in this region – they were thought as national borders through which the young Balkan nations were distinguished from the Ottoman Empire and from each other (Luleva 2006, 47).

After the World War II the world was divided into two warring camps. The boundary between them was heavily guarded and difficult to overcome. For Karakachans this “iron curtain” was the border between Bulgaria and Greece. Unified in its nomadic past, the community was divided, leading to the construction of one of the key markers of the Karakachan identity – “the distinction between ‘Bulgarian’ and ‘Greek’ Karakachans who *have different life* (my emphasis) on both sides of the border” (Pimpireva 2008, 84). This is the first condition for the construction of the socio-cultural boundary on the outline of the territorial border. This process began before 1989 in case of rare meetings between relatives from both sides of the state border: “We did not have jeans, at that time, more modern sweaters, and shoes. They wore some jeans and we thought it was big deal there,” (♂, 52 – IEFSEM AEIM-980-III, 109– 110).

¹⁵ In developing this issue, I found very useful the arguments and reflections, expressed by Luleva 2006.

¹⁶ Here I take into account the arbitrary nature of distinguishing nationalism into two ideal types: Western (more French or political) and non-Western (also German or ethnic – see Giordano 1999). In both types there are ethnic identities and boundaries, but with the Western-style nationalism they are more easily penetrable (Giordano 1999, 10).

In the early 1990s the Karakachan identity was facing new challenges. This was the time when the topics of origin are the most interesting and hotly debated in the community. Conferences, dedicated mainly to this issue, were organized at the Karakachan fairs (Pimpireva 1998b, 147). This was the time when Greece demonstrated its position as a foreign national homeland in terms of Karakachans. It is hardly far-fetched to assume that in return the community must demonstrate some form of loyalty to the “Greek”, and in this context it seems easy to explain the fact that at these conferences “neither the organizers nor the audience discussed any other hypothesis different from the Greek genesis of Karakachans”, and the community “declares its ethnic connection to the Greeks” (Ibid. 147– 148). Without neglecting the pursuit of an ethnic group in alien ethnic environment “to establish itself and gain recognition” (ibid.), in this case I cannot ignore the question – recognition by whom? Not only the macro society in Bulgaria, but also the representatives of the Greek government should be considered as “the significant other” for Karakachans at this time. People from Greece were indispensable guests at the fairs, because they influenced the changes in the Greek policy to Karakachans, respectively the visas, and therefore the labour mobility that within just 2– 3 years affected nearly every Karakachan household. Understanding the situational nature of ethnicity gives the opportunity to assess the instrumental nature of the ethnic. If we agree that identity can be instrumentalized, which means to be used “in accordance with individual or collective interests” (Smith 1991, 35), we must agree that this aspect is present in the construction of the Karakachan identity at this time and in these situations – in the 1990s in contacts with any representatives of the Greek state (including Sarakatsani) during the fairs. Here it was shown the construction of ethno-cultural border between Karakachans and the macro society in Bulgaria, but again with the proviso that it applies to certain situations and has a definite purpose. This is essential when considering the generation of symbolic capital - the trend Karakachans to be perceived as “very ancient people” and “the most pure Greeks” (Pimpireva 1998b, 148). Almost pervasive within the community is the notion that the Karakachan speech is the oldest preserved Greek. In this case it is clearly seen the dominance of origin and language over cultural background and birthplace in the construction of identity.

In the situation presented here, Very interesting is the relation of labor mobility with the construction of identity of a national minority (see Brubaker 2004, 114–115). In the situation I will demonstrate – the relations of Karakachans with the Greeks (and Sarakatsani) in the context of labor mobility and the reaction of the community regarding the policy of Greece, and in particular the possibility / proposal for eviction – it will be shown that just because and in the context of labor mobility the birthplace, cultural background and social status matter in the construction of identity and in this case Karakachans are not imagined as a national minority external to Greece.

Meetings between relatives occurred after 1989. Labour mobility is important in that it enabled and was an occasion for such meetings. It is interesting to note that at the same time labour mobility was rarely a topic of conversation. In fact, it turns out that communication was very rare because the meetings were often

onetime events. This was largely due to the onset of discomfort Karakachans experienced because of the awareness that they were materially poor and job seekers – in a subordinate position in relation to the society, part of which were their relatives. It can certainly be said that in most cases there was a feeling of strangeness. “They refer to relatives in Greece as ‘other’, different from ‘us’,” (Luleva 2006, 50). That finding, made by Anna Luleva for the Greek population in the southern Bulgarian Black Sea coast, applies with equal force to Karakachans: “They are not the same (like us, our relatives – my note) our there. Whatever other Greeks do, Sarakatsani do the same, without distinction. They are one lineage there in Greece.” The distinction made by respondents between “Bulgarian” Karakachans and “Greek” Karakachans is explicit and therefore “the territorial boundary is transformed into an imaginary social and cultural” (Ibid. 48). This is because the two communities lead a different lifestyle and absorb different models of everyday culture after settling down for life. In addition, however, the meetings between “Bulgarian” and “Greek” Karakachans take place in a particular context (labour mobility), which implies different social statuses. Karakachans are never in the role of employers of the Greeks, and this only highlights the feeling that *they are not like us*. It is not difficult to guess how Karakachans (as cheap work force) imagine Greeks to be. They are perceived as *rich, arrogant, tight, slave owners* and so on. And here it is obvious the importance of the combination of unequal social statuses¹⁷ and different cultural backgrounds in building this image: “And Greek women are fancy, we have nothing in common.” (♀, October 50 – IEFSEM-AEIM 980-III, 13, 16); “They are not like us out there.” (♂, 57 – Ibid. 156); “You are just not one of them. You are a foreigner, no matter who you are.” In this process the “relational aspect of identity” immediately stands out (Luleva 2006, 51) – the role of the significant others in the construction of self-image and it is obvious how the respondents perceive themselves as increasingly “more-Bulgarian” Karakachans: “I am no Greek. We have been born here; I'm Bulgarian, Bulgarian Karakachans. There is a big difference between a Karakachan and a Greek.” (♂, 71 – IEFSEM AEIM 980-III, 64)

The role of local identity and cultural background in the construction of the Karakachan identity after 1989 can very well be seen from another perspective – the reaction of the community against the proposed eviction. In this case, labour mobility is important as an alternative to the proposal, therefore the possibility of displacement can be measured by the opportunity for labor mobility. In this sense, labor mobility proved crucial for the reaction of the community, which in short, is the following: the proposed evictions to Greece received negative or no response among Karakachans. And there is a remarkable uniformity of the field work materials on the subject; I will cite just two examples: “I will go for what – to become a slave to a Greek? We were born here.” (♂, 71 – Ibid. 68); “We never wanted to go

¹⁷ Thede Khal (Kahl 1999, 63–64) described a very interesting process of constructing a socio-cultural boundary between Aromanians and Karakachans before their settling down for life just due to the asymmetry of social relations among them (Karakachans work for the partly settled Aromanians).

and live in Greece permanently. In brief – to become Greeks. Never! We are Bulgarians.” (♂, 47 – Ibid. 23)

The analysis clearly shows the role of the four factors important for the Karakachans' reaction to the Greek proposal – local identity, cultural background, social status and Bulgaria's policy toward the community. The role of labour mobility was marked above. In order to once again emphasize its importance, especially in connection with social statuses I will mention one aspect of the effects and consequences of labour mobility, which is important for the reaction of the community to the possibility of deportation. It is about the better material and economic situation of Karakachans in comparison to the majority thanks to labour mobility. It is mostly obvious in two directions – housing and livelihoods. A majority of Karakachans managed to renovate old houses¹⁸ or build / buy new, which reflects favorably on the next generation, and they manage to develop some private small or medium business that also reflects favorably on the next generation: “In town the restaurants are owned by Karakachans, the largest construction market is Karakachan, the biggest construction store is Karakachan, the largest gas station is Karakachan, the regular buses taking students to (city X – my note) are Karakachan,” (♀, around 40 – Ibid. 82). These realized advantages realized are also essential for the construction of identity. They have consequently led to a new way of creating a positive image of “Karakachan”: it is prestigious to be a Karakachan, because Karakachans are carriers of values such as hard work, initiative, persistence, etc., proved by the precisely described advantages: “The Karakachan is enterprising and facts talk about it. 80% of the businesses in (the city – my note) is owned by Karakachans,” (Ibid. 227).

So, in search of answers to the questions, we saw in action one of the mechanisms of nationalism in constructing/imagining a homogeneous nation, namely the selective argumentation: in the case of the Greek nationalism the Slavic population in northern Greece is absolutely Greek, therefore the language does not matter. Meanwhile, Karakachans in Bulgaria are treated by the Greek policy like Greek population and therefore only language matters. In conclusion it can be said that the processes of constructing the Karakachan identity after 1989 are multilayered and complex. We must be careful when making generalizations. Yet, it can be assumed that the empirical material rejects the possibility Karakachans to be perceived as a minority, external to Greece as their labor mobility plays an essential role along with accompanying processes of constructing identity.

¹⁸Karakachans are not affected by this form of loss of status – depreciation of housing, marked by Andrey Raychev and Kancho Stoychev: “close to year 2001, nearly two-thirds of households in Bulgaria have not done repairs and have not invested in housing in the recent 5 years” (Raychev, Stoychev 2008, 109).

References

- Bonina, Zh. 1981a. "Savremennoto karakachansko semeystvo." *Balgarska etnografiya* 3-4 (1981): 39-49.
- Bonina, Zh. 1981b. "Traditsionna karakachanska svatba." *Vekove* 3 (1981): 35-46.
- Brubaker, R. 2004. *Natsionalizmat v novi ramki. Natsionalnata obshtnost i natsionalniyat vapros v Nova Evropa*. Kritika i humanizam.
- Büchschütz, U. 2000. *Maltsinstvenata politika v Balgariya. Politikata na BKP kam evrei, romi, pomatsi i turtsi 1944-1989*. Sofia: IMIR.
- Gossiaux, J. 2004. *Vlast i etnos na Balkanite*. Sofia: Lik.
- Grekova, M.; L. Deyanova; S. Dimitrova; A. Bundzhulov; M. Kanushev, and M. Yakimova. *Natsionalnata identichnost v situitsiya na prehod: istoricheski resursi*. Sofia: Lik.
- Grekova, M. 2001. *Maltsinstvo: sotsialno konstruirane i prezhiyavane*. Sofia: Kritika i humanizam.
- Gruev, M. and A. Kalyonski 2008. *Vazroditelniyat protses. Myusyulmanskite obshtnosti i komunisticheskiyat rezhim: politiki, reaktzii i posleditsi*. Sofia: IIBM.
- Dimitrov, N. 2015. *Trudova mobilnost na karakachanite v Balgariya*. Sofia: Gutenberg.
- Karakasidu, A. 2008. *Zhitni polya, karvavi halmove: prehodi kam natsionalnoto v Gratska Makedoniya, 1870-1970*. Sofia: Siela.
- Kertikov, K. 1993. *ESI Etnicheskite konflikti v Balgariya*. Sofia: Institut po sotsiologiya.
- Luleva, A. 2006. "Obshtnosti i granitsi po yuzhnoto balgarsko Chernomorie." *Balgarska etnologiya* 2 (2006): 45-55.
- Miloev, V. 1994. "Golyamo klane padna predi sabora na karakachanite." *Kontinent*, 09.09.1994.
- Pimpireva, Zh. Karakachani. Krasteva, Anna, eds. 1998a. *Obshtnosti i identichnosti v Balgariya*. Sofia: Peteskton.
- Pimpireva, Zh. 1998b. *Karakachanite v Balgariya*. Sofia: MTSPKV.
- Pimpireva, Zh. 2008. "Karakachanite v postsotsialisticheska Balgariya." In *V sveta na choveka. Sbornik v chest na prof. d.i.n. Ivanichka Georgieva. Tom 1*, eds. Madzharov, Dzheni and Krasimir Stoilov, 83-95. Sofia: UI Sv. Kliment Ohridski.
- Raychev, A. and K. Stoychev. 2008. *Kakvo se sluchi? Razkaz za prehoda v Balgariya i malko sled nego*. Sofia: Trud.

- Rakshieva, S. 2003. "Vaobrazyavane na identichnostta. Iz zhitiето na armanite v sotsialisticheska Balgariya." In *Sotsializmat – realnost i ilyuzii. Etnologichni aspekti na vsekidnevната kultura. Sbornik dokladi ot mezhdunarodna nauchna konferentsiya*, eds. Ivanova, Radost, Ana Luleva, Rachko Popov, 209-216. Sofia: Etnografski institut s muzey – BAN.
- René, M. 2002. "Karakachanite: mezhdugartsiya i Balgariya." *Balgarski folklor* 1 (2002): 83-87.
- Smith, A. 2000. *Natsionalnata identichnost*. Kralitsa Mab.
- Statelova, E. and S. Grancharov. 2006. *Istoriya na Balgariya 1878-1944*. Sofia: Anubis.
- Hakov, D. 2000. *Istoriya na Turtsiya prez XX vek*. Sofia: IMIR.
- Hobsbom, E. 1996. *Natsii i natsionalizam ot 1780 do dnes: Programa, mit, realnost*. Sofia: Obsidian.
- Giordano, C. 1999. „Ethnizität und Territorialität. Zur sozialen Konstruktion von Differenz in Mittel- und Osteuropa.“ *Ethnologia Balkanica*, 3 (1999): 9-33.
- Kahl, T. 1999. *Ethnizität und räumliche Verteilung der Aromunen in Südosteuropa*. Münster.
- Voutira, E. 2004. „Ethnic Greeks from the Former Soviet Union as Privileged Return Migrants.“ *Espace Populations Societes*, 3 (2004): 533-544.

Archive Materials:

IEFSEM-AEIM 980-III

Internet Sources:

<http://www.karakachani.com/bg/home>

Примљено / Received: 21. 03. 2017.

Прихваћено / Accepted: 06. 11. 2017.

Сања Златановић

Етнографски институт САНУ, Београд
sanja.zlatanovic@ei.sanu.ac.rs

Јурај Марушиак

Институт за политичке науке, Словачка академија наука, Братислава
juraj.marusiak@savba.sk

‘Повратна’ миграција војвођанских Словака и питање припадности*

Овај рад истражује актуелну миграцију припадника заједнице војвођанских Словака из Србије за Словачку, са фокусом на њихова одређења припадности. Она представља својеврстан пример феномена ‘повратне’ миграције – одређени број припадника заједнице враћа се у земљу порекла предака након скоро три века проведених на територији данашње Војводине. Миграција словачког становништва из Србије започела је крајем 80-их и почетком 90-их година 20. века, али у последњих неколико година она добија масовни карактер. Рад се заснива на теренским истраживањима обављаним у Братислави 2015. и 2017. године.

Кључне речи: миграција, ‘повратна’ миграција, војвођански Словаци, Србија, Словачка.

‘Return’ Migration of the Slovak Community of Vojvodina: Issue of Belonging

This paper explores the current migration of the Slovak community members of Serbia to Slovakia, focusing on the issue of belonging. This is an example of a ‘return’ migration phenomenon – where a certain number of minority members return to their land of ancestors after having lived on the territory of present-day Vojvodina for almost three centuries. The migration of Slovaks from Serbia began in the late 1980s and early 1990s but in recent years

* Овај чланак је резултат рада на пројектима: 1. *Мултиетничитет, мултикултуралност, миграције – савремени процеси* (бр. 177027) Етнографског института САНУ, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије; 2. *National interests of the Slovak Republic in international relations in the post-integration period* (VEGA бр. 2/0036/15); 3. *Словачка заједница у Србији: актуелни друштвени и политички процеси*, који се реализује у оквиру међуакадемијске сарадње Етнографског института САНУ и Института за политичке науке Словачке академије наука.

it has taken on much greater proportions. This paper is based on fieldwork conducted in Bratislava in 2015 and 2017.

Key words: migration, ‘return’ migration, Vojvodina Slovaks, Serbia, Slovakia.

У овом раду се разматра ‘повратна’ миграција припадника заједнице војвођанских Словака из Србије за Словачку, са фокусом на њихова одређења припадности. Миграција словачког становништва из Србије за Словачку је започела крајем 80-их и почетком 90-их година 20. века, али у последњих неколико година она добија масовни карактер. Повратна миграција представља комплексан и хетероген феномен, који подразумева да се припадници одређене заједнице враћају у земљу порекла након дужег или краћег периода живота у дијаспори. С обзиром на широку скалу различитих типова миграција (од економских до тражења азила), постоје и различити облици ‘повратка’ (Cassarino 2004, 253–254; уп. Kunuroglu, Vijver, Kutlay 2016). У случају заједнице војвођанских Словака ‘повратна’ миграција подразумева да се одређени број њених припадника враћа у земљу порекла предака, након скоро три века проведених у дијаспори. Будући да мигрира само део заједнице и да су, осим тога, данашњи мигранти рођени у Србији, као и њихови родитељи и неколико генерација пре њих, ради се само условно о повратној миграцији, те је означавамо полунаводницима.

Једно од општих места у истраживањима миграција јесте лоцирање припадности заједнице у контексту опозиција *ни овде, ни тамо* и/или *и овде и тамо*. Они који мигрирају обично су двоструко укључени и/или двоструко искључени и/или су „негде између“, а у зависности од тога да ли и на који начин успевају да користе потенцијал своје двоструке или вишеструке припадности. Чланови заједнице, која је у фокусу овог истраживања, рођени су у Србији, а мигрирају за Словачку – земљу порекла предака. Намеће се питање: коју од ових двеју земаља они доживљавају као своју домовину? И да ли они имају две домовине или су у обе од њих мањина? Индивидуални погледи и искуства се веома разликују .

Рад се заснива на теренским истраживањима обављаним у Братислави 2015. и 2017. године¹ међу припадницима словачке заједнице рођеним у Војводини, без обзира на време њихове миграције за Словачку. Већина наших саговорника је на трајном или привременом боравку у

¹ Сања Златановић је била стипендисткиња Института за етнологију Словачке академије наука у оквиру Националног стипендијског програма Словачке Републике (2015). Овом приликом изражавамо дубоку захвалност директорки Института за етнологију Словачке академије наука др Татјани Подолинској, као и др Габриели Килиановој, руководитељки билатералног словачко-српског пројекта у оквиру међуакадемијске сарадње поменутог словачког института и ЕИ САНУ, на њиховој љубазности, помоћи и подршци. Велику захвалност изражавамо проф. др Јану Ботику, проф. др Мирославу Дудоку и др Петру Славковском, који су нам својим искуством у истраживању војвођанских и других Словака „Доње земље“ пружили драгоцену помоћ. Нашим саговорницима топло захваљујемо на доброј вољи и времену, које су издвојили за разговоре.

Братислави; са неколико њих, који су у другим крајевима Словачке, разговарали смо путем скајпа. Интердисциплинарни и билатерални приступ показао се као кључан у разумевању проблема 'повратне', али и транснационалне миграције: словачки истраживач познаје словачки и чехословачки социјални, историјски и политички контекст, док истраживачица из Србије може да сагледа истраживани проблем у српском и југословенском контексту. Саговорницима је остављена могућност да сами изаберу језик на којем ће говорити. Они су били упознати с тим да словачки истраживач говори српски језик, док српска истраживачица разуме словачки, али се на њему не изражава флуентно. У разговорима су оба језика била заступљена, па смо могли да проценимо стање и српског и словачког наших саговорника.

Истраживање је конципирано као мултилокално (Marcus 1995), с обзиром на то да се ради о миграцијској ситуацији. Словачка заједница Војводине је подељена: део живи у Србији, део је на краћем или дужем привременом боравку у Словачкој, док се део трајно настанио у Словачкој; многи њени припадници су „негде између“ различитих (не)могућности. Мултилокални приступ дефинише терен као мрежу локалитета и омогућава да се сагледа динамика међусобно повезаних делова заједнице (Hannerz 2003). Истраживање мањег обима – својеврсно реконгностизирање терена – обављали смо у Ковачици и Падини (општина Ковачица, Банат) 2015. године. Сања Златановић је са колегеницом др Младеном Прелић обављала истраживања у мултиетничком селу Бело Блато (општина Зрењанин, Банат), у коме је словачка заједница већинска.² Истраживања у Банату допринела су потпунијем разумевању истраживане заједнице. Планиран је наставак истраживања у Братислави, као и у различитим местима Војводине. Истраживање је у току и овде су изнети прелиминарни резултати и увиди.

Словачка заједница у Србији: историјски и етнографски контекст

Словачко становништво насељавало је територију данашње Војводине у неколико таласа процеса колонизације средином и током друге половине 18. века (Sirácky 1980, 64–83). Словаци који су живели на југу бивше Угарске краљевине, на подручјима данашње Мађарске, Румуније, Србије и Хрватске, називани су Словацима Доње земље (слов. *Dolnozemskí Slováci*). Под појмом „Доња земља“ (слов. *Dolná zem*) подразумева се простор у сливу река Дунава и Тисе на југоисточном ободу Велике Угарске равнице (на мађарском *Alföld* или *Nagyalföld*). Како објашњава Ботик, од 15. века се овим термином називао равничарски део Угарске, који се простирао јужно од политичко-административног центра државе, док се северни део називао „Горња земља”

² Прелић и Златановић су истраживање обављале у периоду од 2013. до 2016. године у оквиру пројекта Етнографског института САНУ *Нематеријално културно наслеђе у мултиетничким заједницама Баната* (Prelić, Zlatanović 2016).

(мађ. *Felföld*, слов. *Horná zem*) (Botík 2011, 17). Назив „Словаци Доње земље“ (слов. *Dolnozemski Slováci*) се и данас употребљава као обједињујући термин за припаднике словачке заједнице који живе у савременој Мађарској, Румунији, Србији и Хрватској.³

Миграције Словака текле су у оквиру Угарске и имале су унутрашњи карактер. Оне су биле комплексно мотивисане, али се могу издвојити два међусобно повезана и условљена фактора: тадашња Горња Угарска је била пренасељена, док је – са друге стране – било потребно да се населе испражњене територије после отоманске владавине (Sirácky 1980). Ове миграције су углавном биле проузроковане економским и религијским разлозима, будући да је евангеличка црква била изложена притиску католичке цркве. Словачка евангеличка црква аугсбуршке вероисповести (слов. *Slovenská evanjelická cirkev augsburského vyznania*) имала је кључну улогу у конструкцији идентитета војвођанских Словака. Они су, с обзиром на своју евангеличку припадност, тежили концентрисаном насељавању (Botík 2011, 30–31). Словачко становништво, пореклом углавном из области данашње средње и западне Словачке, населило је територију данашње Војводине у потрази за бољим економским и друштвеним положајем, као и религијском слободом. Прва насеља словачког становништва на територији данашње Војводине настају од 1745. године на подручју Бачке, потом у Срему, а од 1802. и у Банату (Sirácky 1980, 32–34). Словачка насеља су готово до данас задржала пољопривредни карактер (Slavkovski 2004, 140), а представљају и својеврсна језичка острва (Botík 2011, 7). Већина војвођанских Словака су евангелисти. Једино у Селенчи, осим евангелика, живе и Словаци католици (Сrnјanski 2007, 620). Евангеличка црква и данас има велики значај за заједницу војвођанских Словака. Она функционише не само као верска институција, већ као носећи конструкт у формирању и одржавању њихове специфичне идентификације.⁴

Након распада Аустроугарске монархије 1918. године и формирања Чехословачке, везе словачког становништва „Доње земље“ са земљом порекла су постајале све слабије (Botík 2011, 24). Њихова будућност била је условљена новим политичким оквирима земаља сукцесора – Мађарске, Румуније и Југославије, у којима су постали мањина (*op. cit.*). Захваљујући пријатељским односима Чехословачке и Југославије, словачка заједница у Војводини имала је добре услове за свој културни живот и представљала је пример добро интегрисане мањине, која и данас у Србији ужива посебан углед.⁵ Наивна

³ Феномен „Доње земље“ подробно разматра: Botík 2011: 17–26.

⁴ О значају евангеличке цркве за Словаке „Доње земље“: Botík (2011, 33–36); о улози евангеличке цркве у животу Словака у Југославији: Šimkovicová 1995; о евангеличкој цркви у Словачкој: Вепажа 2011.

⁵ О образовању припадника словачке мањине на свом језику, службеној употреби словачког, медијима, учешћу у јавном животу Србије: Сrnјanski 2007.

уметност из Ковачице је призната у свету и представља својеврстан културни „бренд“ Србије.⁶

Распад федералних држава Чехословачке и Југославије 90-их година 20. века и успостављање политичког плурализма у Словачкој и Србији одразили су се и на начин живота словачке мањине у Војводини. Ратови на простору бивше Југославије, међународна изолација Србије и дубока економска криза крајем 80-их и почетком 90-их година прошлог века, покренула је војвођанске Словаке да траже начине за успостављање ближих односа са земљом порекла. Док се Србија суочавала са дубоком економском кризом и незапосленošћу, Словачка је постала чланица Европске уније 2004. године, добијајући тако могућност да активније учествује у глобалним токовима. Због различите динамике политичких и економских кретања у ове две земље, Словачка за војвођанске Словаке представља не само „екстерну“ домовину (Brubaker 1995)⁷, већ и повољну дестинацију за економску и радну миграцију.

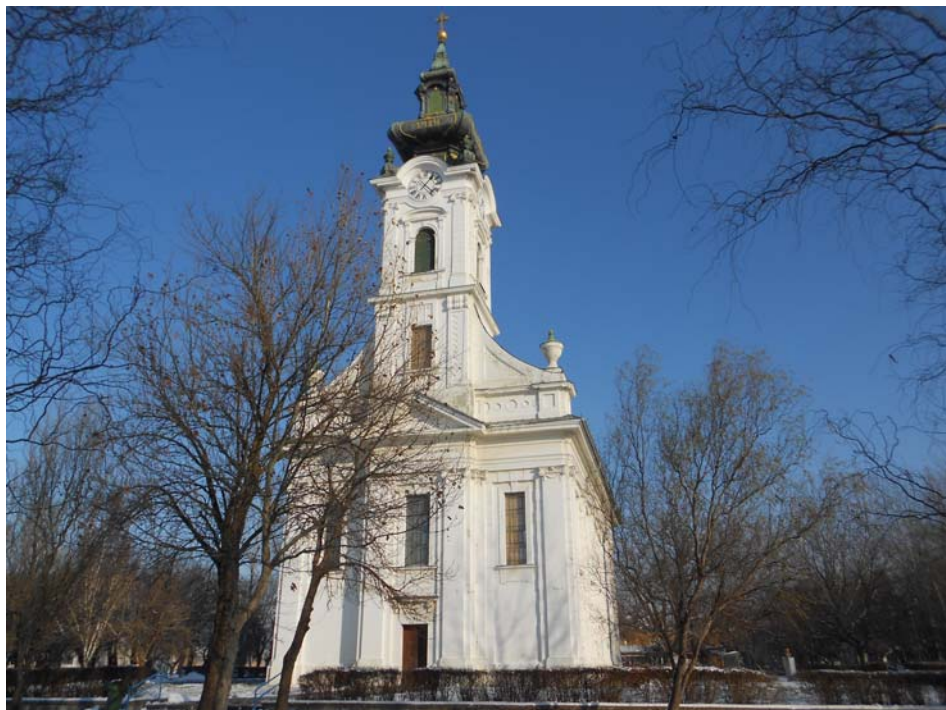
Према резултатима последњег Пописа становништва из 2011. године, у Србији живи 52,750 припадника словачке заједнице, а од тог броја на територији Војводине – 50, 321 (Попис 2012: 21). Словаци у Србији сачињавају 0,73% укупног становништва, а у Војводини – 2,6% (*ibid.*, 23). Најзаступљенији су у општинама Бачки Петровац и Ковачица (*ibid.*, 98). Уколико се прате резултати пописа становништва од 1948. до 2011. године, јасно се уочава да је 1991. дошло до наглог смањења броја припадника словачке заједнице и њиховог процентуалног удела у укупном броју становника Србије (*ibid.*, 14). Осим очекиваних асимилационих процеса, разлог томе је и њихова миграција из Србије у иностранство, превасходно у Словачку.

Војвођански Словаци су веома посвећени неговању своје народне традиције. Саговорници који су били или још увек јесу ангажовани на пословима у вези са културним животом заједнице истицали су то као њен приоритет. Велики је број фолклорних удружења и сличних облика умрежавања. Многи наши саговорници су били активно укључени у фолклорна друштва током живота у Војводини. Традиција за припаднике заједнице подразумева скуп строгих правила (у одевању, плесу и сл.), иако је евидентан велики креативни потенцијал у презентацији. Многи људи поседују традиционални костим, који облаче у свечаним приликама и друштвеним окупљањима; двоје наших саговорника је поменуло да су своје традиционалне

⁶ О вези наивног сликарства и идентификације војвођанских Словака: Blagojević 2012.

⁷ Брубакер објашњава да *домовина* представља политичку, а не етнографску категорију, као и то да је она конструисана, а не унапред дата (Brubaker 1995, 110). Овај аутор даље указује на то да је у основи концепта *домовине* аксиом да националност прелази границе државе, а што доводи до идеје да је држава одговорна не само за своје грађане, већ и за коетнике који живе у другим државама и имају држављанство тих држава (*ibid.*, 117). Национална мањина, национализована држава и екстерна национална домовина формирају троугао у којем су односи између ова три ентитета динамични и релациони (*ibid.*, 118–120).

костиме донели у Словачку, а да су такав костим сашили и свом сину, који има тек нешто више од годину дана. Поједини саговорници су критиковали затвореност и конзерватизам заједнице у погледу очувања елемената културе означених као традиција, објашњавајући да је то ипак био једини начин да она сачува своју специфичну словачку етничку идентификацију (слов. *slovenskost*).⁸ Националне мањине, па тако и словачка заједница Војводине, улажу напор да се одупру асимилацији, па су „у свом културном изражавању изразито склоне традиционализму“ (Prelić 2008, 281). Захваљујући, између осталог, визуелно препознатљивим елементима традиционалне културе, заједница је одржала дистинктивни идентитет у односу на већинско друштво, али унутар ње постоје разлике и фузије у самоидентификацији (у локалним облицима традиционализма, у ставовима према школовању на словачком језику, актуелној миграцији, ресурсима које отвара политика Словачке Републике према својој дијаспори, у културном и политичком организовању и сл.) (уп. Werbner 2015).

Слика 1. Евангеличка црква у Ковачици, 2015.

⁸ О војвођанским Словацима публиковане су значајне етнографске и културолошке студије, међу којима, у овој прилици, издвајамо: Bednárík 1964; Slavkovski 2004; Benža, Slavkovský, Stoličná 2006; Sklabinská, Mosnáková 2013.

Слика 2. Ентеријер словачке етно-куће у Падини, 2015.

Разлози миграције, њен оквир и ток

Саговорници су своје детињство и младост у Југославији и – касније – у Србији, описивали као безбрижне, а односе са већинском српском заједницом као добросуседске. Поједини од њих су у време социјализма путовали за Словачку ради годишњег одмора, где су – због доброг економског стандарда у Југославији – били у могућности да се са мало новца лепо проведу. Многи од њих су као чланови фолклорних друштава одлазили у Словачку на фестивале и слична дешавања и тако успостављали пријатељства, која су им касније, када су се одлучили на пресељење, много значила.

Крај 80-их и почетак 90-их година 20. века обележили су бујање национализма и ратови на простору бивше Југославије, а које је пратио и нагли пад економског стандарда становништва, што је довело до првог већег таласа исељавања војвођанских Словака. У зависности од места у којима су припадници словачке заједнице живели, почеле су да се осећају – у мањој или већој мери изражене – етничке тензије. Појединим саговорницима су били мобилисани очеви или блиски рођаци за рат у Хрватској. У неким местима Војводине доселили су се Срби избегли из Босне, који су – према речима појединих саговорника – донели другачију културу живљења и ратне трауме, што је доприносило атмосфери тензије. У овом периоду, поједини

војвођански Словаци одлучују да се преселе за Словачку. Млађи људи почињу да одлазе у Словачку ради студирања, а селе се и целе породице. Многи од оних који су завршили своје школовање у Словачкој размишљали су о томе да се врате у Србију. Криза је, међутим, и даље била дубока, а они су тада већ имали изграђен социјални и професионални оквир за живот у Словачкој. Поједини од њих су се враћали у Србију, остајали су ту или су се – после извесног времена – опет одлучили да се преселе за Словачку.

‘Повратна’ миграција је даље континуирано текла, али је већи замах добила око 2008. године. Овај талас је директно условљен економском кризом и немогућношћу налажења запослења. Док се поједини људи одлучују на трајно пресељење, многи одлазе ради обављања сезонских послова и након тога се враћају назад. Индивидуални разлози, погледи и искуства се веома разликују. Готово сви саговорници подвлачили су економске и професионалне разлоге миграције: у Србији су били без посла, слабо су зарађивали и тешко живели, или нису видели могућности за било какво професионално напредовање. Саговорници су послом и зарадом у Словачкој углавном врло задовољни. Поједини војвођански Словаци се ипак одлучују на повратак у Србију, а разлози су комплексни (интеграција у словачко друштво није једноставна, као ни прилагођавање другачијем начину живота, тешко им пада одвојеност од породице...).

Године 2015. долази до наглог и масовног исељавања војвођанских Словака у Словачку. Овај замах је повезан са продубљивањем економске и политичке кризе у Србији, праћене високим степеном корупције и клијентелизма, која овог пута ствара доживљај потпуне бесперспективности живота у Србији.⁹ С обзиром на то да многи војвођански Словаци већ дуже време живе у Словачкој, они су у могућности да помогну људима који долазе, а појавиле су се и агенције које посредују у налажењу посла.¹⁰ Чланови породица иду једни за другима. Куће у Војводини се продају по ниским ценама, а места у којима су они живели постају све празнија. Поједини наши саговорници описивали су своју зачуђеност када су, приликом посета својима у Војводини, приметили да младих људи на улицама готово да нема.

Војвођански Словаци студирају у Словачкој у статусу иностраних студената, али са посебним погодностима. Многи од њих добијају стипендију словачке владе, која им олакшава финансијску страну студирања, која би у Србији била знатно тежа. Саговорници су углавном наводили прагматичне разлоге своје одлуке да студирају у Словачкој: после дипломирања добиће ту

⁹ Од 90-их година из Србије масовно мигрирају и припадници већинске српске заједнице. У последњих неколико година ове миграције су такође добиле на интензитету и масовности.

¹⁰ У медијима у Словачкој и Србији је од почетка 2017. почело да се учестало говори о неадекватним условима рада и плаћања у фабрикама у којима су на привременом раду грађани Србије. Први је о томе писао београдски часопис *Недељник* 14. 02. 2017. <http://www.nedeljnik.rs/nedeljnik/portalnews/reporter-nedeljnika-na-tajnom-zadatku-tri-meseca-u-slovackoj-fabrici-u-kojoj-se-gradani-srbije-tretiraju-kao-roboti> Овај текст су пренели медији у Словачкој, што је у обе земље изазвало серију бурних, често контрадикторних реакција.

посао, а осим тога, са дипломом земље ЕУ они могу да наставе своје школовање или да се запосле у некој развијенијој земљи. Поједини од њих су били привучени специфичним студијским програмима, које универзитети у Србији не нуде. Саговорница која је завршила етнологију је објаснила да је њен мотив да студира у Словачкој био тај да на студијама учи о словачкој традицији и култури.

Словачка Република је креирала низ законских мера подршке својој дијаспори и то не само онима који остају да живе на територијама других држава, већ и онима који се одлучују на привремени или трајни боравак у Словачкој.¹¹ Миграциона политика Словачке фокусира се на Словаке који живе у иностранству, а са циљем подршке контролисаној економској миграцији.¹² Потребно је да припадници словачке дијаспоре документују своје словачко етничко порекло како би добили потврду да су Словаци који живе у иностранству (слов. *osvedčenie Slováka žijúceho v zahraničí*) на основу које остварују права на боравак, рад и школовање у Словачкој. Растући тренд интересовања Словака из Војводине за посао и живот у Словачкој потврђује и број поднетих захтева и издатих потврда. Држављани Србије су 2014. године поднели 681 захтев за добијање поменуте потврде, при чему је било додељено 592. Године 2015. је број захтева достигао 1156, а издато је 1056 потврда. Године 2016. се овај број удвостручио: поднето је 2223 захтева, од којих је 2068 добило тражену потврду.¹³

У основи актуелне миграције војвођанских Словака превасходно су економски разлози и то како са њихове стране (знају језик земље у коју одлазе, то им је најближа земља ЕУ у коју могу да оду, а уз то имају низ погодности), тако и са стране Словачке Републике (потреба за радном снагом у виду контролисане миграције становништва које ће се због језика лакше прилагодити условима окружења). Словачка од припадника своје дијаспоре захтева да потврде своје словачко етничко порекло, што економској миграцији даје примордијалистички оквир.

'Повратак' у Словачку

Војвођански Словаци се у Словачкој суочавају са језичким препрекама и тешкоћама. Словачки језик којим они говоре разликује се од стандарда; архаичнији је, са много дијалектизама и србизама. Они углавном улажу напор да се у језичком смислу прилагоде средини у коју су дошли, али то је процес који захтева време. На лексичком плану они постижу промену,

¹¹ Законска основа везана за Словаке који живе у иностранству: <http://www.uszz.sk/sk/pravne-postavenie-slovakov-zijucich-v-zahranici/>

¹² Миграчна политика Slovenskej republiky s výhľadom do roku 2020, prijatá uznesením vlády Slovenskej republiky č. 574 z 31. augusta 2011:

<http://www.rokovania.sk/Rokovanie.aspx/BodRokovaniaDetail?idMaterial=20174>

¹³ Подаци добијени у Канцеларији за Словаке у иностранству (Úrad pre Slovákov žijúcich v zahraničí) у Братислави 2017.

али се акценат и конструкција реченице теже мењају. Код појединих саговорника, који су у Словачкој стекли универзитетско образовање и где живе већ две деценије, и даље је био приметан утицај српског у конструкцији реченице. Питање комуникације са затеченим словачким становништвом за њих је веома осетљиво. Једна од саговорница је испричала да због свог начина говора није била активна на часовима током студирања; изабрала је да дипломски рад напише на енглеском. Друга саговорница је причала да јој је на почетку студија веома сметало то што су је њене колеге-студенти учестало исправљали у говору. Она је објаснила да је у Бачком Петровцу, где је одрасла, свако говорио онако како је знао, међусобно се нису исправљали, било је једино важно да се разумеју. На поменуте тешкоће са стандардним словачким језиком, надовезују се и други изазови – знање чешког језика, веома заступљеног у литератури на студијама, у медијима и сл. За војвођанске Словаке је чешки језик веома далек, па се они који студирају довијају на различите начине (траже превод на српски и сл.), док они који у каснијим годинама долазе због посла често не могу да га савладају ни на нивоу пасивног разумевања.

Саговорници су опширно говорили о великим, па – према речима појединих од њих – и огромним разликама у начину живота у Словачкој и у Војводини, као и о разликама у менталитету словачких и војвођанских Словака. Готово сви су се суочавали са неразумевањем и неприхватањем у новој средини. Веома их погађа то што они у Словачкој нису препознати као Словаци, већ као Југословени или Срби, а као такви су пејоративно етикетирани оријенталистички обојеним дискурсом. И то је кључна тачка интраетничког неразумевања. Међуљудске односе у Словачкој описују као веома формалне, рационалне и дистанциране. У новој средини недостају им срдачност, топлина и отвореност на које су навикли. Углавном су говорили да им недостају дружења и лежернији приступ животу, изражен крилатицом „лако ћемо“. Како је објаснио један саговорник, из таквог приступа произилази хаос, због којег је побегао из Србије, али у новој средини њему ипак недостаје опуштенија међуљудска интеракција. И то је подручје изражене носталгије.

У новој средини они су у већинском католичком окружењу. Саговорници су говорили да у сфери религије нису доживљавали никакву запитаност локалног словачког становништва. У евангеличкој цркви се сусрећу они војвођански Словаци који су верници. Свештеница евангеличке цркве у Братислави, са којом смо разговарали, указала је на потешкоће са којима се у новој средини суочавају људи из Војводине услед другачијих социјалних и језичких навика.

Војвођански Словаци су хетерогени по пореклу (индивидуалном и регионалном), времену пресељења у Словачку, образовању, економском стању. Они користе различите индивидуалне стратегије у циљу уклапања у нову средину, а у зависности од својих година, образовања, социјалних вештина и личне флексибилности. Дужим боравком у Словачкој и усвајањем културних и језичких норми средине, интраетничке границе постају

пропустљиве. Многи саговорници су изражавали задовољство постигнутим степеном интеграције и професионалним статусом; многи су у браку са партнером рођеним у Словачкој.

Миграција војвођанских Словака је коетничка – досељеници су исте етничке припадности као становништво у местима пресељења. С обзиром на ову своју карактеристику, она припада категорији етнички привилегованих миграција (Müns & Ohliger 1997, наведено према: Ćаро Źmegaĉ 2005, 200). Иако би се у овом случају очекивао једноставнији процес интеграције, резултати многих истраживања показују да иста етничка припадност миграната и старог становништва не мора играти значајну и повезујућу улогу (Ćаро Źmegaĉ 2005; Ćаро Źmegaĉ, Voss, Roth 2010; Zlatanović 2015).

Између две домовине

Војвођански Словаци су билингвални. Млађи и људи средњих година су са високом језичком компетенцијом српског.¹⁴ Словачки језик одређују као свој матерњи језик, а српски као језик државе у којој су рођени и који су спонтано усвајали током одрастања, те их могу користити паралелно. У разговорима током истраживања углавном су с лакоћом прелазили са једног на други језик. Поједини саговорници су ангажовани на пословима у којима је потребно знање српског језика, па је то у новој средини њихова предност. Они који су дуже у Словачкој, углавном губе флуентност изражавања на српском.

На дискурзивном плану саговорника јасно се показивало да је група са којом се идентификују – словачка заједница Војводине. Учестало употребљавају заменицу *ми*. Код сасвим малог броја саговорника, и то код оних који су мигрирали 90-их година прошлог века, *ми* осцилира са *они*. Синтагму *наши Словаци* или само присвојни придев *наши* употребљавају када желе да направе дистинкцију у односу на Словаке из Словачке („Доста има *наших Словака*, који студирају на теолошком факултету“; „Мислим да нема места где се *наши* срећу“; „Али то је та традиција, то конзервирање *наше*“). У референцама на живот у Србији, фреквентна је синтагма *код нас* („За мене је једноставније *наћи* овде посао, него *код нас* у Србији“).

У исказима готово свих саговорника била је евидентна јака емоционална везаност за Србију и Војводину, без обзира на то да ли тамо одлазе често или ретко, да ли категорички одбијају помисао на то да се тамо врате или остављају такву могућност отворену. Ипак, код оних који су раније мигрирали, јасније је изражено опредељење да је сада Словачка њихов дом. Сви они углавном настоје да прате политичка и друга дешавања у Србији. У зависности од професионалних опредељења прате и културну сферу – поједини од њих испољавали су добро познавање новије књижевне продукције и сл. Поједини саговорници су – у спонтано добијеним

¹⁴ О билингвалности војвођанских Словака: Ćirova 2012; о њиховом језику подробније: Dudok 2008, Sokolović 2017.

наративима – помињали да обавезно гласају на изборима у Србији. Један од саговорника, који скоро осам година живи у Словачкој, испричао је да редовно одлази на прегледе код свог лекара у Србију. Из Србије се у Словачку носи храна – подручје најизраженије носталгије. На наше питање шта је то што им из Србије највише недостаје, готово сви су одговарали да је то храна. Осим домаћих производа, као што су кулен, ајвар и ракија, они из Србије носе коре за питу, плазма-кекс, па и футошки купус. Недостаје им роштиљ, бурек, јогурт („Наш течни јогурт. Ми јогурт пијемо, овде се јогурт једе“). Говорили су – често уз смех – да се више производа носи из Србије за Словачку, него обратно.

Поједини саговорници раде у институцијама на пословима повезаним са Србијом или са земљама бивше Југославије, па због посла тамо често путују. Један од наших саговорника је испричао да је његов животни сан био да ради посао помоћу којег ће повезивати Словачку и Србију и да му се тај сан остварио. Саговорница која ради на пословима заштите животне средине осмислила је пројекат сарадње са институцијом из Србије.¹⁵ Многи саговорници успостављају и одржавају професионалну сарадњу са колегама у Србији. Студенти своје дипломске, мастер и докторске радове често тематски везују за Србију.

Саговорници су говорили о помешаним осећањима припадности, која су се током времена мењала. Некада се осећају као мањина у обе земље, а некада налазе начина да своју двоструку припадност искусе као предност. Словачку доживљавају као земљу у којој могу да се професионално остваре и у којој могу да зараде за пристојан живот (за разлику од Србије). Они који су дуже у Словачкој, углавном је доживљавају и као свој дом. Најчешћи одговор оних који су добили право на трајни боравак јесте да за њих обе земље представљају дом. Ипак, у исказима саговорника евидентна је амбиваленција. И у исказу једног истог саговорника су, током дужег разговора, уочљиве осцилације у погледу осећања припадности и одређења где се налази дом. Следећи исказ сажима исказе многих:

„На жалост, наше амбиције каријерне нису тамо у Србији. Базирамо се да останемо овде. [...] Кућа остаје као језгро наше породице тамо. [...] Ми смо Словаци, тако смо васпитавани. Ипак живели смо у Србији, с тим да поштујемо Србију као своју земљу. Наравно, ја Србију волим. Данас имам и један пасош и други пасош. Тако да када би морао да се одлучим да се одрекнем једног пасоша – било би ми јако тешко. [...] Осећам се овде као код куће, али и тамо сам као код куће. [...] Било ми је жао да се Словачкој дало да уђе у Европску унију, а нама не.“ (м. 1991)

¹⁵ У прилог разумевању разлога због којих се одлучила да живи у Словачкој, саговорница је додала и то да је уговорила сарадњу, али је потом дошло до промене носиоца власти у Србији. Особа са којом је уговорила сарадњу више није била на тој позицији, а човек који ју је заменио није о томе био информисан и она је морала да процедуру уговарања пројекта покрене испочетка.

Саговорници су истовремено вишеструко везани за обе државе. Они раде на одржавању своје вишеструке повезаности, која искључује одређење – *или/или* (уп. Schiller Glick, Basch, Szanton Blanc 1995). На нашу молбу да начине хијерархију где су више, а где мање „код куће“ – одговарали су различито. Углавном је била евидентна тежња да Словачка постане њихов дом. За оне који остају у Србији, или се у њу враћају након боравка у Словачкој – Словачка остаје „екстерна“ домовина.

У периоду социјализма, војвођански Словаци су Србију доживљавали као своју домовину, а Словачку као иностранство. Међу онима који су сада у познијим годинама, веома ретки су путовали за Словачку. Саговорници у Братислави су нам причали да њихове бабе и деде нису ни имали интересовања за то, а што се потврдило и на терену у Банату. Људи који су сада у познијим годинама, опажали су Словачку као земљу која је у економском погледу далеко иза Југославије, и самим тим, нису имали жељу за путовањима или 'повратком'. Од 90-их година прошлог века војвођански Словаци све мање доживљавају Словачку као иностранство: путовања ради одмора, излета или неког посла постала су уобичајена. У данашње време Словачка се уопште не опажа као иностранство, с обзиром на то да свако има неког блиског који тамо живи или повремено борави и код кога се одлази у посете. Прате се ТВ канали Словачке, као и политичка и друштвена дешавања у њој. Иако су разлози за миграцију у Словачку углавном прагматичног карактера, за поједине младе људе она постаје и сањана земља предака, романтизована домовина. У рефлексима о миграцији, код неколико младих саговорника се провукла нит да је то можда повратак коренима („Вероватно се враћам коренима“).

Масовну миграцију војвођанских Словака саговорници амбивалентно доживљавају. С једне стране, исказивали су забринутост за опстанак заједнице у Србији, јер је превасходно напуштају млади и образовани људи. Са друге стране, сматрају да су кретања људи добра за њу: неки одлазе, неки се враћају, многи су на оба места. Између два дела заједнице је интензиван проток људи, информација, различитих облика добара (уп. Vossagni 2016). Како су поједини саговорници објашњавали, они у Словачкој имају могућност да науче стандардни језик, успоставе нове контакте, усвоје нова знања и вештине, а да све то представља добробит за заједницу. Објашњавали су да су у времену данашњих технологија и глобалних миграција раздаљине постале релативне. Осим тога, просторна удаљеност између Словачке и Србије је 500 км, која се колима прелази за свега пет сати.

'Повратна' миграција војвођанских Словака је у току, а заједница је у флукутирању. Процес 'повратка' има многобројне етапе и облике. Војвођански Словаци своју припадност углавном везују за две домовине: једну у којој су рођени, и другу одакле су потекли њихови преци и која им сада отвара нове могућности за економски и професионални напредак. Двострука припадност носи са собом многобројне изазове. С обзиром на добре билатералне односе Србије и Словачке, она – за њих саме – није конфликтна.

Литература

- Bednárík, Rudolf. 1964. *Slováci v Juhoslávii. Materiály k ich hmotnej a duchovnej kultúre*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, Národopisný ústav.
- Benža, Mojmír, Slavkovský, Peter & Stoličná, Rastislava. 2006. *Atlas tradičnej kultúry slovenských menšín v strednej a južnej Európe*. Nadlak: Ivan Krasko.
- Benža, Mojmír (red.). 2011. *Historický atlas evanjelickej cirkvi a. v. Liptovský Mikuláš*: Tranoscius.
- Blagojević, Gordana. 2012. „Naivno slikarstvo kao priča o etnokulturnom identitetu Slovaka u Srbiji: primer Kovačice.“ *Zbornik matice srpske za društvene nauke* 139/2: 185–195.
- Bocagni, Paolo. 2016. “From the multi-sited to the in-between: ethnography as a way of delving into migrants’ transnational relationships.” *International Journal of Social Research Methodology* 19/1: 1–16.
- Botík, Jan. 2011. *Dolnozemskí Slováci. Tri storočia vyst'ahovaleckých osudov, spôsobu života a identity Slovákov v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku*. Nadlak: Ivan Krasko.
- Brubaker, Rogers. 1995. “National minorities, nationalizing states, and external national homelands in the new Europe.” *Daedalus* 124/2: 107–132.
- Cassarino, Jean-Pierre. 2004. „Theorising return migration: the conceptual approach to return migrants revisited.“ *International Journal on Multicultural Societies* 6/2: 253–279.
- Crnjanski, Katarina. 2007. “Slovaci u Vojvodini”. U *Položaj nacionalnih manjina u Srbiji*, ur. Vojislav Stanovčić, 619–637. Beograd: Odeljenje društvenih nauka SANU, knj. 30. Međuodjeljenjski odbor za proučavanje nacionalnih manjina i ljudskih prava.
- Čapo Žmegač, Jasna. 2005. „Ethnically privileged migrants in their new homeland.“ *Journal of Refugee Studies* 18/2: 199–215.
- Čapo Žmegač, Jasna, Voss, Christian & Roth, Klaus (eds.). 2010. *Co-ethnic migration compared. Central and Eastern European contexts*. München: Kubon & Sagner Verlag.
- Dudok, Miroslav. 2008. *Zachránený jazyk. State o enklávnej a diasporálnej slovenčine*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- Hannerz, Ulf. 2003. “Being there... and there... and there! Reflection of multi-sites ethnography.” *Ethnography* 4/2: 201–216.
- Kunuroglu, Filiz, Vijver, van de Fons & Yagmur, Kutlay. 2016. “Return migration.” *Online Readings in Psychology and Culture* 8/2: 3–28.

- Marcus, George E. 1995. "Ethnography in/on the world system: The emergence of multi-sited ethnography." *Annual Review of Anthropology* 24: 95–117.
- Münz, Rainer & Ohliger, Rainer. 1997. „Deutsche Minderheiten in Ostmittel- und Osteuropa, Aussiedler in Deutschland. Eine Analyse ethnisch privilegierter Migration.“ *Demographie aktuell* 9. Humboldt-Universität zu Berlin.
- Prelić, Mladena. 2008. *(N)i ovde, (n)i tamo: etnički identitet Srba u Mađarskoj na kraju XX veka*. Beograd: Etnografski institut SANU, Posebna izdanja 64.
- Prelić, Mladena & Zlatanovič, Sanja. 2016. "Interkulturalnost i lokalnaya identichnost: primer sela Belo-Blato (Voevodina, Serbiya)." In *Evropa menshinstv – menshinstva v Evrope: Etnokulturne, religiozne i yazkove gruppi*, eds. M. E. Kabickiy, M. Y. Marynova, 234–250. Moskva: Institut etnologii i antropologii im. N. N. Mikluho-Maklaya, Rossisyskaya akademiya nauk.
- Schiller Glick, Nina & Basch, Linda & Szanton Blanc, Cristina. 1995. "From immigrant to transmigrant: Theorizing transnational migration." *Anthropological Quarterly* Vol. 68/1: 48–63.
- Sirácky, Ján. 1980. *Slováci vo svete I*. Martin: Matica Slovenská.
- Sklabinská, Milina & Mosnáková, Katarína. 2013. *Slováci v Srbsku: z aspektu kultúry*. Nový Sad: Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov.
- Slavkovski, Peter. 2004. „Tradicionalna kultura slovačkih manjina u srednjoj i jugoistočnoj Evropi.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* LII: 139–145.
- Sokolović, Dalibor, A. 2017. "Jezička lojalnost i etnojezička solidarnost pripadnika slovačke jezičke zajednice u Vojvodini." *Južnoslovenski filolog* LXXIII/1-2: 155–169.
- Šimkovicová, Darina. 1995. *Evanjelická a. v. cirkev a jej význam v národnom a kultúrnom živote Slovákov v Juhoslávii*. Martin: Matica slovenska.
- Tirova, Zuzana. 2012. „Dvojezičnost u životu vojvođanskih Slovaka.“ *Slavistika* XVI: 252–255.
- Werbner, Pnina. 2015. "The Boundaries of Diaspora: A Critical Response to Brubaker." In *Diasporic Constructions of Home and Belonging*, eds. F. Klager, K. Stierstorfer, 35–51. Berlin: Walter de Gruyter.
- Zlatanović, Sanja. 2015. "Metodološki i epistemološki izazovi istraživanja koetničkih migracija na posleratnom terenu." *Glasnik Etnografskog instituta SANU* LXIII/3: 537–550.

Извори

Migračná politika Slovenskej republiky s výhľadom do roku 2020, prijatá uznesením vlády Slovenskej republiky č. 574 z 31. augusta 2011: <http://www.rokovania.sk/Rokovanie.aspx/BodRokovaniaDetail?idMaterial=20174>

Недељник, Београд 14. 02. 2017.

<http://www.nedeljnik.rs/nedeljnik/portalnews/reporter-nedeljnika-na-tajnom-zadatku-tri-meseca-u-slovackoj-fabricsi-u-kojoj-se-gradani-srbije-tretiraju-kao-robovi>

Подаци добијени у Канцеларији за Словаке у иностранству (Úrad pre Slovákov žijúcich v zahraničí) у Братислави 2017.

Popis. 2012. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji. Stanovništvo, Nacionalna pripadnost: podaci po opštinama i gradovima.* Београд: Републички завод за статистику.

Примљено / Received: 21. 03. 2017.

Прихваћено / Accepted: 06. 11. 2017.

Александра Ђурић Миловановић

Балканолошки институт САНУ, Београд
aleksandra.djuric@bi.sanu.ac.rs

(Не)видљиви мигранти: миграције назарена у Северну Америку током комунизма у Југославији

Миграције верских мањина са простора југоисточне Европе у Северну Америку нису биле у фокусу етнолошких, антрополошких, социолошких и историографских истраживања. Током последњих деценија, главни акценат у миграцијским студијама стављан је на радне и економске миграције, а само индиректно на религијски идентитет емиграната. У овом раду разматра се миграција припадника верске мањине назарена из Југославије у Северну Америку након Другог светског рата. Назарени су, као пацифисти, одбијали да носе оружје, полагају заклетву или буду чланови политичких организација. Придржавајући се доследно својих верских уверења, долазили су у сукоб са властима. Од 1949. године, комунистичке власти су их осуђивале на вишегодишње затворске казне, укључујући и затвор на Голом отоку. Тада почиње и илегална емиграција назарена у Северну Америку, која је трајала све до 1965. године. Овај рад заснива се на теренском истраживању обављеном у Сједињеним Америчким Државама у Охају (март–јун 2015) са припадницима назаренске заједнице који су емигрирали из Југославије. Указујући на улогу религије у процесу миграција, као и на трансформацију ове верске заједнице након неколико деценија на простору Америке, у раду се анализирају усмени наративи о иселењу назарена током комунизма, где се емиграција види као „стратегија опстанка“ заједнице.

Кључне речи: миграције, религија, назарени, Југославија, Северна Америка.

(In)visible Migrants: the Nazarene Emigration to North America during Communism in Yugoslavia

The migration of religious minorities from the region of Southeast Europe to North America was not in the focus of ethno-anthropological, sociological and historiographical research until recently. In the last two decades, the main focus in migration studies was on labor and economic migration, and only indirectly to the religious identity of migrants. This paper discusses the migration of one neo-Protestant religious minority – the Nazarenes, who emigrated massively from Yugoslavia to North America after the Second World War. The Nazarenes were pacifists, refusing to bear arms, take an oath, or to be members of political organizations. By adhering to their strict religious beliefs, the Nazarenes came into conflict with the state authorities. After the Second World War, the communist state considered Nazarenes as disloyal citizens and a threat to the government. From 1949, the Nazarenes

were condemned to severe prison sentences in the worst prisons such as Goli otok. In this period, the illegal emigration of Nazarenes to North America started. The material collected for the purposes of this paper came to be the result of empirical research, conducted in the United States (March-June 2015) with members of the Nazarene community who emigrated from Yugoslavia between 1950 and 1975. Emphasizing the role of religion in the process of migration, as well as the transformation of the community after several decades in their new setting, this paper analyzes the oral history of emigration of the Nazarenes during communism, where emigration is seen as 'survival strategy' for this religious minority.

Key words: migration, religion, Nazarenes, Yugoslavia, North America.

Увод¹

Миграције верских мањина из Европе у Нови Свет не представљају нови и непознати феномен. И пре настанка модерних националних држава у Европи, различите верске заједнице, најчешће протестантског порекла, напуштале су стари континент у потрази за верском слободом преко Атлантика. Међу њима најбројнији су били хугеноти, анабаптисти, амиши, менонити, духоборци и други, који су у различитим таласима насељавали Сједињене Америчке Државе и Канаду, тражећи верску слободу и оснивајући нове заједнице на овим просторима (Lachenicht 2007; Terpstra 2005). Миграције поменутих заједница углавном су биле предмет историографских истраживања, док су верске мањине у антрополошким студијама биле слабије заступљене.

Међутим, током последњих година улога религије у миграцијским процесима све више заокупља пажњу антрополога, који разматрају значај религије у процесима интеграције исељеника у нову средину, питања обраћења/конверзије, трансформације религиозности, промене идентитета, транснационалне везе између заједница (уп. Levitt 2003; Menjivar 2003; Yang & Ebaugh 2001; Hagan & Ebaugh 2003; Dumont 2003). Из перспективе антропологије миграција, мањинске заједнице и њихове транснационалне везе пружају нову перспективу у истраживањима друштвених и културних веза, мигрантских искустава, као и интересничких односа након емиграције (уп. Vertovec 2007; Glick Schiller 2007; Levitt and Jaworsky 2007). С тим у вези, религија у контексту миграција представља један од кључних маркера идентитета и важан инструмент самоодређења (Dumont 2003, 369–384).

Указујући на улогу религије у процесу миграција, у фокусу овог рада су искуства припадника једне религијски мањинске заједнице – назарена, чији су се припадници су се масовно иселили у Северну Америку након Другог светског рата са простора данашње Војводине.² Примењујући приступ „одоздо“ (енг. *bottom up approach*), овај рад заснива се на етнографском

¹ Рад представља резултат истраживања на пројекту Балканолошког института САНУ „Дунав и Балкан: културно-историјско наслеђе“ (177006), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² О исељавању у Америку до Другог светског рата, више у студији Ђикановић 2012.

истраживању које сам обавила у Сједињеним Америчким Државама, у Охају, од марта до јуна 2015. године.³ Моји саговорници били су чланови шест назаренских заједница у Охају: Брансвик Хилс (Brunswick Hills), Кливлед (Cleveland Romanian), Акрон (West Akron), Менсфилд (Mansfield), Нортон (Norton) и Онтарио (Ontario). Теренско истраживање укључило је полудириговане интервјуе са 23 саговорника и посматрање са учествовањем у назаренским скупштинама. Саговорници су углавном припадници прве генерације исељеника, старосне структуре између 50 и 85 година, оба пола (иако су доминантији мушкарци). Истраживање је допуњено и архивским материјалом из Историјског друштва Вирџиније (Virginia Historical Society) у Ричмонду.

Обављено истраживање обухватило је различите аспекте емиграције назарена у Северну Америку, међутим, у овом раду акценат је стављен на усмене наративе о прогонствима током комунизма, годинама проведеним у затвору, као периоду исељавања назарена из Југославије, где се емиграција посматра као „стратегичка опстанка“ заједнице. Истраживање је покренуло бројна питања која се односе на религије, мањине, миграције и промене које су наступиле након неколико деценија у новој средини. У овом раду пажња је усмерена на неколико питања: како се одвијала емиграција верских мањина током комунизма, која је била улога Светског савета цркава у пружању помоћи назаренима након Дугог светског рата, на који начин је црква представљала „канал“ за емиграцију. Поред наведеног, у овом раду се осветљава неколико важних одлика прекоокеанских миграција из југоисточне Европе, пре свега улоге верских мањина на стварање и одржавање транснационалних заједница, као и настанак нових облика припадности.

Од швајцарских еванђеоских баптиста до назарена: настанак и ширење заједнице

Бивши калвинистички свештеник Самуел Хајнрих Фрелих је 1832. године у Лајтвилу, кантон Аргау у Швајцарској, окупио групу анабаптиста и реформата која је постала позната као *Evangelisch Taufgesinnter* или еванђеоски баптисти. Фрелих је тврдио да је доживео унутрашње обраћење и да је почео да трага за новом, правом вером (Aleksov 2009, 51). Ревитализујући поједине принципе на којима се заснивала заједница менонита, Фрелих се залагао за строги пацифизам, одбијање полагања заклетве, крштавање само одраслих и потребу одвајања од света. Фрелих је био и под снажним утицајем анабаптиста, радикалног огранка реформације, која је такође нагласак стављала на пацифистичке принципе и забрану крштења деце. Чланови заједнице могли су бити само одрасли који су прошли

³ Истраживању назарена у Охају претходило је вишегодишње истраживање ове неопротестантске заједнице у Србији. Резултати ових истраживања објављени су у више научних радова, као и у монографији *Двоструке мањине у Србији*. Више у Ђурић Миловановић 2015.

кроз процес конверзије, односно новог рођења и унутрашњег доживљаја обраћења.⁴ Еванђеоски баптисти инсистирали су на одвајању од света, строгој дисциплини и високим моралним начелима, док су чланови заједнице били једнаки, без обзира на етничку припадност или социјални статус. Историчар Делбрет Грац наглашава да „иако су еванђеоски баптисти група састављена од више бивших припадника реформатске цркве и анабаптиста, доктринарно су ближи анабаптистима“. Државна црква је Фрелиха и његове следбенике почела да прогања, будући да је половином 19. века проповедање у кућама било забрањено, кршење новорођенчади обавезно, док је венчање било признато само званичним црквама – лутеранима, католицима и Јеврејима. Након сукоба са државним властима кантона Аргау, Фрелих започиње мисионарска путовања по Швајцарској и објављује своја прва дела. На мисионарским путовањима, Фрелих окупља нове присталице и основа „свете општине“. Први Фрелихови следбеници били су менонити, који су живели у изолованим планинским селима. До 1850. године, основано је 110 цркава. Важну улогу у ширењу заједнице имала је и штампа збирке химни *Харфа Сиона* у Цириху 1855. године, која је учинила богослужења привлачнијим новим члановима.

Нове присталице Фрелиховог учења, почињу да проповедају и на просторима Аустро-Угарске. Историчар Бојан Алексов наводи да су мађарски шегрти Јанош Денкел и Јанош Кропачек, након повратка из Швајцарске у Пешту, пренели своје искуство нове вере католику Лајошу Хенчеју који постаје први крштени припадник назаренске заједнице у Угарској (Алексов 2010, 77). Хенчеј је за Фрелихове следбенике почео да користи име назарени. Почетком педесетих година, Иштван Калмар преводи са немачког поједина Фрелихова дела на мађарски језик и мисионарењем оснива нове заједнице. Мултиетничка средина била је веома погодна за ширење назаренског учења међу Немцима, Мађарима, Словацима, али и доминантно православним Србима и Румунима (Ђурић Миловановић 2015, 79). После Првог светског рата, ширење назарена у новоформираној југословенској краљевини изазвало је велику политичку и црквену пажњу. Назарене су пратили државни службеници, а многи извештаји откривају њихов раст или опадње, као и локације њихових заједница које се називају скупштинама, а које су се обично налазиле у приватним кућама верника. Пошто су назарени оштро критиковали преовлађујући политички и црквени поредак, долазе у сукоб са државом, али и са православним свештеницима, који објављују многе чланке, књиге и памфлете против назарена (Димитријевић 1894; Слијепчевић, 1946). Ови текстови представљају једини писани извор о заједници из овог периода, јер сами назарени са ових простора нису оставили никакву писану историју.

Прелазак Срба у назаренство био је јасан знак да је црква све више губила утицај у народу. Алексов издваја и улогу секуларних националиста, који су се, на сличним принципима као назарени, залагали за реформу цркве

⁴ О наративима конверзије у неопротестантским заједницама, укључујући и назарене, више у: Ђурић Миловановић 2012, 160–175.

(Алексов 2010, 269). Назарени су на својим богослужењима користили народни језик, док су у етнички мешовитим срединама практиковали и вишејезичне проповеди. Певање химни *a capella* из појанице Харфе Сиона било је такође саставни део назаренске службе.⁵ Заједница је имала кључну улогу, сви верници су се међусобно ословљавали *brate* или *sestro*, те је, поред религијске, имала и важну социјалну улогу. Назарени су се почетком 20. века веома брзо ширили на простору данашње Војводине. Прве веће заједнице оснивају се у селима као што су Меленци, Долово, Мокрин, Локве, Мраморак, Банатско Ново Село, Падина, Дебељача, Баваниште, Перлез. Будући да нису били призната вероисповест, званични подаци о броју назарена почетком 20. века не постоје. Поједини извештаји, које помиње историчар Питер Брок, указују да је број назарена у читавој Угарској 1875. године износио између 13.000 и 15.000 (Brock 1980, 62–64). Алексов износи извештај из 1925. године, према којем се у Бачкој, Барањи, Банату и Срему налази 16.652 назарена, а половину чине Срби (Алексов 2010, 129). Положај назарена био је врло неповољан у Краљевини СХС.⁶ Након промена граница и стварања нове државе, у којој је Српска православна црква добила нову улогу и постала доминантна конфесија, на мањинске верске заједнице није се гледало благонаклоно, имајући у виду пораст броја православних Срба који су прелазили у назаренство. Власт је настојала да разједини заједницу и тиме утиче на њено слабљење, као и на опадање броја нових чланова. Неповољан положај назарена и затворске казне на које су били осуђени представљали су основни разлог за почетак емиграције у Северну Америку у првим годинама 20. века.

На путу ка верској слободи: миграције у Северну Америку

Пацифистичке верске заједнице посебно су биле склоне емиграцији, због својеврсног конфликта у којем су били са државом, што је био случај и са назаренима. Управо је истрајност у пацифистичким убеђењима представљала основни разлог њихове емиграције. Поред тога што су се ширили на југоисток, назарени из Швајцарске су већ половином 19. века одлазили у Северну Америку. Чак је и њихов оснивач Фрелих у једном од својих писама које је упутио заједницама рекао „ако више није могуће да живите вашу веру овде, онда идите у Америку“. Америка је за бројне протестантске заједнице из Европе представљала синоним за верску слободу. Поједини аутори сматрају да је историја назаренске заједнице у Северној Америци уско везана са њиховим прогомом у Европи (Pfeiffer 2010). Први талас миграција Фрелихових следбеника почео је 1847. године. Они су углавном били Немци

⁵ Јован Јовановић Змај је, заједно са Ђорђем Рајковићем, превео са немачког назаренску збирку химни Харфа Сиона 1878. године. Због превода песмарице, српски клер га је најоштрије осудио. Прво издање штампано је у 800 примерака, док је друго достигло тираж од чак 8600 примерака.

⁶ О положају назарена у Краљевини СХС (касније Краљевини Југославији) више у: Бјелајац 2015.

који су населили амерички средњи запад и организовали прву, тзв. *Еванђеоску баптистичку цркву*, касније познату као *Апостолска хришћанска црква*. Промена имена заједнице уследила је због већ постојећих баптистичких заједница, те је од 1917. године назив Апостолска хришћанска црква постао званичан за назарене у Америци. Чланови нових цркава у Сједињеним Америчким Државама били су имигранти из Швајцарске и Немачке, али и амерички конвертити који су припадали заједницама веома сличним назренима. Сличност са заједницама које су већ насељавале Пенсилванију, Њујорк и Охајо условила је и да први верници буду из редова амиша и менонита у месту Кроган, у држави Њујорк (Sutter 1968, 28). Друге цркве основале су три швајцарске породице у месту Сарди, у Охају. Важну улогу у оснивању и ширењу заједница током првих година у Северној Америци имали су проповедници Бенедикт Вајхарт и Јосип Бела, који проповедају, крштавају нове вернике и превode Фрелихова дела на енглески. Историчар Јозеф Фајфер наводи да назарени нису више представљали мањину у мноштву протестантских заједница са којима су имали много сличности. Они су сада мањина међу мањинама, у земљи у којој се већина састојала од мањина, и у којој ни једна верска група не доминира (Pfeiffer 2012).

Нови таласи имиграната из источне Европе имали су кључну улогу у стварању етнички разнолике структуре Апостолске хришћанске цркве. Ови нови имигранти били су подунавске Швабе, Срби, Румуни, Мађари и Словаци са простора јужне Угарске.⁷ Међутим, стални прилив нових имиграната и културолошке разлике које су постојале довели су до поделе заједнице 1906. године на Апостолску хришћанску цркву Америке и Апостолску хришћанску цркву назарена. Подела заједнице настала је због појединих разлика у верским праксама „европских“ и „америчких“ назарена (као што је ношење бркова код мушкараца из југоисточне Европе, одређени начин облачења или покривања главе код жена и сл.), као и због употребе немачког језика, који је, према историчару Бојану Алексову, био службени језик у назаренским црквама у Америци и Канади све до почетка 20. века. Већина назарена, како наводи Алексов, из Аустроугарске и њених држава наследница касније се придружила Апостолској хришћанској цркви назарена (Алексов 2010, 290).

Назарени досељени у Сједињене Америчке Државе, посебно Срби и Словаци, основали су нове заједнице у урбаним подручјима Охаја, посебно у Акрону, Барбертону, Вустеру и Кливленду. У појединим заједницама богослужења су држана на српском, мађарском, румунском, немачком или словачком. Енглески језик је постао главни језик у назаренским скупштинама тек након Другог светског рата. Пракса двојезичних и вишејезичних проповеди била је једна од карактеристика назаренских заједница и у Југославији.

⁷ О географском, историјском и политичком дефинисању појма јужна Угарска видети у: Алексов 2010, 86.

Животне приче првих назарена који су се доселили у Америку данас су део усмене историје заједнице, нарочито њихових потомака. Први назарени из југоисточне Европе, дошли су у Америку између 1905. и 1915. године, на острво Елис у Њујорку. Након што им је одобрен улазак, они би наставили пут ка средњем западу. Породица Галат из Менсфилда, пореклом из Зрењанина, једна је од првих досељених назарена у Охају. Ђорђе Галат, деда мог саговорника, рођен је 1856. године и био је официр немачке војске у Пруској:

[1] Дошао је кући на одсуство и прешао у назаренску веру. Када се вратио, рекао је да више не сме да узме пушку, јер је приговорач савести. Међутим, тада није било изузећа из војске због вере. Морао је да одлучи да ли ће ићи у затвор или узети пушку. У затвору је провео три године, а то није као амерички затвор. Било је јако тешко, породица је морала да му донесе храну, ћебад... Али он се држао своје вере. После неколико година опет су га звали у војску. Поново је био на робији 4 године. Укупно 7 година. Када је изашао из затвора имао је 35 година. Рат се наслуђивао, он није желео да његови синови иду у затвор због вере. Одлучили су да оду у Америку (ДГ, м, Менсфилд, април 2015).

Период раних миграција назарена зависио је и од имиграционе политике Сједињених Америчких Држава, која је након Првог светског рата увела одређене квоте када су у питању имигранти из југоисточне Европе. Услов који је поставио Конгрес 1917. године односио се на писменост и представљао је прекретницу у америчкој имиграционој политици (Hutchinson 1949, 15–21). Имиграциона политика постаје рестриктивнија, што утиче и на број назарена који одлазе у Северну Америку.

Положај назарена у Југославији након Другог светског рата

Непосредно након Другог светског рата, назаренима је дозвољено да служе у ЈНА без ношења оружја. „Овакве повластице“, како наводи Бранковић, „давале су назаренима јер се имао у виду њихов допринос у Народноослободилачкој борби, где је учествовао велики број назарена и чланова њихових породица, од којих су многи и страдали“ (Бранковић 2011, 271). Подела заједнице, која је уследила 1946. године због унутрашњих неслагања када је реч о питањима гласања на изборима, полагања заклетве и насељавања празних немачких кућа на простору Војводине, имала је за последицу стварање две групе назарена. Група која се одвојила, на челу са старешином Миланом Дорословцем, названа је и Дорословчев покрет, док је бројнија група представљала тзв. нове назарене. Већ након 1946. године, однос према назаренском одбијању ношења оружја се мења и они поново бивају осуђени на казне затвора. Представници назаренске заједнице упутили су низ дописа председнику ФНРЈ Титу, као и Комисији за верска питања, настојећи да пронађу решење за своје верника и питање служења војске.

Предлагали су да назарени служе и дупли војни рок, али у оним јединицама у којима није потребно ношење оружја.

Поред тога што бивају осуђени на затворске казне, назарени бивају погођени и аграрним реформама након успостављања комунистичког режима у Југославији. Назарени, које је чинило претежно сеоско становништво били су захваћени променама које уводи нови режим, а односе се на аграрне реформе и колективизацију имовине. Услед чињенице да се сељаштво у почетку налазило на удару новог режима, велики број назарена је тражио начин да напусти земљу и исели се у Сједињене Америчке Државе или Канаду. Када је реч о верским слободама, положај верских заједница у комунистичкој Југославији био је регулисан Уставом из 1946. године, а касније и Законом о верским заједницама из 1953. године. Загарантована је слобода вероисповести, слобода окупљања у верским храмовима, док је верско опредељење проглашено за приватну ствар. Устав СРЈ прогласио је два главна принципа: слободу савести и вероисповести и одвојеност цркве од државе. И Устав и Закон о правном положају верских заједница (1953, 1978) били су либералнији него у другим комунистичким земљама, као што су Румунија и Русија. Међутим, пракса се разликовала од законодавних принципа, а практиковање религије у јавној сфери било је забрањено. Већ 1945. године веронаука је уклоњен из школа, а верске публикације су практично забрањене одузимањем црквених штампарија (Alexander, 1979). Како би се пратиле активности верских заједница, формиране су верске комисије, замишљене као управно-политичко тело за праћење спровођења прописа који се тичу односа државе и верских заједница, као и за одржавање контаката са верским заједницама (Бранковић 2011, 82). Односи цркве и државе након Другог светског рата били сложени и углавном фокусирани на однос са такозваним традиционалним црквама: Српском православном црквом и Римокатоличком црквом (Радић 2002). Мале неопротестантске верске групе нису представљале главни извор тензија између верских заједница и комунистичке идеологије. Одузимање дела црквене имовине након рата Словачке евангеличке цркве, Реформатске хришћанске цркве, Методистичке цркве, те адвентистичке, баптистичке, назаренске и других заједница, утицало је на промене у односу црква–држава (Бранковић 2011, 126). Са друге стране, комисије за верска питања строго су контролисале активности мале верске заједнице протестантског порекла, имајући у виду њихову сарадњу са централама или другим црквама у иностранству. Како наводи Томислав Бранковић, „после Другог светског рата сама чињеница да нека заједница има централу у иностранству била је довољна да се тој заједници приступи са одређеним неповерењем или посебном обазривошћу“ (Бранковић 2011, 175).

Од самог почетка, комунистичка власт у Југославији спроводила је сурове прогоне назарена, сматрајући их нелојалним грађанима, издајницима и противницима државне власти (Алексов 1999, 26). Назарени су довели у питање обавезну милитаризацију југословенских грађана, што је, према Алексову, била веома важна компонента југословенског комунизма –

такозвани принцип „општенородне одбране и друштвене самозаштите“. Сви грађани су чинили део одбране земље, док је Војска Југославије представљала чувара југословенског комунистичког система и инсистирало се на томе да је дужност грађана да бране своју земљу, ако је потребно, узимајући оружје (Алексов 1999, 13). У складу са начелом да је војна обавеза била један од најважнијих елемената у развоју патриотизма, сваки покушај да се оправда изузеће из војске је био строго санкционисан. Поједине верске заједнице, према Радмили Радић, тражиле су да се њихови чланови смештају у неборачке јединице, да се не приморавају да узимају оружје, као и да им се дозволи светковање суботе, што је био случај са адвентистима. Међутим, овакви захтеви су одбијени (Радић 2002, 425). Назарени су сматрани за „штетну секту“, чији су чланови упорни у својим пацифистичким ставовима, упркос строгим казнама затвора. Њихово одбијање да носе оружје, полагају заклетву, учествују у колективизацији, користе напуштене немачке куће у Војводини, за последицу је имало маргинализацију и кажњавање. Позивајући се на Посланицу Римљанима 13:1 „Нека се свако повинује властима“, назарени су сматрали да они не одбијају да узму оружје из политичких разлога, већ искључиво из верских мотива. Према попису из 1953, у Југославији је било 15.650 назарена (Радић 1995, 122). После Титовог раскида са Стаљином 1948. године, земља је била у стању „опште одбране“ (Алексов 1999, 18–19). Од 1949, назарени бивају осуђени на строге затворске казне у најгорим затворима, заједно са политичким затвореницима, као што информбироовци (Алексов 1999, 18). Назарени су затворске казне служили широм Југославије, често заједно са другим политичким затвореницима, у Сремској Митровици, Лепоглави, Идризову, Забели, као и на Голом отоку.⁸ У интервјуима са назаренима у Америци, приче о годинама проведеним у затворима заузимају централно место:

[2] *Зашто сте били осуђени?* Због тога што нисам хтео да примим оружје и положим заклетву. И био сам осуђен четири године које сам издржао. Војску сам служио у Сарајеву тамо сам и осуђен, источна Босна, Фоча. Нас је било 12. *Јел сте смели да причате о вери између себе?* Понекад, тихо. Пишем писмо кући и мојима ја пожелим од Бога све најбоље, врате ми писмо и кажу „Немој ми Бога спомињати ту!“ (СК, м, Акрон, април 2015).

[3] У Загребу сам био у Војном затвору. Било је криминалаца, политичких затвореника и нас 4 назарена. Један из Земуна и ова двојица из Ковина и ја Бачван. И пребаце нас, повежу нас, један са једне стране, други са друге стране, и у воз. И право за Ријеку, и дођемо у Ријеку и у брод на Голи оток. Везани цео пут. По закону и животиња мора бити пуштена на води. *Колико сте дуго*

⁸ Студија у којој су представљена сведочанства назаренских верника који су осуђени на затворске казне на Голом отоку, а који су касније емигрирали у САД, објавила је Кетлин Нендаов: *Choosing to suffer affliction: the untold story of Nazarene persecution in Yugoslavia* (2006).

путовали бродом? Сат, сат и по времена. Ја сам имао моју чисту савест. Када сам био први пут, питају ме како сте Ви тако весели. Ја кажем нема ништа да ме гризе, разумеш. Нису нам дали два назарена да буду у соби. То је било „all kinds of crime“. Каже један „Кога си убио?“, није им било јасно што смо ми осуђени. *Кад сте стигли на Голи оток је л' било пуно заробљеника?* О да. Било је сигурно преко 2000. *Је л' вас било више у соби?* Голи оток је зидан, ја сам имао књигу звала се „Црвена мрља“ ако можеш наћи то има, то су информбироовци писали кроз шта су пролазили, а кроз то смо пролазили и ми. То је био један кањон, и прво је кухиња, онда магацини, и онда направе, на пример, очисте све и онда од тог камена сазидају зграду. Било је десет зграда. И онда по криминалу су били распоређени. *А назарени? Јел су били заједно?* Да, тамо смо били заједно. *Јел сте затекли назарене који су већ били тамо?* Нас је било у једно време преко 40. *Колико година сте били на Голом отоку?* Три године. *Је л' већина назарена осуђивана на толико?* Било је оних који су осуђивани три или четири пута. Добили смо амнестију, који год је био осуђен први пут, други пут, трећи пут, који год је други пут издржао до три године аутоматски су га пустили кући. Мени су скинули годину и по дана пошто сам осуђен четири и по године. Када сам навршио три године био сам пуштен. И онда сам дошао кући и почео нови живот (СК, м, Акрон, април 2015).

[4] Када сам пуштен из затвора 1957. године, нисам могао наћи посао, ниси могао пријавити стан док немаш војну буквицу. *Јел сте се плашили да ће вас опет звати?* Како да не. Мој брат је био два пута по 5 година, а други брат 3 пута за исту ствар. *Је л' био неко од њих на Голом отоку?* Да, двојица. *Јел су они тада размишљали да оду?* Да, планирали су. *Јел су успели?* Не, само сам ја успео на црно. Они су дошли после са пасошом. После су многи одлазили на рад са пасошима. Сва три брата су дошла, били су у лагеру у Бечу око 6 месеци (ЋБ, м, Акрон, април 2015).

Дуге затворске казне и понављање казни представљали су главни мотив одласка. Илегални преласци југословенско-италијанске границе су били један од начина да се дође до жељеног циља. Иако је било и више случајева неуспешних прелазака границе, велики број назарена је ипак успешно прешао у Италију и након одређеног времена стигао до жељене дестинације.⁹ Средином шездесетих година, југословенски комунистички режим, схватајући економску ситуацију и проблем недостатка радних места у земљи, одлучио је да омогући свим грађанима да слободно путују по свету и да траже радна места у земљама које су имале потребу за радном снагом.

⁹ Бранковић наводи да је илегалних прелазака границе било и међу адвентистима, а да су најчешће одлазили у Француску, где је постојала централа Југословенске адвентистичке цркве, одакле су вернике упућивали и у друге земље (највише у Аустралију). Између 1963. и 1964. емигрирало је 33 припадника ове заједнице. Адвентисти су у земљама западне Европе имали око 30 молитвених домова (Бранковић 2011, 189, 193).

Управо је тада почео највећи талас исељавања грађана тадашње СФРЈ на Запад, а међу њима је био и одређени број назарена. Према подацима које наводи Бранковић, 1957. године земљу је илегално напустило 50 назарена (Бранковић 2011, 273). Усмени наративи мојих саговорника који су Југославију напустили између 1957. и 1970. године указују да је основни мотив одласка пракса ригорозних и поновљених затворских казни за исти преступ – одбијање ношења оружја.

На путу ка верској слободи

Извесно је да одређени број илегалних прелазака границе није забележен, као и да је број назарена који су напуштали земљу из године у годину растао. Томе је допринело неколико фактора. Иако су везе са назаренским заједницама у Северној Америци постојале и пре рата, контакти постају интензивнији путем писама, породичних, али и старешинских веза. Црква/заједница представљала је „канал“ за емиграцију, нарочито од тренутка када су организације, као што су Светски савет цркава и Church World Service (CWS), почеле активно да помажу исељеницима из Југославије у избегличким камповима у Италији и Аустрији.¹⁰ Након преласка југословенске границе са Италијом или Аустријом, назарени би тражили избегличке кампове у којима су се пријављивали за емиграцију у Северну Америку и Аустралију [5]. Поред организације CWS, швајцарска назаренска организација Хилфе (Hilfe) имала је важну улогу у пружању помоћи назаренима након Другог светског рата (Pfeiffer 2010, 159). Већина мојих саговорника боравила је у камповима Ризијера ди Сан Саба (Risiera di Sam Sabba), Тиме Тентре Латина (Cime Centre Latina) и Капуа Касерта (Centre Latina and Capua Casserta), док су у Аустрији смештени у два кампа, Трајскирхен (Traiskirchen) и Астен (Asten). Уз одговарајућу потврду да су били осуђени на казну затвора, назарени би тражили азил за неку од земаља у којима су имали своје заједнице. У поменутих камповима проводили би неколико месеци, заједно са другим назаренима и њиховим породицама. Недељом би у камповима организовали мале групе верника које би певале химне и читали Библију.

[5] Размишљао сам ако имам децу, проћи ће кроз све ово. Одлучио сам да одем. *Да ли сте познавали друге назарене који су већ отишли?* Знао сам их све. Мој отац и десеторо браће и сестара, сви су били назарени. Петорица су били у затвору. Све сам то знао и одлучио да одем, али нисам имао избора, осим да побегнем. Нису хтели да ми издају пасош. *Како сте побегли?*

¹⁰ Поред Светског савета цркава, још једна хуманитарна организација – Church World Service (CWS), која је основана 1946. године у Сједињеним Америчким Државама, као заједница 17 хришћанских деноминација, пружала је помоћ избеглицима и онима којима је потребан азил, широм света. Назаренска заједница из Америке била је чланица ове организације. Од 1946. године ове организације пружале су помоћ назаренима у процесу емиграције: VHS, ACCF, Mss Ap466a Fa2 1946–1992, Series one: Church World Service 207–216.

Сам. Мој брат од стрица је живео у Немачкој, причао сам са њим да ме донесе близу границе и онда ћу ја изаћи, и онда је на мени. Тако је и било, ишао сам Марибор, Шентин. *У Аустрију?* Да, у Аустрију. Он ме је пустио из кола. Морао сам три ноћи да лутам и три дана. Одрастао сам у Војводини, код нас је све равно, а тамо чим се окренем мало, изгубим се. Моје сво путовање било је укруг. Задње предвече сам планирао да пређем да видим где идем, и ту сам чекао у једној кући, у кукурузу. Изашао сам оданде, кренуо једно сто метара и дошла је стража. И Бог дао тако да су отишли, а ја сам се сакрио иза сена. Нису ме видели. Када сам прешао преко границе, имао сам адресу од верних из Беча, и тамо кад сам стигао, јавио сам жени да сам прешао. Мој син је већ био рођен и сви су кренули за Аустрију. Она, ја и дете смо отишли у логор поред Беча, Трајскирхен. Ту смо били три месеца. Моји рођаци и скупштина су нам послали папире за Америку. И дошли смо. (БЖ, м, Акрон, април 2015).

Након што су пуштени из затвора, назарени би почели да планирају како да побегну. Понављање затворских казни за многочлане назаренске породице значило је да ће остати без мушке радне снаге више година. Иако су назаренске заједнице из Америке слале хуманитарну помоћ породицама чији су чланови били у затвору, живот у таквим околностима био је изузетно тежак. Посебни фонд, тзв. југословенски фонд за затворенике (енг. *Yugoslav prisoner fund*), функционисао је на бази добровољних прилога чланова који су, посредством фондације Апостолске хришћанске цркве назарена из Америке, слали помоћ породицама на основу прикупљених података о броју чланова, посебно деце, чији су очеви били у затворима.¹¹ Излазак из затвора и планирање преласка границе су у појединим случајевима били организовани и групно [6]. Назарени су плаћали „водиче“ који би их возили до граничних прелаза. Међутим, дешавало се да буду и преварени:

[6] *Када сте ви одлучили да ћете доћи?* Када сам опет добио позив, нисам хтео да идем и тражили смо везе неке и два пута смо ишли, преварен сам био, тај водич који је водио, било је нас 16 назарена и он је радио и за нас и за власт. Ми смо му платили и он нас је издао. Када смо дошли у Шентиљ, полиција нас је чекала на станици. Онда су нас повезали и два по два у Београд. Ја сам за то био четири месеца у затвору. Моја жена је била трудна тада. И тамо на караули ноћу су нас ухватили. И натраг за Београд, а жену су пустили кући. Ја пуно не волим о себи да причам. Ја уопште нисам планирао да одем. Када сам други пут добио да идем у војску, онда нисам хтео ићи, а онда сам се мало крио, а ја то не волим да кажем. Само један брат, Стева Жарковачки је ишао самном. Ми смо опет трећи пут добили водича преко границе и ту смо успели. *Јел сте водили жену?* Не,

¹¹ VHS, ACCF, Prison fund 198–205.

она је после дошла, после три месеца. Преко брда, кроз шуму. Ја сам је чекао у Аустрији. Ја сам послао истог човека и платио да она дође. (МВ, м, Менсфилд, април, 2015)

Архивски извори који се односе на период емиграције назарена из Југославије, указују да су назарени користили помоћ Светског савета цркава од 1959. године. Формулари за емиграцију који су сачувани у Архиву у Ричмонду (VHS) садрже детаљне податке о појединцу или породици која аплицира за емиграцију. Поред личних података о месту, години рођења, као и фотографије, формулари садрже и краћу биографију у којој је, поред занимања, посебан акценат стављен на период проведен у затвору (за мушкарце) или припадност назаренској заједници (за жене). Као приговорачи савести, назарени су тражили државу у којој је такав став био прихваћен. Важно је напоменути да је препорука организације, која је такође садржана у формулару, била важна за даљу процедуру прибављања гаранција за одлазак. У делу који се односи на запажања, службеници Светског савета цркава би, најчешће у форми наратива, наводили следеће (пример):

Апликант има лепе манире. Породица господина Цорића претрпела је сурове прогоне од стране комуниста у Југославији, а чланови његове породице су и страдали од стране комуниста. Породица његове супруге сматрана је за непријатеље режима, будући да су били назарени. Њихова једина жеља је да живе у слободном друштву и нестрпљиво ишчекују да се населе у Америку, где госпођа Цорић има браћу. Обоје су млади и спремни да напорно раде за будућност своје деце у слободном свету (Трст, 9.3.1962).

Након што би поднели захтев за емиграцију, назарени би чекали позивно писмо од појединаца из Америке или Канаде, или од саме цркве, која је гарантовала да ће платити њихов пут, помоћи им да се сместе након доласка и пружити помоћ у тражењу посла.

[7] Било је доста оних с ким је мој муж био у затвору, а ја сам имала брата рођеног. А он је имао многе који су нам били гаранти. Ми смо дошли преко црквене организације. *Како се звала?* Не знам, то је ишло све преко Њујорка. *А које године?* 1968. смо отишли. *Како сте дошли?* Преко Италије, преко Трста. Прво смо дошли у Трст, из Трста у Латину, из Латине у Рим, из Рима у Њујорк. Тако су нас лепо дочекали. Са петоро деце. Он је видео да деца расту и знао је да ће деца исто тако да прођу. Али ми смо радни народ, он је 30 година радио и градио куће и имали смо добар живот овде. Никакав проблем. *Ишли сте авионом из Рима?* Да, сишли смо у Монреалу, у Канади. Из Канаде смо дошли до Њујорка. *Тамо вас је неко чекао?* Не, онда смо узели други авион за Кливленд. Група народа нас је дочекала, све из скупштине, наши људи. То је све прелетело. Мени је жао што смо напустили своју земљу али тамо је била таква криза да нисмо могли да живимо (КК, ж, Акрон, април 2015).

Из преписке која је сачувана у архиви Апостолске хришћанске цркве може се закључити да је организација прихватања назарена из Југославије била сложена и да је црква водила прецизну евиденцију о сваком новом члану који би дошао у Америку. Заједнице којима би се прикључивали помагали су новим досељеним назаренима да пронађу посао, кућу и обезбеде им финансијску помоћ у првим месецима њиховог боравка.

Утицај миграција на промене у заједници

Таласи нових досељеника који су се прикључивали америчким назаренским заједницама допринели су и бројним променама. Назарени из Југославије, сматрани су за конзервативније и затвореније у односу америчке конгрегације. Емиграција и измештање са простора југоисточне Европе утицало је на увођење појединих нових пракси у Апостолске хришћанске цркве, које су се, пре свега, односиле на затворене ритуале крштења, венчања, конзервативније одевање, гледање телевизије, склапање брака са неким ко није члан заједнице или коришћење музичких инструмената (нпр. клавира) током појања. Фајфер сматра да је стални прилив имиграната који су се мешали са већ американизованим заједницама утицао на то да ова црква остане конзервативнија и да се спорије отвара ка мисионарским праксама, присутним код сличних заједница у Америци (Pfeiffer 2010, 108). Модернизација Апостолске хришћанске цркве назарена почела је веома споро, али су промене постале видљиве већ после неколико година. У окружењу изразите религијске разноликости, као и због присуства мање конзервативних заједница, чланови Апостолске хришћанске цркве у САД и Канади немају толико успеха у придобијању нових чланова, управо због слабије изражене мисионарске делатности.

Оно што је наступило између педесетих и шездесетих година јесте подела заједнице на либералније и конзервативније назарене. Оснивањем либералнијих огранака Апостолске хришћанске цркве (пример заједнице у Онтарију, Охајо), назарени почињу да приближавају своје учење људима ван заједнице, развијањем мисионарског рада у Бразилу, Гани, Папуа Новој Гвинеји. Поред тога, назарени оснивају недељне школе и посвећују пажњу теолошком образовању подмлатка, што није случај са назаренским заједницама у југоисточној Европи.

Глобално посматрајући, верске праксе назарена више нису јединствене, иако се базирају на изворном учењу швајцарског оснивача Самјуела Хенриха Фрелиха, постоје различити огранци у оквиру ове заједнице. Бројније назаренске заједнице у САД налазе се у Охају, Њујорку, Детроиту и Лос Анђелесу. У Њујорку је најбројнија заједница у Квинсу, док је у Охају у граду Кливленду. Назаренски емигранти из Југославије су релативно добро интегрисани у ново друштво, посебно када је реч о оним заједницама које имају подмладак, иако настоје да задрже део богослужења на

неком од матерњих језика (српском, румунском, немачком, мађарском, словачком).¹² Контакти, који никада нису прекинута са заједницама у Југославији, одржавани су како на нивоу породичних и личних веза, тако и на нивоу заједнице, а касније и организације коју је основала црква. Свест о тешком животу назарена који су остали да живе у Југославији, али и околним земљама, као што су Румунија и Мађарска, допринела је да транснационалне везе буду веома јаке деценијама. О томе сведоче и бројна сачувана писма у личним архивама мојих саговорника, али и извештаји о бројним донацијама хуманитарне помоћи које су цркве из Северне Америке организовано слале у Југославију.

Завршна разматрања

Иако је емиграција назарена преко Атлантика почела још почетком 20. века, достигла је свој врхунац након Другог светског рата. Како Алексов наводи, у тренутку када је било могуће служити цивилну војску у Југославији, више и није било назарена да се за њу пријаве. Број верника у заједницама који су остали изразито се смањило, стога је опстанак ове конзервативне и малобројне заједнице у Европи доведен у питање. Тражећи слободно друштво, у којем би могли да служе војску као приговарачи савести, назарени су се масовно населили у Сједињене Америчке Државе и Канаду. Врло мали број емигрирао је у Аустралију. Емиграција је, на тај начин, виђена као једина стратегија опстанка. Са друге стране, малобројни назарени коју су остали, применили су другу стратегију – скривености и изразите затворености, која и данас одликује назаренску заједницу (Ђурић Миловановић 2010, 2015).

У овом раду, акценат је стављен на везу између емиграције и религијског припадања, у условима када се емигранти налазе у положају верске мањине током периода комунизма у Југославији. Емиграција назарена представља неистражену студију случаја која указује на сложене етничке и религијске идентитете у миграцијским процесима, као и хетерогеност дијаспоричних заједница које данас постоје у Северној Америци, али и у другим деловима света, а које су из угла студија миграција недовољно истражене. Истраживањем различитих типова миграција са простора југоисточне Европе током новије историје, али и савременог стања, указује се на значај и улогу транснационалних веза и промена идентитета које настају као последица иселења и прилагођавања новој средини. Поред тога, истраживање емиграције назарена у Северну Америку пружа један нови угао за даља проучавања улоге религије у миграцијским процесима преко Атлантика.

¹² Апостолска хришћанска црква назарена у САД има око 2800 чланова у 50 конгрегација, док је у Канади њихов број 850 у 14 конгрегација. Заједница постоји у Аустралији, Аргентини, Бразилу, Парагвају, Новој Гвинеји.

Литература

- Aleksov, Bojan. 1999. *The Dynamics of Extinction: the Nazarene Religious Community in Yugoslavia after 1945*. Budapest: Central European University (MA thesis).
- Aleksov, Bojan. 2006. *Religious Dissent between the Modern and the National – Nazarenes in Hungary and Serbia 1850–1914*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Aleksov, Bojan. 2009. “Religious Dissenters and Anarchists in turn of the Century Hungary“, In Alexandre Christoyannopulos, *Religious Anarchism: New Perspectives*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Alexander, Stella. *Church and State in Yugoslavia since 1945*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bjelajac, Branko. 2012. “The Persecution of the Nazarenes in Yugoslavia 1918–1941”, *International Journal for Religious Freedom* 5(2): 79–91.
- Bjelajac, Branko. 2015. *O verujućima u Hrista. O progonstvima nazarena 1918–1941 u Jugoslaviji*. Beograd: Centar 9.
- Brock, Peter. 1972. *Pacifism in Europe to 1914*. New Jersey: Princeton University Press.
- Brock, Peter. 1980. “The Nonresistance of the Hungarian Nazarenes to 1914”, *Mennonite Quarterly Review* 54(1): 53–63.
- Dimitrijević, Vladimir. 1898. *Zašto se u nas nazarenstvo širi i kako bi se moglo sprečiti*. Novi Sad.
- Djurić-Milovanović, Aleksandra. 2010. “Conservative neo-Protestants: Romanian Nazarenes in Serbia”, *Religion in Eastern Europe*, 30(3): 34–43.
- Dumont, Wouter. 2003. “Immigrant religiosity in a pluri-ethnic and pluri-religious metropolis: an initial impetus for a typology”, *Journal of Contemporary Religion* 18(3): 369–384.
- Đikanović, Vesna. 2012. *Iseļjavanje u Sjedinjene Američke Države. Jugoslovensko iskustvo 1918–1941*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- Đurić-Milovanović, Aleksandra. 2012. „Ako je došao silom, on ne ostaje“: narativi o konverziji u neoprotestantskim zajednicama, *Interkulturalnost* 3: 160–175.
- Đurić-Milovanović, Aleksandra. *Dvostruke manjine u Srbiji. O posebnostima u religiji i etnicitetu Rumuna u Vojvodini*. Beograd: Balkanološki institut SANU.
- Eotvos, Karoly. 1997. *The Nazarenes*. Fort Scott: Sekan Publications.

- Hagan, Jacqueline & Ebaugh Helen Rose. 2003. "Calling upon the sacred: migrants use of religion in the migration process", *International Migration Review* 37(4): 1145–1162.
- Hutchinson, Edward P. 1949. "Immigration Policy since the World War I", *The Annals of the American Academy of Political and Social Sciences* 262: 15–21.
- Lachenicht, Susane. 2007. *Religious Refugees in Europe, Asia and North America (6th–21st century)*. Hamburg: Lit Verlag.
- Levitt, Peggy. 2003. *You know, Abraham was Really the First Immigrant: Religion and Transnational Migration*, "International Migration Review" 37(3): 847–873.
- Levitt, Peggy. 2007. *God Needs no Passport. Immigrants and the Changing American Religious Landscape*. New York, London: New Press.
- Măran, Mircea i Djurić-Milovanović, Aleksandra. 2015. "From Double to Triple Minority: Romanian neo-Protestants from Serbian Banat in the United States and Canada", *Transylvanian Review* 14(3): 85–97.
- Menjívar, Ceclia. 2003. "Religion and immigration in comparative perspective: Catholic and Evangelical Salvadorans in San Francisco, Washington D.C. and Phoenix", *Sociology of religion* 64(1): 21–45.
- Nenadov, Kathleen. 2006. *Choosing to Suffer Affliction: The Untold Story of Nazarene Persecution in Yugoslavia*. K. R. Nenadov.
- Pfeiffer, Joseph F. 2010. *Between Remnant and Renewal: A Historical and Comparative Study of the "Apostolic Christian Church" among the neo-Anabaptist Renewal Movement in Europe and America*. Elkhart: Thesis Faculty of the Associated Mennonite Biblical Seminary.
- Radić, Radmila. 2002. *Država i verske zajednice 1945–1970*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- Ruegger, Herman. 1985. *Apostolic Christian Church History*. Illinois: Eureka.
- Slijepčević, Đoko. 1934. *Nazareni u Srbiji do 1914*. Beograd: Izdavačko i prometno Jugoistok.
- Stäubli, Carl. 1928. *Nazarenes in Yugoslavia*. Syracuse: Apostolic Christian Publishing.
- Sutter, Darrell. 1968. *The Anabaptist Apostolic Christian Church of America*. Urbana-Champaign: Illinois University.
- Terpstra, Nicholas. 2015. *Religious Refugees in the Early Modern World: An Alternative History of the Reformation*. New York: Cambridge University Press.

Van Ruymbeke, Bertrand. 2006. *From New Babylon to Eden. The Huguenots and Their Migration to Colonial South Carolina*. Columbia: University of South Carolina Press.

Vertovec, Steven. 2009. *Transnationalism*. Routledge: London, New York.

Yang, Fenggang & Ebaugh Helen Rose. 2001. "Religion and ethnicity among new immigrants: the impact of majority/minority status in home and host countries", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 40(3): 367–378.

Алексов, Бојан. 2010. *Назарени међу Србима. Верска трвења у јужној Угарској и Србији од 1850. до 1914*. Београд: Завод за уџбенике.

Примљено / Received: 21. 03. 2017.

Прихваћено / Accepted: 06. 11. 2017.

Милош Рашић

Етнографски институт САНУ, Београд
asicmilos6@gmail.com

Југословенски/српски клубови у Бечу у историјском контексту*

Миграције из Југославије након Другог светског рата, које су битне за овај рад, започињу већ педесетих година XX века, усложњавају се и постају кључни друштвено-политички и економски процес. Одлазећи у западноевропске земље које су касније стално и населили, мигранти развијају нови културни контекст у коме и данас живе. У овом раду фокусираћу се на Србе који су населили Беч у Аустрији. Населивши ново, непознато подручје, где нису добро познавали језик и културни контекст, тада Југословени почињу да формирају место око којег ће се окупљати и место које ће им служити за повезивање и идентификацију са земљом матицом. Стога, седамдесетих година XX века у Бечу, самоорганизујући се, Југословени формирају прве клубове. Циљ ми је да у овом раду сагледам историјски контекст настанка и развоја тих југословенских клубова, који су се, пратећи конфликтне националне идеологије у земљи матици, током осамдесетих година делили на националној основи, након чега настају данашњи национално-етнички клубови (српски, хрватски, бошњачки итд.). На крају, покушаћу да укратко увидим, дијахронијски гледано, политике рада и репрезентације превасходно српских клубова, будући да својим теренским истраживањима покривам њихове политике, те да овај рад формирам као основу за даља, шира истраживања у вези с овом темом.

Кључне речи: миграције, Југословени, Срби, клубови, Беч.

Yugoslav/Serbian Clubs in Vienna in the Historical Context

The migrations from Yugoslavia after the Second World War, which are of importance for this paper, started as early as in the 1950s, got more and more complex, and became the key socio-political and economic process. Leaving for West-European countries where they later settled permanently, the migrants were developing the new cultural context in which they live even today. In this paper, I will focus on the Serbs who settled in Vienna, Austria.

*Текст је резултат рада на пројекту *Мултиетничитет, мултикултуралност, миграције – савремени процеси* (бр. 177027), чији је носилац Етнографски институт САНУ, а који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Као и резултат рада на пројекту *Нематеријално културно наслеђе у културно-уметничким друштвима и културно-просветним удружењима у Србији и дијаспори – едукација и презентација*, чији је носилац Етнолошко и антрополошко друштво Србије, а који финансира Министарство културе и информисања Републике Србије.

Having moved into the new, unknown area, where they did not know the language or the cultural context well enough, the Yugoslavs started forming a place around which they would gather together and the place which they would use for the connection and identification with the mother country. Thus, in the 1970s, in Vienna, the Yugoslavs organized themselves and formed their first clubs. In this paper, my aim is to get an insight into the historical context of the beginnings and the development of these Yugoslav clubs, which, following the conflict national ideologies in their mother countries, started dividing on the national basis during the 1980s after which today's national-ethnic clubs (Serbian, Croatian, Bosnian etc.) appeared. In the end, I will try to make a short summary, in diachronic terms, of the operating policy and the representation of primarily Serbian clubs, since I cover their policies in my field research, and thus make this paper the basis for further and wider research related to this topic.

Key words: migrations, Yugoslavs, Serbs, clubs, Vienna.

Увод

Миграције у културно појмљене западноевропске земље¹ важан су аспект друштвеног живота и економског развоја након Другог светског рата и имају битну улогу у процесима модернизације и индустријализације (Castles and Miler 2003, 70). Из тих разлога, миграције постају важно поље истраживања многих друштвено-хуманистичких наука, а овом проблему аутори приступају сходно оквирима дисциплине из које долазе (Brettell and Hollifield 2000, 4).

Српске клубови у Бечу образују радни мигранти из Југославије, који су на рад одлазили почевши од педесетих и шездесетих година XX века. Наиме, крајем шездесетих година јавља се иницијатива за оснивање места у којима ће тадашњи Југословени на привременом раду у иностранству моћи да се окупљају, друже и исказују свој идентитет учествујући у раду различитих секција – спортске, фолклорне, драмске итд. Касније, распадом Југославије и раздвајањем њених република, долази и до раскола међу члановима клубова, због чега чланови клубове деле и оснивају нове на националној и етничкој основи.

Управо ми је циљ да у овом раду дијахронијски прикажем настанак и развој ових клубова и да покушам да уочим њихове основне политике рада и репрезентације. Полазим од хипотезе да је рад клубова у тесној вези с друштвено-политичким дешавањима у земљи матици и да су се друштвено-политичке промене у матици одсликавале у њиховом раду. Због тога што сам истраживања спроводио претежно у Бечу, фокусираћу се на српске клубове

¹ Географски гледано, Аустрија не припада Западној Европи, због чега је кованица „културно појмљене западноевропске земље“ Драгане Антонијевић јако корисна. Под овом кованицом подразумевају се све оне европске земље у које су југословенски радници одлазили на рад, а које у георафском смислу припадају северној Европи (Холандија, Данска и Шведска) и средњој Европи (Аустрија, Швајцарска) (Antonijević 2011, 1014).

који су постојали и на оне који данас функционишу на територији града Беча². Сагледавање развоја клубова у целокупној дијаспори превазишло би оквире овог рада због тога што свака од западноевропских земаља има одређене историјске и политичке околности које су директно утицале на рад и развој гастарбајтерских клубова. Важно је, такође, напоменути да, када говорим о Југословенима, ту преваходно мислим на оне мигранте који су пореклом били из Југославије³.

За потребе рада, користићу се двојаком грађом. С једне стране, ту су искази саговорника с терена које сам интервјуисао у Бечу и Србији у неколико наврата током претходне две године. С друге стране, с обзиром на то да неки клубови у Бечу постоје већ 45 година и да су чланови имали потребу да такве јубилеје обележе издавајући различите документарне филмове, хронологије и публикације, користићу се и таквом грађом, коју ћу посматрати као „самоисторизацију“.

Под *самоисторизацијом* овде подразумевам писање и презентовање сопствене историје оних људи који су били директни учесници и креатори контекста или система који се у таквим делима приказују⁴. У таквим изворима могу се пронаћи различити архивски материјали, попут исечака из новина, архивских фотографија итд., као и искази људи који су били директни учесници у феномену који се самоисторизује. Самоисторизујућу грађу, у већини случајева, правили су ентузијастички, а у овом конкретном случају – руководиоци клубова или кровних организација.

Теренска истраживања у вези с овом темом започео сам у мају 2015. године, када сам у различитим крајевима Србије интервјуисао прве генерације гастарбајтера, оне који су на самом почетку, педесетих и шездесетих година XX века, одлазили на, како су тада мислили, привремени рад у западноевропске земље⁵. Током тих истраживања, са саговорницима сам

² Када је реч о Србима у Бечу, важно је напоменути да о њиховом идентитету и животу постоји одбрањена докторска дисертација Иде Хајдер Лабудовић, једна заиста ретка референца, која разматра конкретно Србе у том граду (видети: Хајдер Лабудовић 2007).

³ У првим годинама одлазака, многи од радника, будући да су тежили да се након одређеног времена врате у Југославију, имали су само боравишне визе и, стога, југословенско држављанство. Тек касније, појединци почињу да узимају држављанства земаља у којима су се населили, мада многи од мојих саговорника уопште нису узели та држављанства, већ су до пензије радили и живели с држављанством земље матице.

⁴ Литература која непосредно говори о самоисторизацији као извору за проучавање није ми позната. Ипак, на овом месту, упутићу на ширу литературу која би могла да помогне у дубљем промишљању о релевантности оваквих извора. Видети на пример: Sayre Schiffman 2001; Burke 2011.

⁵ До сада, теренска истраживања и разговоре с гастарбајтерима водио сам у: Рудној Глави (два пута, 2015. и 2016. године), Црнајки, Жагубици (два пута током 2015. и 2016. године), Лазници, Милатовцу, Петровцу на Млави, Зрењанину, Неготину, Кобишници, Београду и Бечу (четири пута у периоду од 2015. до 2017. године). Укупно сам разговарао са шездесет саговорника различите старосне доби – од 18 до 80 година. Током првих истраживања, разговарао сам с људима који су одлазили у различите западноевропске земље – Аустрија,

разговарао о општим темама: како су отишли на привремени рад, како је текао процес уклапања у нови културни и географски контекст, где су радили, како су себи обезбедили место за живот, где су живели, какви су били односи међу иностраним радницима, али и како су инострани послодавци гледали на југословенске раднике итд. Након неколико месеци, октобра 2015. године, отишао сам на теренско истраживање у Беч, где сам интервјуисао српске мигранте који живе и раде у Бечу и тада сам одлучио да ћу истраживања фокусирати управо на институционална организовања Срба у том граду, с посебним освртом на рад клубова. Истраживања у Бечу сам поновио још два пута током 2016. године и једном почетком 2017. године. Током интервјуисања, користио сам се квалитативним методом испитивања – интервјуом с полуструктурираним упитником, а све разговоре снимао сам диктафоном. Након сваког истраживања, разговоре сам у целости транскрибовао, тематски анализирао грађу, сложио је по теми дискурса и даље користио за потребе писања радова.

У овом раду, историју клубова сагледаваћу кроз четири кључна периода у којима је долазило до значајнијих промена у њиховим начинима рада. Такође, приказаћу и период шездесетих година који сматрам важним због тога што тада долази до стварања контекста у коме ће се клубови даље развијати.

Шездесете године: одлазак

Иако је југословенска власт имала репресиван приступ одласку радника и тежила да потенцијалне исељенике задржи у земљи, сматра се да је прва фаза миграционе политике, након Другог светског рата, почела 50-их година и да је трајала до 1962. године XX века (Ivanović 2012, 49)⁶.

Немачка, Швајцарска, Италија итд, а касније сам се фокусирао само на оне који су живели и радили у Аустрији.

⁶ Поред прве, Ивановић издваја још три фазе југословенске миграционе политике, које ћу, због обима рада који се прописује овим зборником, моћи само укратко да размотрим. Другу фазу карактерише доношење *Закона о амнестији*, када се јављају први законодавни акти који регулишу привредне емиграције (Ivanović 2012, 49). Због великог броја људи који су већ били у иностранству, и због великог броја оних који су се припремали на одлазак на рад у западноевропске земље, поред Закона, југословенска власт донела је и *Упутство о поступању при запошљавању радника у иностранству* 1963. године (Исто, 57). Државни врх је желео да тим Упутством контролише миграције и процесе запошљавања Југословена у иностранству. Иапак, Упутство није могло до краја да се примењује, услед непостојања адекватно регулисаних југословенских односа с другим државама (Исто, 61). Трећа фаза означена је као фаза максимализације, када југословенска власт доноси три законска акта, којима се одредила према процесу исељавања радника у наредних седам година (Исто, 65). Тада је формиран и *Савезни биро за послове запошљавања*, који је учествовао у запошљавањима радника у иностранству (Исто, 66). Упркос покушају да југословенска власт усмерава и контролише миграције, проблеми у порасту незапослених у Југославији, до којих је довела Привредна реформа из 1965. године, условили су да све већи број радника тражи посао у иностранству (Marković 2005, 46; Ivanović 2012, 69). Коначно, питање запошљавања радника у Аустрији, Југославија је регулисала билатералним

Југославију су у том периоду представљали као „социјалистички рај“, а оне који су из њега покушали да оду, власт је осуђивала. Тај дискурс подстицао се и у писаним медијима, при чему се у штампи истицало да југословенски радници за разлику од, на пример, италијанских, који морају да напуштају своја места становања због сиромаштва, то не морају (Marković 2009, 8). Партијски врх се прибојавао да ће се у иностранству створити слика о Југославији као земљи која извози радну снагу (Dobrivojević 2007, 91).

Због таквих притисака и ограничења, већина радника на рад у иностранство одлазила је илегално, док су истовремено одлазили и политички емигранти (Kosinski 1978, 319). Ипак, такво стање у држави није утицало на иностране фирме да отворено потражују јефтину радну снагу у Југославији – огласе су постављали у домаћим новинама, као и на огласним таблама амбасада (Ivanović 2012, 50). Услед економске кризе и либералнијег издавања пасоша, број Југословена који су одлазили на привремени рад у иностранство знатно је растао – у највећем броју то је била неквалификована радна снага. С тим у вези је и њихов положај у западноевропским земљама био нарочито неповољан, посебно због тога што нису постојали међудржавни уговори или други начини којима би се регулисао њихов радни, боравишни и животни статус (Dobrivojević 2007, 94; Драгишић 2013, 177; Antonijević 2013, 31).

У том периоду још није дошло до формирања југословенских клубова у западноевропским земљама (упоредити са: Ivanović 2012, 241). Претпоставка је да клубови нису били формирани због тога што су се у том периоду гостујући радници, како су тада називани, још увек прилагођавали новом контексту у којем су се налазили – тражили место становања, учили језик, тражили радно место и сл. Ипак, важно је указати на тај временски период у којем се досељавају они који ће већ од седамдесетих година XX века почети да стварају нови културни контекст и формирају југословенске клубове⁷.

споразумом (Ivanović 2012, 69). Почетком седамдесетих година почиње четврта фаза миграционе политике, у којој је југословенска власт тежила да врати раднике у Југославију и да спречи нове одласке (Исто, 69). Нове смернице доносе се 1973. године, када је усвојен *Закон о основним условима за привремено запошљавање и заштиту југословенских грађана на раду у иностранству*, чиме је у законодавном смислу, означен почетак нове миграционе политике (Ivanović 2012, 79). Нови закон је био рестриктивнији и на рад у иностранство није могао да оде свако, како је то раније било могуће. На крају, 1973. године, обустављено је запошљавање стране радне снаге, због светске економије коју је уздрмала нафтна криза (Dobrivojević 2007, 97; Schierup 1985, 21).

⁷ Владимир Ивановић наводи да су се клубови могли организовати према регионалној, државној и националној припадности (Ivanović 2012, 243). У Бечу, први основани клуб, био је клуб „Јединство“, који је био основан према принципу државне припадности. Касније, када су клубови почели да се деле, они су се превасходно делили према националној, а потом према регионалној припадности.

Седамдесете године: први клубови

Седамдесетих година јављају се нове миграционе политике. Иако је власт имала интенцију да спречи даље одласке радника, али и да оне који су отишли врати у Југославију – у том периоду 1, 1 милион Југословена је био на раду у иностранству (Dobrivojević 2007, 96). Нове миграционе политике озваничене су 1973. године, усвајањем *Закона о основним условима за привремено запошљавање и заштиту југословенских грађана на раду у иностранству*, који је био рестриктиван и није омогућавао да се сваки југословенски грађанин запосли у иностранству (Ivanović 2012, 79). С друге стране, нафтна криза која је уздрмала цео свет довела је до тога да и западноевропске земље почну с поштравањем критеријума за пријем неквалификоване радне снаге (Dobrivojević 2007, 97). Међутим, Карл-Урлик Шјеруп (Carl Ulrik Schierup) сматра да је нафтна криза, заправо, била само изговор којим су се контролисале миграције и наводи да је развој индустријске и компјутерске технологије потребе за неквалификованом радном снагом свео на минимум (Schierup 1985, 21).

Западноевропске земље у тим тренуцима тежиле су да се ослободе вишка радне снаге, нарочито оних старих и болесних радника, а уједно и оних који користе социјалну помоћ, с циљем да побољшају економски положај страних радника који су се већ налазили у тим земљама – посебно оних који су улазили у процесе интеграција (Ivanović 2012, 26–27). Упркос таквим интенцијама, велики број радника остаје у западноевропским земљама, доводи своје породице, стално их настањује и полако ствара потпуно нови контекст. Југословене је и земља матица подржавала у томе да остану у иностранству, будући да домаћа економија не би издржала масовне повратке радника (Dobrivojević 2007, 98).

Југословенски радници у том периоду већ су две деценије живели у Аустрији и градили су систем у коме ће моћи несметано да живе и функционишу, али и да уједно буду повезани с домовином. С обзиром на то да су Југословени били издвојени од домовине, као и од средине у којој живе, тежили су да оформе место с којим ће моћи да се идентификују и где ће имати прилику да исказују свој идентитет. Слично томе, Петар Драгишић наводи да су југословенски клубови у западноевропским земљама настајали због тешкоћа које су југословенски мигранти имали у процесима интеграција. Основни циљ оснивања клубова био је да се радници међусобно снажније повежу (Драгишић 2010, 128). Из тих разлога, процесом самоорганизовања, како наводе и моји саговорници, радници су формирали прве југословенске клубове у Бечу:

„У Бечу, јужна железничка станица, такозвани *Судбанхоф*, то је била, значи, центар нас са Балкана. Ту смо чекали тадашња два воза, Балканекспрес и Слатвијаекспрес, да дођу, и ту је настала идеја нас четворо-петоро да оснујемо клуб, '69. године.

Самоиницијативно, нас шесторо је самоиницијативно закупило просторије, и тако смо кренули“ (Б.Ћ.)⁸.

Владимир Ивановић такође наводи да је оснивање клубова била спонтана појава, коју су сами радници покренули (Ivanović 2012, 243)⁹. Југословенски клубови тада постају места окупљања већине Југословена¹⁰, и што је још важније – места самоидентификације. О начину настанка и деловања таквих клубова сведоче искази првих чланова и оснивача, преузетих из самоисторијујућих извора:

„Били смо млади, пуни снаге, али несигурни. Нисмо знали немачки, упали смо у некакву другачију цивилизацију, у којој су владали хладни међуљудски односи и менталитет који нам је био стран и далек. Зато смо формирали први клуб југословенских радника у Бечу, где сам ја био секретар. Ускоро су наш пример следили и други, формирана су још три клуба...“ (Б.Ћ, према: Капетановић 2015, 25).

„Највећи број њих је патио за родним крајем. Ове просторије (клуба) требало је да представљају делић завичаја у Бечу... Доласком овде (у клуб) имали смо осећај да смо код куће“ (45 година *kulturnog i sportskog društva "Jedinstvo"*).

Доступна историјска литература указује на то да су се клубови, иако су представници могли да се обрате за помоћ Координационом одбору за питања радника у иностранству, самостално финансирали од прихода чланарине, културних манифестација и других извора (Ivanović 2012, 245; Драгишић 2010, 136). Први југословенски клубови усмеравали су своје деловање ка спортским активностима, а сам рад је био више аматерско-ентузијастичан него професионално и плански организован, како то стоји и у самоисторијујућој грађи:

⁸ Б.Ћ. рођен је у Сјеници 1941. године, средњу техничку школу је завршио у Крушевцу, а на привремени рад је отишао у Беч 1969. године, где је остао до пензије. У Бечу је првенствено радио тешке физичке послове на грађевини, након чега је почео да ради у фабрици „Сименс“. Био је изузетно активан у југословенским, а касније српским клубовима и оснивач је једног од првих клубова у Бечу, клуба „Јединство“.

⁹ Начини на које су се оснивали, као и разлози због којих су оснивали клубове, разликују се у зависности од земље о којој је реч. Будући да се Ивановић у свом раду више бавио клубовима у Немачкој, могуће је, на основу његових истраживања, упоредити стање у Немачкој са стањем у Аустрији (видети: Ivanović 2012, 243).

¹⁰ Према подацима из литературе, наводи се да је свега пет посто од укупног броја југословенских радника присуствовало свим формама организовања и окупљања у клубовима (Ivanović 2012, 251). Ипак, на основу досадашњих теренских истраживања, увидео сам да је, заиста, већи део југословенских радника учествовао у раду клубова – директно или индиректно. Директни учесници су били они који су учествовали у различитим секцијама и у самој организацији, којих јесте било мање, док су индиректни учесници били они који су посећивали клубове током различитих манифестација, прослава и концерата.

„Наше прве фудбалске активности су се одвијале на ливади, поред обале Дунава, а затим на помоћном терену стадиона 'Пратер'. Нисмо имали ни свлачионице, ни тушеве. Свлачионице смо у шали звали: први хрст, други хрст... Облачили смо дресове под ведрим небом“ (Б.Ћ, према: Капетановић 2015, 25).

Касније, већ након пет-шест година постојања, рад клубова полако почиње да добија структуру осмишљеног начина деловања: формира се прва „Југолига“, успостављају се правилници у такмичењима, отвара се куглашка лига, оснивају се драмске, рецитаторске и фолклорне секције. Када је реч о политикама деловања и начинима репрезентације, клубови су у свим сферама деловања, макар у овим првим годинама рада, тежили да исказују припадност Југославији. Званична документа такође потврђују да би један од циљева организовања југословенских радника требало да буде развијање односа братства и јединства (Драгишић 2010, 135). Такве политике увиђају се и у чињници да су се све важније манифестације организовале током значајних југословенских празника (упоредити са: Драгишић 2010, 131), а неке од таквих примера наводе и моји саговорници:

„Имали смо три главне манифестације током године: 1) радничке спортске игре биле су посвећене 25. мају, и то је остало да буде 25. маја и то на нивоу целе Аустрије, 2) па смо на нивоу Аустрије другу смотру имали 29. новембра, смотру културно-уметничког стваралаштва, где су из свих покрајина долазила најбоља културно-уметничка друштва на та такмичења; 3) и радили смо такмичење у марту месецу, квиз 'Познајем и волим своју домовину', ту су била укључена деца допунске наставе и то је функционисало на савезном нивоу“ (Б.Ћ.).

Целокупно деловање клубова функционисало је под паролом „братство и јединство“, коју поједини аутори тумаче као конструкцију чији је циљ био да се „браторубилачке поделе међу етнички дефинисани нацијама Југославије током Другог светског рата“ учине мање видљивијим (Денић 2000, 63). Упркос томе, југословенска власт је на процесе организовања почела да обраћа пажњу тек након уставних промена из 1971. године, када су републике почеле да брину о радницима у иностранству, а самим тим и о клубовима и другим облицима културно-забавног живота (Ivanović 2012, 245)¹¹.

Осим што су политику матице изражавали у клубовима, она је била присутна и у свакодневном животу радника, и огледала се у дефинисању свог идентитета, а претежно на основу земље порекла, као Југословена, при чему су их и остали становници Аустрије перципирали као такве. Овде ћу навести неке од исказа својих саговорника, који сведоче о таквој пракси:

¹¹ Током својих истраживања, добијао сам информације да су половином седамдесетих година у раду клубова учествовали чланови партије, који су имали утицаја на политике рада. То отвара још једно могуће поље истраживања, којем ћу детаљније приступити у неком од наредних радова, будући да таква тема захтева засебно аналитичко сагледавање.

“Па, звали су нас Југо... Сви смо били Југо. Узмеш папире њихове, и опет си Југо. Мени лепше што кажу сада да сам Србин, разумеш?” (Б.П.)¹².

„Ми смо сви били Југословени. И Швабо нас тако звао – Југо каже, ено иде Југо“ (Ж.М.)¹³.

“Социјалистичка република Југославија... Југовићи смо били. Није смео нико да те пипне. Каже: 'ено, иде Југо'. Сви су тако рекли“ (М.Б.)¹⁴.

Хемел сматра да су се као Југословени изјашњавале три категорије људи: 1) они који су били посвећени југословенству; 2) чланови Комунистичке партије, како би се одвојили од етничке идентификације; 3) муслимани који су избегавали да се идентификују као такви (Hemel 2002, 43). Сматрам да се овој категоризацији може додати и четврта група коју би чинили гастарбајтери¹⁵. На основу етнографске грађе, коју сам делимично и

¹² Б.П. је рођен 1948. године у Црнајки. У Беч, на привремени рад, отишао је 1973. година, где је радио месец дана сам, након чега му се прикључила и његова супруга. Иако је пре одласка био запослен у Мајданпеку, каже да је током годишњег одмора отишао у Беч и решио да тамо и остане. Радио је у фабрици, на крају и као вођа смене, до пензионисања. Данас живи на релацији Беч–Црнајка.

¹³ Ж.М. рођена је у Рудној Глави 1950. године, а на привремени рад у Беч је отишла 1969. године преко бироа за запошљавање. Након неколико година преселила се у Немачку, где је остала до пензионисања. Тренутно живи на релацији Рудна Глава–Хановер.

¹⁴ М.Б. је рођена у Жагубици 1947. године. У Беч је отишла 1972. године, оставивши двоје малолетне деце својим родитељима у Жагубици. Први посао је нашла у месари, где је радила неколико година, док није савладала језик. Након тога, запослила се у фабрици лекова, где је остала до пензије. Данас живи на релацији Беч–Жагубица.

¹⁵ У колоквијалном говору се и данас користи термин *гастарбајтер*, а њиме се најчешће означавају они који раде ван матице, док сам термин има претежно негативне конотације, при чему представе о овим радницима генерализују. Од почетка ангажовања иностраних радника, након Другог светског рата, у Аустрији и Немачкој ове раднике ословљавали су различитим терминима у јавном дискурсу. Један од првих термина био је *Fremdarbeiter* (страни радник), који је већ седамдесетих година, због тога што конотира на принудни рад у Немачкој током Другог светског рата, замењен термином *Gastarbeiter* (Ivanović 2012, 26). Термин *гастарбајтер* немачког је порекла и односио се на раднике који је требало да привремено раде током реализације Маршаловог плана у западноевропским земљама (Heršak 1985, 14). Тај термин је такође брзо напуштен, а у Немачкој је још почетком седамдесетих у употребу ушао термин *Ausländische Arbeitnehmer* – „иностранци послопримаоци“ који је касније напуштен, да би данас у употребу ушла конструкција „људи с миграционим пореклом“ (*die Leute mit dem Migrationshintergrund*) (Ivanović 2012, 26). У Југославији, власт је пак користила термин „радници на привременом раду“, због свеприсутне идеје о томе да ће се они, након извесног времена, вратити у домовину. Током шездесетих и седамдесетих година двадесетог века, у Југославији су људи почели да перципирају гастарбајтере на основу економских, друштвених, идеолошких, темпоралних и територијалних премиса (Antonijević 2011, 1014). Гастарбајтере су, у домаћим оквирима, почели да посматрају и дефинишу на основу начина њихове потрошње, њиховог животног стила и материјално-симболичког испољавања статуса, због чега Драгана Антонијевић сматра да гастарбајтери заиста имају засебни културни идентитет који испољавају у свим поменутих оквирима (Исто, 1015). Омаловажавајућа слика о гастарбајтерима приказивала

представио у претходним деловима рада, увиђа се да су прве генерације, у првим годинама боравка и рада у западноевропским земљама, себе називале Југословенима, независно од тога да ли припадају некој од три категорије које Хемел наводи. Уједно, тако су их, све до распада Југославије, оловљавали и домаћини, и други мигранти који пореклом нису били из Југославије. Југословенство је било нешто што их је обухватало у јединствену категорију, чиме су се лакше идентификовали са земљом матицом, а што су презентовали у раду клубова.

Осамдесете године: раздвајање

Осамдесетих година јавља се нови удар нафтне кризе, али то није спречило други талас миграција у којем су се Југословени трудили да доведу целе породице у земље у којима раде. Тим процесом порастао је број југословенске деце, што је, како наводе моји саговорници, условило да клубови започну и неформалну просветну делатност, али и да се формира настава на српско-хрватском језику у званичним институцијама:

„Све до распада Југославије имали смо перфектну сарадњу не само са амбасадом, него и са државом. Имали смо одличну подршку и моралну и материјалну, штавише смо '75. године направили клаузулу да оснујемо допунску наставу за нашу децу, '75. је прво почело и то је заживело“ (Б. Ћ.).

Из тог разлога, преко педесет просветних радника током осамдесетих година долази из Југославије у Беч, започињући свој радни однос, и то не само у школама где су држали наставу, већ су се укључивали и у рад клубова држећи додатну наставу и организујући прославе за све важне југословенске празнике (Капетановић 2015, 59):

„Они уговор који су потписивали, пола је плаћала Аустрија, пола Југославија. Уговор је имао клаузулу да се у слободно време баве друштвеним радом – у тридесет и нешто клубова су били распоређени професори који су радили са клубовима“ (Б. Ћ.).

„Неколико година сам пре подне држала наставу у понекој основној, а четири пута у недељи после подне имала сам три везана часа у гимназији на Бетовенплацу, где су ученици из свих бечких гимназија долазили на допунске часове... Предавала сам два часа српско-хрватског језика и књижевности и један час географију и националну историју наизменично... После тога ишла сам у клубове где сам организовала манифестације“ (О.Г, према: Капетановић 2015, 60).

се и у медијима, а њихов издвојени идентитет често је приказиван и у документарним филмовима (више о томе у: Marković 2009; Крстић 2013). Од деведесетих година XX века ти радници означавају се „политички коректним терминима“, као што су мигранти или *Ausländische Mitbürger* (страни суграђани) (Čapo Žmegač 2005, 257).

Поред наставе и организације прослава празника, југословенски клубови организовали су и различите манифестације, а најчешће смотре на којима су учествовали југословенски клубови с простора целе Аустрије. Усложњавањем деловања и умножавањем клубова, у овом периоду оснивају се и кровне организације које су биле надређене и које су окупљале све југословенске клубове. Упркос повећању броја клубова на простору целе Аустрије, формирању кровних организација и различитих заједничких манифестација, у клубовима полако почиње процес раздвајања на етничкој, националној, па и на регионалној основи, што је видљиво и у штампи из тог периода:

„Дуги низ година чланови „Илинден“ радили су у истим просторијама с највећим клубом Југословена у Аустрији 'Јединство', да би се прошле године, поводом Дана устанка македонског народа, уселили у лијепо уређене властите просторије“ (према: Капетановић 2015, 85).

Тежње југословенске власти да задрже све Југословене у истим клубовима, ради презентације јединственог идентитета, нису се одржале. Претпоставка је овом приликом да је процес раздвајања логичан, узевши у обзир да је и у Југославији у том периоду већ долазило до одвајања република и формирања националних држава (Petrović 2000, 215). Петровићева ова дешавања посматра као период у којем су се асимилациони и интегративни процеси супротстављали, притом тврдећи да су настали у идому панјугословенске унификације у процесима етничког партикуларизма (Исто, 215).

Деведесете и двехиљадите године: исказивање етничитета

Коначна подела клубова догодила се деведесетих година, када се распала и дотадашња земља матица – Југославија¹⁶. Полако, југословенски клубови постају српски¹⁷, они стари се деле и настају нови, што је довело до

¹⁶ Крајем деведесетих година, долази до подела и у оквиру српских клубова, најчешће због интерних неслагања у погледима на то чиме би и на који начин клубови требало да се баве. Тада су се они делили по регионалном и етничком принципу – нпр. културно-уметничко друштво „Мокрањац“, које је основано 1997. године, претежно је било место које је окупљало емигранте из североисточних делова Србије (Неготин, Мајданпек итд.), посебно оне који су били Власи. Данас више није такав случај, већ су чланови „Мокрањаца“ пореклом из различитих крајева, и различите етничке и националне припадности.

¹⁷ Анализирајући грађу сакупљену у Бечу, увидео сам да су сви југословенски клубови постали српски, док су се друге етничке и националне групе издвајале и формирале своје нове клубове. Осим Срба у новим клубовима неретко су остајали и Босанци и Црногорци. Претпостављам да је разлог томе то што су Срби у Бечу најбројнија група, те не би било чудно и да су у клубовима у Бечу Срби преовлађавали, због чега су ти који су били у мањини и формирали своје нове клубове. Осим тога, у Бечу су скоро до двехиљадитих година кровне организације и даље у својим именима имале југословенске одреднице, нпр. „Савез српских и југословенских клубова у Бечу“ итд.

тога да данас у Бечу функционише шест различитих српских клубова: 1) културно-уметничко друштво „Стеван Мокрањац“, основано 1998. године; 2) културно-уметничко друштво „Бранко Радичевић“, основано 1983. године; 3) српско културно-уметничко друштво „Карађорђе“, основано 2008. године; 4) културно-спортско друштво „Бамби“, основано 1973. године; 5) културно-спортско друштво „Јединство“, основано 1970. године; 6) културно-уметничко друштво „Коло“, основано 2009. године. Кривну институцију свих удружења Срба у Аустрији чини Савез Срба у Аустрији, који функционише у осам покрајинских заједница, са седиштем у Бечу¹⁸. Бивши председник Савеза З.А. за потребе публикације о српским клубовима у Аустрији, наводи следеће:

„Највећи број друштава фокусиран је на одржање српске културе, традиције и језика, а следе их спортска и интегративна. Традиција српских клубова и заједница у Аустрији бележи готово пет деценија, а сам Савез који њихов рад координише на територији читаве земље недавно је прославио 35 година постојања и са поносом може да се осврне на своју богату историју. Културно-уметничка друштва чине окосницу Савеза“ (З.А, према: Ђурић 2015, 119).

На рад нових, макар по називу, клубова знатан утицај имала је идеологија тада још увек југословенске републике Србије. Политичке интенције из тог периода огледале су се у идентитетском *comeback-u*, а подразумевале су обнову националне културе, позивајући се на елементе народне културе и језика, националне историје и православних манастира (Ћоловић 2014, 168). Слободан Наумовић, пак, такву политику представљања националног идентитета дефинише као опозицију комунистичком режиму, коју је карактерисао повратак традицији и тежња да се, позивајући се на традицију, остваре циљеви (Naumović 2009, 44). На крају, национална држава намењена локалној, етнички дефинисаној већини, наследила је идеју државног социјализма (Hejden 2003, 30) што је управо имало одраза и на рад клубова у Аустрији.

На основама политике исказивања националног идентитета и данас функционишу српски клубови у Бечу, а као главни циљ њиховог деловања руководиоци истичу очување традиције и идентитета. Концепте као што су традиција и идентитет саговорници, поимајући их есенцијалистички, доживљавају као затворене категорије које треба чувати и презентовати зарад очувања укупног националног идентитета:

„Друштво за циљ има да негује културну баштину нашег народа и тако сачува свој национални идентитет. Ми делујемо као једна велика породица од 300 активних чланова. Велику пажњу

¹⁸ Пре овога, у Бечу су постојала само два југословенска клуба која су функционисала с таквим секцијама какве и данашњи клубови имају. Данас је број, као што је приказано, увећан, а уједно треба имати на уму да у Бечу данас постоје и клубови других бивших Југословена – Хрвата, Бошњака, Словенаца, Македонаца итд.

поклањамо деци, како би научили и очували културну баштину свог народа“ (М.Р.)¹⁹.

„Наша највећа директива је да окупљамо српску омладину и децу у Бечу и да учимо српску традицију кроз песму и игру“ (Б.Н.)²⁰.

„Наш клуб је основан 1973. године са циљем да на једном месту окупља српске досељенике и да кроз дружење и спортске рекреације сачува традицију, језик и културу својих чланова“ (В.Р.)²¹.

У исказима овог типа увиђа се парадокс, будући да чланови клубова нису искључиво Срби, неретко су то и Власи, Роми, Хрвати итд. Међутим, у данашњем контексту ови клубови претежно презентују културно наслеђе из Србије и то оне елементе које руководиоци бирају, а који су у складу са секцијом за коју се оно користи – то су, на пример, традиционални плесови, традиционална музика, народна ношња, језик итд. Већина ових клубова учествује и на манифестацијама намењеним српским клубовима у дијаспори, а једна од најактуелнијих манифестација данашњице свакако је Европска смотра српског фолклора (видети више о смотри у: Рашић 2016).

Данас, рад клубова финансијски подржавају и локалне власти, чешће него што то ради земља матица. Градске општине издвајају одређена средства за клубове, свака општина финансира онај клуб који се налази у њеној надлежности:

„'Мокрањац' на годишњем нивоу добија од своје општине у којој радимо, конкретно 10 бецирк, између четири и шест хиљада евра. И то конкретно за концертне пројекте, плаћање сала, и тако даље. Све мораш да оправдаш што добијеш од њих, иначе ти узимају паре назад. До сада нисмо никада вратили кеш“ (М.Р.).

С друге стране, на државне конкурсе за пројектне активности не може да конкурише свако од ових удружења, већ то могу да ураде искључиво веће организације попут оних кровних:

¹⁹ М.Р. је рођен у Зрењанину 1972. године, где је радио у локалном културно-уметничком друштву. Након што је остварио запажене резултате у Србији, добио је понуду да започне радни однос у културно-уметничком друштву „Стеван Мокрањац“ у Бечу. Ову понуду прихвата и 2009. године се сели у Беч где до дан-данас живи и ради. М.Р. је један од истакнутијих савремених кореографа и сарађује са многим културно-уметничким друштвима Срба у дијаспори и региону.

²⁰ Б.Н. је рођен 1970. године у Бечу, представник је друге генерације Срба у Бечу, с обзиром на то да су се његови родитељи тамо доселили још половином шездесетих година. Тренутно ради у културно-уметничком друштву „Карађорђе“ као уметнички руководилац фолклорне секције.

²¹ В.Р. је рођен 1968. године у Пожаревцу, у Беч се преселио код својих родитеља када је напунио осам година. Дугогодишњи је члан једног од најстаријих српских клубова у Бечу, клуба “Бамби”.

„У њиховим институцијама може само да конкурише заједница Српских клубова у Бечу или Савез Срба у Аустрији, ми као Културферајн не“ (М.Р.).

Иако финансијска подршка аустријских институција постоји, не увиђа се нека већа заинтересованост њихових челника да присуствују манифестацијама које организују српски клубови, а уколико пак неко од надређених долази, то су углавном Срби:

„Дођу њихови представници на концерте али то је врло ретко, претежно долазе наши људи који су код њих у партијама или неким вишим функцијама“ (М.Р.).

Важнији проблем од самог финансирања јесте однос матице према српским институцијама које постоје у Бечу. Саговорници често наводе како од Републике Србије не добијају никакву подршку или како са њом немају односе: „Од октобра 2000. године, отишли смо уђавола, тотално, тотално, изгубили смо контакт са нашом државом“ (Б.Ћ). Званичне стратегије Републике Србије према дијаспори често су нејасне, неодређене и тешко примењиве (видети на пример: *Стратегија очувања и јачања односа матичне државе и дијаспоре и матичне државе и Срба у региону*, 2011). Данас, сви ови клубови, поред рада основних секција, окрећу се и решавању питања интеграције Срба у аустријски систем, али с тежњом да избегну асимилационе процесе у покушајима боље интеграције.

Завршна разматрања

Као један од основних закључака који се намеће јесте тај да су клубови у Бечу, а на основу сопствених претходних истраживања могу рећи и у целој српској дијаспори, места у којима се одсликава друштвено-политичка ситуација земље матице, било да је реч о прошлости, када је то била Југославија, или да је реч о садашњости, када је то Србија. Четири временска периода која сам успоставио у овом раду односе се на шездесете, седамдесете, осамдесете и, у истој категорији, деведесете и двехиљадите године. Периодизацију сам успоставио водећи се политикама рада клубова, али и посматрајући кључне друштвено-економске и политичке промене које су се догађале у земљи матици.

У раду сам представио развој клубова у Бечу само у најосновнијим и најважнијим цртама због тога што детаљно разматрање политика рада и начина репрезентације изискује знатно више простора, а то би превазишло оквире овог рада. Важно је истаћи чињеницу да је ова тема, када говоримо о клубовима у дијаспори, пионирска – у домаћој литератури она није обрађивана у толикој мери, а колико ми је страна литература била доступна, ни у њој нисам пронашао детаљнија разматрања српских или југословенских клубова у овом контексту.

Овим радом уједно желим да отворим ново питање, а то је данашњи однос матице према дијаспори, стога сам последњи део рада и завршио овом

проблематиком. Како већина саговорника наводи, Република Србија не води рачуна и у малој мери помаже рад клубова у дијаспори, било да је реч о новчаној или некој другој врсти подршке. Стратегије и упутства која ресорно министарство поставља као јавне политике Републике Србије према Србима у дијаспори и региону углавном су недовољно јасне или је реч о формулацијама које, у суштини, не дају конкретне одговоре. Због савремених интеграционих процеса, који су посебно популарни у земљама Европске уније, сматрам важним да се јавне политике промене, а да се однос ка дијаспори побољша, како интеграција не би прерасла у потпуну асимилацију.

Литература

- Antonijević, Dragana. 2011. "Gastarbajter kao liminalno biće: konceptualizacija kulturnog identiteta." *Etnoantropološki problemi* 6 (4): 1013–1033.
- Antonijević, Dragana. 2013. *Stranac ovde, stranac tamo. Antropološko istraživanje kulturnog identiteta gastarbajtera*. Beograd: Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- Brettell, Caroline and James Hollifield. 2000. "Introduction." In *Migration Theory: Talking Across Disciplines*, Caroline B. Brettell and James F. Hollifield (eds.), 1–26. New York-London: Routledge.
- Burke, Peter. 2011. "Historicizing the Self, 1770–1830." In *Controlling Time and Shaping the Self. Developments in Autobiographical Writing since the Sixteenth Century*, eds. Baggerman Arianne, Dekker Rudolf and Mascuch Michael, 13–33. Boston: Brill.
- Castles Stephen and Mark J. Miler. 2003. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. 3rd ed. New York: The Guilford Press.
- Čapo Žmegač, Jasna. 2005. „Trajna privremenost u Njemačkoj i povratak hrvatskih ekonomskih migranata“. In *Stanovništvo Hrvatske – dosadašnji razvoj i perspektive*, eds. Živić, D. Et al, 255–273. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Čolović, Ivan. 2014. *Rastanak s identitetom*. Beograd: Bibliotek XX vek.
- Denič, Beti. 2000. „Rasturanje multietničnosti u Jugoslaviji: mediji i metamorfoza.“ U *Susedi u ratu Jugoslovenski etnicitet*, ur. Džuel M. Halpern i D. Kajdikel, 57–80. Beograd: Samizdat B92.
- Dobrivojević, Ivana. 2007. "U potrazi za blagostanjem. Odlazak jugoslovenskih državljana u zemlje zapadne Evrope 1960-1970." *Istorija 20. veka* 2: 89–100.
- Dragišić, Petar. 2010. "Klubovi jugoslovenskih radnika u zapadnoj Evropi sedamdesetih godina." *Tokovi istorije* 1: 128–139.

- Dragišić, Petar. 2013. "Jugoslovenski ekonomski migranti u Austriji od početka 60-ih godina do raspada Jugoslavije." *Tokovi istorije* 1–2: 55–64.
- Hejden, Robert. 2003. *Skice za podeljenu kuću. Ustavna logika jugoslovenskih sukoba*. Beograd: Samizdat B92.
- Hemel, Eugen. 2002. „Pouke iz jugoslovenskog lavirinta“. U *Susedi u ratu Jugoslovenski etnicitet*, ur. Džoel M. Halpern i D. Kajdikel, 57–80. Beograd: Samizdat B92.
- Heršak, Emil. 1985. "Poslijeratna migracijska perspektiva Evrope." *Migracijske teme* 1(1): 5–20.
- Ivanović, Vladimir. 2012. *Geburtstag pišeš normalno. Jugoslovenski gastarbajteri u Austriji i SR Nemačkoj 1965–1973*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Kosinski, Leszek. 1978. "Yugoslavia and Internationa Migration." *Canadian Slavonic Paper* 20 (3): 314–338.
- Krstić, Marija. 2013. "‘I’m a poor lonesome cowboy and a long way from home...’: srpski dokumentarni filmovi o gastarbajterima." *Etnoantropološki problemi* 8(2): 499–518.
- Labudović Hajder, Ida. 2007. „Srpska dijaspora u Beču u drugoj polovini XX veka.“ *Doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu*.
- Marković, Predrag. 2005. "Gastarworkers as the Factor of Modernization in Serbia." *Istorija 20. veka* 2: 145–162.
- Marković, Predrag. 2009. "Izgubljeni u transmigraciji? Srpski gastarbajteri između svetova." *Hereticus. Časopis za preispitivanje prošlosti* VII(4): 7–24.
- Naumović, Slobodan. 2009. *Upotreba tradicije u političkom i javnom životu Srbije na kraju dvadesetog i početkom dvadeset prvog veka*. Beograd: Istitut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Petrović, Edit. 2002. „Etnonacionalizam i raspad Jugoslavije.“ U *Susedi u ratu Jugoslovenski etnicitet*, ur. Džoel M. Halpern i D. Kajdikel, 57–80. Beograd: Samizdat B92.
- Rašić, Miloš. 2016. "‘Proslavljanje sopstva’: Evropska smotra srpskog folklora kao mesto konstrukcije i komoditizacije identiteta." *Etnološki i antropološki problemi* 11(4): 1005–1026.
- Sayre Schiffman, Zachary. 2011. "Historicizing History/Contextualizing Context." *New Literary History* 42(3): 477–498.
- Schierup, Carl-Urlik. 1985. "The Immigrants and the Crisis." *Acta Sociologica* 28(1): 21–23.

Извори

- Dimitrijević, Vesna. 2016. *45 godina kulturnog i sportskog društva "Jedinstvo"*. Beč: Kulturno i sportsko društvo "Jedinstvo".
- Ђурић, Zvezdan. 2015. *Život nije igra, igra je život*. Beograd: Savez srpskog folklora Švajcarske.
- Капетановић, Bora. 2014. *45. godina srpskih klubova u Beču*. Beč: Srpska zajednica u Beču.
- Ministarstvo vera i dijaspore. 2011. *Strategija očuvanja i jačanja odnosa matične države i dijaspore i matične države i Srba u regionu*. Beograd: Ministarstvo vera i dijaspore.

Примљено / Received: 21. 03. 2017.

Прихваћено / Accepted: 06. 11. 2017.

Научна критика и полемика

Discussion and Polemics

О хуманистици данас: још једном, с љубављу

Stranputice humanistike, uredili Petar Bagarić, Ozren Biti i Tea Škokić
Institut za etnologiju i folkloristiku
Zagreb, 2017.

Текстови у зборнику радова *Stranputice humanistike*¹ баве се темом која је горућа за све хуманистичке дисциплине данас: преиспитивањем традиционалне улоге хуманистике, како је она дефинисана у модерном периоду, и откривањем различитих могућих праваца њеног даљег развоја или проблема актуелне примене у постмодерном добу и глобализованом, неолибералном свету. Зборник отвара лепену проблема са којима се хуманистика среће у свом свакодневном постојању: од позиције хуманистички усмереног интелектуалца у друштву у коме индивидуално (или било какво, заправо) критичко мишљење више није врлина, преко академске позиције дисциплина и њиховог насилног смештања у бирократске оквире „administrativno-projektnom kvantifikacijom svojih rezultata u vidu neprestane statističke scijentometrije“ (Hromadžić 31), што је процес који доводи до заустављања развоја дисциплина, јер се „'pozitivistička filozofija učinkovitosti' pokazuje prilično besplodnom budući da ne omogućava razvoj znanosti“ (Petrović, 60). Посебно су отворена питања сталног самопреиспитивања унутар хуманистичких дисциплина, али и положаја појединих дисциплина – пре свега „идентитетских“ (етнологије и антропологије, етномузикологије) – у њиховим актуелним позицијама на (полу)периферији и у транзицијским условима савремене Хрватске, као и примене тих дисциплина у процесима заштите нематеријалног културног наслеђа или у постсоцијалистичкој трансформацији не толико самог друштва, колико доминантног погледа на свет. Ова питања, иако се односе на конкретну хрватску ситуацију, од значаја су и за знатно шире

¹ После *Uvodne reči* (Ozren Biti i Tea Škokić), следи десет текстова: Hajrudin Hromadžić, *Humanistika i društvene znanosti u vrtlogu hegemonije tzv. tranzicije: performativ javnog intelektualca danas*, Primož Krašovec, *Psihosocijalne figure u neoliberalizmu*, Duško Petrović, *Znanje u "tekućem" društvu*, Sanja Bojanić, *"Humanost" humanističkog pristupa znanosti*, Petar Bagarić, *Kriteriji izvrsnosti u humanistici*, Ines Prica, *Potrebe duše, potrebe gospodarstva. Autonomija i primjena humanistike na periferiji*, Borislav Mikulić, *Ratovi interpretacija i krize humanistike*, Branimir Janković, *Artikuliranje stranputice: slučaj socijalističkih povjesničara nakon pada socijalizma*, Naila Ceribašić, *O stranputicama humanistike iz perspektive začetaka programa nematerijalne kulturne baštine: Pitanje participacijskog mehanizma odozdo prema gore* i Ana-Marija Vukušić, *Zajedništvo, dijeljenje i uvažavanje? UNESCO-ova multinacionalna nominacija proslave blagdana Sv. Jurja*.

регионално подручје, јер се исти или веома слични проблеми могу препознати и у другим државама из регије.

Књига *Stranputice humanistike* намењена је превасходно научницима друштвеног и хуманистичког усмерења, мада – захваљујући ширини тема које захвата – може бити веома добро штиво и за ширу публику, заинтересовану за трансформацију која се током последњих неколико деценија одвија у друштву, култури и дисциплинама које се њима баве. Свима њима она нуди не само одговоре на питања шта се данас дешава са хуманистиком, него пре свега отварање нових могућности пропитивања друштвене и културне стварности у којој живе.

С обзиром на чињеницу да се *Stranputice humanistike* могу сматрати не само анализом положаја хуманистичких дисциплина, него и друштва у коме оне функционишу, значај објављивања овог зборника је знатно шири од оквира самих дисциплина, јер јасно говори како о структури и функционисању савремених друштава (глобалног и локалног/хрватског), тако и о доминантном светоназору, који детерминише начин њиховог опстајања у измењеним условима. *Тема зборника не само да је релевантна, него је тренутно једна од најактуелнијих на глобалном плану, о чему говори и врло широка литература коришћена у радovima у зборнику, а која је готово у потпуности објављена у периоду после почетка 21. века.*

Различити методолошки приступи примењени у текстовима из зборника показују различите могућности приступа изабраним темама, градећи тако ширу слику о потенцијалима хуманистике у садашњем (наизглед неповољном) тренутку, како у погледу њеног даљег развоја и примене, тако и у конкретној примени на (пре свега) идентитетске политике, и то не само у конкретном случају Хрватске, него и у знатно ширим оквирима (политике UNESCO-а), што их чини неопходним и данас, упркос наизглед непрофитабилности њиховог деловања.

Stranputice humanistike читаоцу пружају лепезу методолошких приступа, којима се актуелни проблеми хуманистике осветљавају са различитих аспеката, а закључци изведени из тих анализа добар су темељ за даља појединачна испитивања трансформације и употребе хуманистичких дисциплина, било у правцу усклађивања постојећих методологија са новим захтевима – како онога што се данас, у складу са неолибералном парадигмом, назива „научним тржиштем“, тако и са индивидуалним потребама и циљевима сваког појединог истраживача. У том смислу је овај зборник драгоцен прилог актуелном процесу поновне самоспознаје хуманистике, било да се она тиче чисто теоријског промишљања или се односи на њену „*istinsku primjenjivost ... u zahtjevima baštinizacije u kojima identitet sa simboličkih razina, potreba duše, prelazi u svoj 'čisti' materijalizirani oblik prigodan za potrebe gospodarstva i kulturnog turizma*“ (Prica, 101), односно на њено измештање из апстрактног друштвено-културног у конкретан прагматично-утилитарни економски простор. Овај зборник заправо има перспективу да буде темељ широког спектра нових научних резултата, који никако неће остати затворени само у границама Хрватске.

Зборник *Stranputice humanistike* је сјајна целина, неопходна (не само хрватској) научној и друштвеној јавности, јер је данас практично свугде „*više no ranije prisutno*“ посежане за различитим краткорочним стратегijama snalaženja, opredjeljivanje

za reaktivnu, a ne proaktivnu politiku, modificiranje karaktera znanstvenog rada na način da primjenjivost i popularizacija nerijetko dolaze u prvi, a teorijsko-istraživački rad pada u zadnji plan“ (Biti i Škokić, 4). Овај зборник нам указује да постоје и друге могућности, ма колико оне биле ограничене, као и да је стално преиспитивање заправо кључ проналажења достојног места хуманистике у савременом друштву. Макар се стварни научноистраживачки рад у хуманистици повремено морао маскирати у мерљивост, популаризацију и применљивост – пре свега да би се могло обезбедити финансирање истраживања – његови резултати не морају (чак не смеју) бити у складу са потребама и/или захтевима неолибералних господара новца. Може то на први поглед деловати као сужење поља рада, али чак и унутар задатих форми могуће је очување слободе мисли, бар као семе наредне експанзије хуманистике (и хуманости), до које само треба издржати.

Љиљана Гавриловић

Камп, коридор, граница. Студије избјеглиштва у савременом хрватском контексту

Уреднице Емина Бужинкић и Маријана Хамершак,
Институт за етнологију и фолклористику, Центар за мировне студије,
Факултет политичких знаности Свеучилишта у Загребу, Центар за
истраживање етничности, држављанства и миграција,
Загреб 2017.

Зборник *Камп, коридор, граница. Студије избјеглиштва у савременом хрватском контексту*, уредница Емине Бужинкић и Маријане Хамершак, окупља радове фокусиране на хрватску деоницу тзв. миграцијског коридора, формираног у јесен 2015. године, који је за циљ имао успостављање контроле над транзитним кретањем миграната тзв. западнобалканском рутом према државама централне и западне Европе. Коридор је повезао Грчку и Турску са Аустријом и Немачком. Хрватска, као једна од држава на тзв. коридору, организовала је транспорт миграната од границе са Србијом, најпре до Мађарске, а потом, након подизања оградe, до Словеније. Коридор је затворен у марту 2016. године. Радови се заснивају на емпиријским истраживањима и обрађују читав низ кључних теоријских проблема и проблематизују начине на које се креира, трансформише и регуларизује миграцијска пракса и концепти с њом у вези. Текстови окупљени у овом зборнику настали су на основу излагања представљених на конференцији *Камп, колодвор, граница: микростудије избјеглиштва у савременом хрватском контексту*, одржаној 14. и 15. априла 2016. године у Загребу, у организацији Центра за мировне студије, Центра за истраживање етничности, држављанства и миграција при Факултету политичких знаности Свеучилишта у Загребу, Иницијативе „Добродошли!“ и Института за етнологију и фолклористику.

У тексту „Заробљени у кретању: о хрватској деоници балканског коридора“ Маријана Хамершак и Ива Плеше обрађују системе реструктурирања и фортификације европских граница, које се, схваћене као функција контроле кретања, у Хрватској материјализују у облику строго регулисаних канала кретања и имобилизације у јесен и зиму 2015–2016. године. Коридор схваћен као место

успостављања границе путем апартхејда и сегрегације, каналисања кретања и комуникације, као мобилна детенција, која се може рекреирати независно од физичких граница државе и независно од њеног правног система, као и отпори наметнутим „правилима игре“ – представљају централне теме текста.

Текст Душка Петровића „Хуманитарно изузеће: нормализација суспензије права у кампу и коридору“ надовезује се на претходни. Дискурс безбедносног хуманитаризма, који у средиште ставља начелну бригу за биолошки живот, посредно есенцијализује националне и расне идентитете. У покушају да заштити биолошки живот, у кампу и коридору се као потврда да је контрола успостављена, суспендује читав спектар права која важе у уобичајеном друштвеном простору и примењују се посебна, изванредна правила, таутолошки оправдана начелном бригом за биолошки живот.

Ива Грубиша у тексту „Ми и они? Културноантрополошко пропитивање теренског искуства у Славонији“ говори о конструкцији избеглица као радикалног Другог и Нас бавећи се проблемом репрезентације избеглица у медијима, као и питањем односа моћи, које се огледају не само у начинима управљања кретањем избеглица, конфигурацијом и додељивањем функција просторима прихватних центара и подручјима преласка границе, већ и привилегованом позицијом репрезентације избеглица као жртви и као претње. Поставља изузетно важно питање: како је, и поред оваквог деловања епистократских дискурса, могуће успоставити солидарност.

Теа Шкокић и Рената Јамбрешић Кирић у тексту „Схоппинг центар ненормалне нормалности: етнографија дистрибуцијског шатора у избјегличком кампу у Славонском Броду“ приказују функционисање хуманитарне индустрије / „хуманитарног бизниса“ у сектору директног пружања помоћи и услуга. Већ постојећи модели из свакодневног живота преносе се у избјеглички камп и представљају некакву перверзију нормалности: конзумеризам, потрошња материјалних ствари, пре свега дониране одеће, проткане су уписаним значењима у којима се огледају жеље и наде избеглица везане за будућност у Европи.

У тексту „Зимски прихватно-транзитни центар Републике Хрватске: етнографско истраживање у славонскобродском кампу за избјеглице“, Маријана Хамершак и Ива Плеше разматрају могућности спровођења етнографског истраживања у контролисаном простору избјегличког кампа. Многе методе су морале бити измењене и прилагођене специјалним околностима у којима је приступ просторима, али и неким питањима, био отежан, па чак и онемогућен. И поред свих ових проблема (или управо због свих ових проблема), етнографско теренско истраживање дало је потпуно нове увиде у проучавани феномен.

Емина Бужинкић у тексту „Добродошли вс. добропрошли: кризна мобилизација и солидаризација с избјеглицама у Хрватској као транзитној земљи“ говори о позадини етаблираног дискурса о Хрватској као земљи која се добро носила са избјегличком кризом, који се у пракси сводио, уместо добродошлице, на „добропрошлицу“ и игнорисао међународне обавезе у погледу поштовања права избеглица. Иницијатива „Добродошли!“ супротстављала се кршењу права, бирократизацији и репресији и позивала на мобилизацију и солидаризацију с избјеглицама, уз поштовање међународног хуманитарног права и активирање свих

механизма заштите који из хуманитарног права произилазе, позивање на политичку одговорност, као и успостављање регионалне солидарности.

У тексту „Избегличка криза’ и говор несвесног“, Катарина Пеовић Вуковић, анализирајући производњу слике избеглица у хрватским медијима, уочава значењски потенцијал означавајућег „избеглица“, који се пуни најразличитијим садржајима, који припадају социјалној, економској или политичкој сфери. Говор о избеглицама, фокусирајући се на одређене теме и концептуалне метафоре, највише казује о ономе ко говори, о промишљањима, о сопственој идентификацији и позицији у систему политичке моћи и ауторитета.

Овај изузетно богат зборник поставља сијасет одважних питања не само о хрватској деоници миграцијског коридора, балканској рути и „избегличкој кризи 2015–2016. године“, проблематизује широко прихваћене теорије и концепције о стању, положају и дOMETИМА међународног хуманитарног права, о глобалним трендовима развоја миграцијских политика и њихових последица, већ разматра и домете и ограничења примене научних метода (пре свега, етнографског теренског истраживања) у специфичним контекстима у којима се посматрани феномен јавља. Значај овог зборника огледа се и у интердсциплинарности и ширини приступа и представља драгоцен допринос разумевању веома важне и комплексне теме, која превазилази локалне и регионалне границе. Представља незаобилазно штиво не само за научнике, већ и за представнике цивилног сектора заинтересоване за феномен миграција, због своје широке перспективе и дубине увида.

Марта Стојић Митровић

Dance, Field Research, and Intercultural Perspectives. The Easter Customs in the Vilage of Svinija

Eds. Liz Mellish and Selena Rakočević.

ICTM Study Group on Ethnocoerology, Sub-Study Group on Field Research Theory and Method.

Pančevo: Kulturni centar Pančevo, 2015.

У оквиру Међународног савета за традиционалну музику (ICTM) већ годинама делује посебна група посвећена етнокоерологији, а у оквиру ње и подгрупа за теорију и методологију теренског рада (Sub-studu Group for Field Research Theory and Methods of the International Council for Traditional Music – ICTM – Study Group on Ethnocoerology). На иницијативу Селене Ракочевић, једне од чланица ове групе, организовано је теренско истраживање у селу Свиница у Румунији 4–7. маја 2013.

Свиница се налази у Ђердапској клисури у Румунији, отприлике на половни пута Молдава–Оршава, а њени становници већином су Срби. Ово насеље је најисточније од села у Клисури у којима има српског становништва, и у извесној мери је из географских и историјских разлога изоловано од других. Свиница је позната у српској етнологији захваљујући истраживању које је 1969. године у њој спровело неколико сарадника Етнографског музеја из Београда, а чији су

резултати објављени у *Зборнику* 5 ЕИ САНУ 1971. Док су у овом истраживању етнологи наглашавали изолованост Свинице, мада, с друге стране, и слојевитост њене културе, која је, уз српске, укључивала и румунске и влашке елементе, истраживачи су неколико деценија касније затекли „гастарбајтерско“ село, повезано са околином, које је у међувремену пресељено са оригиналне локације због потапања, односно изградње хидроцентрале Ђердап, и чија локална управа прави планове о развоју туризма. Ипак, и даље је локални идентитет углавном формиран на убеђењу о посебности свиничких културних традиција.

Циљ истраживања 2013. године је, у складу са основним циљевима саме ICTM групе / подгрупе која га је организовала, у првом реду било посматрање, бележење и анализирање ритуалних и неритуалних играчких пракси у овом селу, при чему је као посебно атрактиван био запажен плес за мртве, а уз то је дато и освешћивање, анализа и коментар методолошких поступака које су притом примењивали сами истраживачи.

Учешће је узело седам истраживача, различитих образовања, интересовања и истраживачких искустава. На првом месту, ту је била Анка Ђурђеску, доајен етнокорееолошких истраживања у Румунији (Anca Giurcescu, 1930–2015), такође са дугогодишњим искуством истраживања влашке дијаспоре у Данској, где је тада живела. Анка је у Свиници кратко боравила као истраживач још 1966/67. године. Истраживања која је тада спроводила Румунска академија наука била су колективна, интердисциплинарна и, слично истраживањима Ђердапа која су се истовремено, мада независно спроводила са српске стране (у организацији ЕИ САНУ), такође мотивисана променама која ће уследити изградњом хидроцентрале на Дунаву и потапањем целог низа насеља, односно њиховим измештањем на нове локације. После много година, упркос већ видно нарушеном здрављу, Анка се са великим ентузијазмом вратила у ово село, дајући истраживању и раду целе екипе особен дух. Испоставило се да је то био њен последњи одлазак на терен, а текст који је, упркос болести, успела да заврши, њен последњи текст. Зборник, који је изашао после њене смрти, посвећен је овој изузетној личности. Поменута је већ и Селена Ракочевић, етнокорееолог, професор ФМУ, Београд, а ту су били и Лиз Мелиш (Liz Mellish) и Ник Грин (Nick Green), УК/Румунија, суорганизатори целог подухвата. Лиз је антрополог, који се бави пре свега игром, а Ник по образовању инжењер, који се посветио етнокорееологији. Уз њих, ту су биле и Сара К.Шнајдер (Sara K. Schneider), САД, антрополог са фокусом на истраживању тела, утемељеном на познавању класичног балета и јоге, много више него фолклорних плесова, као и Марија Варенд (Maria Varendh), Шведска, кореограф и истраживач са значајним личним искуством играња у фолклорним групама. Поред чланова ICTM-а, истраживању се прикључила и Младена Прелић, етнолог из Етнографског института САНУ, Београд. Екипа разнородна по стручном усмерењу, била је разнородна и по језицима којима се служила током борака у Свиници: Анка – румунски и енглески, Лиз и Ник – енглески и елементарни румунски, Сара и Марија – енглески, што је захтевало асистенцију у комуникацији са члановима заједнице, Селена и Младена српски и енглески, а саговорници – румунски и српски (што је подразумевало не само стандардни српски већ и специфичан свинички говор).

Екипа је у Свиници боравила у време православног Ускрса, а присуствовала је низу догађаја, од пробе у локалном фолклорном удружењу *Дунав*, преко ноћне

ускршње службе са опходом око цркве, ритуала изливања воде за покојника, ускршње литургије, „лупања јаја“ (специфичног облика такмичења дечака и одраслих мушкараца у гађању ускршњих јаја новчићима), колективног одласка литијом на гробље и посвећивања гробова на други дан Ускрса, одласка литијом до каменог крста на обронку села и колективној молитви за кишу и плодност усева, игранкама на сам Ускрс, као и на други дан Ускрса. У склопу ове последње, одржан је специфичан ритуал, који је био и један од основних разлога доласка у Свиницу – игра за мртве, *намењивање, игра за Бог да прости, jos de romană* или *hora de romană*. Радило се о обичају намењивања игре умрлом члану породице у току периода жалости, који се може наћи и код Румуна и Влаха, у југозападном Банату и североисточној Србији, али и у неким деловима Бугарске.

У истраживачком фокусу 2013. године нашли су се ритуал, перформативност, дијахрона и синхрона перспектива, вербална и невербална читања локалне културе и питања културних, локалних, етничких, регионалних идентитета. Различитост личних приступа и/или истраживачких традиција у којима су чланови екипе били утемељени огледала се на разним нивоима, од наоко ситних организационих питања, попут оних да ли ћемо боравити у селу или у оближњем мотелу, до, рецимо, различитог односа према откривању или прикривању идентитета саговорника у истраживању. Међу значајним питањима нашло се и оно о аутентичности самих догађаја које смо посматрали, с обзиром на то да су они делимично извођени управо због присуства истраживачке екипе у селу (опсервација о томе може се наћи у раду Анке Ђурђеску). У сваком случају, екипа није могла да поштује правило што мање видљивости на терену, која би, наводно, минимално нарушила спонтаност догађаја. Отворено је било и питање (не)поклапања културних и етничких граница и перцепције тих граница од стране различитих истраживача, као и многа друга.

Комуникација екипе одвијала се на два плана – са саговорницама у Свиници и међусобно, а ово друго укључивало је и стално међусобно преиспитивање шта се зашто и како посматра, које се подједнако постављало и пред експертима попут Анке и пред онима који су се први пут нашли на истраживању не само у Румунији, већ уопште у Источној Европи. Ту је било и питање процеса заједничког рада, ступња међусобне сарадње и интегрисаности резултата, односно текстова у будућем зборнику. Какофонија у комуникацији повремено је била сметња, чак и у техничком смислу (на неким снимцима, на пример, чује се само мноштво гласова који говоре на више језика, али се не разазнаје шта), али је цело истраживање по мишљењу свих учесника обављено у пријатној и опуштеној атмосфери, упркос или можда баш захваљујући интензивном теренском раду, и уз свесрдну помоћ мештана, сеоског руководства и локалног свештеника. У погледу питања колико би чланови екипе требало да усагласе своје приступе, после дискусије је преовладало мишљење да релативна независност различитих истраживача, који су се затекли у исто време на истом месту, са сродним циљем, али без наметања заједничких теоријско-методолошких оквира, управо захваљујући међусобним разликама у интерпретацији може да да додатни квалитет коначном резултату, односно зборнику, који се сада налази пред читаоцима. Зборник садржи осам текстова.

После предговора Елси Иванчић Данин (Elsie Ivancich Dunin) и уводног текста уредница зборника (Mellish и Ракочевић, *Introduction. Dance fieldwork in Svinița*:

an encounter of different approaches), у коме се објашњавају околности, циљеви и ток овог истраживања и дају подаци о његовим учесницима, први текст (Giurchescu, *Field research in Svinița community bridging both shores of the Danube. Comments across four decades*), односи се на општи приказ играчких пракси Свинице у дијахроној перспективи. Поред тога, ауторка реконструира и социјални контекст ритуалне играчке праксе, посебно оне која се односи на играње за покојнике. Уводни део пропраћен је и низом врло корисних методолошких рефлексја на проблеме колективног боравка на терену и начине наше комуникације са саговорницима и између себе, на однос визуелног и вербалног аспекта у прикупљању теренских података и њиховој анализи итд. Следећи рад бави се управо „свиничким експериментом“ (Schneider, *Seven in Svinița: Emerging senses of method*). Ауторка је у комуникацији са колегама – учесницима продискутовала њихова генерална интересовања и истраживачке приступе, различита претходна искуства и њихова виђења и коментаре истраживања у Свиници. Наредни рад (Mellish, *Joc de pomana. Dance for commemorating the dead in Svinița and beyond*) посвећен је опсежној анализи игре за мртве, која укључује и компаративни материјал из Румуније и Србије. Следећи рад (Rakočević, *Field research of the Easer balls in Svinița: Challenges of dance / music experience and ethnography*) концентрише се првенствено на играчке праксе ван ритуалног контекста, у овом случају на примеру ускршњег бала. Уз то, ауторка тестира два метода позната у етнокорологији – један, старији, који подразумева да истраживач активно учествује и да играјући и сам од испитаника научи, и користећи сопствено тело, упамти игру коју жели да документује и анализира. Други метод подразумева савремена техничка средства, односно бележење игре видео камером. Ауторка анализира предности и мане оба метода, дајући извесну предност овом другом. Последњи рад из пера једног од чланова екипе (Green, *Placing of Svinița's identity as seen from the perspective of community dance culture*) отвара сложена питања односа културног и етничког, локалног, регионалног и националног идентитета, на примеру свиничке играчке праксе. Аутор у прикупљању компаративног материјала користи првенствено *Youtube*, што такође отвара нека питања методологије теренског рада у савременим условима.

Последњи текст придодат је радовима „свиничке седморке“, а његови аутори су румунски археолог Илие Салцеану (Ilie Sălceanu) и Никола Курић (Nicolae Curiti), у време истраживања као и сада председник свиничке општине. Рад (*Svinița in archeological and historical data: some thoughts on connections between the local custom devoted to Maika Kalia and former worship of the Goddess Kali*) представља један могући поглед на порекло и културни идентитет Свиничана, заснован на археолошким подацима и историјским изворима. Он ово насеље доводи у везу са богумилским досељеницима из 11. века, а обичај приношења хране као жртве „Мајци Кали“ последње недеље у фебруару доводи у везу са иранским утицајима на богумилство и са култом богиње Кали, преузете из хиндуистичког пантеона. Овај свакако занимљив текст такође доприноси духу овог зборника, додајући још један слој тумачења и још један („инсајдерски“) глас који сведочи о могућим културним идентитетима и културним процесима у Свиници у прошлости и данас.

Зборник који је пред нама представља сведочанство о готово експерименталној ситуацији у којој је седам различитих истраживача симултано

посматрало исте појаве, истовремено посматрајући и једни друге, комуницирајући са околином и међусобно, и питајући се о сврси, циљевима и методама свог рада. Експеримент би свакако био заокруженији да је свих седам учесника приложило радове и да су они можда у писаној форми обишли још један круг и били међусобно коментарисани. Тиме би се вероватно избегла и понека погрешна или погрешно интерпретирана или схваћена информација, која се „искривила“ у поменутој какофонији до које је повремено долазило у међусобној комуникацији. Али и овакав какав је, овај зборник је драгоцен и, у извесном смислу, јединствен допринос како познавању локалне културе у Свиници, тако и расправи о проблемима, методама и процесима теренског истраживања.

Младена Прелић

International Conference Unsettled Europe: Refugees, States and Politics in Southeast Europe

University of Graz, Centre for Southeast European Studies, *Graz*, 27-29. 01. 2017.

It would be hard to overstate the importance of ongoing or recently conducted research on forced migration. The volume of such inquiries in the past two and a half years is the result of the so-called refugee crisis, which is one of the most complicated and heavily debated issues on the European political agenda, academic fora and in public life. A number of conferences, publications and research projects have come to life since the onset of the crisis, some of them with outstanding results. When it comes to conferences, the Centre for Southeast European Studies of the University in Graz organized one of the most thoroughly conceived scientific events on the topic. The occasion had a real interdisciplinary character, as one could find anthropologists, historians, sociologists and even practitioners of refugee policy among the presenters. Geographically and thematically all of them had their focus on Southeast Europe.

On the opening day the key-note speaker, Ulf Brunnbauer (Institute for East and Southeast European Studies, University of Regensburg) provided a broad historical overview of refugee policies in the region, starting from the 19th century. The topic has a real multi-layered and complex character, therefore it offered lots of opportunities for the presenter to highlight some lesser known aspects of refugee movements, such as the fact that the (re)settlement of forced migrants has actually been the main immigration form in the region. Contrary to the current dominant public consensus, Southeast Europe has not only been characterized by emigration – it has always had strong immigration features as well. Speaking of the intentions of the states, it became clear from Brunnbauer's lecture that „ethnic engineering”, internal colonization and similar practices have always been common methods of political elites in creating better conditions for ethnic majorities.

The thematic focus concentrated more on the present on the second day, as the presenters moved to the analyses of actual events. All of them provided key considerations for interpreting the current crisis. The main claim of the panels of the second day was that the Balkans appears as a periphery in many scientific narratives, and Dane Taleski's (South East European University) argument was no exception. He

highlighted the temporary aspect (which entails political neglect and defencelessness) of Southeast Europe, by which forced migrants predominantly view the region as a transit zone. Danilo Mandić (Department of Sociology, Harvard University) focused on the Syrian forced migrants and the role of human smuggling. He presented an extraordinarily detailed material, through which it became clear that refugees view the role of smugglers in a positive way, since they provide them with better chances of reaching their goal. On the other hand, they are mistrustful towards official policies. Furthermore, it is worth noting, as Mandić did, that those forced migrants from Syria who want to come to Europe are usually opposing the Assad-government, while those who stay in the country have a more pro-Damascus stance. Seraina Rüeegger (ETH Zürich) had a more abstract approach in her analysis of the connections between conflicts and migration. Summarizing a vast amount of data from the previous decades, she concluded that when the number of refugees rises, so does the frequency of armed conflicts. At the same time, risk of insecurity becomes critically higher when marginalized groups who do not receive government support appear and their ethnic background is different from that of the host society. Conclusion: there is no proper and sustainable refugee policy without the will and readiness of states to apply all-round and careful steps.

The second section deepened the look on the role of the state and the civil sector. Elissa Helms (Central European University) emphasized the importance of discursive strategies surrounding the Balkan route. The impacts of these discourses create solid boundaries between gender (highlighting masculinity) and by the use of various orientalist discourses the already troubled interpretation of the region becomes even more burdened with stereotypes. Nevena Gojković Türünz (independent researcher) was dealing with the relationship of the Serbian state and civil society regarding their actions aimed at managing forced migration. Based on extensive fieldwork conducted in Belgrade, she concluded that civil organizations rely heavily on foreign support, moreover that foreign organizations give much more voice to refugees than governmental institutions do. It becomes clear based on these conclusions that the civil sector plays an essential role in refugee policy and that without their activities the situation on the ground could be even graver. Vedran Džihčić (Austrian Institute for International Affairs) called attention to new phenomena in boundary-making and identity politics in Serbia and Croatia. The refugee crisis in his interpretation means that nationalistic sentiments and the machinations with state boundaries remain the main features in Balkan politics. This finding is supported by the fact that the crisis in 2015 did not increase European cohesion between Budapest and Zagreb, instead it reinforced ethno-politics.

During the third session, civil sector was in the centre of attention once again. Effrosyni Charitopoulou (Nuffield College, University of Oxford) did a well-executed anthropological fieldwork in two villages on the island of Lesbos. As it turned out, the structure of the relationship between locals and forced migrants is of crucial importance. In the first village, locals helped refugees during and after their arrival, therefore their contact was personal and direct. Moreover, due to spacial mobility, the forced migrants did not have to stay in the village. In the second settlement, there was no direct contact between the groups; the local residents possessed a more negative attitude, and because of an establishment of an informal camp, antagonisms emerged between the groups. Chiara Milan (Center for Southeast European Studies/Scuola Normale Superiore) tried to summarize the challenges which plague the functioning of the civil sector. One of her

main findings was that beside their tendentious activities, NGOs dealing with refugees in the region lack long-term strategies and the cultural dispositions of these NGOs are causing various problems. Eugene Michail (School of Humanities, University of Brighton) redirected the attention to the Greek context. The site of his fieldwork was the island of Chios, where he explored how a local community formulates its opinion and what can influence it, as it is not a fixed phenomenon – it can change over time in multiple ways. On Chios, the locals were overburdened by the consequences of the refugee crisis, but the emergence of foreign organizations did not result in relief either, instead it led to aversion of the local community towards the activists of the organizations. It is interesting to notice that every action in the field can interrupt existing practices both in positive and negative ways, therefore, every policy should pay careful attention in order to create positive results.

The closing session of the first day was a roundtable discussion led by Florian Bieber with the participation of Adelheid Wölfl (*Der Standard*), Kilian Kleinschmidt (IPA Switzerland) and Melita H. Šunjić (UNHCR Vienna). All three of them came from primarily non-academic institutions, which gave the conference a pleasant diversity. The journalist of *Der Standard* made an exhaustive account based on her experience in the field by the help of a string of photographs. The representative of UNHCR provided a detailed and practical criticism of the refugee policies in the countries affected by the crisis. For example, she is convinced that the idleness of European states led to the strengthening of the smugglers' network, which means that today illegal channels are much more tempting than official ones. The gravity of this phenomenon increases if we take into account that there were a number of signs from 2010 which showed the possibility of a major migration crisis. In the end, Kleinschmidt concluded that various viable plans exist regarding the managing of forced migration towards Europe, however, international actors are yet unable to come to a consensus on this issue.

The third day began with a thematic block on the role of media, which is arguably one of the most influential tools when it comes to politics, public opinion and the voice of refugees. Alaaddin Paksoy, İbrahim Efe és Muzeyyen Pandir (Department of Journalism, Anadolu University/Department of Humanities and Social Sciences, Işık University) made an extensive quantitative research in the Turkish media in order to grasp the profile of refugees through semiotic and content analysis. His results show that Turkish media is rather positive or neutral towards forced migrants, but this attitude is still centred around Turkish interests, while the interests of the refugees remains poorly advocated. The presentation of Nikos Panagiotou és Mustafa Selçuk (School of Journalism and Mass Communications, Aristotle University) made a useful contribution to the previously mentioned findings, as they monitored the role of media in influencing Greek public opinion during 2015 and 2016. They concluded that if the state and the international community is weak, then the role of media becomes more important and intensive. In this process various media emerge which present hoaxes and conspiracy theories. Finally, Krisztina Rácz (Institute for Philosophy and Social Theory, University of Belgrade) attempted to determine a set of anthropologically-based concepts useful in describing and analysing refugees fleeing through the territory of Serbia. She highlighted the often neglected need to rethink and re-evaluate our basic set of analytical tools in order to create a more precise and realistic picture about ongoing processes in the field. For example she used the expression „nameless places” for meeting and grouping places of forced migrants, by which we can better emphasize the marginal and hidden aspects of these localities. Moreover, she highlighted waiting as

the main routine and activity of these people – waiting for a bus, a train, to cross the border or to meet with their family members.

The last session was centred on the topic of nationalism, Euroscepticism and xenophobia. Cvete Koneska (St Antony's College, University of Oxford) analysed the ways in which the European Union tries to enforce its interests. Apart from providing a detailed account of the policies of the EU, she highlighted that the enlargement process cannot solve all the problems in the Western Balkans, namely the issues which surround refugee policy. Srđan Jovanović (Department of Communication and Media SOL, Lund University) grasped the presence of xenophobia and hidden nationalism in public discourse in Serbia, bringing to the listeners' attention that these are largely connected to the interests of the political elite in the country. An interesting „game” of the current president of Serbia can be observed: in some cases he and his party allow xenophobic and nationalistic speech, but in other occasions they restrict it. The final presenter of the conference was Marta Stojić Mitrović (Institute of Ethnography, SASA), who's findings resonated well with Jovanović's remarks. From her viewpoint Serbian migration policy took a turn towards security policy which entails the normalization of xenophobia. „Reading” the public life in Serbia shows that the political elite idealizes its own role, while it puts the blame on forced migrants if problems occur.

In conclusion, it is obvious that the conference was focused on the most important problematics of European refugee policy. One can only hope that this kind of professional knowledge will have more voice in the media.

Péter Vataščin

Седамдесет година рада Етнографског института САНУ – хроника прославе

У 2017. години, Етнографски институт САНУ је обележио 70 година рада и постојања. Поводом прославе јубилеја, током читаве године организовани су различити пригодни садржаји који су за циљ имали да, како академској, тако и најширој јавности, представе и приближе делатност Института, теме којима се истраживачи који су на њему запослени баве и резултате њихових истраживања. Ова безмало целогодишња манифестација отпочела је циклусом предавања под називом *Шта етнологија и антропологија могу да нам кажу о нама самима? Ритуал и свакодневица. Између религије и секуларности*, који је реализован у сарадњи са Центром за предавачку делатност Задужбине Илије М. Коларца. Предавања су се одржавала у малој сали Коларчеве задужбине, сваке среде у 18 часова, у периоду од 17.5. до 14.6.2017. године. У оквиру овог циклуса, предавања су одржали: проф. др Љиљана Гавриловић – *Истраживање измишљених светова: реалност и фантазија*, др Иван Ђорђевић – *Антрополог међу навијачима. Да ли је могућа антропологија фудбала?*, др Александра Павићевић – *Сахрана или кремација? Да ли нам треба образовање за смрт?*, др Мирослава Лукић Крстановић – *Метаморфозе спектакла – друштвени простор и драма* и др Милеса Стефановић Бановић – *Гаврил Стефановић Венцловић између две епохе*. Овај циклус предавања је заинтересованој јавности представио ширину опсега истраживачких интересовања сарадника и сарадница Етнографског института

САНУ – од историјских и тема из традицијске културе, до савремених друштвених феномена и популарне културе.

Следећи догађај у склопу прославе јубилеја била је међународна научна конференција *Ретроспективе и перспективе етнологије и антропологије*. Конференцију је Етнографски институт САНУ организовао у сарадњи са Музејем на отвореном „Старо село“ Сирогојно, уз финансијску подршку Министарства просвете, науке и технолошког развоја и спонзора, а скуп је одржан у Сирогојну, у периоду од 8. до 10. септембра 2017. године.

Међународна конференција је, у присуству руководилаца Етнографског института САНУ и Музеја на отвореном „Старо село“ у Сирогојну, представника САНУ и Министарства просвете, науке и технолошког развоја, као и локалне заједнице, свечано отворена изложбом цртежа др Петрије Јовичић, научне сараднице Етнографског института САНУ, поставком научних издања Етнографског института САНУ, ауторке Биљане Миленковић Вуковић, библиотекаресаветнице Етнографског института САНУ, и приказивањем кратког филма, састављеног од фотографија са ранијих скупова у организацији Института, чији је аутор колега Јоже Рехбергер Огрин из Словеније.

Једна од средишњих тема скупа била је поглед „уназад“ на историју и динамику развоја етнологије и антропологије, односно на период током кога је дескриптивна наука о народу постала научна дисциплина која пружа темељне аналитичке и критичке увиде у свеукупност културе, при чему је констатовано да је српска етнологија извршила значајан утицај на научна струјања у сродним дисциплинама у земљама Југоисточне и Средње Европе. Поглед „унапред“ био је фокусиран на питања теорије, методологије и интердисциплинарних перспектива етнологије и антропологије. Многи горући проблеми садашње Европе – попут демографских (економских и миграторних) кретања и њихових последица, растућих напетости на релацији интеграција и дезинтеграција на националном и наднационалном нивоу, као и други, проистекли из наглог судара „традиционалних“ и „модерних“, као и „наших“ и „туђих“ модела понашања, изражавања и перципирања себе и окружења – нашли су се у фокусу интересовања 53 аутора из 11 земаља. Изложени радови представили су најновије доприносе на тему фундаменталних истраживачких питања, као и актуелне резултате проучавања идентитета, ритуалног живота, савремене културе и наслеђа, те етномузеологије. Сумирана су многа знања, искуства и изнети су предлози на теме које обједињују некадашња и актуелна теоријско-методолошка и истраживачка усмерења у етнологији и антропологији, са нарочитим интересовањем за подручје Југоисточне Европе, али и шире.

Но, поред разматрања важних теоријско-методолошких питања, друштвених кретања и импликација које она имају за етнологију и антропологију, сарадници Етнографског института САНУ показали су и спортски дух – на паузи између сесија другог дана конференције одиграли су пријатељску кошаркашку утакмицу, обучени у дресове са именима великана светске етнологије, попут Клода Леви-Строса, Мери Даглас, Клифорда Герца и других.

Скуп *Ретроспективе и перспективе етнологије и антропологије* пружио је, како домаћим ауторима, тако и истраживачима из окружења и земаља са ширег источноевропског простора јединствен оквир за сумирање сопствених увида и

промишљања у вези са прошлошћу, садашњошћу и будућношћу етнологије, антропологије и њима сродних дисциплина, и то како из локалне, националне и регионалне, тако и из шире, глобалне перспективе. Теме и проблеми који су нашли место на међународној конференцији, која је у две паралелне сесије одржана у оквиру музејског комплекса у Сирогојну, у директној су вези са кључним етнолошким и антрополошким темама које се тичу разнородних елемената културног наслеђа, проблема идентитета, другости, идентитетских стратегија, као и унутрашње напетости савременог човека унутар све комплексније, дифузније, непрегледније, структурно нестабилније и технолошки убрзаније културне стварности у којој живи.

Следећа у низу манифестација у оквиру прославе 70 година постојања Етнографског института САНУ био је Округли сто под називом *Уметничке праксе и градска шеталишта. Кнез Михаилова vs. шеталиште Дионисија Ареопагита у Атини*, одржан 6. октобра у просторијама Института. Округли сто је реализован у сарадњи са Лабораторијом за фолклор и социјалну антропологију Одељења за историју и етнологију, Демокритовог Универзитета Тракије (Република Грчка) и за циљ је имао представљање међународног научног пројекта ове две институције „Уметничке праксе и градска шеталишта (пешачке зоне). Компаративна етнолошка и антрополошка студија београдске Кнез Михаилове улице и атинског шеталишта Дионисија Ареопагита“. Овај значајни међународни пројекат осмислила је др Гордана Благојевић, виша научна сарадница Етнографског института САНУ, а његов циљ је истраживање уметничке продукције и понуде у градским пешачким зонама, а у фокусу пројекта су наративи и животне приче уличних уметника у Београду и Атини. У слављеничком духу, скуп је започео свечаном доделом плакете Етнографског института САНУ професору др Манолису Варвунису за посебан допринос у области фолклорних истраживања Балкана. Др Манолис Варвунис је, као уздарје, доделио плакету Одељења за историју и етнологију Демокритовог Универзитета Тракије Етнографском институту САНУ, поводом седамдесетогодишњег јубилеја, као и др Гордани Благојевић, као руководитељки међународног билатералног пројекта, те др Јоргосу Кузасу због успостављања успешне научне сарадње.

Након тога, уследила су саопштења учесника скупа. Гости из Грчке су излагали у првој сесији: проф. др Манолис Ф. Варвунис (Демокритов Универзитет Тракије) – *Фолклористика грчких улица*, доц. др Георгиос Кузас (Пелопонески Универзитет) – *Улични музичари, уметничке праксе и стратегије преживљавања: етнографски пример (улица Дионисија Ареопагита, Атина)*, и проф. др Надја Маха - Бизуми (Демокритов Универзитет Тракије) – *Уличне занатлије: друштвена и економска димензија њиховог рада*. У другој сесији су излагале сараднице Етнографског института САНУ: др Петрија Јовичић – *Улични ликовни артефакти у функцији промоције културног наслеђа*, МА Нина Аксић – *Музичка слика Кнез Михаилове улице као део београдског идентитета*. *Музичка разноликост као београдски бренд*, др Милеса Стефановић Бановић – *Од религијског симбола до сувенира: понуда у зони Кнез Михаилове улице*, и др Гордана Благојевић – *Просторна мобилност ликовних уметника и локални идентитет(и): од Кнез Михаилове до Егеја и vice versa*.

Ова научна манифестација је, поред обележавања 70 година рада Етнографског института САНУ и промоције међународног пројекта, била и

својеврстан поклон граду Београду, поводом јубиларних 30 година Кнез Михаилове улице као пешачке зоне.

Наредне две манифестације у оквиру прославе јубилеја тичале су се промовисања штампаних издања Етнографског института САНУ:

У Градској библиотеци у Новом Саду је 10. октобра 2017. године одржано *Представљање новије издавачке делатности Етнографског института САНУ*. Том приликом су говорили др Младена Прелић, виша научна сарадница ЕИ САНУ, Богдан Шекарић, виши кустос Музеја Војводине, Биљана Миленковић Вуковић, библиотекарка саветница ЕИ САНУ и др Милеса Стефановић Бановић, научна сарадница ЕИ САНУ.

Потом је у оквиру 62. Сајма књига у Београду, а поводом прославе 70 година постојања, у среду, 25. октобра у 17:30 часова, на штанду Центра за промоцију науке, Етнографски институт САНУ представио своја издања. О издањима су говориле Биљана Миленковић Вуковић, др Младена Прелић и др Ивана Башић, а госте је поздравила и директорка Етнографског института САНУ проф. др Драгана Радојичић.

Следећа у низу манифестација које је Етнографски институт САНУ организовао поводом прославе 70 година постојања јесте изложба „Сећање на сећања“, одржана у Гајерији науке и технике САНУ, у периоду од 8. до 30. новембра 2017. године. Аутори изложбе су били проф. др Љиљана Гавриловић, др Бојана Богдановић, МА Милан Томашевић и МА Милош Рашић. Тема изложбе, чији је визуелни идентитет уобличио др Петрија Јовичић, била су теренска истраживања у домаћој етнологији и антропологији у прошлости и данас. Изложба је замишљена као промоција научних истраживања у области етнологије и антропологије, као осврт на историју теренских истраживања, али и на њихов значај за савремене етнолошке и антрополошке теме, а са циљем да најширој публици приближи етнографски теренски рад, што је основни метод прикупљања грађе у етнолошким и антрополошким истраживањима.

Изложбу „Сећање на сећања“ је 8. новембра у 18 часова свечано отворила др Данка Лајић Михајловић, виша научна сарадница Музиколошког института САНУ, а присутнима су се обратили и академик Зоран Петровић, управник галерије и проф. др Љиљана Гавриловић.

Изложба је, условљена карактеристикама изложбеног простора Галерије науке и технике, концептуално била подељена у две целине. Ауторски тим се определио да у уводном делу прве изложбене целине да концизан али целовит осврт на процес оснивања Етнографског института САНУ као централне научноистраживачке институције са задатком „да организује систематско и планско проучавање насеља и порекла становништва, народног живота и обичаја, као и фолклора у нашој земљи и наших народа ван Југославије“. У том погледу, овај део изложбе пружио је преглед теренских истраживања која су реализована од краја 40-их годна XX века до данас, пратећи притом парадигматске промене у дисциплини, као и трансформације *самог терена* и онога што се под њиме подразумева, кроз време.

У другој (интерактивној) изложбеној целини приказан је део богате документарне грађе настале током вишедеценијског рекогносцирања терена у

организацији Етнографског института САНУ. Изложено је преко четири стотине фотографија из фондова Етнографског института САНУ и Етнографског музеја у Београду, а видео и аудио записе, настале током теренских истраживања у различитим просторним и временским референтним оквирима, пратили су и (визуелно) допуњавали тродимензионални предмети у виду коришћене теренске опреме, аутентичних теренских бележака и званичних извештаја са терена. Резултати рада истраживача Етнографског института САНУ приказани су, поред наведеног, поставком серијских публикација, посебних издања као и других публикација научног карактера чији је издавач Етнографски институт САНУ.

Изложбу је пратио и каталог који чине ауторски радови др Младене Прелић „Етнографски институт САНУ: првих седамдесет година (1947-2017)“ и проф. др Љиљане Гавриловић „О политикама, теренском раду, сећањима и етнографијама. Етнографски дневник: шта то беше?“.

У оквиру изложбе био је организован и циклус предавања о теренским истраживањима у етнологији и антропологији. Предавања су се одржавала током трајања изложбе, уторком и четвртком у изложбеном простору Галерије науке и технике САНУ. Поред сарадника Етнографског института САНУ, предавања су одржале и колеге из других домаћих и иностраних институција. У оквиру циклуса су одржана следећа предавања: др Иван Ђорђевић (ЕИ САНУ) – *Антропологија на фудбалском стадиону*, др Марина Симић (Факултет политичких наука, Универзитет у Београду) – *Етнографија српског постсоцијализма: теренски рад у урбаним срединама*, др Мирослава Лукић Крстановић (ЕИ САНУ) – *Јавни простори и јавни догађаји – антрополог у маси*, Frederick Schulze, PhD (Централноевропски универзитет, Будимпешта) – *Direct Action as Fieldwork in a Belgrade Heterotopia*, др Ана Банић (Институт за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду) – *Етнографија интернета*, и МА Соња Жакула (ЕИ САНУ) – *Теренски рад у зоолошком врту*. Предавања су била добро посећена, а свако у низу је пратила и жива дискусија предавача и публике.

Централни догађај у оквиру прославе 70 година рада Етнографског института САНУ била је промоција заједничког издања ЈП Службени гласник и Етнографског института САНУ – књиге *Етнологија и антропологија*, која је изашла у оквиру едиције МАЛИ ЛЕКСИКОНИ СРПСКЕ КУЛТУРЕ. Ово издање – прво у планираној едицији – читалачкој публици представља 70 изабраних појмова из етнологије и антропологије. Писана научнопопуларним језиком, књига је намењена и стручној и лаичкој јавности, и представља пионирски подухват у домаћем издаваштву – у домаћој етнологији и антропологији до сада није било научнопопуларних лексикона ове врсте. Сама књига је резултат заједничког, тимског рада и прегалаштва сарадника Етнографског института САНУ, и чини јединствен допринос домаћој етнологији и антропологији, али и њеној популаризацији и представљању јавности. Како је на промоцији истакла и проф. др Љиљана Гавриловић, уредница издања – књига *Етнологија и антропологија* и ширина дијапазона појмова који су у њој представљени, послужиле да читалачкој публици и широј јавности покаже да се етнологи и антропологи не баве само традиционалном (материјалном) културом, већ и појавама и феноменима савременог друштва и културе.

Промоција издања је одржана у Свечаној сали САНУ 22. новембра 2017. године. Концизан али целовит осврт на оснивање Етнографског института САНУ

и развојни пут ове научноистраживачке институције током 70 година постојања дао је академик Димитрије Стефановић, председник Управног одбора Етнографског института САНУ. О критеријумима одабира 70 кључних појмова материјалне и духовне културе, стручном тиму, чији ауторски текстови чине садржај издања, као и сарадњи са Службеним гласником, која је резултирала овим импозантним издањем, говорила је директорка Етнографског института САНУ, проф. др Драгана Радојичић, док је о динамици реализације пројекта, изазовима са којима се током рада на *Етнологији и антропологији* сусретао ауторски тим, као и о значају пројекта који је по први пут на једном месту окупио цео истраживачки тим Етнографског института САНУ, говорила проф. др Љиљана Гавриловић, научна саветница Етнографског института САНУ и уредница тома. О значају издања за ширу читалачку јавност говорили су представници Службеног гласника, др Владимир Рогановић, уредник едиције и Петар Арбутина, члан уредништва, док се испред Министарства просвете, науке и технолошког развоја присутнима обратио помоћник министра за науку др Никола Танић, који је, том приликом, истакао да ресорно министарство препознаје ово издање као стратешки пројекат од изузетне важности за наше друштво и државу.

Промоцију издања пратио је и пригодан пропратни програм: наступ певачке групе „Дружице“, коју чине сараднице Етнографског института САНУ, и читање једне одреднице из *Малог лексикона српске културе* на 7 светских језика, које је на симболичан начин указало на мултикултуралност која се налази у фокусу истраживања савремених етнолога и антрополога.

Следећа у низу манифестација којом је Етнографски институт САНУ обележио 70 година рада и постојања био је Округли сто поводом промоције извештаја *Дечији бракови у ромској популацији у Србији. Етнографско истраживање*, који је одржан у просторијама Института 7. децембра 2017. године у 12 часова. Овај извештај настао је као резултат етнографског истраживања спроведеног у ромским заједницама у Србији, реализованог у оквиру партнерства Ромског женског центра БИБИЈА, Етнографског института САНУ и Уницефа (UNICEF). Представљање извештаја је за циљ имало да академску и ширу јавност упозна са богатом грађом добијеном разговорима са припадницима ромских заједница, као и са препорукама за рад на превенцији праксе дечијих бракова у ромској популацији у Србији. Том приликом присутнима су се обратили Мишел Сен Лот (Michael Saint-Lot), директор Уницефа у Србији, проф. др Љиљана Гавриловић, научна саветница Етнографског института САНУ, Славица Васић, директорка Ромског женског центра БИБИЈА и др Иван Ђорђевић, научни сарадник Етнографског института САНУ, који је представио публикацију. Након тога, уследила је дискусија присутних и коктел.

Завршна манифестација поводом обележавања 70 година рада Етнографског института САНУ биће приређена 18. децембра 2017. године у Свечаној сали САНУ. Планирано је да Свечану академију поводом 70 година оснивања Института отвори академик Владимир Костић, председник САНУ. Испред Министарства просвете, науке и технолошког развоја, као ресорног министарства у оквиру кога Етнографски институт САНУ реализује пројекте, присутнима ће се обратити др Владимир Поповић, државни секретар за науку. Овом приликом, биће уручене и награде Етнографског института САНУ у две категорије: за резултате у етнолошким и антрополошким истраживањима реализованим у

двогодишњем периоду, и за укупну делатност и допринос етнологским и антрополошким истраживањима, њиховом организовању, извођењу и публикавању резултата, те доприносу у изградњи етнологских и антрополошких институција. Др Лада Стевановић, виша научна сарадница Етнографског института САНУ и председница Комисије за доделу награда ће, заједно са академиком Димитријем Стефановићем, овогодишњим добитницима уручити признања. Свечана академија ће бити и прилика да се Етнографски институт САНУ захвали спонзорима који су омогућили да активности организоване у јубиларној години буду што квалитетније реализоване. Том приликом ће проф. др Драгана Радојичић, директорка Етнографског института САНУ, и др Александра Павићевић, председница Научног већа Етнографског института САНУ, уручити захвалнице: Српској академији наука и уметности, Министарству просвете, науке и технолошког развоја, ЈП Службени Гласник, Р.Р.А. Public relations агенцији, Галерији науке и технике САНУ, Музеју на отвореном „Старо село“ у Сирогојну, Етнографском музеју у Београду, Академским издањима, Freeway shipper doo Beograd и Atlantic grupi – Soko Nada Štark AD.

Присутни ће и овом приликом моћи да чују традиционалне песме у интерпретацији певачке групе „Дружице“ коју чине сараднице Етнографског института САНУ.

Свеукупно, низ манифестација који је чинио прославу 70 година рада Етнографског института САНУ био је плод неуморног заједничког рада и прегалаштва организаторског тима и сарадница и сарадника Института. Садржаји који су понуђени стручној и широј јавности на научним скуповима, предавањима, изложби, као и објављивањем лексикона *Етнологија и антропологија*, послужили су – и убудуће ће служити – да дисциплину и рад Института представе у најбољем светлу и прикажу широки опсег феномена традиционалног и савременог друштва, који су предмет истраживања из области етнологије и антропологије данас. Етнографски институт САНУ показао је да је, и 70 година након оснивања, кључна научноистраживачка установа која се бави етнологским и антрополошким проучавањем друштва и културе у Србији.

Соња Жакула, Бојана Богдановић

In memoriam

Десанка Николић (1929-2016)

Последњег децембарског дана 2016. године преминула је др Десанка Николић. У академском звању доктора етнологије и као дугогодишња сарадница Етнографског института САНУ оставила је упечатљив траг и дала значајан допринос етнолошкој науци и реномеу Института. Све будуће генерације засигурно ће читати, наводити и анализирати њене радове и монографије.. Онима који су је познавали и сарађивали са њом у сећању остаје Десанка Николић – сусретљива, непосредна колегиница, приљежна, неуморна истраживачица и призната научница. Она је живела етнологију са људима и међу људима. У знак сећања на ову врсну личност, навешћу неке податке из њеног истраживачког живота и научног опуса.

Др Десанка Николић рођена је у Београду 1929. године. Школовала се у Београду и Новом Саду. Студирала је етнологију на Београдском Филозофском факултету, где је и дипломирала 1952. године. Биле су то године када се профилише и прва генерација примерених студената и младих етнолога (Десанка Николић, Петар Влаховић, Милка Јовановић, Видосава Николић, Лепосава Жунић, Ђурђица Петровић и др.), укључених у рад музејских институција и тек формираног Етнографског института САНУ (1947). Своју радну каријеру она започиње у Војном музеју у Београду 1954. године, у звању кустоса (касније вишег кустоса). Паралелно пише докторску дисертацију под насловом „Одевање граничара Војне крајине у 18. и 19. столећу“, коју је одбранила 1965. године. Управо музеолошка пракса и етнолошка истраживања успоставили су неприкосновену везу између стручног и научног рада, историјског приступа и етнографије. Градећи примерен однос између музејских артефаката и научне литературе, Десанка Николић је аналитички расветлила историјске и културне

појаве, те тиме дала подстицај за многе будуће радове из домена културно-историјске етнологије. Па ипак, рад у Музеју, у једној строго дисциплинованој војној установи, није дао много истраживачког простора и етнолошког замаха амбициозној етнологији. Свој прави научни пут Десанка Николић започиње од 1973. године, када је, на основу конкурса, постављена за научног истраживача у Етнографском институту САНУ. Године 1979. одлуком Филозофског факултета, добила је звање научног сарадника, неколико година касније звање вишег научног сарадника и, коначно, научног саветника. Висока научна звања стекла је захваљујући преданом раду и резултатима у виду објављених оригиналних научних текстова и монографија. Десанка Николић и након одласка у пензију 1995. године наставља активно да ради, једно време као руководилац пројекта, а потом се посвећује писању и објављивању радова.

Од првих институтских дана, терен и писање били су *vis vitalis* и мото њеног тематски разноврсног и проблемски утемељеног етнолошког опуса. Како је писала – истраживачи треба да имају афинитета према предмету истраживања и способност да одреде сабеседнике; они настоје да продру у *друге*, не само да би их описали, већ и да би их разумели (из *Споменнице*, 50. година Етнографског института 1997, 37). Током седамдесетих и осамдесетих година, у оквиру институтских пројеката, етнолошки рад је био углавном усмерен на специјална истраживања одређених области, миграцијске процесе (колонизација из дурмиторских крајева у Бачко Добро Поље, са Миљаном Радовановић), праћења етно-демографских и културних промена у социјалистичком друштву (промене у материјалној култури, култури становања, друштвеном животу у приградским насељима Београда и ариљског краја). Обрасци понашања, ритуална и обичајна пракса у процесима промена на релацији село – град, као и аналитички дискурс расветљавања урбаних културних стандарда између традиција и иновација, уврстили су је у етнологије које су биле спремне да се суоче са савременим изазовима тадашњих друштвених и културних кретања. Увек спремна и агилна за теренски рад, Десанка Николић, у тиму или самостално, истраживала је многе крајеве у Србији – Пријепоље, Прибој, околину Нове Вароши, драгачевска села, ивањички крај, Крушевац и околину, војвођанска села, околину Космаја, Шабац и Поцерину, ужички крај, Стари Влах, Ариље и околину и др. Но, ослободивши се дескриптивних клишеа и окошталих етнолошких парадигми село – фолклор – традиција, Десанка Николић је сваку своју теренску опсервацију и непосредни контакт раслојавала у процесе значења и функција, отварајући тиме многа проблемска поља упитаности – зашто и како? Стога, су њени научни чланци и монографије увек корисни, јер указују на ступњеве сложености културних појава односно „уцелињености културе у међусобној културној зависности“. Иако је припадала генерацији обученој да енологију посматра кроз фактографску призму, она је пратила теоријске трендове, спремна да се посаветује са млађим колегама и користи савремену антрополошку литературу. Искуство и радозналост су овој научници увек давали изразиту пријемчивост за савремене приступе, насупротив научној застарелости. Од осамдесетих година, са зрелим и богатим истраживачким искуством, Десанка Николић се упушта у проучавања једне недовољно обрађене, али провокативне области – менталитет изражен вредностима, ставовима и мишљењима, као посебним обрасцима понашања у ситуационим оквирима. Није презала од тога да покаже да стварање колективних особина у симболичком смислу јесете део конструката, па и предрасуда. Увек је

тежила истраживању локалних одлика, а не националних стереотипа. Ова истраживања су подразумевала комбиновање социо-психолошких метода и етнографску дескрипцију засновану на наративним, усменим предањима и фоклористици. Занимљиво је читати радове који обилују примерима усмене прозе, фолклорног стваралаштва, жанрова – анегдота и хумора (на пример – ерски хумор) и то посебно данас када се оваква истраживања актуелизују у домену нематеријалног културног наслеђа.

Поред богатог истраживачког рада, др Десанка Николић је била ангажована и у пословима Етнографског института као координатор, руководилац пројеката и, у кратком времену, в. д. директора Етнографског института САНУ. Оно што посебно издваја личност ове научнице јесте углед заснован на њеном истраживачком искуству, написаним делима и позитивном односу према раду и колегама. Једноставно, била је омиљена и поштована сарадница, изван титула и функција. Док је могла, сређивала је своје рукописе и контактирала са *својим* етнолозима. Оставила је дела увек доступна читању, али и непроцењиву грађу која ће, надам се, једног дана наћи своје место у архиву.

Мирослава Лукић Крстановић

Рецензенти научних радова у Гласнику Етнографског института САНУ LXV за 2017. годину

- Проф. др Драгана Антонијевић, редовни професор, Одељење за етнологију и антропологију – Филозофски факултет Универзитета у Београду
- Проф. др Јулијана Вучо, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду
- Проф. др Љиљана Гавриловић, научни саветник, Етнографски институт САНУ, Београд / Одељење за етнологију и антропологију – Филозофски факултет Универзитета у Београду
- Др Душан Дрљача, научни саветник Етнографског института САНУ у пензији, Београд
- Проф. др Јелена Ђорђевић, редовни професор, Факултет политичких наука Универзитета у Београду
- Проф. др Дубравка Ђурић, редовни професор, Факултет за медије и комуникације Универзитета Сингиднум у Београду
- Проф. др Бојан Жикић, редовни професор, Одељење за етнологију и антропологију – Филозофски факултет Универзитета у Београду
- Проф. др Душка Кликовац, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду
- Проф. др Иван Ковачевић, редовни професор, Одељење за етнологију и антропологију – Филозофски факултет Универзитета у Београду
- Др Милош Луковић, научни саветник Балканолошког института САНУ у пензији, Београд
- Проф. др Марина Мартинова, редовни професор, Институт за етнологију и антропологију Руске академије наука, Москва
- Проф. др Ема Миљковић, редовни професор, Филозофски факултет Универзитета у Нишу
- Проф. др Саша Недељковић, редовни професор, Одељење за етнологију и антропологију – Филозофски факултет Универзитета у Београду
- Проф. др Љупчо Ристески, редовни професор, Институт за етнологију и антропологију, ПМФ - Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопље
- Др Биљана Сикимић, научни саветник, Балканолошки институт САНУ, Београд
- Проф. др Ивана Спасић, редовни професор, Одељење за социологију – Филозофски факултет Универзитета у Београду
- Проф. др Бранко Ћупурдија, редовни професор, Одељење за етнологију и антропологију – Филозофски факултет Универзитета у Београду
- Проф. др Гордана Горуновић, ванредни професор, Одељење за етнологију и антропологију – Филозофски факултет Универзитета у Београду
- Др Вера Гудац Додић, виши научни сарадник, Институт за новију историју Србије, Београд
- Проф. др Бојан Ђорђевић, ванредни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду
- Др Јадранка Ђорђевић Црнобрња, виши научни сарадник, Етнографски институт САНУ, Београд
- Проф. др Јелена Ердџан, ванредни професор, Филозофски факултет Универзитета у Београду
- Проф. др Марко Живковић, ванредни професор, Универзитет Алберте, Калгари

Проф. др Јелка Зорн, ванредни професор, Факултет за социјални рад
Универзитета у Љубљани

Проф. др Илдико Ердеи, ванредни професор, Одељење за етнологију и
антропологију – Филозофски факултет Универзитета у Београду

Др Сузана Игњатовић, виши научни сарадник, Институт друштвених наука,
Београд

Др Стеф Јансен, ванредни професор, Универзитет у Манчестеру

Др Јелена Јовановић, виши научни сарадник Музиколошки институт САНУ,
Београд

Др Александар Крел, виши научни сарадник, Етнографски институт САНУ,
Београд

Др Данка Лајић Михајловић, виши научни сарадник, Музиколошки институт
САНУ, Београд

Проф. др Јелена Мргић, ванредни професор, Одељење за историју - Филозофски
факултет Универзитета у Београду

Проф. др Слободан Наумовић, ванредни професор, Одељење за етнологију и
антропологију – Филозофски факултет Универзитета у Београду

Др Владимир Петровић, виши научни сарадник, Институт за савремену историју,
Београд

Др Снежана Петровић, виши научни сарадник, Институт за српски језик САНУ,
Београд

Проф. др Соња Петровић, ванредни професор, Филолошки факултет
Универзитета у Београду

Др Олга Манојловић Пинтар, виши научни сарадник, Институт за новију историју
Србије, Београд

Др Младена Прелић, виши научни сарадник, Етнографски институт САНУ,
Београд

Проф. др Лидија Радуловић, ванредни професор, Одељење за етнологију и
антропологију – Филозофски факултет Универзитета у Београду

Проф. др Веран Станчевић, ванредни професор, Факултет за европске правно-
политичке студије, Нови Сад

Др Лада Стевановић, виши научни сарадник, Етнографски институт САНУ,
Београд

Др Катарина Томашевић, виши научни сарадник, Музиколошки институт САНУ,
Београд

Др Игор Штикс, виши научни сарадник, Универзитет у Единбургу

Др Ивана Башић, научни сарадник, Етнографски институт САНУ, Београд

Др Марија Брујић, доцент, Филозофски факултет Универзитета у Београду

Др Ивана Гачановић, доцент, Филозофски факултет Универзитета у Београду

Др Ивана Добривојевић, научни сарадник, Институт за савремену историју,
Београд

Др Даниел Драпала, доцент, Масариков универзитет у Брну

Др Рада Дрезгић, доцент, Факултет музичке уметности Универзитет уметности,
Београд

Др Иван Ђорђевић, научни сарадник, Етнографски институт САНУ, Београд

Др Александра Ђурић Миловановић, научни сарадник, Балканолошки институт
САНУ, Београд

Др Драго Жупарић-Иљић, научни сарадник, Институт за миграције и народности,
Загреб

Др Зорица Ивановић, доцент, Одељење за етнологију и антропологију –
Филозофски факултет Универзитета у Београду

Др Милина Ивановић Баришић, научни сарадник, Етнографски институт САНУ,
Београд

Др Петрија Јовичић, научни сарадник, Етнографски институт САНУ, Београд

Др Петра Келемен, доцент, Одсек за етнологију и културну антропологију,
Филозофски факултет Свеучилишта у Загребу

Др Хрвоје Класић, доцент, Одсек за повијест – Филозофски факултет
Свеучилишта у Загребу

Др Марија Мандић, научни сарадник, Хумболтов универзитет у Берлину

Др Ивајло Марков, доцент, Институт за етнологију и фолклористику са
Етнографским музејом – Бугарска академија наука, Софија

Др Милош Матић, научни сарадник, Етнографски музеј у Београду

Др Љубица Милосављевић, доцент, Филозофски факултет Универзитета у
Београду

Др Срђан Милошевић, научни сарадник, Институт за новију историју Србије,
Београд

Др Дуња Њаради, доцент, Факултет музичке уметности Универзитета уметности,
Београд

Др Мирјана Павловић, научни сарадник, Етнографски институт САНУ, Београд

Др Ана Петров, доцент, Факултет за медије и комуникације Универзитета
Сингидунум у Београду

Др Душко Петровић, доцент, Одсек за етнологију и културну антропологију,
Филозофски факултет Свеучилишта у Загребу

Др Марко Пишев, доцент, Филозофски факултет Универзитета у Београду

Др Мартин Погачар, научни сарадник, Институт за културне и студије памћења –
Научноистраживачки центар Словеначке академије наука и уметности,
Љубљана

Др Владимир Рогановић, научни сарадник, Службени гласник, Београд

Др Клавс Седлениекс, доцент, Универзитет Riga Stradins, Рига

Др Петер Славковски, научни сарадник Етнолошког института Словачке
академије наука у пензији, Братислава

Др Драган Станојевић, доцент, Филозофски факултет Универзитета у Београду

Др Маријана Хамершак, научни сарадник, Институт за етнологију и
фолклористику, Загреб

Др Хана Хлошкова, доцент, Универзитет Коменског у Братислави

Др Петко Христов, доцент, Институт за етнологију и фолклористику са
Етнографским музејом – Бугарска академија наука, Софија

Др Азра Хромацић, доцент, Универзитет у Сиракузи (САД)

Др Рори Арчер, истраживач постдокторанд, School of Slavonic and East European
Studies – University College London

Др Јан Блахушек, истраживач сарадник, Музеј на отвореном Рохус, Ухерске
Градиште (ЧР)

Др Соња Жакула, истраживач сарадник, Етнографски институт САНУ, Београд

Др Деана Јовановић, истраживач сарадник, Center for Advanced Studies – Southeast
Europe, Свеучилиште у Риједи

Др Драгана Ковачевић Биелицки, истраживач, Универзитет у Ослу

Др Виктор Коска, асистент, Уред за удруге Влада РХ – Факултет политичких
знаности Свеучилишта у Загребу

Др Марек Микуш, истраживач сарадник, Институт за социјалну антропологију
Макс Планк, Хале
Др Јулија Сарделић, истраживач постдокторанд, Универзитет у Ливерпулу
Др Ендру Хоис, истраживач постдокторанд, Институт за етнологију и
фолклористику, Загреб
Др Тијана Јаковљевић-Шевић, виши кустос, Музеј културе жена Regional-
International, Фирт (СРН)
Др Марко Стојановић, виши кустос, Етнографски музеј у Београду
Мр Катарина Лончаревић, асистент, Факултет политичких наука Универзитета у
Београду
Мр Мирослава Малешевић, истраживач сарадник, Етнографски институт САНУ,
Београд

Reviewers of scientific papers in the Bulletin of the Institute of Ethnography LXV (2017)

Dragana Antonijević, PhD, professor, Department of Ethnology and Anthropology,
Faculty of Philosophy, University of Belgrade
Branko Ćupurdija, PhD, professor, Department of Ethnology and Anthropology,
Faculty of Philosophy, University of Belgrade
Jelena Djordjević, PhD, professor, Faculty of Political Sciences, University of Belgrade
Dubravka Djurić, PhD, professor, Faculty of Media and Communication – Singidunum
University in Belgrade
Dušan Drljača, PhD, principal research fellow of the Institute of Ethnography SASA,
Belgrade (retired)
Ljiljana Gavrilović, PhD, principal research fellow, Institute of Ethnography SASA /
Department of Ethnology and Anthropology, Faculty of Philosophy, University of
Belgrade
Duška Klikovac, PhD, professor, Faculty of Philology, University of Belgrade
Ivan Kovačević, PhD, professor, Department of Ethnology and Anthropology, Faculty
of Philosophy, University of Belgrade
Miloš Luković, PhD, principal research fellow of the Institute for Balkan Studies SASA
(retired), Belgrade
Marina Martynova, PhD, professor, Institute of Ethnology and Anthropology of the
Russian Academy of Sciences, Moscow
Ema Miljković, PhD, professor, Faculty of Philosophy, University of Niš
Saša Nedeljković, PhD, professor, Department of Ethnology and Anthropology, Faculty
of Philosophy, University of Belgrade
Ljupčo Risteski, PhD, professor, Institute for ethnology and anthropology, FNSM – Ss.
Cyril and Methodius University, Skopje
Biljana Sikimić, PhD, principal research fellow, Institute for Balkan Studies SASA,
Belgrade
Ivana Spasić, PhD, professor, Department of Sociology, Faculty of Philosophy,
University of Belgrade
Julijana Vučo, PhD, professor, Faculty of Philology, University of Belgrade
Bojan Žikić, PhD, professor, Department of Ethnology and Anthropology, Faculty of
Philosophy, University of Belgrade

Bojan Djordjević, PhD, associate professor, Faculty of Philology, University of Belgrade
Jadranka Djordjević Crnobrnja, PhD, senior research associate, Institute of Ethnography SASA, Belgrade
Ildiko Erdei, PhD, associate professor, Department of Ethnology and Anthropology, Faculty of Philosophy, University of Belgrade
Jelena Erdeljan, PhD, associate professor, Faculty of Philosophy, University of Belgrade
Gordana Gorunović, PhD, associate professor, Department of Ethnology and Anthropology, Faculty of Philosophy, University of Belgrade
Vera Gudac Dodić, PhD, senior research associate, Institute for Recent History of Serbia, Belgrade
Petko Hristov, PhD, associate professor, Institute for Ethnology and Folklore with Ethnographic Museum – Bulgarian Academy of Sciences, Sofia
Suzana Ignjatović, PhD, senior research associate, Institute of Social Sciences, Belgrade
Stef Jansen, PhD, senior lecturer, University of Manchester
Jelena Jovanović, PhD, senior research associate, Institute of Musicology SASA, Belgrade
Aleksandar Krel, PhD, senior research associate, Institute of Ethnography SASA, Belgrade
Danka Lajić Mihajlović, PhD, senior research associate, Institute of Musicology SASA, Belgrade
Olga Manojlović Pintar, PhD, senior research associate, Institute for Recent History of Serbia, Belgrade
Jelena Mrgić, PhD, associate professor, Department of History, Faculty of Philosophy, University of Belgrade
Slobodan Naumović, PhD, associate professor, Department of Ethnology and Anthropology, Faculty of Philosophy, University of Belgrade
Snežana Petrović, PhD, senior research associate, Institute for Serbian Language SASA, Beograd
Sonja Petrović, PhD, associate professor, Faculty of Philology – University of Belgrade
Vladimir Petrović, PhD, senior research associate, Institute for Contemporary History, Belgrade
Mladena Prelić, PhD, senior research associate, Institute of Ethnography SASA, Belgrade
Lidija Radulović, PhD, associate professor, Department of Ethnology and Anthropology, Faculty of Philosophy, University of Belgrade
Veran Stančetić, PhD, associate professor, Faculty for European Legal and Political Studies, Novi Sad
Lada Stevanović, PhD, senior research associate, Institute of Ethnography SASA, Belgrade
Igor Štikš, PhD, senior research associate, University of Edinburgh
Katarina Tomašević, PhD, senior research associate, Institute of Musicology SASA, Belgrade
Jelka Zorn, PhD, associate professor, Faculty for Social Work, University of Ljubljana
Marko Živković, PhD, associate professor, University of Alberta, Calgary
Ivana Bašić, PhD, research associate, Institute of Ethnography SASA, Belgrade
Marija Brujić, PhD, assistant professor, Faculty of Philosophy, University of Belgrade
Ivan Djordjević, PhD, research associate, Institute of Ethnography SASA, Belgrade

Aleksandra Djurić Milovanović, PhD, research associate, Institute for Balkan Studies SASA, Belgrade

Ivana Dobrivojević, PhD, research associate, Institute for Contemporary History, Belgrade

Daniel Drapala, PhD, assistant professor, Masaryk University in Brno

Rada Drezgić, PhD, assistant professor, Faculty of Music, University of Arts in Belgrade

Ivana Gačanović, PhD, assistant professor, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Marijana Hameršak, PhD, research associate, Institute of Ethnology and Folklore Research, Zagreb

Hana Hloškova, PhD, assistant professor, Comenius University in Bratislava

Azra Hromadžić, PhD, assistant professor, Syracuse University

Zorica Ivanović, PhD, assistant professor, Department of Ethnology and Anthropology, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Milina Ivanović Barišić, PhD, research associate, Institute of Ethnography SASA, Belgrade

Petrija Jovičić, PhD, research associate, Institute of Ethnography SASA, Belgrade

Petra Kelemen, PhD, assistant professor, Department of Ethnology and Cultural Anthropology – Faculty of Humanities and Social sciences, University of Zagreb

Hrvoje Klasić, PhD, assistant professor, History Department – Faculty of Humanities and Social sciences, University of Zagreb

Marija Mandić, PhD, research associate, Humboldt University Berlin

Ivaylo Markov, PhD, assistant professor, Institute for Ethnology and Folklore with Ethnographic Museum – Bulgarian Academy of Sciences, Sofia

Miloš Matić, PhD, research associate, Ethnographic Museum in Belgrade

Ljubica Milosavljević, PhD, assistant professor, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Srdjan Milošević, PhD, research associate, Institute for Recent History of Serbia, Belgrade

Dunja Njaradi, PhD, assistant professor, Faculty of Music, University of Arts in Belgrade

Mirjana Pavlović, PhD, research associate, Institute of Ethnography SASA, Belgrade

Ana Petrov, PhD, assistant professor, Faculty of Media and Communication – Singidunum University in Belgrade

Duško Petrović, PhD, assistant professor, Department of Ethnology and Cultural Anthropology – Faculty of Humanities and Social sciences, University of Zagreb

Marko Pišev, PhD, assistant professor, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Martin Pogačar, PhD, research associate, Institute of Culture and Memory Studies – Research Center of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Ljubljana

Vladimir Roganović, PhD, research associate, Službeni glasnik, Belgrade

Klavs Sedlenieks, PhD, assistant professor, Riga Stradins University, Riga

Peter Slavkovski, PhD, research associate of the Institute of Ethnology – Slovak Academy of Sciences (retired), Bratislava

Dragan Stanojević, PhD, assistant professor, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Drago Župarić-Iljić, PhD, research associate, Institute for Migration and Ethnic Studies, Zagreb

Rory Archer, PhD, postdoctoral researcher, School of Slavonic and East European Studies – University College London
Jan Blahušek, PhD, research fellow, Park Rochus, Uherske Gradište (Czech Republic)
Andrew Hodges, PhD, postdoctoral researcher, Institute of Ethnology and Folklore Research, Zagreb
Deana Jovanović, PhD, research fellow, Center for Advanced Studies – Southeast Europe, University of Rijeka
Viktor Koska, PhD, assistant, Office for Cooperation with NGOs GRC – Faculty of Political Sciences, University of Zagreb
Dragana Kovačević Bielić, PhD, researcher, University of Oslo
Marek Mikuš, PhD, research fellow, Institut za socijalnu antropologiju Maks Plank, Halle
Julija Sardelić, PhD, postdoctoral researcher, University of Liverpool
Sonja Žakula, PhD, research fellow, Institute of Ethnography SASA, Belgrade
Tijana Jakovljević-Šević, PhD, senior custodian, Museum of Women's Culture Regional-International, Fürth
Marko Stojanović, PhD, senior custodian, Ethnographic Museum in Belgrade
Katarina Lončarević, M. Phil., assistant, Faculty of Political Sciences, University of Belgrade
Miroslava Malešević, M.Phil., research fellow, Institute of Ethnography SASA, Belgrade

Слање рукописа

Приликом подношења рукописа аутори гарантују да рукопис представља њихов оригиналан допринос, да није већ објављен, да се не разматра за објављивање код другог издавача или у оквиру неке друге публикације, да је објављивање одобрено од стране свих коаутора, уколико их има, као и, прећутно или експлицитно, од стране надлежних тела у установи у којој је извршено истраживање.

Аутори сnose сву одговорност за садржај поднесених рукописа, као и валидност резултата и морају да прибаве дозволу за објављивање података од свих страна укључених у истраживање.

Аутори који желе да у рад укључе слике или делове текста који су већ негде објављени дужни су да за то прибаве сагласност носилаца ауторских права и да приликом подношења рада доставе доказе да је таква сагласност дата. Материјал за који такви докази нису достављени сматраће се оригиналним делом аутора.

Аутори гарантују да су као аутори наведена само она лица која су значајно допринела садржају рукописа, односно да су сва лица која су значајно допринела садржају рукописа наведена као аутори.

Текстови се достављају секретару Редакције у електронском формату (као *Word* документ), на електронску адресу: marija.djokic@ei.sanu.ac.rs

Рок за предају текстова је 31. децембар.

Након пријема, рукописи пролазе кроз прелиминарну проверу у редакцији како би се проверило да ли испуњавају основне критеријуме и стандарде. Поред тога, проверава се да ли су рад или његови делови плагирани.

Аутори ће о пријему рукописа бити обавештени електронском поштом. Само они рукописи који су у складу са датим упутствима биће послати на рецензију. У супротном, рукопис ће, са примедбама и коментарима, бити враћен ауторима.

Рецензија и објављивање радова су бесплатни. Ауторима ће PDF датотека која садржи њихов прихваћени рад бити послата бесплатно, електронском поштом. Штампана верзија свеске у којој се налази прихваћени рад бесплатно ће бити достављена аутору за кореспонденцију. Електронска верзија рада биће доступна на интернет страници часописа, <http://www.ei.sanu.ac.rs>, и може се користити у складу са условима лиценце *Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 3.0 Srbija* (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>)

Упутство за припрему рукописа

Аутори су дужни да се придржавају упутства за припрему радова. Рукописи у којима ова упутства нису поштована биће одбијени без рецензије.

За обраду текста треба користити *Word* програм. Рукописе треба слати у *doc* или *docx* формату. Рукописи се шаљу у А4 формату. Текстовете не треба посебно форматирати, него их спремити у дифолт (*default*) подешавањима које аутори имају на својим рачунарима. Наслови и поднаслови куцају се малим словима. Уз рукопис се предају и сви потребни прилози (илустрације, табеле...) у изворном

формату. Посебно треба дати списак илустрација, потписе испод њих, те име и презиме аутора прилога.

Уколико аутор има потребе да користи писма са специфичним словним знацима, обавезно треба да достави и фонтове које је користио.

У категорији оригиналних и прегледних научних радова, обим приложеног текста мора бити до 30 000 знакова са проредом, укључујући и напомене и друге прилоге. Научне критике, полемике и прикази могу бити дуги до 10 000 карактера. Врста и обим научних библиографија одређују се у договору са редакцијом и библиотекарима библиотеке Етнографског института САНУ. Редакција задржава право одлуке у погледу флексибилности ових захтева у одређеним случајевима.

Рукопис треба да садржи: наслов, имена аутора и називе институција у којима они раде, електронске адресе свих аутора рукописа, апстракт, кључне речи, текст захвалности, референце, списак табела, списак илустрација. Позиције слика и табела треба обележити у тексту (слике и табеле не треба инкорпорирати у датотеку која садржи рукопис; оне се достављају као посебне датотеке у одговарајућим форматима).

Апстракт, не би требало да буде дужи од 200 речи и требало би да садржи кратак преглед метода и најважније резултате рада, тако да се може користити приликом индексирања у референтним периодичним публикацијама и базама података. У апстракту не треба наводити референце. Апстракт треба доставити на српском и енглеском језику.

Кључне речи (појмови, географске локације, резултати и тд.) наводе се у посебном реду иза апстракта. Кључне речи морају бити релевантне за тему и садржај рада. Дobar избор кључних речи предуслов је за исправно индексирање рада у референтним периодичним публикацијама и базама података. Кључне речи навести на српском и енглеском језику, највише пет.

Слике, цртежи и друге илустрације треба да буду доброг квалитета. Графички прилози могу се доставити у електронском облику и то за цртеже обавезно као *Line art* у резолуцији од 600 *dpi*, а фотографије у резолуцији до 300 *dpi*. Ако аутор угради графички прилог у свој *Word* документ, обавезно мора доставити исти тај графички материјал и као посебне документе у формату *tif*, *pdf* или *jpg*.

Молимо вас немојте:

- достављати илустрације оптимизоване за коришћење на екрану (нпр. GIF, BMP, Pict, WPG); оне обично имају ниску резолуцију и мали распон боја;
- достављати илустрације које имају резолуције мање од горенаведених;
- достављати илустрације несразмерно великих димензија у односу на формат рукописа.

Цитирање

Редакција издања Етнографског института САНУ определила се за коришћење Чикаго стила библиографског цитирања, који има две варијанте: *notes and bibliography* и *author-date*. У друштвеним и хуманистичким наукама у нашој средини последњих година се, због рационалности и прегледности, све више користи друга варијанта. Из тог разлога је она изабрана као начин цитирања и у *Гласнику Етнографског института САНУ*. У даљем тексту дати су примери за најчешће коришћене врсте референци. За више примера и детаљнија упутства могуће је консултовати штампано односно *online* издање *The Chicago Manual of Style*. У примерима који се овде дају најпре је наведен начин на који референцу треба наводити у списку литературе на крају текста (Реф), а затим начин навођења у самом тексту рада (Т).

Референце на крају текста треба да буду наведене латиничним писмом. Када су референце у оригиналу ћириличне треба их пребацити на наше латинично писмо, а за транслитерацију са нпр. бугарског, руског и сл. користити стандард *ISO 09*.

Књига

Један аутор

(Реф): Prošić-Dvornić, Mirjana. 2006. *Odevanje u Beogradu u XIX i početkom XX veka*. Beograd: Stubovi kulture.

(Т): (Prošić-Dvornić 2006, 101-103)

Два или три аутора

(Реф): Kulišić, Špiro, Petar Petrović i Nikola Pantelić. 1998. *Srpski mitološki rečnik*. Drugo dopunjeno izdanje. Beograd: Etnografski institut SANU - Interprint.

(Т): (Kulišić, Petrović i Pantelić 1998, 78)

Четири или више аутора

(Реф): Навести све ауторе у списку литературе (Презиме Име, Име Презиме, Име Презиме и Име Презиме).

За цитирање у тексту: навести само првог аутора, а у наставку ставити *и др.* односно *et al.*

(Т): (Andelka Milić et al. 2004)

Приређивач или уредник монографије (аутор није наведен)

(Реф): Papić, Žarana i Lydia Sklevicky, prir. 1983. *Antropologija žene*. Beograd: Prosveta.

(Т): (Papić i Sklevicky 1983, 183-186)

Приређивач или преводилац монографије уз аутора

(Реф): Abeles, Mark. 2001. *Antropologija države*. Prev. Ana A. Jovanović. Zemun – Beograd: Biblioteka XX vek – Čigoja štampa.

(Т): (Abeles 2001, 322)

Поглавље или део књиге

(Реф): Rubin, Gejl. 1983. „Trgovina ženama – beleške o 'političkoj ekonomiji' polnosti“. U *Antropologija žene*, prir. Žarana Papić i Lydia Sklevicky, 91-151. Beograd: Prosveta.

(Т): (Rubin 1983, 101)

Поглавље прештампано из другог (примарног) извора

(Реф): Filipović, Milenko S. 1991. „Eksoprik, mirašćija ili priorac kroz vekove: prilog poznavanja života na selu kod Južnih Slovena.“ U *Čovek među ljudima*. Prir. Đurđica Petrović, 241-255. Beograd: Srpska književna zadruga. Preštampano iz *Radovi Naučnog društva SR BiH*, XX (Sarajevo 1963).

(Т): (Filipović 1991, 251)

Уводник, предговор, поговор

(Реф): Petrović, Đurđica. 1991. Predgovor u *Čovek među ljudima*, Milenko S. Filipović, vii-xxiv. Beograd: Srpska književna zadruga.

(Т): (Petrović 1991, ix-x)

Електронска књига

За књиге доступне у више формата (штампани, *online*) цитирати онај формат који је коришћен. За књиге које су консултоване *online* навести адресу сајта, као и датум преузимања. Ако нема пагинације, може се навести наслов или број поглавља.

(Реф): Trifunović, Vesna. 2009. *Likovi domaćih viceva: socijalni tipovi lude u savremenim vicevima*. Beograd: Srpski genealoški centar.

http://www.anthroserbia.org/Content/PDF/Publications/EB-41_VTpregledano.pdf (preuzeto 21.novembra 2011.) Dostupno i u štampanom obliku.

(Т): (Trifunović 2009, 43)

Чланак у научном часопису

Чланак у штампаном часопису

(Реф): Miloradović, Sofija. 2009. „Музички жаргон младих (I) – *Ledilo svirka* u Beogradu i *gnat veseluhu* u Moskvi.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 57 (1): 27-50.

(Т): (Miloradović 2009, 31-32)

Чланак доступан *online*

Укључите DOI број уколико постоји. DOI број је стални идентификациони број који када се укуца на адресу <http://dx.doi.org/> води директно до чланка. Ако нема DOI броја наведите само адресу сајта. Наведите датум преузимања.

(Реф): Pospisilova, Jana. 2010. „Ethnological research of the city Brno: Stability and metamorphosis of Moravian metropolis.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 58 (2): 83-90.

http://www.etno-institut.co.rs/GEI/GEI_VLIII_2/pospisilova%20LVIII_2.pdf Accessed November 21, 2011. DOI:10.2298/GEI1002080P.

(Т): (Pospisilova 2010, 85)

Чланак у новинама или популарном часопису (штампаном или *online*)

Новински чланак се може навести унутар самог текста, без посебног навођења у списку литературе (нпр. "Као што пише С. Димитријевић у чланку 'Истраживачи на рубу егзистенције', објављеном у *Политици* од 3. јуна 2002..."). Уколико аутор жели да наведе чланак у литератури, то може да уради на следећи начин:

(Реф): Dimitrijević, Sandra. 2002. „Истраживачи на рубу егзистенције.“ *Politika*, 3. jun.

(Т): (Dimitrijević 2002, 9)

Уколико је наведен *online* извор, наводи се адреса сајта:

(Реф): Đorđević, M. 2011. „Srpska umetnost u Regensburgu.“ *Politika*, 1. novembar. Pristupljeno 21. novembra 2011. <http://www.politika.rs/rubrike/Kultura/196225.sr.html>
(Т): (Đorđević 2011)

Ако није потписан аутор, цитира се наслов чланка:

(Реф): „Италијански филм у Кинотеци.“ 2011. *Politika*, 23. новембар. Pristupljeno 24. новембра 2011. <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/196291.sr.html> **(Т):** („Италијански филм у Кинотеци.“ 2011)

Приказ књиге

(Реф): Erdei, Ildiko. 2008. "Fashion, Difference, and Identity in Serbian Socialism." Review of *Aleksandar Joksinović. Moda i identitet*, by Danijela Velimirović. *Etnoantropološki problemi*, 3 (3), 253-256.
(Т): (Erdei 2008, 253-254)

Необјављена магистарска теза и докторска дисертација

(Реф): Bogdanović, Bojana B. 2011. „Politika upotrebe prostora u socijalističkom periodu na primeru Titovog Užica.“ Doktorska dis., Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
(Т): (Bogdanović 2011, 64)

Рад представљен на научном скупу или конференцији

(Реф): Slavec Gradišnik, Ingrid. 2011. „Kultura i granice: zastareli, korisni ili suštinski koncepti?“ Rad predstavljen na Međunarodnom naučnom skupu Etnografskog instituta SANU *Kulture i granice*, Vršac, 6 – 8. oktobra.
(Т): (Slavec Gradišnik 2011)

Навођење више извора на истом месту

Ако се наводи више извора на истом месту, раздвајају се тачком и зарезом. Редослед може бити по значају, или хронолошки.

(Т): (Đorđević 1997, 129; Prošić-Dvornić 2006, 101-103)

Поновљено навођење из истог извора

Уколико се исти извор у тексту наводи више пута заредом, референца се наводи након сваког цитирања.

(Т): Појам насиља често се узима за појам агресивности, али се аутори не слажу око тога каква је природа њихове везе. (Nedeljković 2011a, 68). Моруће је направити више типологија агресивности (Nedeljković 2011a, 69). Ерих Фром, на пример, у функционалном смислу разликује два типа агесије својствене готово свим животињским врстама: одбрамбену и грабежљиву агесију (Nedeljković 2011a, 78).

Web site

Навођење веб сајта може да буде само у тексту (Нпр. "Као што је 19. јула 2011. било наведено на сајту Британског музеја..."). Ако је неопходно наводити га у списку литературе, онда треба, с обзиром да се садржина сајтова мења, обавезно навести датум преузимања или датум последњег уређивања сајта (ако постоји). Ти датуми се онда, у недостатку других, узимају као основа за навођење цитата.
(Реф): British Museum. 2011. „Lord Elgin and the Parthenon Sculptures.“ Pristupljeno 21. novembra. http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/article_index/l/lord_elgin_and_the_parthenon.aspx
(Т): (British Museum 2011)

Блог текст и блог коментар

Текстови блогова или коментари на блогове могу да се наводе у тексту („У коментару који се налази на блогу Небојше Миленковића на сајту *Блог Б92* од 18. новембра 2011, ...“) и обично се не наводе у референтној листи. Ако има потребе да се наводе у референтној листи, у случају коментара, наводи се само блог, а у тексту се помене да је у питању коментар. Датум на који се реферише је датум постављања блога.

(Реф): Milenković, Nebojša. 2011. "Elementarno telo Marine Abramović." Blog B92, Postavljen 18. novembra. Preuzet 22. novembra.

<http://blog.b92.net/text/19160/Elementarno-telo-Marine-Abramovic/>

(Т): (Milenković 2011)

Електронска или текстуална порука

Уобичајено је да се електронске или текстуалне поруке наводе у самом тексту (нпр. „У писаној поруци аутору од 1. октобра 2011. године...“), и оне се само изузетно наводе у списку литературе. Ако је неопходно да се наведу, треба навести име и презиме пошиљаоца, врсту поруке и датум. У скраћеном навођењу у тексту, користи се термин „персонална комуникација“.

(Реф): (Petar Petrović, elektronska poruka autoru, 29. februara 2008).

(Т): (Petar Petrović, pers.kom.)

Комерцијалне базе података

Уколико је неки цитирани текст преузет из комерцијалне базе података, могуће је уз уобичајено навођење библиографске јединице навести назив базе података, као и референтни број текста (уколико постоји).

(Реф): Choi, Mihwa. "Contesting Imaginaires in Death Rituals during the Northern Song Dynasty." PhD diss., University of Chicago. ProQuest (AAT 3300426).

Manuscript submission

By submitting a manuscript authors warrant that their contribution to the journal is their original work, that it has not been published before, that it is not under consideration for publication elsewhere, and that its publication has been approved by all co-authors, if any, and tacitly or explicitly by the responsible authorities at the institution where the work was carried out.

Authors are exclusively responsible for the contents of their submissions, the validity of the experimental results and must make sure that they have permission from all involved parties to make the data public.

Authors wishing to include figures or text passages that have already been published elsewhere are required to obtain permission from the copyright holder(s) and to include evidence that such permission has been granted when submitting their papers. Any material received without such evidence will be assumed to originate from the authors.

Authors must make sure that only contributors who have significantly contributed to the submission are listed as authors and, conversely, that all contributors who have significantly contributed to the submission are listed as authors.

The deadline for submission of papers for all volumes is December 31st. Papers are submitted by e-mail to the secretary of the editorial board, and are to be sent as a Microsoft Word document to: marija.djokic@ei.sanu.ac.rs.

Manuscripts are pre-evaluated at the Editorial Board in order to check whether they meet the basic publishing requirements and quality standards. They are also screened for plagiarism.

Authors will be notified by email upon receiving their submission. Only those contributions which conform to the following instructions can be accepted for peer-review. Otherwise, the manuscripts shall be returned to the authors with observations, comments and annotations.

Publication and reviewing of papers is free of charge. The authors will receive the PDF file with their published paper by email. The printed version of the journal volume containing author's paper will be sent free of charge to the author (or to the main, corresponding author if the paper is co-authored). The electronic version of the paper can be accessed on the journal's internet pages (www.ei.sanu.ac.rs), and can be used in accordance with the license Creative Commons *Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 3.0 Srbija* (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>).

Manuscript preparation

Authors must follow the instructions for authors strictly, failing which the manuscripts would be rejected without review.

All papers are to be submitted as word documents. Manuscripts should be sent as .doc or .dox documents. Manuscripts should be sent in A4 format. Text files should not be specifically formatted, the authors are encouraged to use the default formatting provided by their computers. Titles and subtitles are to be typed in lower case. All additional material (photographs, tables...) should be submitted along with the paper in their default

format. A list of illustrations, captions which accompany them and the full names of their authors are to be supplied separately.

In case the author has need of scripts/alphabets which utilize specific glyphs, the fonts which were used must also be supplied.

In the categories of original research paper and scientific review paper the text must not exceed 30 000 characters including spaces, including footnotes and other additional material. Scientific critiques, debates and reviews should not exceed 10 000 characters. The type and extent of scientific bibliographies are determined in accordance with the editorial board and the librarians of the library of the Institute of Ethnography of the SASA, respectively. The editorial board retains the right to show flexibility regarding these criteria in certain cases.

The manuscript should contain the title, authors' names and affiliations, e-mails, abstract, keywords, acknowledgments, references, a list of tables and a list of illustrations. Mark the position of figures and tables in the text. Please, do not include tables and figures in the manuscript. They should be submitted as separate files.

Abstract, not exceeding 200 words, should contain a short review of the method and the most important results of work, so that its original text can be used in referential periodicals and databases. Do not include citations in the abstract.

Keywords (concepts, locations, results), max. five, are listed in a separate line at the end of the abstract. Keywords should be relevant to the topic and content of the paper. An accurate list of keywords will ensure correct indexing of the paper in referential periodicals and databases.

Photos, drawings and other illustrations should be of good quality. Additional graphics are to be submitted as follows: drawings in the format of Line art, with a resolution of 600 dpi, and photos with a resolution of 300 dpi. If the author chooses to incorporate graphics into their word document, the same graphics must also be submitted separately as .tif, .pdf, or .jpg files.

Please do not:

- Supply files that are optimized for screen use (e.g., GIF, BMP, PICT, WPG); these typically have a low number of pixels and limited set of colors;
- Supply files that are too low in resolution;
- Submit graphics that are disproportionately large for the content.

Citation

The editorial board of the publishing department of the Institute of Ethnography SASA has chosen to utilize the Chicago bibliographic format of references which has two variants: notes and bibliography and author – date. The Bulletin of the Institute of Ethnography SASA requires the use of the author – date variant.

The following examples illustrate citations using the author-date system. Each example of a reference list entry (Ref) is accompanied by an example of a corresponding parenthetical citation in the text (T). For more details and more examples one can consult the

printed or online edition of *The Chicago Manual of Style*. References in the list should be in Latin script, and if the original references are written in Cyrillic or some other script, it is recommended to use the ISO 09 standard for transliteration.

Book

One author

(Ref): Prošić-Dvornić, Mirjana. 2006. *Odevanje u Beogradu u XIX i početkom XX veka*. Beograd: Stubovi kulture.

(T): (Prošić-Dvornić 2006, 101-103)

Two or three authors

(Ref): Kulišić, Špiro, Petar Petrović and Nikola Pantelić. 1998. *Srpski mitološki rečnik*. Drugo dopunjeno izdanje. Beograd: Etnografski institut SANU - Interprint.

(T): (Kulišić, Petrović and Pantelić 1998, 78)

Four or more authors

(Ref): List all of the authors in the reference list (Last name Name, Name Last name, Name Last name and Name Last name).

In the text, list only the first author, followed by *et al.*

(T): (Anđelka Milić et al. 2004)

Editor, translator, or compiler instead of author

(Ref): Papić, Žarana and Lydia Sklevicky, ed. 1983. *Antropologija žene*. Beograd: Prosveta.

(T): (Papić and Sklevicky 1983, 183-186)

Editor, translator, or compiler in addition to author

(Ref): Abeles, Mark. 2001. *Antropologija države*. Transl. Ana A. Jovanović. Zemun – Beograd: Biblioteka XX vek – Čigoja štampa.

(T): (Abeles 2001, 322)

Chapter or other part of a book

(Ref): Rubin, Gejl. 1983. „Trgovina ženama – beleške o 'političkoj ekonomiji' polnosti“. In *Antropologija žene*, ed. Žarana Papić and Lydia Sklevicky, 91-151. Beograd: Prosveta.

(T): (Rubin 1983, 101)

Chapter of an edited volume originally published elsewhere (as in primary sources)

(Ref): Filipović, Milenko S. 1991. „Eksoprik, miraščija ili priorac kroz vekove: prilog poznavanja života na selu kod Južnih Slovena.“ In *Čovek među ljudima*, edited by Đurđica Petrović, 241-255. Beograd: Srpska književna zadruga. Originally published in *Radovi Naučnog društva SR BiH*, XX (Sarajevo 1963).

(T): (Filipović 1991, 251)

Preface, foreword, introduction, or similar part of a book

(Ref): Petrović, Đurđica. 1991. Introduction to *Čovek među ljudima*, Milenko S. Filipović, vii-xxiv. Beograd: Srpska književna zadruga.

(T): (Petrović 1991, ix-x)

Book published electronically

If a book is available in more than one format, cite the version you consulted. For books consulted online, list a URL (also include an access date). If no fixed page numbers are available, you can include a section title or a chapter or other number.

(Ref): Trifunović, Vesna. 2009. *Likovi domaćih viceva: socijalni tipovi lude u savremenim vicevima*. Beograd: Srpski genealoški centar.

http://www.anthroserbia.org/Content/PDF/Publications/EB-41_VTpregledano.pdf
(accessed November 21 2011)

(T): (Trifunović 2009, 43)

Journal article

Article in a print journal

(Ref): Miloradović, Sofija. 2009. „Muzički žargon mladih (I) – *Ledilo svirka* u Beogradu i *gnat veseluhu* u Moskvi.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 57 (1): 27-50.

(T): (Miloradović 2009, 31-32)

Article in an online journal

Include a DOI (Digital Object Identifier) if the journal lists one. A DOI is a permanent ID that, when appended to <http://dx.doi.org/> in the address bar of an Internet browser, will lead to the source. If no DOI is available, list a URL.

(Ref): Pospisilova, Jana. 2010. „Ethnological research of the city Brno: Stability and metamorphosis of Moravian metropolis.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 58 (2): 83-90.

http://www.etno-institut.co.rs/GEI/GEI_VLIII_2/pospisilova%20LVIII_2.pdf Accessed November 21, 2011. DOI:10.2298/GEI1002080P.

(T): (Pospisilova 2010, 85)

Article in a newspaper or popular magazine (print or online)

Newspaper and magazine articles may be cited in running text, and they are commonly omitted from a reference list (e.g. "As S. Dimitrijević noted in a *Politika* article 'Istraživači na rubu egzistencije', on June 3rd 2002..."). If you want to cite the article in the reference list, you can do that in the following manner:

(Ref): Dimitrijević, Sandra. 2002. „Istraživači na rubu egzistencije.“ *Politika*, June 3.

(T): (Dimitrijević 2002, 9)

If you consulted the article online, include a URL:

(Ref): Đorđević, M. 2011. „Srpska umetnost u Regensburgu.“ *Politika*, November 1. Accessed November 21, 2011. <http://www.politika.rs/rubrike/Kultura/196225.sr.html>

(T): (Đorđević 2011)

If no author is identified, begin the citation with the article title:

(Ref): „Italijanski film u Kinoteci.“ 2011. *Politika*, November 23. Accessed November 24, 2011.

<http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/196291.sr.html>

(T): („Italijanski film u Kinoteci.“ 2011)

Book review

(Ref): Erdei, Ildiko. 2008. "Fashion, Difference, and Identity in Serbian Socialism." Review of the *Aleksandar Joksimović. Moda i identitet*, by Danijela Velimirović. *Etnoantropološki problemi*, 3 (3), 253-256.

(T): (Erdei 2008, 253-254)

Thesis or dissertation

(Ref): Bogdanović, Bojana B. 2011. „Politika upotrebe prostora u socijalističkom periodu na primeru Titovog Užica.“ PhD diss., Faculty of Philosophy in Belgrade.

(T): (Bogdanović 2011, 64)

Paper presented at a meeting or a conference

(Ref): Slavec Gradišnik, Ingrid. 2011. „Kultura i granice: zastareli, korisni ili suštinski koncepti?“ Paper presented at the conference *Kulture i granice*, Vršac, October 6 – 8.

(T): (Slavec Gradišnik 2011)

Citing several sources at the same time

When you cite several sources in the same parenthesis use semicolon for separation. The order of references can be either chronological, or by importance.

(T): (Đorđević 1997, 129; Prošić-Dvornić 2006, 101-103)

Consecutive citation from the same source

If the same source is cited several times consecutively in the text, the reference is cited after each citation.

(T): Pojam nasilja često se vezuje za pojam agresivnosti, ali se autori ne slažu oko toga kakva je priroda njihove veze (Nedeljković 2011a, 68). Moguće je napraviti više tipologija agresivnosti (Nedeljković 2011a, 69). Erih From, na primer, u funkcionalnom smislu razlikuje dva tipa agresije svojstvene gotovo svim životinjskim vrstama: odbambenu i grabežljivu agresiju (Nedeljković 2011a, 78).

Web site

A citation to website content can often be limited to a mention in the text (“As of July 19, 2011, the British Museum listed on its website . . .”). If a more formal citation is desired, it may be styled as in the examples below. Because such content is subject to change, include an access date or, if available, a date that the site was last modified. In the absence of a date of publication, use the access date or last-modified date as the basis of the citation.

(Ref): British Museum. 2011. „Lord Elgin and the Parthenon Sculptures.“ Accessed November 21.

http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/article_index/l/lord_elgin_and_the_parthenon.aspx

(T): (British Museum 2011)

Blog entry or comment

Blog entries or comments may be cited in running text (“In a comment posted by Nebojša Milenković on *Blog B92* on November 18 2011 . . .”), and they are commonly omitted from a reference list. If a reference list entry is needed, cite the blog post there but mention comments in the text only. Add the access date before the URL.

(Ref): Milenković, Nebojša. 2011. “Elementarno telo Marine Abramović.” *Blog B92*, Posted November 18. Accessed November 22.

<http://blog.b92.net/text/19160/Elementarno-telo-Marine-Abramovic/>

(T): (Milenković 2011)

E-mail or text message

E-mail and text messages may be cited in running text (“In a text message to the author on February 29, 2008 . . .”), and they are rarely listed in a reference list. If it is necessary for them to be included in the reference list, one should state the name of the mes-

sage's author, the type of message and its date. In parenthetical citations, the term *personal communication* (or *pers. comm.*) can be used.

(Ref): (John Doe, e-mail message to author, February 29, 2008).

(T): (John Doe, pers.comm.)

Item in a commercial database

For items retrieved from a commercial database, you can add the name of the database and an accession number following the facts of publication.

(Peφ): Choi, Mihwa. "Contesting Imaginaires in Death Rituals during the Northern Song Dynasty." PhD diss., University of Chicago. ProQuest (AAT 3300426).

Политика часописа

Часопис *Гласник Етнографског института САНУ* је међународни научни часопис са рецензијом. *Гласник Етнографског института САНУ* објављује оригиналне, претходно необјављене радове: оригинални научни рад, прегледни научни рад, претходно саопштење, научна критика и полемика, приказ, научна библиографија. Часопис *Гласник Етнографског института САНУ* доступан је у режиму отвореног приступа. Публиковање у *Гласнику Етнографског института САНУ* је бесплатно.

У часопису *Гласник Етнографског института САНУ* објављују се радови из области етнологије и антропологије и сродних друштвених и хуманистичких дисциплина.

Радови могу бити написани на српском и сродним језицима и на енглеском језику. Радови на српском језику штампају се ћиричним писмом.

Гласник Етнографског института САНУ излази квартално. Објављује и специјалне бројеве, са посебном тематиком и гостујућим уредником.

Обавезе уредника

Главни и одговорни уредник часописа *Гласник Етнографског института САНУ* доноси коначну одлуку о томе који ће се рукописи објавити. Уредник се приликом доношења одлуке руководи уређивачком политиком водећи рачуна о законским прописима који се односе на клевету, кршења ауторских права и плагирање.

Уредник не сме имати било какав сукоб интереса у вези са поднесеним рукописом. Ако такав сукоб интереса постоји, о избору рецензената и судбини рукописа одлучује уредништво. Пошто је идентитет аутора и рецензената непознат другој страни, уредник је дужан да ту анонимност гарантује.

Уредник је дужан да суд о рукопису доноси на основу његовог садржаја, без расних, полних/родних, верских, етничких или политичких предрасуда

Уредник не сме да користи необјављен материјал из поднесених рукописа за своја истраживања без писане дозволе аутора.

Обавезе аутора

Аутори гарантују да рукопис представља њихов оригиналан допринос, да није објављен раније и да се не разматра за објављивање на другом месту. Аутори такође гарантују да након објављивања у часопису *Гласник Етнографског института САНУ*, рукопис неће бити објављен у другој публикацији на било ком језику без сагласности власника ауторских права.

Аутори гарантују да права трећих лица неће бити повређена и да издавач неће сносити никакву одговорност ако се појаве било какви захтеви за накнаду штете.

Аутори сnose сву одговорност за садржај поднесених рукописа и валидност резултата, и морају да прибаве дозволу за објављивање података од свих страна укључених у истраживање.

Аутори који желе да у рад укључе слике или делове текста који су већ негде објављени дужни су да за то прибаве сагласност носилаца ауторских права и да приликом подношења рада доставе доказе да је таква сагласност дата. Материјал за који такви докази нису достављени сматраће се оригиналним делом аутора.

Аутори гарантују да су као аутори наведена само она лица која су значајно допринела садржају рукописа, односно да су сва лица која су значајно допринела садржају рукописа наведена као аутори.

Аутори се морају придржавати етичких стандарда који се односе на научноистраживачки рад и да рад није плагијат. Аутори гарантују и да рукопис не садржи неосноване или незаконите тврдње и не крши права других.

У случају да аутори открију важну грешку у свом раду након његовог објављивања, дужни су да моментално о томе обавесте уредника или издавача и да са њима сарађују како би се рад повукао или исправио.

Рецензија

Примљени радови подлежу анонимној рецензији. Циљ рецензије је да уреднику и уредништву помогне у доношењу одлуке о томе да ли рад треба прихватити или одбити и да кроз процес комуникације са ауторима побољша квалитет рукописа. Сви достављени радови пролазе процедуру анонимног рецензирања од стране два компетентна рецензента које одређује редакција. У случају да рад добије једну позитивну и једну негативну рецензију, редакција одређује трећег рецензента. Аутори који добију условно позитивне рецензије дужни су да уваже примедбе рецензента или, уколико то не желе, да повуку рад из штампе. Рок за исправку радова је 15 дана од датума слања рецензије аутору. Рецензент је дужан да у року од три недеље достави готову рецензију рада.

Избор рецензента спада у дискрециона права уредника и редакције. Рецензенти морају да располажу релевантним знањима у вези са облашћу којом се рукопис бави и не смеју бити из исте институције као аутор, нити то смеју бити аутори који су у скороје време објављивали публикације заједно (као коаутори) са било којим од аутора поднесеног рада.

Рецензент не сме да буде у сукобу интереса са ауторима или финансијером истраживања. Уколико постоји сукоб интереса, рецензент је дужан да о томе моментално обавести уредника.

Рецензент који себе сматра некомпетентним за тему или област којом се рукопис бави дужан је да о томе обавести уредника.

Рецензија мора бити објективна. Суд рецензента мора бити јасан и поткрепљен аргументима.

Рукописи који су послати рецензенту сматрају се поверљивим документима.

У главној фази рецензије, главни уредник шаље поднесени рад двома рецензентима, стручњацима за научну област којом се рад бави. Рецензентски образац садржи низ питања на која треба одговорити, а која рецензентима указују који су то аспекти које треба обухватити како би се донела одлука о судбини

једног рукописа. У завршном делу обрасца, рецензенти морају да наведу своја запажања и предлоге како да се поднесу рукопис побољша. Рецензентски лист рецензенту шаље секретар редакције *Гласника Етнографског института САНУ*.

Током читавог процеса, рецензенти делују независно једни од других. Рецензентима није познат идентитет других рецензента. Ако одлуке рецензента нису исте (прихватити / одбити), главни уредник може да тражи мишљење других рецензента.

Редакција је дужна да обезбеди солидну контролу квалитета рецензије. У случају да аутори имају озбиљне и основане замерке на рачун рецензије, редакција ће проверити да ли је рецензија објективна и да ли задовољава академске стандарде. Ако се појави сумња у објективност или квалитет рецензије, уредник ће тражити мишљење других рецензента.

Плагијаризам

Плагирање, односно преузимање туђих идеја, речи или других облика креативног израза и представљање као својих, представља грубо кршење научне етике. Плагирање може да укључује и кршење ауторских права, што је законом кажњиво.

Плагијат обухвата следеће:

- дословно или готово дословно преузимање или смишљено парафразирање (у циљу прикривања плагијата) делова текстова других аутора без јасног указивања на извор или обележавање копираних фрагмената (на пример, коришћењем наводника);
- копирање једначина, слика или табела из туђих радова без правилног навођења извора и/или без дозволе аутора или носилаца ауторских права за њихово коришћење.

Упозоравамо ауторе да се за сваки рукопис проверава да ли је плагијат.

Рукописи код којих постоје јасне индикације да се ради о плагијату биће аутоматски одбијени.

Ако се установи да је рад који је објављен у часопису *Гласник Етнографског института САНУ* плагијат, од аутора ће се захтевати да упуте писано извињење ауторима изворног рада и прекинуће се сарадња са ауторима плагијата.

Повлачење већ објављених радова

Објављени рукописи биће доступни докле год је то могуће у оној форми у којој су објављени, без икаквих измена. Понекад се, међутим, може десити да објављени рукопис мора да се повуче. Главни разлог за повлачење рукописа јесте потреба да се исправи грешка у циљу очувања интегритета науке, а не жеља да се аутори казне.

Чланак се мора повући у случају кршења права издавача, носилаца ауторских права или аутора; повреде професионалних етичких кодекса, тј. у случају подношења истог рукописа у више часописа у исто време, лажне тврдње о ауторству, плагијата, манипулације подацима у циљу преваре и слично. У неким

случајевима рад се може повући и како би се исправиле накнадно уочене грешке у рукопису или објављеном раду.

Стандарди за разрешавање ситуација када мора доћи до повлачења рада дефинисани су од стране библиотека и научних тела, а иста пракса је усвојена и од стране часописа *Гласник Етнографског института САНУ*: у електронској верзији изворног чланка (оног који се повлачи) успоставља се веза (HTML link) са обавештењем о повлачењу. Повучени чланак се чува у изворној форми, али са воденим жигом на PDF документу, на свакој страници, који указује да је чланак повучен (retracted).

Отворени приступ

Часопис *Гласник Етнографског института САНУ* је доступан у режиму отвореног приступа. Чланци објављени у часопису могу се бесплатно преузети са сајта часописа и користити у складу са лиценцом Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 3.0 Srbija (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>)

Часопис *Гласник Етнографског института САНУ* не наплаћује APC (Article Processing Charge).

Самоархивирање

Часопис омогућава ауторима да прихваћену, рецензирану верзију рукописа, као и финалну, објављену верзију у PDF формату депонују у институционални репозиторијум и/или некомерцијалне базе података, да га објави на личним веб страницама (укључујући и профиле на друштвеним мрежама за научнике, као што су ResearchGate, Academia.edu итд.) и/или на сајту институције у којој су запослени, а у складу са одредбама лиценце Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 3.0 Srbija (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>), у било које време након објављивања у часопису.

При томе се морају навести издавач, као носилац ауторских права, и извор рукописа, а мора се навести и идентификатор дигиталног објекта – DOI објављеног чланка у форми html линка.

Ауторска права

Када је рукопис прихваћен за објављивање, аутори преносе ауторска права на издавача. У случају да рукопис не буде прихваћен за штампу у часопису, аутори задржавају сва права.

На издавача се преносе следећа права на рукопис, укључујући и додатне материјале, и све делове, изводе или елементе рукописа право да репродукује и дистрибуира рукопис у штампаном облику, укључујући и штампање на захтев;

- право на штампање пробних примерака, репринт и специјалних издања рукописа;
- право да рукопис преведе на друге језике;
- право да рукопис репродукује користећи фотомеханичка или слична средства, укључујући, али не ограничавајући се на фотокопирање, и право да дистрибуира ове копије;

- право да рукопис репродукује и дистрибуира електронски или оптички користећи све носиоце података или медија за похрањивање, а нарочито у машински читљивој/дигитализованој форми на носачима података као што су хард диск, CD-ROM, DVD, Blu-ray Disc (BD), мини диск, траке са подацима, и право да репродукује и дистрибуира рукопис са тих преносника података;
- право да сачува рукопис у базама података, укључујући и онлајн базе података, као и право преноса рукописа у свим техничким системима и режимима;
- право да рукопис учини доступним јавности или затвореним групама корисника на основу појединачних захтева за употребу на монитору или другим читачима (укључујући и читаче електронских књига), и у штампаној форми за кориснике, било путем интернета, онлајн сервиса, или путем интерних или екстерних мрежа.

Молимо ауторе да погледају и попуне *Ауторску изјаву* и *Уговор о преносу ауторских права* које се налазе на сајту ЕИ САНУ и сајту часописа (<http://www.etno-institut.co.rs>; <http://www.ei.sanu.ac.rs>).

Редакција Часописа
Гласник Етнографског института САНУ

Journal policy

The journal *Bulletin of the Institute of Ethnography SASA* is international scientific journal with the review. The *Bulletin of the Institute of Ethnography SASA* publishes original papers that have not been published previously. The papers submitted can belong to one of the following categories: original research paper, scientific review paper, preliminary communication, scientific critique or debate, review or scientific bibliography. *Bulletin of the Institute of Ethnography SASA* is an Open Access journal. Publication in the journal *Bulletin of the Institute of Ethnography SASA* is free of charge.

The papers published in the journal *Bulletin of the Institute of Ethnography SASA* cover topics in the areas of ethnology and anthropology, and related social sciences and humanities.

Contributions to the journal may be submitted in Serbian and related languages, and in English. Papers in Serbian are published utilizing Cyrillic script.

The Journal is issued three times a year. The Journal also publishes special issues, with particular themes and visiting editors.

Editorial Responsibilities

The editor in chief (chief-editor) is responsible for deciding which articles submitted to *Bulletin of the Institute of Ethnography SASA* will be published. The editor is guided by the policies of the journal's Editorial Board and constrained by legal requirements in force regarding libel, copyright infringement and plagiarism.

Editors must hold no conflict of interest with regard to the articles they consider for publication. If an Editor feels that there is likely to be a perception of a conflict of interest in relation to their handling of a submission, the selection of reviewers and all decisions on the paper shall be made by the Editorial Board. Since the identity of the authors and reviewers is mutually unknown, the Editor is obliged to guarantee their anonymity.

Editors shall evaluate manuscripts for their intellectual content free from any racial, gender, sexual, religious, ethnic, or political bias.

Unpublished materials disclosed in a submitted manuscript must not be used in an editor's own research without the express written consent of the author.

Authors' responsibilities

Authors warrant that their manuscript is their original work that it has not been published before and is not under consideration for publication elsewhere. The Authors also warrant that the manuscript is not and will not be published elsewhere (after the publication in *Bulletin of the Institute of Ethnography SASA*) in any language without the consent of the copyright holder.

Authors warrant that the rights of third parties will not be violated, and that the publisher will not be held legally responsible should there be any claims for compensation.

Authors are exclusively responsible for the contents of their submissions, the validity of the experimental results and must make sure that they have permission from all involved parties to make the data public.

Authors wishing to include figures or text passages that have already been published elsewhere are required to obtain permission from the copyright holder(s) and to include evidence that such permission has been granted when submitting their papers. Any material received without such evidence will be assumed to originate from the authors.

Authors must make sure that all only contributors who have significantly contributed to the submission are listed as authors and, conversely, that all contributors who have significantly contributed to the submission are listed as authors.

It is the responsibility of each author to ensure that papers submitted to *Bulletin of the Institute of Ethnography SASA* are written with ethical standards in mind and that they not contain plagiarism. Authors affirm that the article contains no unfounded or unlawful statements and does not violate the rights of others.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published work, it is the author's obligation to promptly notify the journal Editor or publisher and cooperate with the Editor to retract or correct the paper.

Peer review

The submitted papers are subject to a blind peer review process. The purpose of peer review is to assist the editors and Editorial Board in making editorial decisions and through the editorial communications with the author it may also assist the author in improving the paper. All submitted papers undergo a reviewing process by two expert reviewers appointed by the editorial board. In the event of a paper receiving one positive and one negative review, the editorial board appoints a third reviewer. Authors who receive conditionally positive reviews are required to take into account the comments made by the reviewers, or, if they do not wish to do so, they can withdraw their submissions. The author is required to send the amended paper to the Journal within fifteen days after he/she has received the reviews. The reviewer should send the finished review to the Editorial Board within three weeks.

The choice of reviewers is at the editors' and the editorial board's discretion. The reviewers must be knowledgeable about the subject area of the manuscript; they must not be from the authors' own institution and they should not have recent joint publications with any of the authors.

Reviewers must not have conflict of interest with respect to the research, the authors and/or the funding sources for the research. If such conflicts exist, the reviewers must report them to the Editor without delay.

Any selected referee who feels unqualified to review the research reported in a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editorial board without delay.

Reviews must be conducted objectively. Reviewers should express their views clearly with supporting arguments.

Any manuscripts received for review must be treated as confidential documents.

In the main review phase, the editor sends submitted papers to two experts in the field. The reviewers' evaluation form contains a checklist in order to help referees cover all aspects that can decide the fate of a submission. In the final section of the evaluation form, the reviewers must include observations and suggestions aimed at improving the submitted manuscript; these are sent to authors, without the names of the reviewers. The secretary of the Editorial Board sends the reviewers' evaluation form to reviewers.

All of the reviewers of a paper act independently and they are not aware of each other's identities. If the decisions of the two reviewers are not the same (accept/reject), the editor may assign additional reviewers.

The editorial team shall ensure reasonable quality control for the reviews. With respect to reviewers whose reviews are convincingly questioned by authors, special attention will be paid to ensure that the reviews are objective and high in academic standard. When there is any doubt with regard to the objectivity of the reviews or quality of the review, additional reviewers will be assigned.

Plagiarism

Plagiarism, where someone assumes another's ideas, words, or other creative expression as one's own, is a clear violation of scientific ethics. Plagiarism may also involve a violation of copyright law, punishable by legal action.

Plagiarism may constitute the following:

- Word for word, or almost word for word copying, or purposely paraphrasing portions of another author's work without clearly indicating the source or marking the copied fragment (for example, using quotation marks);
- Copying equations, figures or tables from someone else's paper without properly citing the source and/or without permission from the original author or the copyright holder.

Please note that all submissions are thoroughly checked for plagiarism.

Any paper which shows obvious signs of plagiarism will be automatically rejected.

If an attempt at plagiarism is found in a published paper, the author is required to publish a written apology to the authors of the original paper, and further collaboration with the authors of plagiarized papers will be terminated.

Retraction Policy

Articles that have been published shall remain extant, exact and unaltered as long as it is possible. However, very occasionally, circumstances may arise where an article is published that must later be retracted. The main reason for withdrawal or retraction is to correct the mistake while preserving the integrity of science; it is not to punish the author.

Legal limitations of the publisher, copyright holder or author(s), infringements of professional ethical codes, such as multiple submissions, bogus claims of authorship, plagiarism, fraudulent use of data or the like require retraction of an article. Occasionally a retraction can be used to correct errors in submission or publication.

Standards for dealing with retractions have been developed by a number of library and scholarly bodies, and this practice has been adopted for article retraction by *Bulletin of the Institute of Ethnography SASA*: in the electronic version of the retraction note, a link is made to the original article. In the electronic version of the original article, a link is made to the retraction note where it is clearly stated that the article has been retracted. The original article is retained unchanged; save for a watermark on the PDF indicating on each page that it is “retracted.”

Open Access Policy

Bulletin of the Institute of Ethnography SASA is an Open Access Journal. All articles can be downloaded free of charge and used in accordance with the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 3.0 Serbia (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>).

The journal does not charge APC (Article Processing Charge).

Self-archiving Policy

The journal *Bulletin of the Institute of Ethnography SASA* allows authors to deposit Author's Post-print (accepted version) and Publisher's version/PDF in an institutional repository and non-commercial subject-based repositories, or to publish it on Author's personal website and departmental website (including social networking sites, such as ResearchGate, Academia.edu, etc.), at any time after publication. Publisher copyright and source must be acknowledged and a link must be made to the article's DOI.

Authors grant to the Publisher the following rights to the manuscript, including any supplemental material, and any parts, extracts or elements thereof:

- the right to reproduce and distribute the Manuscript in printed form, including print-on-demand;
- the right to produce prepublications, reprints, and special editions of the Manuscript;
- the right to translate the Manuscript into other languages;
- the right to reproduce the Manuscript using photomechanical or similar means including, but not limited to photocopy, and the right to distribute these reproductions;
- the right to reproduce and distribute the Manuscript electronically or optically on any and all data carriers or storage media – especially in machine readable/digitalized form on data carriers such as hard drive, CD-Rom, DVD, Blu-ray Disc (BD), Mini-Disk, data tape – and the right to reproduce and distribute the Article via these data carriers;
- the right to store the Manuscript in databases, including online databases, and the right of transmission of the Manuscript in all technical systems and modes;

- the right to make the Manuscript available to the public or to closed user groups on individual demand, for use on monitors or other readers (including e-books), and in printable form for the user, either via the internet, other online services, or via internal or external networks.

Dear authors, please read and fill in *Copyright Statement* and *Copyright Transfer Agreement* which can be downloaded from the website of the Institute of Ethnography SASA and the journal's web pages (<http://www.etno-institut.co.rs>; <http://www.ei.sanu.ac.rs>).

Editorial Board
Bulletin of the Institute of Ethnography SASA

Издања Етнографског института САНУ у 2017. години
Publications of the Institute of Ethnography SASA in 2017

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39(05)

Гласник Етнографског института = Bulletin of the Institute of Ethnography /

главни и одговорни уредник Драгана Радојичић. – Књ. 1, бр 1/2 (1952) –
Београд : Етнографски институт САНУ (Кнез Михаилова 36/IV), 1952 –
(Београд : Академска издања). – 24 cm

Три пута годишње. - Друго издање на другом медијуму: Гласник
Етнографског института САНУ (Online) = ISSN 2334-8259

ISSN 0350-0861 = Гласник Етнографског института

COBISS. SR-ID 15882242